

Вісник

**Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

**Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія**

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 2 (69) 2026

Харків
«Право»
2026

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 05.05.2026)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Даніл'ян (голова) та ін. – Харків : Право, 2026. – № 2 (69). – 272 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Даніл'ян Олег Геннадійович – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **Дзьобань Олександр Петрович** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **Калиновський Юрій Юрійович** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **Коваленко Інна Ігорівна** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **члени редколегії: Александрова Олена Станіславівна** – доктор філософських наук, професор (Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, Україна); **Афонін Едуард Андрійович** – доктор соціологічних наук, професор (Приватний заклад вищої освіти «Дніпровський інститут медицини та громадського здоров'я»; ГО «Наукове товариство «Українська школа архетипіки», Україна); **Ганс-Морзе Джордан** – доктор філософії, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Додінова Віра Іванівна** – доктор філософських наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування, Україна); **Качераускас Томас** – доктор філософії, професор (Вільнюський технічний університет імені Гедимінаса, Литва); **Клімова Галина Павлівна** – доктор філософських наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **Лисиця Надія Михайлівна** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла Сепульведа** – доктор філософії та літератури, доцент (Католицький університет Темуко, Чилі); **Мелякова Юлія Василівна** – кандидат філософських наук, доцент (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна); **Поліщук Олександр Сергійович** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Магда Джулісса Рохас Багамон** – доктор філософії в галузі освіти та екологічної культури, професор (школа імені Хорхе Елісера Гайтана, Колумбія); **Хондкер Хабібул Хакє** – доктор філософії, професор (Університет Заеда, ОАЕ).

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія»

зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б»

(наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), DOAJ (Швеція), Crossref (США), CEEOL (Німеччина), Base (Німеччина), Web of Science Research Commons (США), а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; сайт: <http://fil.nlu.edu.ua>

UDC [1+316+32+340]

ISSN (print): 2075-7190

ISSN (online): 2663-5704

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 12 of 05.05.2026)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, Pravo, 2026. – Issue No. 2(69). – 272 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Danilyan Oleg Gennadiiovych – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (*Chairman of the Editorial Board*, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **Dzoban Oleksandr Petrovych** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (*Deputy Chairmen of the Editorial Board*, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **Kalynovskiy Yuriy Yuriyovych** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (*Deputy Chairmen of the Editorial Board*, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **Kovalenko Inna Igorivna** – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (*Executive Secretary*, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **members of the editorial board: Alexandrova Olena Stanislavivna** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (I. K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television, Ukraine); **Afonin Eduard Andriyovych** – Doctor of Sociological Sciences, Professor Private Higher Education Institution “Dnipro Institute of Medicine and Public Health”; Public Organization “Scientific Society ‘Ukrainian School of Archetypes’”, Ukraine); **Jordan Gans-Morse** – Doctor of Political Science, Associate Professor (Northwestern University, USA); **Dodonova Vira Ivanivna** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine); **Kacerauskas Tomas** – PhD, Full Professor (Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania); **Klimova Halyna Pavlivna** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor Law (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **Lysytsia Nadiya Mykhailivna** – Doctor of Sociological Sciences, Professor (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Juan Guillermo Mansilla Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature, Master’s Degree in Regional and Local Development (Temuco Catholic University, Chile); **Meliakova Yuliia Vasylivna** – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine); **Polishchuk Oleksandr Serhiyovych** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Khmelnitskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Magda Julissa Rojas Bahamon** – Dr. Education and Environment Culture, Associate Professor (Jorge Eliécer Gaitán Florencia, Colombia); **Khondker Habibul Haque** – Doctor of Sociology, Professor (Zayed University, UAE).

Collection of scientific papers “‘The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University’”. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology” is registered as a scientific professional publication, category “B” (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), DOAJ (Швеція), Crossref (USA), CEEOL (Germany), Base (Germany), Web of Science Research Commons (USA) as well as databases “Scientific Periodicals of Ukraine” and “Bibliometrics of Ukrainian Science” of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Hrigory Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П. Освіта як послуга vs освіта як цінність: ризикова динаміка в умовах мережових комунікацій.....	8
ВИСОЦЬКА О. Є. Роль екологічних нарративів у формуванні та трансформації гастрономічної культури: соціально-філософська концептуалізація.....	26
КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю., РУДЯК Д. В. Метафізика тоталітарного суб'єкта: порівняльна антропологія націонал- соціалістичного та радянського проєктів «нової людини»	40
ПРУДНИКОВА О. В. Інформаційна культура суб'єктів освітнього простору: тенденції та перспективи.....	54
РОЗОВА Т. В., ГРИЦАЄНКО Ю. В. Механізми трансформації цінностей у ціннісні орієнтації.....	67
ЮРКЕВИЧ О. М. Філософія логіки: проблема демаркації логіки та психології.....	80
ТКАЧЕНКО Д. Ю., ЧОРНА Л. В. Цінності за межами раціонального вибору: від кризи аксіології суб'єктності до «філософії всупереч»	93
КОВАЛЕНКО І. І., МЕЛЯКОВА Ю. В., ЖДАНЕНКО С. Б. Мир як дар і принцип: богословська альтернатива постмодерній онтології насильства	108
ЧХЕАЙЛО І. І. Смерть автора в цифрову епоху: від метафори до реальності.....	131
КУЦЕПАЛ С. В. Цифрова ідентичність як феномен інформаційного суспільства	145
ТРИНЯК М. В. Ціннісні орієнтири сучасної освіти: філософський ракурс	154
КОВАЛЕНКО М. В. Роль самопізнання в духовному розвитку сучасного юриста.....	166
ГОЛОВАЧОВ С. В. Трансформації образу людини через використання штучного інтелекту в медицині: вектори філософського дискурсу.....	178
ПАВЛЕНКО Ж. О., ХАРАХОНДЯ А. Ю. Аргументація в судочинстві як особливий різновид раціонального мислення	189
ПАШИНСЬКА А. В. Філософія межі: від екзистенційного досвіду до методології сучасного пізнання	202
СЕВЕРІН Є. П. Логістична безпека в новій філософії менеджменту	212
СЛЮСАР Є. І. Соціальна складова в системі національної безпеки України в умовах політичної кризи і війни	223

Політологія

БУРЧАК А. Ю.

Пропагандистські технології як ефективні засоби конструювання політичної реальності 234

КАЛАШЛІНСЬКА М. В.

Суб'єктність локальних акторів у контексті гібридної агресії: вразливості та механізми інструменталізації 249

Рецензії

РЕЦЕНЗІЯ на друге видання колективної монографії «Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади» за редакцією професора О. П. Дзьобаня (С. І. Даниленко, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка)..... 258

НАШІ АВТОРИ 261

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК..... 262

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «“ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»..... 265

CONTENTS

Philosophy

DANILYAN O. G., DZOBAN O. P. Education as a service vs. Education as a value: risk dynamics in the context of networked communications	8
VYSOTSKA O. Y. The role of ecological narratives in the formation and transformation of gastronomic culture: a socio-philosophical conceptualization	26
KALYNOVSKIYI YU. YU., RUDYAK D. V. Metaphysics of the totalitarian subject: comparative anthropology of the national-socialist and soviet projects of the «new man».....	40
PRUDNYKOVA O. V. Information culture of subjects of the educational space: trends and prospects	54
ROZOVA T., HRYTSAYENKO YU. Mechanisms of transformation of values into value orientations	67
YURKEVYCH O. M. Philosophy of logic: problem of demarkation logic and psychology	80
TKACHENKO D. YU., CHORNA L. V. Values beyond rational choice: from the crisis of value subjectivity to the «philosophy of despite»	93
KOVALENKO I., MELIAKOVA YU., ZHDANENKO S. Peace as gift and principle: a theological alternative to the postmodern ontology of violence.....	108
CHKHEAILO I. Death of the author in the digital age: from metaphor to reality.....	131
KUTSEPAL S. V. Digital identity as a phenomenon of the information society	145
TRYNYAK M. V. Value orientations of modern education: a philosophical perspective	154
KOVALENKO M. V. The role of self-knowledge in the spiritual development of the modern lawyer	166
HOLOVACHOV S. V. Transformations of the human image through the use of artificial intelligence in medicine: vectors of philosophical discourse	178
PAVLENKO Z. O., KHARAKHONDIA A. YU. Argumentation in judicial proceedings as a special type of rational thinking	189
PASHYNSKA A. V. Philosophy of the border: from existential experience to the methodology of contemporary knowledge.....	202
SEVERIN I. P. Logistic security in the new philosophy of management.....	212
SLYUSAR YE. I. The social component in the national security system of Ukraine in the context of political crisis and war	223

Political science

BURCHAK A. YU. Propaganda technologies as effective means of constructing political reality	234
KALASHLINSKA M. V. Subjectivity of local actors in the context of hybrid aggression: vulnerabilities and mechanisms of instrumentalization	249

Reviews

REVIEW of the second edition of the collective monograph «National Security: Worldview and Theoretical and Methodological Principles» edited by Professor O. P. Dzoban (S. I. Danylenko, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of International Media Communications and Communicative Technologies Educational and Scientific Institute of International relations Taras Shevchenko National University of Kyiv)	258
OUR AUTHORS	261
AUTHOR INDEX	262
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS ““THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONALLAW UNIVERSITY”. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY,SOCIOLOGY”	265

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357191>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: 0000-0001-5308-4664

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Харків, Україна

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2075-7508

ОСВІТА ЯК ПОСЛУГА VS ОСВІТА ЯК ЦІННІСТЬ: РИЗИКОВА ДИНАМІКА В УМОВАХ МЕРЕЖЕВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті досліджено трансформацію інституційної структури освіти в умовах формування мережевого суспільства. Аналізуються якісно нові риси сучасної соціальної реальності, такі як пластичність, варіативність і непередбачуваність, що зумовлюють необхідність адаптації освітніх фреймів. Запропоновано класифікацію форм освіти на основі критеріїв рухливості й стійкості: інституційно стійкі (традиційні заклади вищої освіти) та слабоінституціоналізовані (онлайн-школи, платформи для самоосвіти, коучинг). Доводиться, що сучасна освіта перебуває в стані інтенсивної боротьби між двома парадигмами: з одного боку, мережева логіка та ринкові відносини стимулюють сприйняття освіти як комерційної послуги, орієнтованої на миттєвий результат, з іншого боку, зберігається розуміння освіти як фундаментальної традиційної цінності. Обґрунтовується висновок про можливість подолання ризикової динаміки лише за умови комплексної трансформації інституту освіти.

Ключові слова: *мережеве суспільство, мережеві комунікації, штучний інтелект, цифровізація освіти, медіатизація освіти, інформаційно ємний топос, аксіологічні ризики.*

Постановка проблеми. Сучасна соціальна реальність характеризується набором якісно нових рис, серед яких ключовими є пластичність, варіативність, ризикованість та непередбачуваність соціального буття. Умови глобальної цифровізації, інформатизації та віртуалізації світу деформують традиційний соціальний простір, створюючи нову конфігурацію структур, що безпосередньо впливає на всі аспекти людської життєдіяльності. У цьому контексті особливої гостроти набуває проблема трансформації освітньої сфери, оскільки усталені соціокультурні практики, які століттями демонстрували свою ефективність, змушені адаптуватися до динамічно мінливого середовища мережевого соціуму. Таким чином, дослідження динаміки інституційних форм освіти в умовах мережевого суспільства є не просто науковим завданням, а нагальною потребою для розуміння майбутнього людського капіталу. Пошук механізмів, які дозволять поєднати технологічний прогрес із ціннісним розвитком особистості, є стратегічним пріоритетом для стабільного розвитку соціуму в епоху глобальних змін.

Результати *аналізу наукових джерел і публікацій* свідчать, що освітній проблематиці в сучасних соціокультурних умовах присвячено багато наукових праць. У працях, зокрема, вітчизняних авторів досліджуються здебільшого прикладні проблеми сучасної освіти: компетентнісні та траєкторні аспекти [1; 2], управлінські особливості [3; 4], дидактичні [5; 6] й соціологічні [7; 8] аспекти і под. Разом із тим, віддаючи належне внеску дослідників у розроблення сучасної освітньої проблематики, варто зазначити, що цілісне філософське бачення феномену освіти у фокусі цінностей-потреб у сучасних мережевих умовах у наявних доробках висвітлено недостатньо. Ця стаття і покликана певним чином ліквідувати таку понятійну прогалину.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз трансформації інституційних форм освіти в умовах мережевого суспільства, виявлення особливостей просторової, комунікативної та ризикованої динаміки як стійких (традиційних), так і рухливих (слабоінституціоналізованих) освітніх структур у контексті цифровізації та глобалізації соціального буття.

Вклад основного матеріалу. Сучасна соціальна реальність має цілий набір якісно нових рис, таких як пластичність, варіативність, ризикованість і непередбачуваність соціального буття. І це не дивно, адже ті соціальні фрейми й усталені соціокультурні практики, які в історичній ретроспективі зарекомендували себе як ефективні та надійні, трансформуються і підлаштовуються під динамічно мінливе соціальне середовище. Ускладнюють хід дослідження сучасного соціуму і деформують сам соціальний простір також і процеси, пов'язані з цифровізацією, інформатизацією і глобалізацією світу, а отже, і освіти. Як слушно зазначає Е. Гідденс, ми живемо в часи змін, які

впливають ледь не на кожний аспект того, що ми робимо. На гірше чи на краще, але ми просуваємося вперед до глобального ладу, якого ніхто повністю не розуміє, але наслідки якого ми всі усвідомлюємо [9].

В освіті такі наслідки можуть бути критичними. Колись, ще в часи прокування письменника-фантаста Айзека Азімова, Альберт Ейнштейн писав: «Я боюсь, що обов'язково настане день, коли технології перевершать просте людське спілкування. І тоді світ отримає покоління ідіотів» [10, с. 228].

Нова конфігурація просторових структур, що виникла внаслідок віртуалізації, створює нову реальність, а швидке поширення інформаційних мереж і телекомунікацій розширює й ущільнює інформаційний простір соціуму.

У рамках концепції мережевого суспільства при дослідженні освітньої проблематики, як правило, виникає надзвичайно непросте наукове завдання – вловити динамічну реальність мережевого соціуму, при цьому виокремити в ній стійкі елементи, які й утворюють скелет мережевої структури. Виходячи з подібної логіки, інституційні форми освіти повинні бути досить пластичними, конкурентоспроможними на ринку освіти, а також містити як інноваційні, так і класичні компоненти освітніх практик.

У просторі мережевих взаємодій особливо важливим з дослідницьких позицій є фокус на динамічності суспільного буття, його рухливості, варіативності та багатовимірності [11; 12]. Саме поняття мережі імпліцитно включає в себе необхідну умову інтерактивної комунікації, а вона своєю чергою передбачає постійну взаємодію акторів, їхню консолідацію в єдиний дискурс [13]. Ключовою ж одиницею взаємодії суб'єктів стає так званий «меседж», тобто інформація, що передається різним учасникам мережевих комунікацій. Саме у просторі інформаційних потоків і перебуває мережевий суб'єкт. Крім того, необхідно відзначити, що в мережевому просторі дещо трансформується класичне уявлення про переміщення фізичних тіл та їхню взаємодію, і ця трансформація відбувається в бік так званих «медіумів повідомлень». У цих умовах ми маємо справу з фундаментальними трансформаціями у сфері соціальної онтології.

Мережеве суспільство безпосередньо пов'язане з динамікою, тобто з рухом соціальних структур та їх комунікаціями [14; 15]. Тому, зробивши акцент на мережевій структурі суспільства, доцільним є виділення тих властивостей інституційних форм, які відповідатимуть наступним критеріям. Найбільш оптимальним вибором тут є, на наш погляд, класифікація на основі рухливості та стійкості, що задовольняє двом найважливішим аспектам мережевого соціуму:

1) розвиток гнучкості та пластичності структур мережі, що дозволяє підлаштовуватися під мінливе соціокультурне середовище;

2) здатність збагачувати свій соціальний капітал найбільш якісними та ефективними горизонтально орієнтованими зв'язками.

З цієї причини подібна класифікація видається раціональною і послідовною: вона дозволяє вловити динамічність мережі освіти, виявити суспільний топос, який займає кожна конкретна з інституційних форм освіти.

Стійкі інституційні форми освіти в мережевому соціумі [7; 16; 17] мають безліч властивостей, найважливішими з яких у контексті цієї проблеми можна вважати:

- історично перевірену надійність інститутів освіти (школа, коледж, вищий навчальний заклад тощо);
- відносно невисокий ризик-фактор інституту (ідеться про можливість виникнення інституційної кризи, проблеми з фінансуванням тощо);
- чітку регламентацію освітньої діяльності, «вписаність» інституту в правове поле держави;
- протекцію з боку держави: фінансування установ, розвиток інфраструктури, інформаційна та політична підтримка;
- гармонійне поєднання офлайн- та онлайн освіти, надання переваги класичним очним формам навчання;
- зв'язок топосу освітнього простору як із фізичним, так і з віртуальними просторами. Розвиток цифрового освітнього середовища супроводжується відповідними інфраструктурними трансформаціями: створення комп'ютерних класів, обчислювальних центрів, фаблабів;
- безперервність освітнього простору – чітка логіка і механізми переходу між рівнями освіти, що супроводжується як на навчально-методичному, методологічному, так і на морально-етичному рівнях.

Оскільки інститут освіти в контексті мережевих реалій передбачає відкритість, інтерактивність, включеність у соціально-економічний порядок денний держави, то й фізичний простір трансформується відповідно до поточних запитів. Сьогодні проблема полягає в поєднанні ідейної, духовної, цілісної та функціонально-технологічної сторін освіти, на чому неодноразово акцентують увагу сучасні вітчизняні дослідники [1; 18; 19]. Зміна медіумів – це не тільки поява більш ефективних інструментів навчання, а й зміна суб'єктів освітнього процесу. Цілком очевидно, що саме комплексна трансформація інституту освіти як на технологічному, так і на ціннісному рівнях дозволить освітньому простору відповідати вимогам мережевого соціуму. Як слушно зазначає відомий канадський теоретик і практик освітнього менеджменту М. Фуллан, зміни є всюдишними й безперервними, вони дошкуляють нам на кожному кроці. Водночас секрет зростання й розвитку полягає в тому, щоб

навчитися тому, як поводитися з силами змін, використовуючи переваги позитивних і послаблюючи вплив негативних [20].

Ведучи мову про інформаційно ємний топос, звичайно ж, слід зробити фокус на процесах цифровізації освіти. Мережеве суспільство – це концепція, у рамках якої ключова роль відводиться інформації та механізмам її передачі [21; 22]. Саме масове упровадження ІТ-технологій в освітній простір є найважливішою умовою вбудовування в мережевий соціум. Освітній простір починає свою трансформацію, активно включаючи в себе простір віртуальний. Яскравим прикладом такого роду злиття може стати, наприклад, конструювання ЦОС (цифрового освітнього середовища) [23–25]. У вітчизняній вищій школі процес інтеграції цифри в освітній простір вже запущено: багато гуманітаріїв почали рефлексувати специфіку і ризики такого роду інтеграції, а також давати прогнози цьому напрямку [3; 26; 27]. На цей момент аналітика освіти показує, що ЦОС вишу затребуване студентами, використання цифрових технологій і особливо штучного інтелекту у процесі навчання певним чином сприяє задоволенню потреб студентів у знаннях.

Як інституційно стійка форма, вища освіта давно вже вийшла за рамки класичного свого розуміння. Освіта в умовах тотальної інформатизації, цифровізації та диференціації соціального буття стоїть перед серйозними аксіологічними, антропологічними та комунікаційними викликами. Останній з викликів є, як уявляється, найбільш гострим і актуальним. Пояснюється це тим фактором, що в суспільстві глобальної мережі саме інтерактивна комунікація учасників є необхідною умовою життєдіяльності мережевої структури. У свою чергу діяльність актора і його включеність у мережу забезпечує доступ до інформації. Інформація виступає основним ресурсом сучасності, який передається за допомогою комунікації, тобто мереж [13; 28]. Щодо процесу розширення простору мережі, засновник концепції мережевого суспільства Мануель Кастельс в одному зі своїх доробків зазначає, що мережі «являють собою відкриті структури, які можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації...» [29].

Окремим пунктом динаміки інституційних форм освіти в мережевому суспільстві є ризикова динаміка. Ведучи мову про мережеве суспільство, слід особливо акцентувати увагу на фундаментальних трансформаціях на рівні соціальної онтології. Простір і час у мережевому суспільстві надзвичайно сильно відрізняються від цих же категорій в умовах інших концепцій суспільного устрою. Контекстом соціальних комунікацій у мережі є неоднорідність, дискретність, нерівномірність соціального простору [30]. Він визначається не фізичною віддаленістю об'єктів взаємодії, а швидкістю їхньої комунікації. Час же, як стверджує М. Кастельс, стає «позачасовим», незліченним у годинах

і днях [29]. Мережеве розуміння сучасного суспільства вимагає перегляду багатьох усталених уявлень, провокуючи вимірювати простір не відстанями, а потоками, відраховувати час не годинами, а подіями. В умовах переосмислення фундаментальних категорій соціального, мультиплікуються ризики, пов'язані з правами і суб'єктивністю людини, міжінституційними відносинами, а також аксіологічними і світоглядними настановами особистості [31–33]. Ще раз підкреслимо, що практично необмежені можливості відкритості, доступності, мобільності освіти в сучасному суспільстві, домінування інструментально-технологічного над ціннісно-духовним сприяють зростанню ризику закріплення за освітою статусу послуги.

Оскільки основною одиницею соціальної комунікації в мережевому суспільстві є інформація [34–36], то і закономірним явищем стає переосмислення функціоналу інституту освіти. Подібного роду переосмислення пов'язане з розумінням освіти суто як інституту передачі знань, які є необхідними для успішного функціонування в умовах мережевого соціуму. Концепція освіти як універсальної соціокультурної діяльності, метою якої є не тільки трансляція актуальних знань, а й виховання гармонійної особистості, здатна відійти на другий план. Мережева реальність, яка сприяє практикоорієнтованим знанням, змушує суб'єкта суспільних відносин переосмислювати стійкі соціальні інститути. Первинною потребою людини стає розширення кола своїх компетенцій, пов'язаних із розумінням ІТ-технологій, роботою зі штучним інтелектом, умінням позиціонувати себе в соціальних мережах. У подібних умовах виховна робота над собою, розвиток свого життєвого і ціннісного світу відкладаються на другий план.

На противагу інституційно стійким формам освіти (для яких характерні: історична «довіра» суспільства, регульованість і системність, традиційність і суб'єктноцентризм), доцільно вести мову про рухливі, або слабоінституціоналізовані форми освіти в мережевому суспільстві. До них варто віднести онлайн-школи, платформи для самоосвіти, коучинг, тьюторство та наставництво.

До основних характеристик подібних форм освіти можна віднести:

- історичну новизну: подібні практики ще перебувають на етапі створення власних традицій;
- пріоритет комерційного результату перед пізнавальним;
- слабе регулювання у правовому полі та високий ступінь автономії;
- орієнтацію на споживчий ринок, пріоритет задоволення актуального соціального та пізнавального запитів суспільства;
- переважання онлайн-формату навчання над офлайн.

Осмислюючи слабоінституціоналізовані форми освіти в мережевому суспільстві з позиції соціальної топології, можна стверджувати, що в цьому разі

переважає інформаційно ємний топос. Однак необхідно враховувати, що досі немає чітких критеріїв, не розроблено суворої класифікації, усього того, що дозволило б віднести той чи інший проєкт, ту чи іншу освітню можливість до певної категорії онлайн-освіти. Також немає і критеріїв якості (крім інтуїтивно-суб'єктивних), які дозволили б користувачам оцінити ефективність використовуваного ресурсу або професіоналізм викладача.

Просторова динаміка тут переважно пов'язана з розширенням саме віртуального простору [37; 38]. У наші дні технологія віртуальної реальності починає використовуватися в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Передусім це сфера розваг, комп'ютерні ігри. Однак зараз віртуальна реальність починає активно застосовуватись і в освіті. У разі слабоінституціоналізованих форм освіти майданчик для взаємодії між замовником і виконавцем уже давно не обмежується одним сайтом або сервісом. Звичайно, на шляху становлення тих же онлайн-шкіл ми могли спостерігати, як буквально вся освітня діяльність поміщається в рамки одного сайту. Однак у міру розвитку подібних форм освіти ми спостерігаємо, як віртуальний простір активно розширюється, включає в себе нових акторів (у тому числі не-людей), створюються нові морально-етичні та пізнавальні горизонти. Однозначною тенденцією просторової динаміки слабоінституціоналізованих форм освіти стає створення екосистем. Мається на увазі той факт, що онлайн-школи, курси тьюторства і наставництва вже давно вийшли за рамки свого первісного розуміння. Проявляється це в наступних процесах.

Перш за все це процес конструювання додаткових сервісів для освітньої платформи, мета яких – створення цілісної та комфортної екосистеми у просторі інформаційно ємного топосу. Оскільки однією з цілей слабоінституціоналізованих форм освіти є комерційний успіх, логічним розвитком стає взаємодія з банківськими системами, системами швидких платежів та іншими форматами оплати послуг. Слабоінституціоналізовані форми освіти тяжіють до неформального спілкування між викладачем і учнем (студентом). Звідси активне освоєння месенджерів, у рамках яких можуть вирішуватися як дрібні, так і серйозні завдання освітнього процесу.

У такому разі неможливо однозначно стверджувати гібридність освітнього простору, як у випадку інституційно стійких форм. Інституційно рухливі форми тяжіють до домінування інформаційно ємного топосу, фактично повністю замінюючи топос реального фізичного простору. Формат онлайн дозволяє охоплювати більшу кількість слухачів, економити кошти на утримання аудиторних приміщень, прискорити процеси комунікації між акторами. Механізм просторової динаміки інформаційно ємного топосу органічно вписується в мережеву логіку [11; 12].

Мережа у просторі інформаційно ємного топосу розширюється шляхом включення нових акторів у структуру мережі, тим самим її розширюючи й ускладнюючи. Особливо примітною тут є роль акторів не-людей. Ними можуть бути нові сервіси, платформи, сервери та обладнання. Зрозуміло, що включення не-людей у мережу неможливе без включення нових співробітників і фахівців, які будуть підтримувати цю мережу в робочому стані.

Просторова динаміка, як і в першому випадку, безпосередньо пов'язана з комунікативною динамікою [30; 39; 40]. Справедливо буде зауважити, що «онлайн-школи» (у широкому сенсі освітні онлайн-структури) – це організації з дистанційного навчання, що швидко зростають і набирають популярність. За короткий термін вони змогли утворити абсолютно новий сегмент на ринку освітніх послуг, потіснивши індивідуальних репетиторів і очні курси (офлайн). Будучи малим бізнесом, ці організації приносять чимало коштів в економіку, сприяють її розвитку. Насиченість і щільність комунікацій слабоінституціоналізованих форм освіти є набагато вищою, аніж форм інституційних. Пов'язано це не тільки з комунікативним ресурсом цифрових технологій, на яких робиться акцент. Фундаментальну відмінність ми виявляємо в самому концепті онлайн-освіти.

Слабоінституціоналізовані форми освіти (курси, онлайн-школи, коучинги) знаходять відгук у надзвичайно широкій цільовій аудиторії у плані як вікових груп, так і соціальних статусів і професій. Якщо в разі класичної університетської освіти ми маємо справу, як правило, з певною хронологією «школа – виш – робота», то в рухливих формах освіти спостерігається нелінійна динаміка. Навіть людина похилого віку, яка вже є досвідченим фахівцем, може звернутися за допомогою до платформ онлайн-освіти, отримати необхідні навички та вміння в зручному дистанційному форматі. Більше того, у сфері слабоінституціоналізованих форм освіти спостерігається надзвичайно складний і неоднозначний процес, який називається «медіатизація освіти». Мається на увазі перехід до відтворюваного (масового) навчального процесу, побудованого на масовому доступі до освітнього контенту, що створюється викладачем через різні медіаносії, переважно електронні. Інакше кажучи, тотальна демократизація доступу до освітнього контенту робить саму цю систему освіти відкритим простором, до якого здатні проникнути і чужі елементи. Може йтися про спам, фішингові посилання та інші види маніпуляцій і шахрайства.

Слабоінституціоналізовані форми освіти, з огляду на масове охоплення своєї діяльності та тотальну інтеграцію в цифровий простір, трансформують і саме знання. Широка аудиторія акторів, які комунікують між собою у просторі онлайн-освіти, впливають на образи знання та його аксіологію. Знання

стає частиною особистого бренду, частиною медійного іміджу. З цієї причини ми часто спостерігаємо, як онлайн-школи звертаються за рекламою в соціальних мережах, залучають клієнтів різними комерційними пропозиціями. У соціальних мережах користувач є тим, що він репостить, на що він підписаний. Тому подібні практики масово тиражуються в суспільній свідомості і відтворюються за допомогою певних символічних конструкцій «бізнес-успіху» і «високого заробітку».

У зв'язку з усім вищесказаним стає зрозуміло, що категорія «знання» в умовах слабоінституціоналізованих форм освіти набуває властивостей, які раніше їй не були властиві. Ми можемо говорити про тотальну комерціалізацію знання, про його медіатизацію і відкритість. Механізмом комунікативної динаміки в цьому випадку є орієнтація онлайн-освіти на соціальні медіа, відтворення в суспільній свідомості образів «комерційного успіху», а також розширення цільової аудиторії освіти за допомогою реклами та інших інформаційних кампаній.

Ризикова динаміка слабоінституціоналізованих форм освіти пов'язана перш за все з їхньою орієнтацією на парадигму «освіта – комерційна послуга». Зрозуміло, закономірним процесом у сучасному світі є той факт, що освіта набуває серйозного відтінку бізнес-системи, а також повноцінного ринку, у рамках якого спостерігається активна боротьба за ресурси та аудиторію. Однак необхідно враховувати, що специфіка мережевого суспільства не повинна призводити до деструкції фундаментальних засад освіти як інституту. До подібного роду фундаментальних елементів слід віднести: орієнтацію на розвиток особистості людини, збагачення людини духовно-моральними сенсами, передачу знань із покоління в покоління, трансляції цінностей і традицій у сучасне людське співтовариство.

Зрозуміло, коли онлайн-школа орієнтується на прибуток і на вдале брендування в соціальних мережах, ми не маємо повного права говорити про відсутність у навчанні виховного та аксіологічного компонента. Однак треба розуміти, що, віддаючи гроші за освітню послугу (до речі, що і характерно для університетської освіти), мислення споживача значно зазнає трансформацій. Освіта і сам її підсумок у вигляді певного переліку компетенцій для освоєння професії стають шляхом, у рамках якого особистість долає себе, відкриває нові горизонти людського пізнання. Тут освіта стає абсолютно передбачуваним процесом, адже ще на старті був закладений певний ресурс, який нібито повинен зумовити успіх на завершальному етапі. Інакше кажучи, механізми орієнтації слабоінституціоналізованих форм освіти на комерційний сектор, трансформація освітнього середовища під відповідний ринок – усе це пов'язано з серйозними ризикогенними процесами, що знаходять свій вираз у потенційній девальвації освіти як суспільного інституту.

Висновки. Таким чином, інституційна структура освіти в умовах мережевого суспільства є надзвичайно динамічною й рухливою. Вона зазнає змін як на фундаментальному соціально-онтологічному, так і на аксіологічному та світоглядному рівнях.

Сучасна освіта перебуває в стані інтенсивної боротьби між двома парадигмами. З одного боку, мережева логіка та ринкові відносини стимулюють сприйняття освіти як комерційної послуги, орієнтованої на миттєвий результат. З іншого боку, зберігається розуміння освіти як фундаментальної цінності, спрямованої на виховання гармонійної особистості та трансляцію духовно-моральних смислів.

Головним ризиком у просторі мережевих комунікацій є так званий «прагматичний детермінізм». Він виявляється у пріоритеті ситуативного знання та інструментальних навичок (ІТ-компетенції, робота зі штучним інтелектом) порівняно з розвитком ціннісного світу особистості. Це створює загрозу девальвації освіти як суспільного інституту, перетворюючи її на «передбачуваний процес» споживання контенту. Масове упровадження ІТ-технологій та медіатизація освіти призводять до того, що знання стає елементом особистого бренду та медійного іміджу. Тотальна демократизація доступу до контенту у слабоінституціоналізованих формах (онлайн-школи, коучинг) посилює комерціалізацію та відкриває простір для маніпуляцій.

Стійкі форми освіти (класичні університети) меншою мірою схильні до ризику втрати аксіологічного складника. Саме вони здатні забезпечити синтез інноваційних цифрових інструментів із традиційним цілеспрямованим перетворенням соціального досвіду на особистий досвід людини.

Подолання ризикової динаміки можливе лише за умови комплексної трансформації інституту освіти. Це передбачає не лише технологічне оновлення інфраструктури, а й активне брендування освіти як високої цінності, збереження ціннісно спрямованих дисциплін та орієнтацію на «гібридне середовище», де технології слугують розвитку людини, а не замінюють його.

Таким чином, у мережевому соціумі освіта не повинна остаточно набути статусу виключно комерційної послуги; її виживання як фундаментального інституту залежить від здатності зберегти ціннісне ядро в умовах тотальної цифровізації та комунікаційної мобільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєва Г., Тихонова Л., Антоненко О., Овсянніков О. Компетентнісний підхід у професійній освіті та інтеграція практикоорієнтованих задач для розвитку сучасної особистості. *Нова педагогічна думка*. 2025. №1. С. 81–88. doi: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2025-121-1-81-88>.

2. Аніщенко О. В., Прийма С. М., Рогушина Ю. В., Гладун А. Я. Індивідуальні освітні траєкторії: андрагогічні тренди в умовах цифровізації суспільства. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2024. Вип. 2. С. 9–25. doi: [https://doi.org/10.35387/od.2\(26\).2024.9-25](https://doi.org/10.35387/od.2(26).2024.9-25).
3. Горна М. О., Курок Б. О., Ірха А. В. Вплив цифрової трансформації на ефективність управління закладами освіти в Україні. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4. С. 530–543. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-530-543](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-530-543).
4. Кубальський О. Н. Посилення взаємодії наукових інституцій з установами освіти та культури в соціально турбулентному просторі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 33–38. doi: <https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.6>.
5. Письменний В. В. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: використання гейміфікації для симулювання практики організації виробничих процесів. *Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*. 2025. Вип. 217. С. 43–48. doi: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-43-48>.
6. Семеняко Ю. Б., Брюховецька І. В., Бохонько Є. О. Цифровізація у вищій освіті: інституційні підходи до викладання та навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. № 87. С. 182–186. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.32>.
7. Заміховська О. Л. Соціологічні аспекти освіти в генезі мережного суспільства. *ScienctRise*. 2015. № 11 (1). С. 88–94. doi: <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2015.53956>.
8. Чередник О. В. Соціокультурні інтенції безперервної освіти в Україні. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2013. № 3. С. 41–44.
9. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. П. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
10. Візії та світанки освіти : кол. моногр. / за ред. В. Курила. Київ : Самченко А. М., 2025. 358 с.
11. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Мережево-комунікативний простір управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 63. С. 174–186.
12. Дзьобань О., Соснін О. Інформаційне суспільство як мережево-комунікативний простір управління. *Віче*. 2015. № 10. С. 7–13.
13. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія. Харків : Майдан, 2012. 224 с.
14. Дубницький В. І., Писарькова В. Р., Мішустіна Т. С. Формування інформаційно-мережевого цифрового суспільства: ключові аспекти цифрової економіки. *Вісник економічної науки України*. 2025. № 1. С. 183–186. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025.1\(48\).183-186](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025.1(48).183-186).
15. Якубець В. О. Базові характеристики інформації в мережевому суспільстві. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2. С. 313–317. doi: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.37>.

16. Агарков М. В. Парадигма мережевого суспільства Мануеля Кастельса: потенціал теоретичної концептуалізації та імплікації для вищої освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2024. Вип. 52. С. 68–81. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-06>.
17. Боятюк О. Світоглядне підґрунтя дослідження безперервної освіти в мережевому суспільстві. *Гілея* : наук. вісн. 2014. Вип. 90. С. 313–320.
18. Євсєєв В. О. Інструменти інформальної освіти у сфері захисту критичної інфраструктури: сучасний стан та перспективи розвитку. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 1. С. 405–414. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1\(9\)-405-414](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1(9)-405-414).
19. Семенишина І. В., Федорчук А. Л., Савастру Н. І. Сучасні тенденції у вищій освіті: роль інтерактивних технологій у покращенні освітнього процесу. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4. С. 340–354. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-340-354](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-340-354).
20. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. Львів : Літопис, 2000. 269 с.
21. Digital transformation in Ukraine: AI, Metaverse and Society 5.0. Scientific Approbation : monograph / Ed. by: O. Kostenko, Y. Yekhanurov. Calgary : SciFormat Publishing Inc., 2024. 265 p. doi: <https://doi.org/10.69635/978-1-0690482-1-9>.
22. Суспільство, людина, право: сучасний соціокультурний контекст : монографія / О. П. Андрущенко, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2025. 328 с.
23. Грицай Я. Г. Модель розвитку цифрового освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2025. № 3. С. 33–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2025.336935>.
24. Гуданич Н. М. Інтерактивне цифрове освітнє середовище університету як засіб розвитку пізнавальної ініціативності здобувачів освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2024. Вип. 3. С. 63–71. doi: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-3-56-63-71>.
25. Старцева Н. М., Ільченко В. В., Карпенко О. В. Агентність у цифровому освітньому середовищі: можливості й ризики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2025. Вип. 101. С. 147–155. doi: <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2025-101-16>.
26. ChatGPT як інструмент оптимізації самостійної роботи та розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти / Єфременко А., Полторацька Г., Насонкіна О. та ін. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2025. Т. 13, № 2. С. 36–47. doi: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i2-005>.
27. Ярошук Я. О. Систематизація проблем впровадження цифровізації у систему вищої освіти. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 1. С. 699–711.
28. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія. Харків : Майдан, 2013. 360 с.

29. Castells M. Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. URL: <https://annenberg.usc.edu/sites/default/files/2015/04/28/Informationalism%2C%20Networks%20and%20the%20Network%20Society.pdf> (дата звернення: 18.11.2025).
30. Дзьобань О. П., Левада О. В. Самоорганізація в соціальному просторі: філософський аспект. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2011. Вип. 8. С. 3–11.
31. Андрущенко О. П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія : монографія. Харків : Право, 2025. 208 с.
32. Дзьобань О. П., Андрущенко О. П. Самоідентифікація особистості в сучасному інформаційному просторі: до концептуалізації смислу. *Інформація і право*. 2025. №2 (53). С. 44–55. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2\(53\).334041](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334041).
33. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Множинна ідентичність особистості у мережкових умовах: до антропологічних засад інформаційного права. *Інформація і право*. 2020. № 3 (34). С. 34–45. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3\(34\).220990](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3(34).220990).
34. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Дослідження соціальних комунікацій: евристичний потенціал моделей Н. Лумана та К. Шеннона. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. № 1 (64). С. 8–24. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324488>.
35. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. 2022. № 1 (40). С. 9–20. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254338](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254338).
36. Дзьобань О. П., Прудникова О. В. До питання про розуміння феномена інформації. *Інформація і знання. Інформація і право*. 2024. № 3 (50). С. 18–30. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3\(50\).311597](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311597).
37. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 9–21. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221212](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221212).
38. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Віртуальність у соціальному середовищі: просторовий модус. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2021. № 1 (48). С. 34–50. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224377>.
39. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 2 (47). С. 118–126.
40. Данильян О., Дзьобань О. Інформаційне суспільство: амбівалентність динаміки розвитку. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2020. № 1. С. 39–49. doi: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.039>.

REFERENCES

1. Aliexsieieva, H., Tykhonova, L., Antonenko, O., Ovsiannikov, O. (2025). Kompetentnisnyi pidkhid u profesiinii osviti ta intehtratsiia praktyko oriientovanykh zadach dlia rozvytku suchasnoi osobystosti. *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical thinking, 1*, 81–8. doi: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2025-121-1-81-88> [in Ukrainian].
2. Anishchenko, O. V., Pryima, S. M., Rohushyna, Yu.V., Hladun, A. Ia. (2024). Indyvidualni osvitni traiektorii: andrahohichni trendy v umovakh tsyfrovizatsii suspilstva. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, prospects, Issue 2*, 9–25. doi: [https://doi.org/10.35387/od.2\(26\).2024.9-25](https://doi.org/10.35387/od.2(26).2024.9-25) [in Ukrainian].
3. Horna, M. O., Kurok, B. O., Irkha, A. V. (2025). Vplyv tsyfrovoy transformatsii na efektyvnist upravlinnia zakladamy osvity v Ukraini. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests, 4*, 530–543. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-530-543](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-530-543) [in Ukrainian].
4. Kubalskyi, O. N. (2023). Posylennia vzaiemodii naukovykh instytutsii z ustanovamy osvity ta kultury v sotsialno-turbulentnomu prostori. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current issues in philosophy and sociology, Issue 40*, 33–38. doi: <https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.6> [in Ukrainian].
5. Pysmennyi, V. V. (2025). Interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli: vykorystannia heimifikatsii dlia symuliuвання praktyky orhanizatsii vyrobnychykh protsesiv. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka – Scientific Notes of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Issue 217*, 43–48. doi: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-43-48> [in Ukrainian].
6. Semeniako, Yu.B., Briukhovetska, I. V., Bokhonko, Ye.O. (2023). Tsyfrovizatsiia u vyshchii osviti: instytutsiini pidkhody do vykladannia ta navchannia. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and general education schools, 87*, 182–186. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.32> [in Ukrainian].
7. Zamikhovska, O. L. (2015). Sotsiologichni aspekty osvity v genezi merezhnoho suspilstva. *ScientRise, 11(1)*, 88–94. doi: <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2015.53956> [in Ukrainian].
8. Cherednyk, O. V. (2013). Sotsiokulturni intentsii bezpererвної osvity v Ukraini. *Naukova skarbnitsia osvity Donechchyny – The scientific treasure trove of education in Donetsk Oblast, 3*, 41–44 [in Ukrainian].
9. Hidens, E. (2004). Nestrymnyi svit: yak hlobalizatsiia peretvoriuie nashe zhyttia. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
10. Vizii ta svitanky osvity. (2025) / V. Kurylo (Ed.). Kyiv: FOP Samchenko A. M. [in Ukrainian].
11. Dzoban, O. P., Sosnin, O. V. (2015). Merezhevo-komunikatyvnyi prostir upravlinnia. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii: Zbirnyk naukovykh*

- prats – Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy: Collection of Scientific Papers, Issue 63, 174–186 [in Ukrainian].*
12. Dzoban, O., Sosnin, O. (2015). Informatshiine suspilstvo yak merezhevo-komunikatyvnyi prostir upravlinnia. *Viche – Veche, 10, 7–13 [in Ukrainian].*
 13. Dzoban, O. P. (2012). *Filosofia informatshiinykh komunikatsii. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].*
 14. Dubnytskyi, V. I., Pysarkova, V. R., Mishustina T. S. (2025). Formuvannia informatshiino-merezhevoho tsyfrovoho suspilstva: kluchovi aspekty tsyfrovoi ekonomiky. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine, 1, 183–186. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025.1\(48\).183-186](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025.1(48).183-186) [in Ukrainian].*
 15. Iakubets, V. O. (2024). Bazovi kharakterystyky informatshii v merezhevomu suspilstvi. *Kulturolohichniy almanakh – Cultural almanac, Issue 2, 313–317 doi: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.37> [in Ukrainian].*
 16. Aharkov, M. V. (2014). Paradyhma merezhevoho suspilstva Manuela Kastelsa: potentsial teoretychnoi kontseptualizatsii ta implikatsii dlia vyshchoi osvity. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University, Issue 52, 68–81. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-06> [in Ukrainian].*
 17. Boiatiuk, O. (2014). Svitohliadne pidgruntia doslidzhennia bezperervnoi osvity v merezhevomu suspilstvi. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Bulletin, Issue 90, 313–320 [in Ukrainian].*
 18. Ievsieiev, V. O. (2015). Instrumenty informalnoi osvity u sferi zakhystu krytychnoi infrastruktury: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests, 1, 405–414. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1\(9\)-405-414](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1(9)-405-414) [in Ukrainian].*
 19. Semenyshyna, I. V., Fedorchuk, A. L., Savastru, N. I. (2025). Suchasni tendentsii u vyshchii osviti: rol interaktyvnykh tekhnolohii u pokrashchenni osvitnoho protsesu. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests, 4, 340–354. doi: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-340-354](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-340-354) [in Ukrainian].*
 20. Fullan, M. (2000). Syly zmin. Vymiriuvannia hlybyny osvitnikh reform. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
 21. Digital transformation in Ukraine: AI, Metaverse and Society 5.0. Scientific Approbation (2024) / Ed. by: O. Kostenko, Y. Yekhanurov. Calgary: SciFormat Publishing Inc. doi: <https://doi.org/10.69635/978-1-0690482-1-9>
 22. Suspilstvo, liudyna, pravo: suchasnyi sotsiokulturnyi kontekst (2025). / O. H. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 23. Hrytsai, Ya.H. (2025). Model rozvytku tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha zakladu zahalnoi serednoi osvity. *ScienceRise. Pedagogical Education, 3, 33–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2025.336935> [in Ukrainian].*
 24. Hudanych, N. M. (2024). Interaktyvne tsyfrove osvitnie seredovyshche universytetu yak zasib rozvytku piznavalnoi initsiatyvnosti zdobuvachiv osvity. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of the Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National*

- Pedagogical University. Pedagogical Sciences, Issue 3, 63–71. doi: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-3-56-63-71> [in Ukrainian].*
25. Startseva, N. M., Ilchenko, V. V., Karpenko, O. V. (2025). Ahentnist u tsyfrovomu osvithnomu seredovyshchi: mozhlyvosti y ryzyky. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. seriia: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Teaching Foreign Languages, Issue 101, 147–155. doi: <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2025-101-16> [in Ukrainian].*
 26. Iefremenko, A., Poltoratska, H., Nasonkina, O., Marchenkov, M., Aleksienko, Ya. (2025). ChatGPT yak instrument optymizatsii samostiinoi roboty ta rozvytku tsyfrovoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice, Vol. 13, Issue 2, 36–47. doi: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i2-005> [in Ukrainian].*
 27. Iaroshchuk, Ya.O. (2025). Systematyzatsiia problem vprovadzhennia tsyfrovizatsii u systemu vyshchoi osvity. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests, 1, 699–711 [in Ukrainian].*
 28. Dzoban, O. P. (2013). Filosofiia informatsiinoho prava: svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
 29. Castells, M. (2015). Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. URL: <https://annenberg.usc.edu/sites/default/files/2015/04/28/Informationalism%2C%20Networks%20and%20the%20Network%20Society.pdf>.
 30. Dzoban, O. P., Levada, O. V. (2011). Samoorhanizatsiia v sotsialnomu prostori: filosofskyi aspekt. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, Issue 8, 3–11 [in Ukrainian].*
 31. Andrushchenko, O. P. (2025). Prava liudyny na perekhresti tsyvilizatsii: kontseptualizatsiia, metodolohiia ta futurolohiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 32. Dzoban, O. P., Andrushchenko, O. P. (2025). Samoidentyfikatsiia osobystosti v suchasnomu informatsiinomu prostori: do kontseptualizatsii smyslu. *Informatsiia i pravo – Information and law, 2(53), 44–55. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2\(53\).334041](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334041) [in Ukrainian].*
 33. Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. (2020). Mnozhynna identychnist osobystosti u merezhevykh umovakh: do antropolohichnykh zasad informatsiinoho prava. *Informatsiia i pravo – Information and law, 3(34), 34–45. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3\(34\).220990](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.3(34).220990) [in Ukrainian].*
 34. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2025). Doslidzhennia sotsialnykh komunikatsii: evrystychnyi potentsial modelei N. Lumana ta K. Shennona. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 1(64), 8–24. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324488> [in Ukrainian].*

35. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2022). Informatyzatsiia yak atrybut informatsiinoho suspilstva: vid retrospektsii do suchasnoi refleksii. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1(40), 9–20. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254338](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254338) [in Ukrainian].
36. Dzoban, O. P., Prudnykova, O. V. (2024). Do pytannia pro rozuminnia fenomena informatsii. *Informatsiia i znannia. Informatsiia i pravo – Information and law*, 3(50), 18–30 doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3\(50\).311597](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311597) [in Ukrainian].
37. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2020). Virtualna realnist i kiberprostir yak atrybuty suchasnoho suspilstva. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 4(35), 9–21 doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221212](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221212) [in Ukrainian].
38. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2021). Virtualnist u sotsialnomu seredovyshchi: prostorovy modus. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(48), 34–50. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224377> [in Ukrainian].
39. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostorovo-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 2(47), 118–126 [in Ukrainian].
40. Danylian, O., Dzoban, O. (2020). Informatsiine suspilstvo: ambivalentnist dynamiky rozvytku. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI, 1*, 39–49. doi: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.039> [in Ukrainian].

Danylian Oleg Gennadiyovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief research fellow State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Kharkiv, Ukraine

EDUCATION AS A SERVICE VS. EDUCATION AS A VALUE: RISK DYNAMICS IN THE CONTEXT OF NETWORKED COMMUNICATIONS

The article explores the transformation of the institutional structure of education within the framework of the emerging network society. It analyzes qualitatively new features of contemporary social reality—such as plasticity, variability, and unpredictability—which

necessitate the adaptation of educational frames. The study proposes a classification of educational forms based on the criteria of mobility and stability: institutionally stable (traditional higher education institutions) and weakly institutionalized (online schools, self-education platforms, coaching). The author argues that contemporary education is in a state of intense conflict between two paradigms: 1) The Network Logic: Market relations and networked structures promote the perception of education as a commercial service oriented toward immediate results; 2) The Axiological Tradition: The enduring understanding of education as a fundamental traditional value. The article substantiates the conclusion that risk-prone dynamics can only be overcome through a comprehensive transformation of the educational institution.

Keywords: *network society, networked communications, artificial intelligence, digitalization of education, mediatization of education, information-intensive topoi, axiological risks.*

Статтю подано / Submitted: 26.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 05.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Висоцька Ольга Євгенівна, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна
e-mail: vysolga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1265-7582

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ НАРАТИВІВ У ФОРМУВАННІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАСТРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

У центрі уваги дослідження перебуває взаємозв'язок між культурою споживання, глобалізацією їжі та поширенням екологічних наративів, які впливають на формування та трансформацію гастрономічної культури. В умовах інтенсивних соціокультурних змін екологічні наративи набувають особливого значення як інструмент створення нових моделей споживчої поведінки, ціннісних орієнтацій і стилів життя. Поширення екологічної риторики показано на прикладі «грінвошингу» та «зеленого споживання» як протилежних за спрямуванням способів просування екологічних ідей.

Ключові слова: культура споживання, екологічні наративи, глобалізоване суспільство, глобалізація їжі, культурна ідентичність, гастрономічна культура.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується глибокими трансформаціями соціокультурних процесів, що безпосередньо впливають на структуру культури споживання. Однією з важливих сфер таких змін є гастрономічна культура, яка у глобалізованому суспільстві перестає бути виключно сферою задоволення фізіологічних потреб і набуває значного символічного та соціального змісту. Їжа дедалі більше розглядається як культурний маркер, що відображає систему цінностей, ідентичність та соціальні практики індивідів і спільнот. У цьому контексті особливого значення набувають екологічні наративи, які активно використовуються в публічному дискурсі, маркетингових стратегіях та медійному просторі для формування певних моделей гастрономічної поведінки. Сучасна культура споживання перебуває у стані постійної трансформації під впливом глобалізації, розвитку інформаційних технологій та зростання екологічної свідомості громадян. У цих умовах екологічні наративи стають важливим інструментом інтерпре-

тації соціальної реальності, що існує, та водночас механізмом формування нових соціокультурних практик. Екологічні наративи дедалі частіше використовуються як засіб трансформації гастрономічної культури, що пов'язано з поширенням таких явищ, як, зокрема, органічне харчування, локальні продукти, гастрономічна мода та усвідомлене споживання. Однак ці процеси мають амбівалентний характер: з одного боку, вони сприяють підвищенню екологічної свідомості, а з іншого, – можуть перетворюватись на елемент символічної економіки та маркетингових стратегій, що не завжди супроводжуються реальними екологічними змінами. У цьому зв'язку постає потреба в соціально-філософському осмисленні ролі екологічних наративів як чинника трансформації гастрономічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика культури споживання та гастрономічної культури активно досліджується в сучасній соціальній філософії, соціології та культурології. Ще П. Бурдьє у своїй концепції культурного капіталу показав, що споживчі практики відображають соціальну структуру суспільства та виступають механізмом відтворення соціальної нерівності [9, р. 112], а З. Бауман описав вплив суспільства споживання на ідентичність сучасної людини, для якої «зелений» стиль життя може ставати важливою формою соціальної ідентифікації та формування моральних і культурних цінностей [5, р. 52]. Ці позиції були розвинуті, зокрема, у працях Д. Лаптон та З. Фельдман, які вказували на ключову роль цифрових медіа у просуванні гастрономічних дискурсів, включаючи екологічні наративи [15]. У свою чергу С. Руссо проаналізував вплив соціальних мереж на популяризацію ідей етичного та екологічного споживання [20]. Дж. Джонстон і Ш. Бауман досліджують гастрономічну культуру як простір соціального розмежування, де екологічні наративи виконують функцію символічного капіталу [13]. Такі автори, як Є. Мазур-Вежбицька, М. Нестле, Ф. Парасеколі, Дж. Шор вказують на збільшення впливу медіа та маркетингових стратегій на формування гастрономічної культури [16–18; 21].

Попри значну кількість праць, присвячених різним аспектам споживання, існує потреба в розширенні теоретичних уявлень про взаємозв'язок культури споживання, екологічного дискурсу та гастрономічної культури.

Метою статті є здійснення цілісної соціально-філософської концептуалізації ролі екологічних наративів у формуванні та трансформації гастрономічної культури в умовах сучасного глобалізованого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Екологічні наративи можна розглядати як специфічну форму соціальної комунікації, що спрямована на інтерпретацію екологічних проблем та легітимацію нових гастрономічних практик, які позиціонуються як більш етичні, здорові та відповідальні щодо довкілля. Такі

наративи транслюють смисли, які впливають на споживчі рішення та соціальні уявлення про харчування в сучасному глобалізованому суспільстві. Гастрономічна культура відіграє важливу роль у формуванні соціальних відносин та культурних норм. Глобалізація їжі сприяє поширенню уніфікованих стандартів споживання та водночас стимулює інтерес до локальних традицій, автентичності та екологічності. У цьому випадку екологічні наративи задають нормативні орієнтири для оцінки гастрономічних практик, де «правильна» їжа є не лише смачною, але й етичною, екологічною та соціально відповідальною. Сформована в такий спосіб гастрономічна мода активно поширюється через медіа, рекламу, соціальні мережі та освітні ініціативи, сприяючи інституціоналізації екологічних стандартів у повсякденному житті. Як вказує С. Руссо, «розмови про їжу в онлайн-просторі відображають ширші занепокоєння, пов'язані з етикою, сталим розвитком та ідентичністю» [20, р. 11].

Гастрономічні практики дедалі частіше пов'язуються з етичними та екологічними питаннями. Вибір продуктів харчування стає способом вираження ціннісних орієнтацій, а також засобом символічної комунікації. Наприклад, споживання органічних продуктів або локальної їжі може розглядатися як прояв екологічної відповідальності та громадянської позиції. У цьому сенсі гастрономічні практики стають частиною ширших культурних наративів, які формують нові уявлення про взаємодію людини та природи. Споживання їжі набуває функцій демонстрації стилю життя, соціальної ідентифікації, символічного вираження цінностей. Екологічні наративи активно інтегруються в цей процес, формуючи образ «відповідального споживача». Однак така модель споживання часто має поверхневий характер і не супроводжується глибокими змінами у ставленні до ресурсів і довкілля.

Екологічні наративи виконують функцію символічного обґрунтування нових гастрономічних тенденцій. Вони також створюють особливу моральну рамку, у межах якої споживання може сприйматися як етичний акт. Такі наративи апелюють до кількох ключових ідей: гармонії людини з природою, відповідального споживання, природності та автентичності продуктів, турботи про майбутні покоління. Ці ідеї активно використовуються в маркетингових комунікаціях, особливо у сфері харчової індустрії. У результаті виникає специфічний символічний простір, де екологічність стає частиною брендової ідентичності. Так, Д. Лаптон зазначає, що «цифрові медіа є ключовими у поширенні уявлень про те, що вважається “доброю” та “етичною” їжею» [15, р. 23]. Тобто онлайн-простір створює нові дискурси навколо «здорової», «чистої» та «екологічної» їжі, які впливають на повсякденні практики споживання. Соціальні мережі, кулінарні блоги та цифрові медіа стають потужними каналами поширення гастрономічної інформації та формування гастро-

номічної моди, де екологічні наративи виступають важливим елементом медійного дискурсу, сприяючи популяризації певних моделей харчування.

Проте в багатьох випадках така екологічність має радше дискурсивний, ніж практичний характер. Поширення екологічних наративів у гастрономічній сфері не завжди означає реальні зміни у виробництві та споживанні їжі. У деяких випадках такі наративи можуть використовуватися як маркетинговий інструмент, спрямований на підвищення привабливості продуктів для споживачів. Це явище пов'язане з формуванням так званих «зелених» брендів, які використовують екологічну риторику для створення позитивного іміджу. М. Нестле описала продовольчу політику американських компаній, як таку, де впроваджуються екологічні наративи в маркетингу продуктів, які можуть не нести ніякої користі ані для здоров'я людини, ані для збереження довкілля [17]. З соціально-філософської точки зору, це явище можна розглядати як прояв символічної економіки, де значення та образи відіграють не менш важливу роль, ніж матеріальні характеристики товарів. Виробники дедалі частіше апелюють до ідей природності, органічності, сталого розвитку та відповідального споживання.

Особливо помітним застосування екологічних наративів є у сфері харчової індустрії, оскільки глобалізація їжі формує нові гастрономічні практики та гастрономічну моду. Екологічні маркери – такі як «еко», «органік», «натуральний», «фермерський» – стають елементами символічного капіталу товару. Однак у багатьох випадках такі комунікаційні стратегії не супроводжуються реальними екологічними практиками. У результаті формується специфічна культура споживання, у якій екологічність часто функціонує як символічна цінність, а не як реальна практика взаємодії людини з природою.

Збільшення уваги до проблем довкілля призвело до формування нових соціокультурних практик, серед яких особливе місце посідає культура «зеленого споживання». Термін «зелене споживання» (англ. *green consumption*) акцентує увагу на передусім екологічному вимірі споживчої поведінки, на відміну від, наприклад, поняття «стале споживання» (англ. *sustainable consumption*), яке охоплює ширший спектр соціальних, економічних та екологічних аспектів, пов'язаних із концепцією сталого розвитку [2; 22]. Ф.-М. Белц та К. Пітті запропонували модель переходу від традиційного маркетингу до маркетингу сталого розвитку, що зорієнтований не лише на задоволення потреби споживачів, а й враховування екологічних і соціальних меж планети [6]. У свою чергу Л. Р. Браун вказав на необхідність трансформації економічних і споживчих моделей у напрямі збільшення екологічної відповідальності. Він підкреслював, що зміни у виробництві неможливі без зміни поведінки споживачів, оскільки саме попит визначає структуру еконо-

міки. Тому екологізація попиту є ключовим інструментом для переходу до сталого економічного розвитку [10, р. 260].

Культура зеленого споживання формується на основі ідеї моральної відповідальності людини за стан довкілля і за наслідки власної споживчої поведінки. Важливе значення для просування цих ідей має концепція відповідальності людини за майбутні покоління та за збереження природного середовища, розроблена Г. Йонасом. Його знаменитий вислів: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості такого життя» [3, с. 27–28], – став важливим теоретичним підґрунтям для формування етики сталого споживання, оскільки підкреслював моральний обов'язок людини враховувати довгострокові наслідки своєї діяльності. У межах цієї парадигми споживання розглядається не лише як економічна дія, пов'язана з придбанням товарів і послуг, але як моральний акт, що має екологічні, соціальні та культурні наслідки. Так, один із засновників екологічного та інвайроментального маркетингу К. Пітт, який досліджував взаємозв'язок між екологічною політикою компаній і поведінкою споживачів, підкреслював, що зелений маркетинг має базуватися на реальних екологічних практиках, а не лише символічних комунікаціях [19, р. 155]. Він наголошував на необхідності переходу від традиційного маркетингу до концепції, що враховує екологічний чинник як частину конкурентної переваги [Там само, р. 85]. Тим самим він заклав основи для подолання фальшивих або «поверхневих» екологічних наративів завдяки впровадженню принципів доброчесності в екологічних заявах та формуванню реальної відповідальності бізнесу.

Етичні принципи зеленого споживання близькі концепціям сталого розвитку, міжпоколінної відповідальності та гармонійної взаємодії людини з природою. Вони передбачають свідомий вибір товарів і послуг, виробництво яких мінімізує шкоду довкіллю, підтримку екологічно відповідальних виробників, скорочення надмірного споживання та раціональне використання ресурсів [22, р. 178]. Таким чином, культура зеленого споживання пов'язана з трансформацією системи цінностей, у якій економічна доцільність поступається місцем етичним міркуванням і довгостроковим екологічним інтересам суспільства. У соціально-філософському дискурсі ця культура може розглядатися як форма моральної рефлексії щодо взаємин людини, суспільства і природи, спрямованої на подолання кризових явищ сучасної цивілізації.

Важливим аспектом культури зеленого споживання є переосмислення ролі індивіда в глобальній екологічній системі. Людина усвідомлює себе не лише споживачем, але й суб'єктом відповідальності, чий щоденні рішення мають вплив на стан довкілля. Така позиція передбачає розвиток етичної чутливості, здатності оцінювати власні дії з погляду їхнього впливу на природні еко-

системи та майбутні покоління [1, с. 131]. У цьому сенсі культура зеленого споживання є проявом ширшої тенденції до етизації економічних відносин у сучасному суспільстві. Вона спрямована на інтеграцію моральних принципів у сферу ринку та виробництва та формування нової моделі взаємодії між споживачами, виробниками і природним середовищем.

Паралельно з розповсюдженням екологічної свідомості виникає протилежне явище – *greenwashing*, як «поширення неправдивої або оманливої інформації щодо екологічних стратегій, цілей, мотивації та дій організації» [7, р. 1318]. Це передбачає також використання екологічної риторики як маркетингового інструменту для створення позитивного іміджу без фактичних екологічних змін у виробництві [16, р. 283]. Термін «*greenwashing*» можна перекласти як «екологічне відбілювання» (за аналогією з англійським «*whitewashing*» – «відбілювання репутації»), що включає практику створення ілюзії екологічності продукту, компанії або політики без реальних екологічних змін [8, р. 363].

На відміну від концепції зеленого споживання, *greenwashing* репрезентує іншу логіку використання екологічних наративів. Якщо культура зеленого споживання ґрунтується на реальній етичній трансформації поведінки та цінностей, то *greenwashing* застосовує екологічну риторичку як інструмент символічного маніпулювання споживачами. У цьому випадку екологічні ідеї перетворюються на маркетингові знаки, що створюють ілюзію екологічної відповідальності, не супроводжуючись відповідними змінами у виробничих процесах або бізнес-практиках.

Термін «*greenwashing*» уперше використав американський екологічний активіст Дж. Вестервел, звернувшись до критики готельної індустрії за фальшиві заклики повторно використовувати рушники «заради довкілля», тоді як справжньою метою було скорочення витрат на прання, а не екологічна політика. З часом грінвошингом почали називати практику «неправдивого просування екологічних зусиль організації або витрачання більшої кількості ресурсів на просування організації як екологічної, ніж витрачається на фактичну участь в екологічно безпечних практиках» або «поширення неправдивої або оманливої інформації щодо екологічних стратегій, цілей, мотивації та дій організації» [7, р. 1318].

Грінвошинг є складним багатовимірним явищем, яке поєднує маркетинг, політику та комунікацію [14, р. 224]. Як зазначають К. Бекер-Ольсен та С. Потучек, грінвошинг робить організацію, що застосовує екологічні наративи, «більш екологічною, ніж вона є насправді» [7, р. 1320]. У свою чергу М. А. Делмас та В. С. Бурбано описали *greenwashing* як наративний розрив між реальною екологічною діяльністю компанії та її комунікацією про екологічність

[11, р. 65]. Схоже визначення дають К. Валкер і Ф. Ван, які розкривають *greenwashing* як «невідповідність або розрив між символічними екологічними діями (комунікацією) та реальними екологічними практиками» [23, р. 231]. Фактично *greenwashing* можна трактувати як практику введення споживачів в оману щодо екологічних переваг продукту, послуги або політики компанії. Тобто ідеться про псевдоекологічний маркетинг на основі застосування екологічних наративів для просування відповідних споживчих практик. Отже, у сучасних дослідженнях феномен *greenwashing* аналізується як специфічна форма комерційної комунікації, що використовує екологічні символи для підвищення конкурентоспроможності брендів [11, р. 170]. Поширення цього явища пов'язане зі зростанням попиту на екологічно марковані товари.

Цей короткий огляд визначень *greenwashing* дозволяє розглядати його як прояв комерціалізації екологічної етики в глобалізованому суспільстві. У межах цієї логіки моральні цінності стають елементом ринкової стратегії, а екологічна відповідальність перетворюється на символічний ресурс, який використовується для підвищення конкурентоспроможності брендів. Така практика призводить до певної девальвації екологічних ідей, оскільки вони починають сприйматися не як моральний імператив, а як рекламний образ або стилістичний елемент комерційної комунікації.

З позиції соціальної філософії, *greenwashing* можна трактувати як специфічний феномен символічного виробництва, у межах якого знаки та образи екологічності відокремлюються від реального змісту. У цьому процесі виникає своєрідна симуляція екологічної відповідальності, коли споживач отримує враження участі в захисті довкілля, хоча насправді структура виробництва і споживання залишається незмінною. Подібна ситуація створює певний моральний парадокс: з одного боку, екологічна тематика активно присутня в публічному дискурсі, а з іншого, – реальний екологічний ефект від багатьох маркетингових практик є мінімальним або навіть відсутнім.

Порівняння етичних принципів культури зеленого споживання та *greenwashing* дозволяє виявити принципові відмінності в їхній ціннісній структурі. Насамперед культура зеленого споживання базується на принципі відповідальності. Цей принцип передбачає усвідомлення взаємозалежності між індивідуальними споживчими рішеннями та глобальними екологічними процесами. У межах *greenwashing*, навпаки, відповідальність підміняється її символічним зображенням. Компанії можуть використовувати екологічні образи, кольори, маркування або риторику сталого розвитку, не змінюючи реальної екологічної політики. Таким чином, відповідальність трансформується в маркетингову стратегію, що не має етичної глибини.

Іншою відмінністю є ставлення до істини та прозорості. Культура зеленого споживання передбачає відкритість інформації про походження продуктів, умови їх виробництва, вплив на довкілля та соціальні аспекти виробничих процесів. Прозорість у цьому випадку є необхідною умовою формування довіри між виробниками і споживачами. *Greenwashing*, навпаки, часто використовує неповну або маніпулятивну інформацію, створюючи позитивний образ екологічності без достатніх підстав. У соціально-філософському вимірі це можна трактувати як форму комунікативного викривлення, що підриває можливість чесного діалогу між економічними суб'єктами.

Важливим аспектом порівняння є також питання мотивації. У культурі зеленого споживання мотивація має етичний характер: споживачі та виробники керуються прагненням зменшити негативний вплив на довкілля та підтримати екологічно відповідальні практики. У випадку *greenwashing* мотивація є переважно економічною, оскільки екологічні символи використовуються для залучення нових споживачів і підвищення прибутковості. У цьому сенсі *greenwashing* відображає загальну тенденцію сучасного капіталізму до включення моральних цінностей у логіку ринкової конкуренції.

Треба підкреслити, що *greenwashing* є частиною ширшого процесу символізації споживання, характерного для глобалізованого суспільства. У такому суспільстві значення товарів визначається не лише їхніми функціональними характеристиками, але й символічними значеннями, які вони передають. Екологічність стає одним із таких символічних значень, що формує образ відповідального та свідомого способу життя. Однак коли цей символічний вимір відокремлюється від реального екологічного змісту, виникає ситуація етичної суперечності. Споживач може бути переконаний у власній екологічній відповідальності, хоча його поведінка фактично не сприяє зменшенню екологічних проблем. Така ситуація створює ризик формування поверхневої екологічної свідомості, яка задовольняється символічними жестами замість реальних змін у способі життя.

З соціально-філософської точки зору *greenwashing* демонструє, по-перше, тенденцію до комерціалізації моральних цінностей, коли екологічна відповідальність перетворюється на маркетинговий ресурс. По-друге, це стало проявом подальшої символізації споживання, на що вказував ще Ж. Бодріяр, підкреслюючи, що в сучасному суспільстві люди споживають не стільки речі, скільки знаки [4, р. 46]. Товари набувають так званої «знакової цінності», яка часто переважає їхню утилітарну функцію. З точки зору цієї концепції, екологічні продукти або бренди можуть виступати символами певної культурної позиції, що пов'язана з демонстрацією екологічної свідомості, відповідального ставлення до природи або належності до прогресивних соціальних груп.

Тоді *Greenwashing* можна розглядати як процес маніпуляції знаковою цінністю товарів, у разі якщо компанії використовують символічні маркери екологічності для створення позитивного іміджу продукту, навіть коли його реальний вплив на довкілля залишається незмінним. У сучасному суспільстві знаки і символи можуть відриватися від реальності та починати існувати у формі симуляцій, які створюють ілюзію певних соціальних явищ. У контексті *greenwashing* це означає, що екологічність продукту може бути лише символічною репрезентацією, яка існує в медійному та рекламному просторі, але не має реального підґрунтя у виробничих практиках. Таким чином, *greenwashing* можна трактувати як форму симуляції екологічної відповідальності, у межах якої образи природності, сталого розвитку та екологічної турботи використовуються для створення символічної реальності, що впливає на споживчі рішення.

Треба наголосити, що в разі використання екологічних наративів у вигляді *greenwashing* ідеться не лише про символізацію, але й віртуалізацію споживання, коли купівля «екологічного» продукту створює у споживача ілюзію участі у вирішенні глобальних проблем. У результаті формується парадоксальна ситуація: споживачі можуть відчувати себе екологічно відповідальними, не змінюючи реальних моделей поведінки.

Водночас необхідно враховувати, що саме зростання популярності *greenwashing* свідчить про підвищення значущості екологічних цінностей у суспільстві. Якщо компанії змушені апелювати до екологічної тематики, це означає, що споживачі дедалі більше звертають увагу на моральний аспект виробництва та споживання. З цієї точки зору, *greenwashing* можна розглядати як побічний продукт процесу етичної трансформації економіки. Проте довгострокові наслідки цього явища можуть бути суперечливими, оскільки воно здатне підірвати довіру до справжніх екологічних ініціатив. Коли споживачі не можуть відрізнити реальні екологічні практики від їх імітації, виникає ризик загального скептицизму щодо екологічних заяв виробників.

У соціально-філософському контексті це питання пов'язане з проблемою автентичності моральних практик у сучасному суспільстві. Культура зеленого споживання орієнтована на формування нової етики взаємодії людини з природою, тоді як *greenwashing* демонструє, наскільки легко ця етика може бути інтегрована в систему символічного виробництва та комерційної комунікації. Порівняльний аналіз цих двох явищ дозволяє дійти висновку, що їхня принципова відмінність полягає у співвідношенні між символом і реальністю. У культурі зеленого споживання символічні знаки екологічності відображають реальні практики відповідального виробництва і споживання. У *greenwashing* символічні знаки відокремлюються від практичного змісту, перетворюючись

на інструмент маркетингової маніпуляції. Таким чином, можна виявити глибоку етичну суперечність між цими двома моделями використання екологічних наративів. Перша спрямована на трансформацію системи цінностей і практик у напрямі сталого розвитку, тоді як друга використовує ті самі цінності як засіб комерційного позиціонування. Усвідомлення цієї суперечності є важливим кроком у формуванні критичної екологічної свідомості, яка дозволяє відрізнити справжні екологічні ініціативи від їх символічної імітації та сприяє розвитку більш відповідальної культури споживання в сучасному глобалізованому суспільстві.

Висновки. Проведений соціально-філософський аналіз дозволяє дійти висновку, що екологічні наративи відіграють важливу роль у формуванні сучасних гастрономічних практик. Вони виступають інструментом інтерпретації екологічних проблем, засобом поширення нових моделей харчування та механізмом формування культурних смислів у глобалізованому суспільстві. Водночас ці наративи можуть виконувати не лише просвітницьку, але й маркетингову функцію, що свідчить про складний характер взаємодії між культурою споживання, економічними інтересами та екологічними цінностями. У сучасному глобалізованому суспільстві гастрономічні практики дедалі більше стають сферою символічної комунікації, у межах якої екологічні наративи формують нові уявлення про взаємодію людини, культури та природи. Однак використання екологічної риторики без реальних екологічних практик формує феномен *greenwashing*, який має не лише економічний, а й соціокультурний характер. Поширення таких наративів тісно пов'язане з процесами глобалізації їжі, розвитком гастрономічної моди та трансформацією культури споживання. У символічному просторі сучасного маркетингу екологічність часто виступає не як практична стратегія збереження довкілля, а як культурний маркер престижу та моральної легітимності. Соціально-філософський аналіз цього явища свідчить про необхідність формування критичної екологічної свідомості, що дозволить відрізнити реальні екологічні практики від їх символічної імітації. Подальші дослідження цього питання мають бути спрямовані на глибше осмислення взаємодії між маркетингом, культурою споживання та екологічною етикою в контексті глобалізованого суспільства. Також важливо зосереджувати увагу на аналізі конкретних соціальних механізмів поширення екологічних наративів у медійному просторі та їхнього впливу на трансформацію культури споживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцька О. Є. Етика взаємодії суспільства з природою: морально-ціннісні основи екологічної культури : монографія. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2012. 172 с.

2. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку : наук.-метод. посіб. Дніпропетровськ : Роял Принт, 2011. 200 с.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер з нім. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
4. Baudrillard J. *The Consumer Society. Myths and Structures*. London : SAGE Publications, 1998. 208 p.
5. Bauman Z. *Consuming Life*. Cambridge ; Malden, MA : Polity Press, 2007. 160 p. URL: <https://realsociology.edublogs.org/files/2013/09/168709399-Zygmunt-Bauman-Consuming-Life-2007-1107cis.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
6. Belz F.-M., Peattie K. *Sustainability Marketing: A Global Perspective*. Hoboken : John Wiley and Sons, 2012. 352 p.
7. Becker-Olsen, K., Potucek, S. Greenwashing. *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. 2013. P. 1318–1323. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_104.
8. Berrone P., Fosfuri, A., Gelabert L. Does greenwashing pay off? Understanding the relationship between environmental actions and environmental legitimacy. *Journal of Business Ethics*. 2017. № 144 (2). P. 363–379. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2816-9>.
9. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge : Harvard University Press, 1984. 613 p.
10. Brown Lester R. *Eco-Economy: Building an Economy for the Earth*. Earthscan, 2001. 333 p. URL: file:///C:/Users/kafed/Downloads/9781315071893_previewpdf.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
11. Delmas, M. A., Burbano, V. C. The drivers of greenwashing. *California Management Review*. 2011. № 54 (1). P. 64–87. doi: <https://doi.org/10.1525/cm.2011.54.1.64>.
12. Jakubczak A., Gotowska M. Green consumerism vs. greenwashing. *European Research Studies Journal*. 2020. Volume XXIII, Issue 4. P. 167–181. doi: <https://doi.org/10.35808/ersj/1816>.
13. Johnston, Josée and Shyon Baumann *Foodies: Democracy and Distinction in the Gourmet Foodscape*. 2nd edition. New York ; Oxford : Routledge, 2015. 260 p.
14. Lyon T. P., Montgomery A. W. The means and end of greenwash. *Organization & Environment*. 2015. №28 (2). P. 223–249. doi: <https://doi.org/10.1177/1086026615575332>.
15. Lupton D., Feldman Z. *Digital Food Cultures*. London : Routledge. 2020. 228 p.
16. Mazur-Wierzbicka E. Greenwashing – consumer’s perspective. *Scientific Papers of Silesian University of Technology Organization and Management Series*. 2023. № 164. P. 283–297. doi: <https://doi.org/10.29119/1641-3466.2022.164.21>.
17. Nestle M. *Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health*. University of California Press, Los Angeles. 2002. 469 p.
18. Parasecoli F. *Bite Me: Food in Popular Culture*. Berg Publishers, 2008. 168 p. URL: <https://books.google.co.ug/books?id=82itAwAAQBAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 12.03.2026).
19. Peattie K. *Green Marketing*. M & E Handbook Series. Macdonald & Evans, 1999. 352 p.
20. Rousseau S. *Food and Social Media: You Are What You Tweet*. Cantabria : AltaMira, 2012. 119 p.

21. Schor J. After the Gig: How the Sharing Economy Got Hijacked and How to Win It Back. University of California Press. 2020. 258 p. URL: <https://dokumen.pub/after-the-gig-how-the-sharing-economy-got-hijacked-and-how-to-win-it-back-9780520974227.html> (дата звернення: 12.03.2026).
22. Vysotska O., Vysotskyi O. Green consumer culture as a factor of sustainable development of society. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2022. №31 (1). P. 171–185. doi: <https://doi.org/10.15421/112217>.
23. Walker K., Wan F. The harm of symbolic actions and green-washing: Corporate actions and communications on environmental performance and their financial implications. *Journal of Business Ethics*. 2012. № 109 (2). С. 227–242. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1122-4>.

REFERENCES

1. Vysotska, O. Ye. (2012). Etyka vzaiemodii suspilstva z pryrodoyu: moral'no-tsinnisni osnovy ekolohichnoi kultury: Monohrafiia. Dnipropetrovsk: Aktsent PP [in Ukrainian]
2. Vysotska, O. Ye. (2011). Osvita dlia staloho rozvytku: naukovo-metodychnyi posibnyk. Dnipropetrovsk: Royal Print [in Ukrainian].
3. Jonas, H. (2001). Pryntsyp vidpovidal'nosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii: Per z nim. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
4. Baudrillard, J. (1998). The consumer society: Myths and structures. London: SAGE Publications.
5. Bauman, Z. (2007). Consuming life. Cambridge; Malden, MA: Polity Press. URL: <https://realsociology.edublogs.org/files/2013/09/168709399-Zygmunt-Bauman-Consuming-Life-2007-1107cis.pdf>
6. Belz, F.-M., Peattie, K. (2012). Sustainability marketing: A global perspective. Hoboken: John Wiley & Sons.
7. Becker-Olsen, K., Potucek, S. (2013). Greenwashing. Encyclopedia of corporate social responsibility, 1318–1323. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_104
8. Berrone, P., Fosfuri, A., Gelabert, L. (2017). Does greenwashing pay off? Understanding the relationship between environmental actions and environmental legitimacy. *Journal of Business Ethics*. 144(2), 363–379. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2816-9>
9. Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Cambridge: Harvard University Press.
10. Brown, L. R. (2001). Eco-economy: Building an economy for the Earth. Earthscan. URL: file:///C:/Users/kafed/Downloads/9781315071893_previewpdf.pdf
11. Delmas, M. A., Burbano, V. C. (2011). The drivers of greenwashing. *California Management Review*, 54(1), 64–87. doi: <https://doi.org/10.1525/cm.2011.54.1.64>
12. Jakubczak, A., Gotowska, M. (2020). Green consumerism vs. greenwashing. *European Research Studies Journal*, XXIII(4), 167–181. doi: <https://doi.org/10.35808/ersj/1816>
13. Johnston, J., Baumann, S. (2015). Foodies: Democracy and distinction in the gourmet foodscape (2nd ed.). New York; Oxford: Routledge.

14. Lyon, T. P., Montgomery, A. W. (2015). The means and end of greenwash. *Organization & Environment*, 28(2), 223–249. doi: <https://doi.org/10.1177/1086026615575332>
15. Lupton, D., Feldman, Z. (2020). *Digital food cultures*. London: Routledge.
16. Mazur-Wierzbicka, E. (2023). Greenwashing – consumer’s perspective. *Scientific Papers of Silesian University of Technology, Organization and Management Series*, 164, 283–297. doi: <https://doi.org/10.29119/1641-3466.2022.164.21>
17. Nestle, M. (2002). *Food politics: How the food industry influences nutrition and health*. Los Angeles: University of California Press.
18. Parasecoli, F. (2008). *Bite me: Food in popular culture*. Berg Publishers. URL: <https://books.google.co.ug/books?id=82itAwAAQBAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
19. Peattie, K. (1999). *Green marketing*. M & E Handbook Series. Macdonald & Evans.
20. Rousseau, S. (2012). *Food and social media: You are what you tweet*. Cantabria: AltaMira.
21. Schor, J. (2020). *After the gig: How the sharing economy got hijacked and how to win it back*. University of California Press. URL: <https://dokumen.pub/after-the-gig-how-the-sharing-economy-got-hijacked-and-how-to-win-it-back-9780520974227.html>
22. Vysotska, O., Vysotskyi, O. (2022). Green consumer culture as a factor of sustainable development of society. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 31(1), 171–185. doi: <https://doi.org/10.15421/112217>
23. Walker, K., Wan, F. (2012). The harm of symbolic actions and green-washing: Corporate actions and communications on environmental performance and their financial implications. *Journal of Business Ethics*, 109(2), 227–242. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1122-4>

Vysotska Olha Yevhenivna, D. Sc. in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy, Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, Ukraine

THE ROLE OF ECOLOGICAL NARRATIVES IN THE FORMATION AND TRANSFORMATION OF GASTRONOMIC CULTURE: A SOCIO-PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION

The study focuses on the interrelationship between consumer culture, the globalization of food, and the spread of environmental narratives that influence the formation and transformation of gastronomic culture. In the context of intensive socio-cultural changes, environmental narratives acquire particular significance as a tool for creating new models of consumer behavior, value orientations, and lifestyles. The paper demonstrates the dissemination of environmental rhetoric through the examples of «greenwashing» and «green consumption» as opposing approaches to promoting environmental ideas.

Keywords: *consumer culture, ecological narratives, globalised society, food globalisation, cultural identity, gastronomic culture.*

Статтю подано / Submitted: 20.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 05.03.2026

Схвалено до друку / Accepted: 20.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: yu.yu.kalynovskyu@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Рудяк Данило Валерійович, студент III курсу факультету міжнародного
та європейського права, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: d.v.rudyak@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0000-7625-7994

МЕТАФІЗИКА ТОТАЛІТАРНОГО СУБ'ЄКТА: ПОРІВНЯЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ НАЦІОНАЛ- СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ПРОЄКТІВ «НОВОЇ ЛЮДИНИ»

Здійснено компаративний аналіз антропології націонал-соціалістичного та радянського проєктів «нової людини». Визначено спільні та відмінні риси «ідеальної людини» в ідеологічних доктринах СРСР та нацистської Німеччини. Акцентується увага на сучасних небезпеках щодо спроб трансформації людської природи без урахування всього комплексу прав та свобод особистості.

Ключові слова: «нова людина», націонал-соціалізм, радянська людина, антропологія тоталітарного суб'єкта, соціальна героїка, національно-патріотичне виховання.

Постановка проблеми. Початок нового століття, у якому ми живемо, надавав надію на довгоочікувану сталість після світових війн і перипетій «кривавого» ХХ ст. Але з розгортанням російсько-української війни, пандемії, кризи системи міжнародного права такі сподівання виявились марними. Разом із тим втілення ідеї правової рівності в демократичних державах, усунення тоталітарних режимів і переорієнтація вектору сили з воєнної потужності на соціально-технологічний сектор визначили відмінності нової епохи порівняно з попередніми. Вочевидь, на тлі виникнення нової соціальної реальності, певні тенденції соціально-економічного, духовного та політичного розвитку ХХ ст. залишаються сталими, образно кажучи «вічними».

У цьому випадку тим самим «вічним» можна вважати прагнення людства до перевершення власної «неідеальності», що призвело до появи трансгуманізму. У наш час він визначається активним упровадженням новітніх біотехнологій, використанням наукових розробок для покращання природи людини, а також супутніми процесами – автоматизацією певних видів праці, спрощенням виконання рутинних завдань та загалом оптимізацією різноманітних видів діяльності за допомогою новітніх технологій, до яких залучена людина.

Такий вектор розвитку суспільства досі викликає запеклі дискусії між прибічниками і противниками «технологізації» суспільних мас, але, на нашу думку, для того щоб всебічно дослідити проблематику цього питання у XXI ст., треба звернути увагу на минулі спроби зробити суспільство та людину «кращими». Найбільш яскраві приклади таких спроб відбувались у тоталітарних системах XX ст., а саме у Третьюму Рейху під проводом Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії та її керівника Адольфа Гітлера й у Союзі Радянських Соціалістичних Республік, керованому Комуністичною партією Радянського Союзу на чолі з Генеральним секретарем Йосипом Сталіним. Центральною ідеєю обох систем була докорінна трансформація суспільства з метою досягнення «кращих» умов для існування як суспільства в цілому, так і окремих його громадян.

Проаналізувавши спроби вказаних вище політичних систем «перекроїти» людську природу за ідеологічним ідеалом, ми зможемо порівняти «хороші» та «погані» рішення і, ґрунтуючись на них, зрозуміти, у якому напрямку варто прямувати зараз – здійснювати спроби перевершити людську природу заради збільшення обсягу можливостей людини та її комфорту чи прийняти наші недоліки як «нормальний стан» людського існування й продовжувати торувати шлях крізь випробування й перешкоди до власного максимуму без застосування штучних «прискорювачів» особистісного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нашого дослідження знайшла відображення в наукових працях вітчизняних і закордонних науковців. Світоглядні ідеї, що склали фундамент для цієї наукової розвідки, були викладені в роботах Ф. Ніцше [1], М. Фуко [2], А. Розенберга [3], М. Конє [4], А. Гітлера [5], Е. Юнгера [6].

Наступна група наукових праць, що були використані в нашій науковій роботі, спрямована на дослідження тоталітаризму як суспільно-політичного явища, місця людини в цій системі, визначення ролі різних видів мистецтва в репрезентації тоталітарного суб'єкта. Цю групу представляють такі науковці, як У. Граб [7], В. Дем'яненко [8], Ю. Каганов [9], У. Федорів [10], В. Сухонос [11], Х. Арендт [12], В. Беньямін [13], Е. Мішо [14], Ф. Споттс [15].

Формулювання мети. У роботі буде здійснено спробу дослідити суспільно-політичні практики та концептуальні особливості провідних тоталітарних режимів ХХ ст. щодо переосмислення людської природи та виховання «нової людини» для подальшої екстраполяції зроблених висновків на антропологічні й онтологічні проблеми сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Антропологічний дискурс націонал-соціалізму виходить за межі ідеологічної доктрини, постаючи спробою ревізії та докорінної трансформації тогочасної європейської гуманістичної традиції та подолання кризи суб'єктності, що виникла на межі ХІХ–ХХ ст. У центрі цього проекту стоїть заміна основного суб'єкта Просвітництва, раціональної особистості, наділеної невід'ємними правами, на, по суті, біологічно детерміновану одиницю, чие буття цілком вичерпується приналежністю до расового або класового цілого.

Так, нацистський ідеал людини передусім ґрунтується на твердженні про перевагу біосу над логосом, де тілесність та генетично детерміновані риси стають головним майданчиком для побудови подальших політичних й онтологічних аспектів соціальних відносин.

Розгортання нацистського антропологічного ідеалу базується на селективній та суттєво деформованій інтерпретації спадщини Фрідріха Ніцше. Концепт «Надлюдини», що посідає основне місце в нацистському баченні «нової людини», у Ніцше мав духовно-аристократичний характер. Ніцшеанська «Надлюдина» мала в першу чергу перемогти свої слабкості та стереотипи, щоб піднятися вище людини звичайної, тоді як у нацистській антропології ця концепція була піддана жорсткій натуралізації. Метафізична «Воля до влади» редукується до агресивного домінування конкретної людини та етносу, до якого вона належить [1].

Як зазначала Ханна Арендт у своєму фундаментальному дослідженні «Джерела тоталітаризму», расизм перетворює динаміку історії на статистику природи: людина більше не стає кимось через свої вчинки чи моральний вибір, її гідність та належність до тих чи інших кіл заздалегідь визначена її генетичним кодом [12].

Важливим елементом цієї генези є також спотворена концепція соціалдарвінізму та ідеї «героїчного реалізму» Ернста Юнгера. Юнгеровська постать «Робітника» пропонує тип людини, яка через техніку та війну долає буржуазний індивідуалізм, жертвуючи деякими аспектами власного комфорту заради своєї Батьківщини та нації в цілому [6, s. 104–110]. Нацизм запозичує цю ідею гарту, але переносить її з площини екзистенційного вибору в площину «расової гігієни». Альфред Розенберг у праці «Міф ХХ століття» легітимізує цей перехід, стверджуючи, що душа є лише зворотною стороною крові [3,

s. 2–5]. Таким чином, нацистський ідеал суб'єкта – це триумф біологічного детермінізму, де свобода волі замінюється фаталізмом крові, а етика трансформується в біологічну доцільність.

Естетичний вимір нацистського ідеалу людини відіграє ключову роль у легітимації режиму, функціонуючи як фізичне втілення ідеологічних переконань. Згідно з тезою Вальтера Беньяміна про «естетизацію політики», нацизм перетворює людську масу на пластичний об'єкт художнього формування [13, с. 53–98]. Ідеальне тіло арійця, на нашу думку, найбільш яскраво продемонстровано в мистецтві Третього Рейху, зокрема у пластиці Арно Брекера, улюбленого скульптора Гітлера [4]. Воно апелює до суворого неокласичного канону, покликаного візуалізувати ідею порядку, міцності, сили й вічності [14; 15].

Однак ця естетика позбавлена античного катарсису, передачі емоції. Вона є сухою репрезентацією міцї, дисципліни та готовності до прояву сили. Тіло ідеального представника арійської раси постає як живий монумент: воно статичне, підкреслено атлетичне і позбавлене будь-яких ознак недосконалості, слабкості, вагання. Важливою рисою, яку необхідно підкреслити є спроби архітекторів німецької культури провести паралель між еталонним арійцем і персонажами давніх міфів. Однією з найбільш популярних таких «спроб» є скульптури Арно Брекера «die Partei» («Партія») та «Bereitschaft» («Готовність»).

У «die Partei» майстер нацистської скульптури зображує молоду людину, яка тримає в лівій руці факел, її тіло напружене: рука витягнута вбік під майже прямим кутом відносно тіла, плечі підняті вгору, груди легко вип'ячені вперед, ноги виглядають так, ніби чоловік щойно зупинився після тривалого забігу. Загалом у позі героя скульптури читається впевненість, готовність, триумф. Якщо ж перекласти назву скульптури, посилює, що його намагався донести Брекер, стає ясним і зрозумілим. Цей атлетичний юнак із факелом, невід'ємним символом Прометея, героя давньогрецького міфу, є спробою фізичного втілення шляху НСДАП, що розглядалася тогочасними німцями як партія, яка принесла Німеччині процвітання та довгоочікуваний підйом національного духу, як Прометей приніс людям вогонь.

«Bereitschaft» у свою чергу виокремлює інший бік «Великої Німеччини» Гітлера. Ця скульптура теж зображує впевнену, атлетичну молоду людину, але цього разу замість факела юнак тримає в руках клинок, який він, виходячи з пози, збирається витягнути з ножен. Особливої уваги заслуговує вираз його обличчя – насуплені брови, напружена щелепа, але при цьому вкрай холодний та спокійний вираз обличчя. Ця скульптура має на меті показати інший бік імперії та її населення – холодну войовничість, готовність до бою та спротиву.

У цьому контексті, ми спостерігаємо перехід від індивідуальної суб'єктивності до типологізації – індивід цікавий системі лише як досконалий зразок, копія ідеального расового першообразу. Тіло сприймається як символ чистоти крові, при погляді на його відображення в будь-якому витворі мистецтва такі явища, як поразка, хвороба, слабкість чи будь-яке інше негативне явище в цілому, уявити просто неможливо, хоча саме це співіснування образів тріумфу і провалу давало те саме відчуття «життя» та справжності грецькій скульптурі, краси якої так хотіли досягти нацисти.

Низка відомих філософів досліджували нацистську біополітику, визначаючи її особливий стиль та антигуманістичний характер. Так, біополітичний аспект нацистського проєкту, проаналізований крізь призму концепції Мішеля Фуко, полягає в тотальному державному підкоренні біологічного буття людини. Держава бере на себе функцію «садівника», який перебирає життя людей за сортами, наглядає за дотриманням вимог та карає за невиконання їх [2]. Тілесна досконалість стає не приватним надбанням особистості, а майже вимогою, підпорядкованою логіці війни та подальшого відтворення, що за своєю суттю більше схоже на селекцію.

Це породжує особливу етику героїчної самопожертви, де найвищою доброчесністю проголошується добровільне зречення від власного «Я» заради народної спільноти, як зробив відомий герой нацистської пропаганди Хорст Вессель. Ідеальна людина нацизму – це суб'єкт, який знаходить свій екзистенційний сенс лише в момент повного розчинення у волі лідера (*Führerprinzip*) (принцип Вождя) [5, s. 501–512]. Тут виникає парадокс: ідеал Надлюдини виявляється ідеалом функції, яка не має власного змісту поза вказівками системи. Це перетворює нацистську антропологію на проєкт радикального антигуманізму, де культ краси тіла слугує ширмою для деструкції краси духовної, заміщаючи її «красою» ідеологічною, а метафізика крові стає інструментом для виправдання тотального насильства та дегуманізації представників «нижчих» рас.

Окремим і чи не найбільш динамічним аспектом нацистського антропологічного проєкту є формування культу Героя, який виступає як вища точка реалізації расового й особистого потенціалу. Якщо «пересічному» арійцю була вготована роль базового елемента системи, то Герой (Воїн) поставав як її духовний авангард, що втілював концепцію «героїчного реалізму». Філософське коріння цього концепту для Німеччини перехідної доби сягає праць Ернста Юнгера, зокрема його ідеї про роль війни як нульової точки, де індивід, навіть переходячи через межу смерті, перетворюється на чисте втілення волі та сили.

У нацистській метафізиці постать Героя тісно пов'язана з поняттям Долі. Ідеальна людина – це той, хто активно приймає долю через *Amor Fati* (любов до фатуму), перетворюючи власну загибель на акт найвищого утвердження

раси. Тут ми спостерігаємо специфічну секуляризацію християнського мучеництва: замість раю небесного, Герою обіцяно вічне життя в пам'яті народу та в тривалості кровної лінії. Це формує особливий тип «аскетичного» воїна – суб'єкта, який відмовляється від буржуазного комфорту та особистого щастя заради захисту своєї вітчизни й боротьби за її потреби.

Важливим філософським підґрунтям тут виступає також децизіонізм Карла Шмітта, де політичне буття визначається через спроможність розрізняти «друга» та «ворога», а найвищим проявом суб'єктності є готовність до екстремальної ситуації – війни. Герой у цій системі координат є «людиною кордону», яка легітимуює насилля як засіб очищення та оновлення світу. Його тіло в мистецтві (зокрема у графіці Ганса Ліски чи плакатному мистецтві) завжди зображується в моменті напруження, у стані постійної бойової готовності, але закономірно зберігається відсутність будь-якого «дефекту» серед зображених солдат. Г. Ліска ніби свідомо відмовляється зображати загиблих, поранених, чи невольових солдат. Навіть відтворюючи повсякденне життя німецьких воїнів, Г. Ліска вкладає в їх образи силу, впевненість, готовність до рішучих дій, а в образи солдат противника, навпаки, – розгубленість, стан, близький до шоку.

Така антропологічна настанова мала на меті подолання страху смерті через її естетизацію. Смерть Героя проголошувалась «найкрасивішою смертю», що фактично перетворювало нацистську ідеологію на своєрідний культ танатосу. У цьому контексті ідеал людини остаточно розмивається: вона стає лише тимчасовим носієм «вічної крові», раси, а її індивідуальне життя посідає другорядну роль у драмі боротьби за світове панування. Це підтверджує тезу про те, що нацистський героїзм був формою антропологічного нігілізму, де найвища цінність людини визнавалась лише в момент її самознищення заради системи.

Оспівування війни, героїки та жертвності німецького воїна було характерною рисою й кінематографу фашистської Німеччини. Починаючи з 1941 р. режисерами активно створюються фільми про Другу світову війну. У кінопрокаті почали з'являтися такі кінокартини, як «Штукас» (1941), «Юний Адлер» (1944) та ін. У них солдати співали веселі пісні про смерть, війна не була чимось страшним і кривавим. Війні було надано образ веселої прогулянки. Смерть представлялась як спорт. Натомість противник зображувався у вигляді веселих карикатур, які вмирали безликими масами. А німці, їм на противагу, були зображені світловолоосими, спортивними, веселими, здоровими молодими чоловіками, які помирали красиво або трагічно, як великі мученики. Так, режисер Карл Ріттер говорив про те, що він спробував у своїх фільмах показати хороброго солдата, вихованого на таких цінностях, як доблесть, відвага, сміливість, шляхетність, завжди готового принести себе в жерт-

ву, якщо того вимагатиме ситуація. Тим не менш кожен його солдат був наділений індивідуальністю [16, с. 164].

Підсумовуючи дослідження німецького ідеалу нової людини, названого «надлюдиною», можемо спостерігати такі риси, що визначають її існування в нацистському політико-філософському вимірі: свідомо приналежність до раси, атлетична будова тіла, визнання та слідування політиці партії та слову вождя, готовність та спроможність до проявів насильства, готовність героїчно загинути під час боротьби та відмова від власних бажань й ідеалів заради блага країни, нації, народу, раси тощо. Враховуючи ідеї, зазначені вище, можемо стверджувати, що ідеальний фашистський «арієць» де факто позбавлений будь-якої можливості чинити спротив волі влади і піддавати її ідеали сумнівам. Він є в першу чергу воїном, у другу – націонал-соціалістом і лише потім людиною.

Здійснюючи порівняльну характеристику, звернімося до уявлень про «нову людину» за радянських часів. Радянська концепція «нової людини» (*Homo Sovieticus*) постає як одна з найбільш амбітних спроб радикальної трансформації людської природи і, разом із тим, самоосмислення в історії європейської цивілізації. На відміну від націонал-соціалістичного антропологічного проекту, що базувався на домінуванні раси та фаталізмі, радянська ідеологія спиралась на засади антропологічного конструктивізму. В основі цього підходу міститься марксистська онтологічна настанова про те, що людина не має апріорної, незмінної сутності, а є динамічним продуктом суспільно-історичних обставин [10]. Тож через радикальну зміну соціального середовища держава-деміург прагнула спроектувати суб'єкта, позбавленого тягаря минулого та повністю інтегрованого в есхатологічну логіку комуністичного будівництва.

Філософським фундаментом радянської антропології є прометеївський пафос подолання природних меж, який простежується і в нацистській ідеї зразкової людини. Радянський проект пропонував секуляризовану версію спасіння, де засобом «преображення» людини ставала не божественна благодать, а справедлива винагорода за працю, визнання серед народу та партійних діячів і, в окремих випадках (Стаханов та ін.), увічнення в пам'яті наступних поколінь [11, р. 7–15]. На ранніх етапах розвитку СРСР це вилилось у специфічну концепцію зразкового пролетаря. Спираючись на ідеї радикальної раціоналізації (зокрема тейлоризм), радянські ідеологи прагнули перетворити людське тіло на максимально ефективний інструмент виробництва, мотивуючи це колективним обов'язком зміцнити Батьківщину та працювати на благо співвітчизників, з якого, як наслідок, мало утворитись і благо самого пролетаря [9, с. 22–30].

Біомеханічний підхід до тілесності (розроблений, зокрема, у театральній системі В. Месргольда та працях О. Гастева) розглядав м'язи та нервову систему як механізми, що потребують ідеологічного й технічного налаштування. Ідеальна людина в цій системі координат позбавляється суб'єктивної рефлексії на користь функціональної досконалості. Тіло стає об'єктом антропотехніки: воно має бути динамічним, витривалим і позбавленим «буржуазної» м'якості [7, с. 90]. На відміну від нацистської статичної атлетичної тілапам'ятника, «радянське тіло» в мистецтві конструктивізму та раннього соцреалізму завжди перебуває в русі, у процесі трансформації «сировини на продукт», що візуалізує триумф волі над матерією. Така «ефективність», усюди-суша «економність», що зовсім не залишає місця для сентименту, залишиться у свідомості людей і переслідуватиме їх усюди – у «хрущовках», плакатах на вулицях, навіть у театрах, сконструйованих у стилі бруталізму. Пізніше ця «ефективність» знайде своє відображення в сатиричному циклі робіт «Проекти самотньої людини» Віктора Пивоварова (1975), де розписано всі аспекти життя «зразкового» громадянина СРСР, від біографії до плану кімнати, графіку дня та навіть снів.

Центральною постаттю радянської «міфології» є Герой Праці. Це тип суб'єкта, чия ідентичність повністю вичерпується його виробничими досягненнями. Стахановський рух запропонував специфічне сприйняття рекорду: ідеальна людина – це той, хто здатний здійснити надлюдське зусилля, долаючи біологічний опір власного тіла заради колективної мети.

Герой Праці постає як експонат своєї світської агіографії. Праця тут втрачає свій утилітарний характер і набуває рис сакрального служіння [10, с. 208–212]. Порівнюючи з націонал-соціалістичним розумінням «нової людини», бачимо важливу відмінність – якщо нацистська надлюдина стверджує свою владу через панування над «нижчими», то радянський «Homo Sovieticus» стверджує свою вищість через заперечення власних бажань на користь колективних та розчинення власного «Я» у трудовому колективі. Це призводить до виникнення етосу ентузіазму, де індивідуальна свобода замінюється необхідністю служіння ідеї, яку кожен зразковий комуніст має радісно прийняти як належне [Там само]. У цьому контексті ідеал стає інструментом відчуження: реальна людина завжди виявляється недостатньо досконалою порівняно з ідеологічним лекалом, що дає державі монополію на постійне виправлення та «перековку» особистості, а саму людину ставить у положення, схоже на білку, яка біжить у колесі за ціллю, що постійно віддаляється.

Логічним завершенням формування радянського ідеалу стала мілітаризація антропологічного дискурсу, де праця і війна зливаються в єдиний героїч-

ний етос. Постаць Солдата-Визволителя в радянській системі цінностей представлена у вигляді озброєного пролетаря, який несе ідеологічну істину всім нездоленим народам на вістрі багнета.

На відміну від нацистського воїна-завойовника, радянський солдат концептуалізувався як захисник та визволитель, що надавало його насильству метафізичного виправдання [8, с. 117–127]. Етика солдата базувалась на абсолютній колективній самопожертві. У візуальній культурі (зокрема в повоєнному монументалізмі) радянський солдат зображується як гіперболізована сила, що втілює гнів і справедливість класу, навіть якщо знаходиться у позиції, що виражає поразку, поранення чи смерть. Його тіло позбавлене індивідуальних рис, він є частиною потоку історії. На відміну від німецької монументальної архітектури, радянська скульптура не запозичує ідей античності напряму, а лише посиляється на них у мотивах, композиції та іноді – деяких зовнішніх рисах героїв скульптури (Батьківщина-мати, пам'ятники невідомому солдату). Цей культ слугував для легітимації тотального контролю держави над життям індивіда: ідеальна людина – це солдат ідеї, готовий померти за загальне благо, яке визначається партійною верхівкою. Така людина готова до героїчної самопожертви заради Батьківщини та всесвітнього пролетаріату, навіть якщо для цього було потрібне збройне вторгнення в іншу країну.

Як зазначає І. Зубавіна, некрофільські нахили радянської культури мають відповідні засади. Зокрема, у кінематографі загибель екранного персонажа отримує смислове опертя в апеляціях до архетипних підвалин «культурного героя», образ якого може бути визнаний смисловим центром кожної культури як ядро давніх міфологічних уявлень. Звернення до «культурного героя» – це актуалізація змістів «позасвідомого в культурі» [17, с. 81–82].

Радянська тоталітарна культура, як і інші подібні культури, пропагувала підкорення індивідуальності колективним інтересам, крайньою формою такого світосприйняття є жертвність людини заради народу, держави, нації, класу. Для формування колективістських настанов у суспільній свідомості активно використовувались методи національно-патріотичного виховання, які охоплювали всі етапи соціалізації радянської людини.

Отже, здійснивши дослідження радянського ідеалу нової людини, «зразкового пролетаря / громадянина / комуніста» можемо визначити такі риси, що означають її буттєвість у політико-філософському дискурсі СРСР: свідомість належність до робітничого класу, атлетична будова тіла, визнання та слідування політиці партії та слову вождя, готовність та спроможність до насильства, готовність героїчно загинути під час боротьби за державні інтереси та відмова від власних бажань та ідеалів заради блага країни, класу, народу, всесвітнього розповсюдження комунізму тощо. Враховуючи вищезазначене,

можемо констатувати, що ідеальний представник виду «Homo Sovieticus», як і його «арійський» візаві, позбавлений будь-якої можливості чинити спротив волі влади і піддавати її ідеали сумнівам. Він є в першу чергу робітником, у другу – комуністом і лише потім людиною.

Висновки. Проведений компаративний аналіз нацистського та радянського антропологічних проєктів дозволяє стверджувати, що попри кардинальну різницю ідеологічних уявлень, обидві системи базувались на спільній онтологічній платформі – радикальному антропологічному конструктивізмі. Людина в обох дискурсах переставала бути автономним суб'єктом і була перетворена на матеріал для експлуатації державою задля реалізації ідеологічних проєктів. Ця спільність антропологічної редукції проявилась у переході від класичного гуманістичного розуміння людини як незалежної особистості, суб'єкта життя держави, до суто інструментального підходу до її існування, де суб'єкт спрощувався або до біологічно детермінованої, або до соціально-функціональної одиниці. У такому контексті виникає специфічний онтологічний нігілізм, у межах якого цінність індивідуального життя визначається виключно його функціональною корисністю для державної машини.

Водночас можна стверджувати про дихотомію ідеологічного детермінізму, що виявляє фундаментальну різницю у векторі політичного тиску. Нацистська антропологія замикає людину в просторі минулого, роблячи її залежною від біологічного фаталізму та расової чистоти, тоді як радянська система апелює до утопічного майбутнього, намагаючись «перекувати» біологію людини за допомогою соціального середовища та праці.

Таким чином, якщо нацизм поневолює особистість через расовий детермінізм, то радянська модель здійснює це через детермінізм класовий, що, зрештою, призводить до ідентичного результату, а саме до відчуження людини від її власної екзистенційної сутності, включаючи переконання, уподобання та пріоритети. Біополітика та естетизація тілесності в обох режимах позбавили людину приватності, перетворивши тіло на публічну ідеологему, що піддавалась аналізу з боку публіки і викликала цькування, якщо суб'єкт не підходив під «золотий стандарт». «Нацистське тіло» постає як статичний монумент раси, що тяжіє до неокласичного канону сили, тоді як «радянське тіло» функціонує як динамічний інструмент прогресу, орієнтований на виробничий рекорд та, за потреби, боротьбу до останнього подиху. В обох випадках естетика слугувала інструментом виправдання контролю, де фізична досконалість була не особистим здобутком, а суворою вимогою системи.

Трансформація героїчного епосу стала вищою точкою реалізації цих проєктів, де постаті Героя Воїна та Героя Праці втілювали ідеал абсолютного самозаперечення. Найвищою формою «нової людини» в тоталітарному дискурсі проголошувався суб'єкт, готовий до повної анігіляції власного «Я» за-

ради колективного цілого расово-національного чи класового характеру. Це свідчить про глибоку антигуманність тоталітарного ідеалу, який знаходить своє завершення лише у стані жертвовної смерті або повного розчинення індивіда в масі «братів за нещастям». Філософська актуальність цього досвіду сьогодні виходить за межі історичного аналізу, оскільки сучасні методи «покращення» людини в межах трансгуманізму та цифрової біополітики багато в чому наслідують логіку тоталітарної інженерії ХХ ст.

Сучасні методи «покращання» людської природи приводять нас до куди більш небезпечної пастки, ніж фанатична віра у власне превалювання. Нинішньою метою отологічних та антропологічних моделей є повне стирання державних кордонів та спрощення всіх процесів, до яких залучена людина, – до абсолютного максимуму через технологізацію. Крайнощі минулого, що побачили своє втілення в ідеях про перевагу раси та класу перетворились на крайнощі сьогодення, де раса, національність і клас мають все менший і менший вплив на особистість. Сьогодення також має свій відповідник обмеженням свободи слова, яке було в минулому, зараз це виражається в парадоксальній «толерантності» та «культурі скасування» як засобу її імплементації. Парадокс толерантності сьогодення можна описати так: «Якщо ми маємо бути толерантними до всіх точок зору – чи маємо ми також визнавати правильність думок тих, хто не є толерантним?». На сьогоднішній момент для більшості відповідь негативна. Доказом цього є «культура скасування», що полягає в повному ігноруванні думки, яка не підпадає під переконання більшості, що представлені в медіа. Така «зразковість» у наш час набула глобального, гібридного характеру і через її ідеї про примат комфорту й конформізму знаходить відгук у більшості людства, продовжуючи щоденно еволюціонувати і набувати нових форм і втілень, витісняючи ідеї, що відрізняються, на маргінес.

Досвід минулого слугує застереженням, що будь-яка спроба спроектувати ідеальну людину за рахунок нівелювання її свободи та права на неповторність неминуче призводить до деградації самої ідеї людяності. Справжній гуманізм у цьому контексті полягає не в конструюванні нових антропологічних еталонів, а в захисті права індивіда на автономію від будь-яких форм ідеологічно чи технологічного проектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / пер. з нім. А. Онишска. Київ : Основи, 2003. 437 с.
2. Фуко М. Наглядати та карати. Народження в'язниці / пер. з фр. П. Тарашука. Київ : Основи, 1998. 392 с.
3. Rosenberg A. Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München : Hoheneichen-Verlag, 1942. 712 s.

4. Cone M. Remembering Arno Breker. 2006. URL: <http://www.artnet.com/magazineus/features/cone/cone7-31-06.asp> (дата звернення: 16.02.2026).
5. Hitler A. Mein Kampf. München : Franz Eher Nachfolger, 1925. 782 s.
6. Jünger E. Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Klett-Cotta, Stuttgart 2007. 322 s.
7. Граб У. Б. Музичний профіль роману Агати Крісті «Хліб геніїв». *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2021. № 45. С. 86–92. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247366> (дата звернення: 16.02.2026).
8. Дем'яненко В. М. Мілітаризація суспільної свідомості в СРСР. *Література та культура Полісся*. 2016. № 83. С. 117–127. URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/3068> (дата звернення: 04.03.2026).
9. Каганов Ю. О. «Радянська людина» в історіографічному дискурсі: радянська і дисидентська версії. *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 22–30. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/faae9b85-ad36-4e66-b169-b4445f9ea34f/content> (дата звернення: 04.03.2026).
10. Федорів У. «Головні герої» соцреалістичних текстів: герой-робітник. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2017. Т. 19, № 1. С. 208–212. URL: https://www.researchgate.net/publication/375796375_Psihoanalitичne_modeluvanna_mortalnosti_u_feminnomu_diskursi_Marii_Matios_na_materiali_psihologicnoi_rozvidki_Sodennik_stracenoї (дата звернення: 04.03.2026).
11. Sukhonos V. V., Murach D. V. The «new man» project in the Soviet Union: a historical and legal aspect. *Legal horizons*. 2020. No. 24. P. 7–15. <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p7> (дата звернення: 16.02.2026).
12. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горелова. Київ : Дух і Літера, 2005. 584 с.
13. Беньямін В. Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності / пер. Юрія Рибачука. *Вибране*. Львів : Літопис, 2002. С. 53–98.
14. Michaud E. The Cult of Art in Nazi Germany / trans. by J. Lloyd. Stanford : Stanford University Press, 2004. 271 p.
15. Spotts F. Hitler and the Power of Aesthetics. Woodstock : Overlook Press, 2002. 456 p.
16. Висоцький О. Ю., Халапсіс О. В. Кіно і політична пропаганда : навч. посіб. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 408 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15011/1/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%92%d0%b8%d1%81%d0%be%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%a5%d0%b0%d0%bb%d0%b0%d0%bf%d1%81%d1%96%d1%81%20%d0%9a%d1%96%d0%bd%d0%be%20%d1%96%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b0%d0%b3%d0%b0%bd%d0%b4%d0%b0.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
17. Зубавіна І. Сучасний екранний нарратив: оновлення смислів. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2015. Вип. 11. С. 75–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21D BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Spdr_2015_11_10 (дата звернення: 05.03.2026).

REFERENCES

1. Nitsshe, F. (2003). Tak kazav Zaratustra. Knyzhka dlia vsikh i ni dlia koho / per. z nim. A. Onyshka. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Fuko, M. (1998). Nahliadaty ta karaty: Narodzhennia v'iaznytsi / per. z fr. P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Rosenberg, A. (1942). Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München: Hoheneichen-Verlag [in German].
4. Cone, M. (2006). Remembering Arno Breker. URL: <http://www.artnet.com/magazineus/features/cone/cone7-31-06.asp>
5. Hitler, A. (1925). Mein Kampf. München: Franz Eher Nachfolger [in German].
6. Jünger, E. (2007). Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Klett-Cotta, Stuttgart [in German].
7. Hrab, U. B. (2021). Muzychnyyi profil romanu Ahaty Kristi “Khlib heniiiv”. *Visnyk KNUKiM. Seriiia “Mystetstvoznavstvo” – Bulletin of the KNUKiM. “Art History” Series, 45, 86–92* URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247366> [in Ukrainian].
8. Demianenko, V. M. (2016). Militaryzatsiia suspilnoi svidomosti v SRSR. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissya, 83, 117–127*. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/3068> [in Ukrainian].
9. Kahanov, Yu.O. (2018). “Radianska liudyna” v istoriohrafichnomu dyskursi:adianska i dysydentska versii. *Sumska starovyna – Sumy Antiquities, LIII, 22–30*. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/faae9b85-ad36-4e66-b169-b4445f9ea34f/content> [in Ukrainian].
10. Fedoriv, U. (2017). «Holovni heroi» sotsrealistychnykh tekstiv: heroi-robotnyk. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky, Vol. 19, 1, 208–212*. URL: https://www.researchgate.net/publication/375796375_Psihoanalitичne_modeluvanna_mortalnosti_u_feminnomu_diskursi_Marii_Matios_na_materiali_psihologicnoi_rozvidki_Sodennik_stracenoj [in Ukrainian].
11. Sukhonos, V. V., Murach, D. V. (2020). The «new man» project in the Soviet Union: a historical and legal aspect. *Legal horizons, 24, 7–15*. <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p7> [in Ukrainian].
12. Arendt, H. (2005). Dzherela totalitaryzmu / per. z anhл. V. Verloky, D. Horielova. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
13. Beniamin, V. (2002). Mystetskyi tvir u dobu svoiei tekhnichnoi vidtvoriuvanosti / Pereklad Yuriiia Rybachuka. *Vybrane*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
14. Michaud, E. (2004). The Cult of Art in Nazi Germany / trans. by J. Lloyd. Stanford: Stanford University Press.
15. Spotts, F. (2002). Hitler and the Power of Aesthetics. Woodstock: Overlook Press.
16. Vysotskyi, O. Yu., Khalapsis, O. V. (2024). Kino i politychna propahanda: navch. posib. Dnipro: Dniprov. derzh. un-t vnutr. Sprav. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15011/1/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%92%d0%b8%d1%81%d0%be%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0

%b9%20%a5%b0%bb%b0%bf%81%96%81%20%9a%96%bd%be%20%96%20%bf%be%bb%81%96%82%b8%87%bd%b0%20%bf%80%be%bf%b0%b3%b0%bd%b4%b0. pdf [in Ukrainian].

17. Zubavina, I. (2015). Suchasnyi ekrannyi naratyv: onovlennia smysliv. *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhenia kulturnoi spadshchyny – Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage, issue 11*, 75–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Spdr_2015_11_10 [in Ukrainian].

Kalynovskyi Yurii Yuriyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Rudyak Danylo Vaveriyovych, Third-year student, Faculty of International and European Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

METAPHYSICS OF THE TOTALITARIAN SUBJECT: COMPARATIVE ANTHROPOLOGY OF THE NATIONAL- SOCIALIST AND SOVIET PROJECTS OF THE «NEW MAN»

An attempt has been made to carry out a comparative analysis of the anthropology of the National Socialist and Soviet projects of the “new man”. The common and distinctive features of the “ideal man” in the ideological doctrines of the USSR and nazi Germany have been identified. Attention is focused on the contemporary dangers of attempts to transform human nature without taking into account the entire complex of individual rights and freedoms.

Keywords: “new man”, national socialism, Soviet man, anthropology of the totalitarian subject, social heroics, national-patriotic education.

Статтю подано / Submitted: 15.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 25.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Прудникова Олена Вікторівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: elenvikprud@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4610-908X

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено особливості інформаційної культури суб'єктів освітнього простору. Доведено ключовий характер якості інформаційної культури педагогів для функціонування соціальної системи в інформаційну добу. Підкреслюється, що освітній простір представлений офлайн- та онлайн- сегментами, які взаємодіють, але при цьому мають свої відмінності щодо реалізації цінностей інформаційної культури.

Ключові слова: *інформаційна культура, освітній простір, інформаційні технології, російсько-українська війна, пандемія, суб'єкти освітнього простору, дистанційна освіта.*

Постановка проблеми. Освітній простір у сучасному суспільстві є тією підсистемою, яка здійснює значний вплив на функціонування інших підсистем соціуму, зокрема духовної, інформаційної, економічної, політичної тощо. Суб'єкти освітнього простору формують настанови, цінності та ідеали майбутніх державних діячів, бізнесменів, політиків, юристів тощо. В інформаційну добу суб'єкти освітнього простору є не тільки носіями знань, але й «ретрансляторами» відповідного рівня культури, інформаційної зокрема. Для сучасного суспільства, просякненого інформаційно-комунікаційними технологіями, інформаційна культура, медіаграмотність, кібергігієна є необхідними складниками будь-якого різновиду соціальної та професійної діяльності, включаючи освітню діяльність.

Можна констатувати, що суб'єкти освітнього простору є стрижнем духовного розвитку нації – від їхнього морального, культурного, професійного та інтелектуального рівня напряду залежать якісні знаннево-ціннісні характеристики майбутніх поколінь громадян. У цьому сенсі важливим показником розвитку суб'єктів освітнього простору є ступінь сформованості інформаційної культури, яка набуває особливого значення в умовах сучасних війн, заснованих на засто-

суванні інформаційної зброї, різних засобів інформаційного насильства, технологіях маніпулювання суспільною свідомістю тощо. Вочевидь, інформаційна культура суб'єктів освітнього простору є одним із системоутворювальних чинників національної безпеки сучасного суспільства і держави. Важливо з'ясувати, які характеристики інформаційної культури суб'єктів освітнього простору набули особливої значущості під час пандемії, російсько-української війни, запровадження різноманітних форм дистанційної освіти тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен інформаційної культури загалом та його відтворення у суб'єктів освітнього простору зокрема є предметом дослідження численних наукових розвідок. На універсальному та динамічному характері інформаційної культури наголошують у своїх наукових працях дослідники Л. Макаренко [1], О. Коломієць та О. Головата [2]. Натомість Д. Скальська [3], Г. Лаврентьєва [4] акцентують увагу на особливостях інформаційної культури суб'єктів освітнього простору, органічності її відтворення як значущого соціального феномену засобами освіти. К. Беляков, С. Онопрієнко, І. Шопіна [5] визначають низку проблем, пов'язаних з якісним співвідношенням онлайн- та офлайн- навчання в Україні із застосуванням інформаційних технологій. Окрема група наукових праць присвячена характеристикам та засобам формування інформаційної культури керівників навчальних закладів – В. Ростовська [6], О. Гуменний [7].

Емпіричним підґрунтям нашого дослідження є результати соціологічних вимірювань, проведених Громадською організацією «Аналітичний центр «ЗМІСТ» [8] і Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [9].

Формулювання мети. У статті планується дослідити тенденції та перспективи розвитку інформаційної культури суб'єктів освітнього простору й охарактеризувати проблеми в цій царині.

Виклад основного матеріалу. У наш час інформаційна культура стала універсальним феноменом, який відтворюється в усіх сегментах соціального буття, у тому числі й освітньому просторі. Варто погодитися з думкою Л. Макаренко, яка обґрунтовано констатує, що на сучасному етапі розвитку суспільства інформаційна культура набуває специфічно універсального, метапредметного характеру, а інформаційна діяльність є метадіяльністю (методологічною основою будь-якої діяльності людини). Інформаційна культура стає ключем, що відкриває нові можливості суспільного прогресу і вдосконалення всієї життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві. «Вона наділена універсальним змістом, має загальний надетнічний, наднаціональний, надгруповий, надпрофесійний характер» [1, с. 129].

Інформаційна культура суб'єктів освітнього простору набуває особливої соціальної значущості, оскільки педагоги мають демонструвати (бути зразком)

та виховувати (прищеплювати усвідомлення важливості розвиненої інформаційної культури) належний рівень ціннісної поведінки в інформаційній сфері, надавати необхідні знання студентам, учням із метою адаптації в постійно змінюваному інформаційному середовищі глобального й національного характеру. Інформаційна культура потребує своєчасного оновлення у зв'язку з тим, що інформаційно-комунікаційні технології постійно прогресують та ускладнюються.

Як стверджують О. Коломієць та О. Головата, «нині є всі підстави говорити про формування нової інформаційної культури як системи певних компонентів, зокрема: культури організації подання інформації, культури сприймання та користування інформацією, культури використання нових інформаційних технологій, культури спілкування через засоби нових інформаційних технологій» [2, с. 315].

Освітній простір має стати тим осередком, у якому систематично актуалізуються й фахово відтворюються нові тренди в царині інформаційної культури.

Суб'єкти освітнього простору фактично стають рушійною силою сучасного соціокультурного розвитку. Соціокультурний розвиток, детермінований комунікаційно-інформаційними технологіями, що прогресують, є характерною рисою сучасного світу, який визначає діяльність людини та відповідно відображається в освітній сфері. На думку науковців, інформація та вміння працювати з нею є сучасним індикатором культури соціуму. Ґрунтовні дослідження сутності «інформації» показали, що її показники описані за допомогою атрибутивних, функціональних, семантичних та прагматично-ціннісних концепцій. Відповідно інформаційне середовище породжує своєрідний тип культури, який всебічно впливає на людину, суспільство, державу, спираючись на механізми оброблення й поширення інформації певного типу і призначення. Культура та інформація володіють схожими рисами, а саме глобальністю й універсальністю. Вони вбирають у себе різноманітні форми, засоби, рівні та напрямки людського самовираження, яке може набувати творчого характеру, цілеспрямованої діяльності й поступального розвитку, створюючи похідний феномен – інформаційну культуру як результат взаємодії культури та інформації. У свою чергу «інформатизація гуманітарно-освітньої галузі є процесом упровадження інформаційних систем і технологій з урахуванням їх розвитку для підвищення рівня інформаційної культури» [3, с. 289–290].

У процесі посилення модернізації та інформатизації освіти, трансформацій педагогічної практики інформаційна культура постає фактором професійного становлення всіх суб'єктів освітнього процесу – від викладача до управлінця у сфері освітньої діяльності. Інформаційне суспільство відкриває нові мож-

ливості всім учасникам освітньої діяльності щодо участі у принципово нових формах комунікації, що зорієнтована на процесуально-операційний характер професійної та суспільної поведінки. Такі тенденції зумовили зростання та видозміну вимог до комунікаційно-інформаційних компетентностей суб'єктів освітнього простору. Працівнику освіти з кожним роком необхідно опановувати все більше знань, формувати і вдосконалювати навички багатоканальної взаємодії з динамічним інформаційним середовищем, розвивати уміння творчо використовувати нові технології та засоби комунікації. Отже, «продуктивна і результативна робота сучасного педагога з інформаційно-освітніми системами має спиратися на наявність у нього інформаційної культури, бо ключове завдання викладача – відбір, систематизація, структуризація необхідної навчальної інформації, адекватне її пропонування з використанням можливостей інформаційних технологій. Відповідно до цього змінюється організація діяльності педагога, що дозволяє йому працювати з отриманою інформацією не на репродуктивному рівні, а на рівні творчості, що передбачає аналіз, синтез, оцінку і народження нового знання» [4, с. 54].

Можна констатувати, що освітній простір, умовно кажучи, символічно розділений на офлайн- та онлайнсегменти, які взаємодіють, але при цьому мають свої відмінності. Як справедливо підкреслюють С. Жданенко та Ю. Кашиновський, у наш час особливу роль у поширенні знань та інформації відіграють технології віртуальної реальності, які, з одного боку, значно збільшили можливості людини щодо сприйняття нових даних про світ, а з іншого, – стали інструментом розповсюдження фейкових інформаційних повідомлень та псевдознань. Сучасній людині стає дедалі складніше критично оцінювати значні обсяги інформації та знань, що відтворюються у віртуальному світі [10, с. 27]. Саме суб'єкти освітнього простору мають сприяти вирішенню цієї проблеми шляхом надання актуальних знань та підвищуючи рівень інформаційної культури об'єктів навчання.

Відтворюючи знання та інформацію в освітньому просторі, педагоги формують актуальні тренди щодо сприйняття знань, інформаційних повідомлень, оцінних суджень із різних важливих проблем сьогодення. Вочевидь, якісні показники такого відтворення напряму залежать від ступеня розвитку інформаційної культури суб'єктів освітнього простору, що в підсумку впливає на соціальну стабільність та безпеку держави.

На переконання К. Белякова, С. Онопрієнко, І Шопіної, навчально-виховні практики, які мають місце під час соціалізації особистості в закладах дошкільної, шкільної та вищої освіти, мають беззаперечний інформаційний характер і спрямовані, з одного боку, на отримання певних знань, вмінь та навичок, а з іншого боку, формують бажану поведінку особистості в суспільстві.

На думку науковців, наведених вище, у наш час в Україні поступово назріває конфліктна ситуація, пов'язана «з невідповідністю національної системи освіти викликам часу, що знаходить свій прояв у відмові батьків дітей шкільного віку від очних форм загальноосвітньої підготовки за рахунок вибору її індивідуальних (екстернатних, домашніх та ін.) форм, відмові абітурієнтів від навчання у національних вищих навчальних закладах за рахунок вибору навчання в інших державах, знецінення в очах активної і креативної частини молоді вищої освіти як такої, що не дозволяє отримати необхідні для ефективної професійної діяльності знання, вміння та навички, які доводиться виробляти за рахунок самоосвіти» [5, с. 118–119].

Лише частково погоджуючися з думкою цих фахівців, зауважимо, що наскрізна практика домашнього, дистанційного, позааудиторного навчання в Україні за останні роки призвела до суттєвого зниження якості освіти в цілому. «Закордонні та вітчизняні дослідження показали, що роль викладача під час аудиторного навчання є провідною для отримання учнями (студентами) всебічних знань» [11, с. 298].

З нашої точки зору, всеохопне дистанційне навчання під час пандемії коронавірусу та російсько-української війни мало негативний вплив на якість освітніх послуг та, відповідно, отриманих знань школярами (особливо молодшими) й частково студентами. Вони не завжди були готові до домашнього навчання – не здатність сформулювати та реалізувати індивідуальну траєкторію здобуття освіти, опанувати навички для всебічного сприйняття інформації та знань. При цьому й частина педагогів (особливо старшого віку), «насамперед у перші місяці тотального дистанційного навчання, продемонстрували невисокий рівень інформаційної культури: невпевнене користування гаджетами та програмами, необхідними для освітнього процесу, невідпрацьованість методик дистанційного навчання, акцентуація уваги на наданні навчальної інформації об'єктам навчання без належних пояснень її змісту тощо. Вочевидь, інформаційна культура всіх учасників освітнього процесу за окремими критеріями не відповідала викликам часу та потребувала адаптації до екстремальних умов» [11, с. 298–299].

За даними Українського інституту майбутнього, 72% українців вважають, що дистанційне навчання знизило якість навчального процесу, і лише 9% – були впевнені у протилежному. Нові обставини навчання стали фундаментом для багатьох викликів, які стосуються не тільки учнівської молоді, але й дорослих учасників процесу навчання – батьків і педагогів. Попри те, що дистанційне навчання призвело до серйозного зниження освітніх результатів та неможливості вступу до вищих навчальних закладів деяких категорій населення, почастишали випадки домашнього насильства та погіршення мен-

тального здоров'я українців. Основні проблеми дистанційного навчання полягають у такому: відсутність діалогу між учнями, педагогами й батьками; брак методики дистанційного навчання та відповідної реакції з боку уряду; вимушений характер використання або, навпаки, ігнорування інструментів дистанційного навчання; брак попереднього досвіду; ненормований робочий день; погіршення стану здоров'я через надмірне користування технічними засобами; додатковий стрес для батьків тощо [8].

Таким чином, дистанційне навчання в екстраординарних обставинах виявило низку проблемних аспектів щодо інформаційної культури суб'єктів та об'єктів освітнього простору й сприяло активізації пошуку варіантів їх усунення. Можна з упевненістю стверджувати, що динамічні трансформації суспільних відносин та напрямків розвитку політики, економіки, права, духовної сфери поставили на порядок денний необхідність вироблення модернізованої парадигми інформаційної культури суб'єктів освітнього простору.

Як стверджує Т. Вакуленко (директорка Українського центру оцінювання якості освіти), дистанційному формату навчання може заважати низка факторів: «...низька цифрова грамотність як учнів, так і вчителів, неналежні умови життя учнів, коли батькам складно забезпечити доступ до технічних ресурсів, хороше робоче місце і можливість навчатися в тиші. Значний вплив на освітній процес мали й проблеми з постачанням електроенергії внаслідок ворожих ракетних обстрілів. Неабияку роль у самостійному опануванні певних тем відіграє й мотивація самого здобувача освіти, якої може забракнути в разі дистанційки, що впливає на вибір батьками саме очної форми навчання. Також у дистанційному форматі дуже складно зреалізувати комунікаційні компетентності, які багато в чому формуються в колективі» [9].

На нашу думку, освітнє середовище поступово адаптувалось до нових реалій, пропонуючи якісний освітньо-знаннєвий продукт у дистанційному форматі, але невирішеною залишилась проблема його всебічного сприйняття об'єктами навчання. Як приклад можна навести функціонування освітньої платформи «Prometheus», яка сприяє підвищенню рівня інформаційної культури українських громадян, надає можливості для самоосвіти.

«Prometheus» – це «громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів (МВОК). У співпраці з викладачами кращих вищих освітніх закладів України організатори створюють та розміщують МВОК на власній онлайн-платформі та надають безкоштовну можливість університетам, організаціям та провідним компаніям публікувати та розповсюджувати курси. Проєкт відкриває безкоштовний онлайн-доступ до найкращих навчальних курсів університетського рівня всім охочим в Україні. Кожен курс складається з відеолекцій, інтерактивних завдань, а також форуму, на якому студенти мають змогу поставити

питання викладачу та поспілкуватись один з одним. Успішне завершення курсу надасть змогу отримати електронний сертифікат, який підтверджуватиме здобуті знання» [12, с. 5–6].

Вітчизняний досвід переконує, що провідниками нових стандартів інформаційної культури в освітньому просторі мають бути в першу чергу керівники закладів освіти. Як слушно підкреслює В. Ростовська, спонукальною силою, що підштовхує керівника освітнього закладу до підвищення рівня інформаційної культури, є усвідомлення необхідності бути прикладом у колективі, демонструючи інформаційні компетентності та навички. Керівник закладу освіти має організувати необхідну психологічну, інформаційну, методичну та іншу допомогу колегам у зв'язку із застосуванням комунікаційно-інформаційних технологій у професійній діяльності. «Загальновідомо, що авторитет керівника нерозривно пов'язаний з визначенням його високих професійних умінь, набором особистісних якостей, сприйманням у колективі як найкращого співробітника, здатного замінити будь-якого підлеглого та власним прикладом показати шляхи досягнення більш високих результатів діяльності» [6, с. 13].

О. Гуменний визначає низку складників інформаційної культури керівника вищого навчального закладу (ВНЗ) як суб'єкта управління в освітньому просторі:

1. Функціональна інформаційна культура – коректне застосування інформації для виконання посадових обов'язків управлінцями ВНЗ в освітній та керівній діяльності. Так, сучасні освітні практики демонструють необхідність розроблення із застосуванням інформаційних технологій стратегій маркетингу і менеджменту керівниками ВНЗ для наукових досліджень ринку праці з метою підвищення рівня конкурентоспроможності ВНЗ. Зокрема, інформаційний моніторинг має сприяти виявленню й усуненню недоліків у функціонуванні ВНЗ, забезпечувати умови для його поступального розвитку. Моніторинг сприяє кількісному та якісному сприйняттю інформації, її оцінюванню й усебічному відображенню його результатів у діяльності освітянських колективів, їхньої взаємодії з суспільством та його підсистемами.

2. Культура комунікації – взаємодія управлінських структур ВНЗ з приводу обміну інформацією з органами влади, громадськими організаціями, соціальними партнерами, керівним складом інших навчальних закладів. Спираючись на якісну інформацію, керівники ВНЗ удосконалюють і підвищують ефективність керування вищим навчальним закладом. Також інформаційні зв'язки вибудовуються між суб'єктами та об'єктами управління ВНЗ – створюються багаторівневі інформаційно-комунікативні канали й алгоритми, відповідні практики емоційно-психологічної взаємодії, що стають передумовою ефективного функціонування педагогічних колективів, вирішення ними професійних завдань.

3. «Культура інформаційно-професійної діяльності. Управління ВНЗ неможливе без інформаційно-аналітичного складника життєдіяльності колективу, різноманітної інформації, котра стосується різних аспектів функціонування навчального закладу як педагогічної системи тощо. Істотним аспектом управлінської діяльності є те, що мають місце також певні проблемні ситуації, а саме: попередження конфліктів і соціально-психологічних напружених ситуацій; пошук оптимального вирішення проблем стосовно життя колективу; визначення ймовірних наслідків прийнятих рішень; передбачення та прогнозування тенденцій і закономірностей розвитку певних ситуацій у ВНЗ як об'єктів управління; стратегічне планування» [7, с. 30–31].

Інформаційна культура суб'єктів освітнього простору набула особливого соціального, духовного, безпекового та виховного характеру під час російсько-української війни. Високі якісні показники інформаційної культури педагогів на всіх рівнях системи освіти є значним стабілізуючим фактором для відтворення духовності та гуманізму в соціальних відносинах. Характеризуючи духовні потрясіння суспільства та людини у воєнний час, В. Лисенкова стверджує, що «у період небажаних, стресових трансформацій буття людини у неї виникає світоглядна криза, коли, всупереч світоглядним настановам, треба діяти за небажаним сценарієм. Зростає незадоволення тим, що відбувається навколо, тому що воно не вписується у світоглядні межі. Руйнуються звичні норми і принципи життя, перестають працювати переконання. За таких обставин змінюються параметри усіх типів способів життя, ускладнюються можливості реалізації творчих, наукових, освітніх програм, зазнає втрат і матеріальна, і духовна сфера» [13, с. 52].

Також усебічний та поступальний розвиток інформаційної культури суб'єктів інформаційного простору є підґрунтям для впровадження новітніх форм отримання знань, зокрема трансформаційного навчання. Фахівці переконливо доводять, що «трансформаційне навчання в усіх його формах набуло якісно нового рівня в інформаційному суспільстві, можливості якого сприяють самоосвіті, самовихованню та, як наслідок, саморозвитку особистості. Науковці стверджують, що значення застосування інформаційних технологій в освіті в контексті проблем інформаційної та ціннісної безпеки держави значно зросло. Вони наголошують на тому, що освітній процес є засобом збереження національних цінностей і відтворення культури певного народу» [14, р. 150].

Буття людини в інформаційному суспільстві та його освітньому сегменті характеризується новим рівнем її свободи й відповідальності як суб'єкта та об'єкта навчально-виховної діяльності. «Інформаційне суспільство та його технологічно-комунікаційні можливості є питомим тлом для вдосконалення форм трансформаційного навчання. Разом із тим цей тип суспільства “вимагає”

від людини суттєвих змін її буття за такими напрямками: інтенсифікація навчання, полівекторність особистого розвитку, гнучкість та адаптивність до соціальних змін, опанування нових технологій з їх подальшим застосуванням у професійній діяльності тощо» [15, с. 35].

Висновки. Інформаційна культура суб'єктів освітнього простору не є однорідним явищем та детермінована ступенем залученості освітніх установ, організацій, педагогів й управлінців від освіти до новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційна культура освітнього середовища має значний вплив на суспільні відносини у зв'язку з тим, що практично всі громадяни в певний період часу є об'єктами педагогічної діяльності. Відтворюючи знання та інформацію в освітньому просторі, педагоги формують актуальні тренди щодо сприйняття знань, інформаційних повідомлень, оцінних суджень із різних важливих проблем сьогодення. Вітчизняний досвід переконує, що провідниками нових стандартів інформаційної культури в освітньому просторі мають бути в першу чергу керівники закладів освіти.

Пандемія коронавірусу та російсько-українська війна загострили проблему підвищення рівня інформаційної культури суб'єктів освітнього простору як умови ефективної професійної діяльності. Можна стверджувати, що високі якісні показники інформаційної культури педагогів на всіх рівнях системи освіти є значним стабілізаційним фактором для відтворення духовності та гуманізму в соціальних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко Л. Л. Інформаційна культура особистості: історико-педагогічний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2016. Вип. 53. С. 128–141. URL: <https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/53-2016/24.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).
2. Коломієць О., Головата О. Формування інформаційної культури майбутнього фахівця у контексті сучасних освітніх завдань. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. Вип. 10. С. 310–333. doi: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>.
3. Скальська Д. М. Інформаційна культура в освітньому просторі. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 30. С. 288–291. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v30/74.pdf> (дата звернення: 09.01.2026).
4. Лаврентьева Г. П. Пропедевтика формування інформаційної культури у початковій школі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 37, вип. 5. С. 53–65. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6474/1/Propedevtika_2013_%E2%84%965_Lavr_1.pdf (дата звернення: 09.01.2026).
5. Беляков К. І., Онопрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір : монографія / за заг. ред. К. І. Белякова. Київ : КВІЦ, 2018. 168 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/informaciyna_kultura.pdf (дата звернення: 09.01.2026).

6. Ростовська В. І. Формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Innovative solutions in modern science*. 2016. №4 (4). С. 1–17. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/882> (дата звернення: 10.01.2026).
7. Гуменний О. Д. Розвиток інформаційної культури керівників вищих навчальних закладів : монографія. Київ : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2015. 231 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/11259/1/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_03_11_15__1_hruden.pdf (дата звернення: 10.01.2026).
8. Соляник М. Наслідки пандемії для освіти / ГО «Аналіт. центр «ЗМІСТ». 2021. URL: <https://zmist.pl.ua/blogs/naslidky-pandemiyi-dlya-osvity> (дата звернення: 25.01.2026).
9. Освіта під час війни: настрої та преференції українців проаналізували експерти / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-pid-chas-viyini-nastroi-ta-preferentsii-ukraintsiv-proanalizovali-eksperti> (дата звернення: 25.01.2026).
10. Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Трансформація ролі знань у соціокультурних процесах сучасності: аксіологічний та безпековий контексти. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2024. №1 (60). С. 23–42. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299623> (дата звернення: 25.01.2026).
11. Прудникова О. В. Інформаційна культура науково-освітньої спільноти в умовах дистанційного навчання. *Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації* : матеріали II Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті д-ра іст. наук, професора В. Я. Білоцерківського (Харків, 29 берез. 2024 р.) / за заг. ред. О. С. Гончарової. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. С. 297–301. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/abfea7a3-2d76-40bf-8ffc-8d212dc33b06/content> (дата звернення: 25.01.2026).
12. Скальська Д. М., Васильєв О. О. «Інформатизація освіти» як гарант відкритості університету. *Юриспруденція та проблеми інформаційного суспільства* : пр. проблем.-наук. міжгалузевої конф. (Івано-Франківськ, ЮПС-2018). Івано-Франківськ, 2018. С. 5–6.
13. Лисенкова В. В. Особливості трансформацій способу життя в періоди суспільних криз. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали Всеукр. наук.-теор. конф. молодих учених, 19–20 трав. 2022 р. / за ред. проф. В. М. Шейка та ін. Харків : ХДАК, 2022. С. 52–53. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/konfer/konfer/2021/KIS-2021/KIS-2021_tezy.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
14. Applying information technologies at higher military education institutions of ukraine in the current context: pedagogical and psychological aspects / Danilyan O. G., Dzeban O. P., Kalynovskyi Y. Y. et al. *Revista Academia y Virtualidad*. 2023. Vol. 16, Núm 1. P. 149–164. doi: <https://doi.org/10.18359/ravi.6303>.
15. Калиновський Ю. Ю., Кротюк В. А., Зоркін Р. Ю. Філософська рефлексія соціокультурних аспектів трансформаційного навчання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія

права, політологія, соціологія. 2025. № 1 (64). С. 2–40. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324494>.

REFERENCES

1. Makarenko, L. L. (2016). Informatsiina kultura osobystosti: istoryko-pedahohichnyi analiz. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5. Pedahohichnyi nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects, issue 53, 128–141*. URL: <https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/53-2016/24.pdf> [in Ukrainian].
2. Kolomiets, O., Holovata, O. (2020). Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnoho fakhivtsia u konteksti suchasnykh osvitynykh zavdan. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication, issue 10, 310–333*. doi: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333> [in Ukrainian].
3. Skalska, D. M. (2019). Informatsiina kultura v osvitynomu prostori. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Notes of the International Humanities University, issue 30, 288–291*. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v30/74.pdf> [in Ukrainian].
4. Lavrentieva, H. P. (2013). Propedevtyka formuvannia informatsiinoi kultury u pochatkovii shkoli. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools. Vol. 37, issue 5, 53–65*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6474/1/Propedevtyka_2013_%E2%84%965_Lavr_1.pdf [in Ukrainian].
5. Bieliakov, K. I., Onopriienko, S. H., Shopina, I. M. (2018). Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir: monohrafiia / za zah. red. K. I. Bieliakova. Kyiv: KVITs. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/informaciyna_kultura.pdf [in Ukrainian].
6. Rostovska, V. I. (2016). Formuvannia informatsiinoi kultury kerivnyka zahalnoosvitynoho navchalnoho zakladu. *Innovative solutions in modern science, 4(4), 1–17*. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/882> [in Ukrainian].
7. Humennyi, O. D. (2015). Rozvytok informatsiinoi kultury kerivnykiv vshchychkh navchalnykh zakladiv: monohrafiia. Kyiv: Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/11259/1/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_03_11_15__1_hruden.pdf [in Ukrainian].
8. Solianyk, M. (2021). Naslidky pandemii dlia osvity / HO “Analitichnyi tsentr “ZMIST”. URL: <https://zmist.pl.ua/blogs/naslidky-pandemiyi-dlya-osvity> [in Ukrainian].
9. Osvita pid chas viiny: nastroi ta preferentsii ukraintsiv proanalizuvaly eksperty. (2023). Fond “Demokratychni initsiatyvy” imeni Ilka Kucheriva. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-pid-chas-viyni-nastroi-ta-preferentsii-ukraintsiv-proanalizuvali-eksperty> [in Ukrainian].
10. Kalynovskiy, YuYu., Zhdanenko, S. B. (2024). Transformatsiia roli znan u sotsiokulturnykh protsesakh suchasnosti: aksiolohichni ta bezpekovi konteksty. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia:*

filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 1(60), 23–42. doi: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333h> <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299623> [in Ukrainian].

11. Prudnykova, O. V. (2024). Informatsiina kultura naukovo-osvitnoi spilnoty v umovakh dystantsiinoho navchannia. *Naukovo-osvitnia elita ta formuvannia intelektualnoho potentsialu ukrainskoi natsii: materialy II Vseukrainskoi naukovo konferentsii, prysviachenoj pam'iaty doktora istorychnykh nauk, profesora V. Ya. Bilotserkivskoho (Kharkiv, 29 bereznia 2024 r.) / za zah. red. O. S. Honcharovoi. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody, 297–301. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/abfea7a3-2d76-40bf-8ffc-8d212dc33b06/content> [in Ukrainian].*
12. Skalska, D. M., Vasyliiev, O. O. (2018). «Informatyzatsiia osvity» yak harant vidkrytosti universytetu. *Yurysprudentsiia ta problemy informatiinoho suspilstva: pratsi problemno-nauk. mizhhaluzevoi konf. (Ivano-Frankivsk, YuPIS-2018). Ivano-Frankivsk, 5–6 [in Ukrainian].*
13. Lysenkova, V. V. (2022). Osoblyvosti transformatsii sposobu zhyttia v periody suspilnykh kryz. *Kultura ta informatiine suspilstvo KhKhI stolittia: materialy vseukr. nauk.-teoret. konf. molodykh uchenykh, 19–20 travnia 2022 r. Za red. prof. V. M. Sheika ta in. Kharkiv: KhDAK, 52–53. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/konfer/konfer/2021/KIS-2021/KIS-2021_tezy.pdf [in Ukrainian].*
14. Danilyan, O. G., Dzeban, O. P., Kalynovskiy, Y. Y., Pavlichenko, O. O., Serhieieva, H. A. (2023). Applying information technologies at higher military education institutions of ukraine in the current context: pedagogical and psychological aspects. *Revista Academia y Virtualidad, Vol. 16,1, 149–164. doi: <https://doi.org/10.18359/ravi.6303>*
15. Kalynovskiy, YuYu., Krotiuk, V. A., Zorkin, R. Yu. (2025). Filosofska refleksiiia sotsiokulturnykh aspektiv transformatsiinoho navchannia. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: filosofiiia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 1(64), 26–40. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324494> [in Ukrainian].*

Prudnykova Olena Victorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Culturology, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

INFORMATION CULTURE OF SUBJECTS OF THE EDUCATIONAL SPACE: TRENDS AND PROSPECTS

The specific features of the information culture of subjects of the educational space have been studied. The key role of the quality of information culture of educators for the functioning of the social system in the information age has been substantiated. It is

emphasized that the educational space is represented by offline and online segments, which interact with each other while having their own differences in the implementation of the values of information culture.

Keywords: *information culture, educational space, information technologies, Russian-Ukrainian war, pandemic, subjects of the educational space, distance education.*

Статтю подано / Submitted: 06.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 27.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 03.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Розова Тамара Вікторівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології та філософії культури, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, Україна
e-mail: roztam21@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5168-425X

Грицаєнко Юрій Володимирович, аспірант кафедри культурології та філософії культури, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, Україна
e-mail: uragricaenko43@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-6028-9033

МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ У ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ

У статті здійснено комплексний соціально-філософський аналіз понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» в контексті трансформацій сучасного соціокультурного простору. Обґрунтовано актуальність проблематики. Показано принципову нетотожність понять «цінність» і «ціннісна орієнтація»: цінності інтерпретуються як надіндивідуальні, культурно-історично зумовлені смислові утворення, тоді як ціннісні орієнтації постають формою їхнього суб'єктивного привласнення та внутрішньої регуляції життєдіяльності особистості. На основі сучасних підходів проаналізовано механізми трансформації цінностей у ціннісні орієнтації, роль соціальних інститутів, комунікативного середовища та особистісної рефлексії в цьому процесі.

Ключові слова: аксіологія, цінності, ціннісні орієнтації, механізми трансформації цінностей у ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» зумовлена глибинними трансформаціями сучасного соціокультурного та інформаційного простору, у межах якого відбувається переосмислення смислових засад індивідуального й колективного буття. У ситуації глобалізаційних процесів, цифровізації, фрагментації ідентичностей та зростання інтенсивності інформаційних впливів цінності дедалі рідше функціонують як стабільні та беззаперечні нормативні орієнтири. Вони втрачають характер самоочевидних культурних універсалій і постають як про-

блематизовані, ті, що конкурують, та контекстуально змінні смислові конструкції, що потребують філософського аналізу.

Особливої значущості набуває розмежування й водночас концептуальне поєднання понять «цінність» і «ціннісна орієнтація». Якщо цінності репрезентують надіндивідуальний, культурно-історичний рівень смислів та ідеалів, то ціннісні орієнтації відображають спосіб їхньої інтеріоризації та реального функціонування в структурі свідомості й поведінки особистості. Саме на рівні ціннісних орієнтацій відбувається перехід від абстрактних ідеалів до практичних життєвих стратегій, морального вибору та соціальної дії. Тому дослідження механізмів трансформації цінностей у ціннісні орієнтації є необхідною умовою розуміння внутрішніх підстав людської активності в умовах нестабільного та суперечливого світу.

Актуальність проблематики посилюється також кризою довіри до традиційних соціальних інститутів, зокрема освіти, політики та засобів масової інформації, що значною мірою виконували функцію трансляції й легітимації базових цінностей. У цих умовах саме ціннісні орієнтації особистості постають як внутрішній регулятивний механізм, здатний забезпечити автономію мислення, стійкість світоглядних позицій і критичне ставлення до зовнішніх інформаційних та ідеологічних впливів. Це надає аксіологічним дослідженням не лише теоретичного, а й виразного соціально-практичного значення.

Результати аналізу наукових публікацій. Зарубіжні психологічні та соціально-психологічні підходи до проблеми цінностей представлені у працях G. Allport, M. Rokeach, S. H. Schwartz, K. Lewin, D. LeVitin, S. Turkle. Філософсько-аксіологічний аспект проблеми розкривається у класичних філософських роботах W. Windelband, H. Lotze, а також у працях вітчизняних дослідників Т. Розової та Л. Чорної, І. Беха, З. Карпенко, К. Горобця, Н. Пустовіт та ін. Соціально-психологічний і поведінковий аспект проблеми відображено в дослідженнях, присвячених зв'язку цінностей зі стилем життя, поведінкою та міжособистісною взаємодією, зокрема в роботах Д. Місенг, Л. Коберник, Ю. Фолі, О. Золотарьової, Н. Гарькавець, А. Гафітуліної, О. Рибак та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є розгляд сучасних підходів до дослідження механізмів трансформації цінностей у ціннісні орієнтації.

Виклад основного матеріалу. Поняття «цінність» широко використовується у філософській та іншій спеціальній літературі для вказівки на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. У соціологію це поняття ввів німецький соціолог М. Вебер, який підкреслював значну роль аксіологічного підходу в філософських та логічних концепціях, а також у процесі наукового розгляду соціальних явищ. З цього часу теорія цінностей на-

була популярності серед вчених, які обґрунтовували теорію цінностей в якості основи соціальних дій [1, с. 92].

М. Вебер розробляв методологію соціальних досліджень з урахуванням напрацювань філософів неокантіанської баденської школи В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта. Як пояснював В. Віндельбанд, до розвитку аксіологічних ідей підштовхнули «розпад старих форм життя та поява нових ціннісних мотивів у європейській культурі» [2, р. 175]. Г. Ріккєрт, описуючи поняття цінностей, відзначав, що «віднесення до цінностей» має особливу процедуру. У філософській концепції Г. Ріккєрта світ цінностей існував окремо від психічних переживань індивіда, суб'єктивних і схильних до змін. Мислитель дійшов висновку про абсолютні цінності, що існують поза часом. Проте Р. Ріккєрт враховує і ту обставину, що виникнення цінностей – процес мінливий і розвивається під впливом обставин конкретного історичного періоду. Невипадково вчений порівнював цінності з хвилями океану. Враховуючи складність та багатоплановість феномену цінностей, однозначне вирішення проблеми співвідношення універсальних цінностей та цінностей історично мінливих знайдено не було.

Як вказує О. Стасєвська, «У науковій літературі існує понад чотириста визначень поняття цінностей, що як мають дуже широкий сенс, так і зводять це поняття до одного з явищ мотиваційного процесу» [3, с. 64].

Так, американський психолог М. Рокич визначає цінності, як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування [4].

Ю. Шайгородський на основі аналізу праць зарубіжних та вітчизняних дослідників, які розкривають певні особливості цінностей, виділив такі принципи теоретичних підходів до розуміння поняття «цінності»: 1) цінності як значущі предмети, явища, події тощо; 2) цінності як корисний предмет, як засіб задоволення потреб; 3) цінності як ідеал; 4) цінності як норма [5, с. 65]. Також заслуговує на увагу класифікація, згідно з якою цінності діляться на об'єктивні – природні явища, матеріальні предмети, суспільні відносини; та суб'єктивні – настанова, ідеали, оцінки, орієнтації. Цінності існують загальнолюдські, суспільні, особистісні, внутрішні та зовнішні [5, с. 65], гуманні та негуманні.

З точки зору О. Стасєвської, «Цінності є невід'ємним атрибутом внутрішнього світу особистості, його індивідуального буття, а також вони певною мірою наділені повторюваністю, що і розкриває їх соціальну природу. Цінності поряд із потребами та інтересами є важливим зв'язуючим елементом між суспільством та індивідом. Цінності – своєрідні духовні опори, які впорядковують дійсність, привносять в неї певний смисл та оціночні моменти.

Треба враховувати, що цінності, як і потреби, можуть бути матеріальними і духовними, суспільними і особистісними, пріоритетними і другорядними» [3, с. 64].

На погляд В. Гладьо: «Цінністю вважається будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе» [6]. О. Рибак вважає: «Цінності людини можна розглядати як універсальні цілі та засоби їх досягнення, що забезпечують інтеграцію суспільства і водночас допомагають групі або індивіду здійснити вибір власної поведінки у значущих ситуаціях» [7, с. 29].

На думку П. Менцера, цінність – це те, що почуття людини диктує визнати важливішим над усім і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням. З точки зору М. Головатого, цінності – це певні ідеї, погляди за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси [13, с. 73]. Як зазначають С. Возняк, В. Кононенко, поняття «цінність» близьке до поняття «значущість». Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Власне, йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей із точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей [8, с. 28].

С. Матяж та А. Березянська вважають, що цінності доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних, але концептуально відмінних вимірах. З одного боку, вони постають як соціально зумовлені характеристики предметів і явищ суспільної реальності, що наділяються значущістю у зв'язку зі здатністю задовольняти потреби, інтереси та прагнення людини. У цьому сенсі цінності функціонують як усталені уявлення про добро і зло, справедливість, патріотизм, любов, дружбу та інші базові смислові орієнтири соціального життя. Вони виконують нормативну функцію, слугуючи еталонами й ідеалами, які, хоча й не піддаються щоденному сумніву, водночас не є статичними, а зазнають історичних і культурних трансформацій [8, с. 28].

З іншого боку, цінності виявляються у формі ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності, що знаходить свій вираз у системі ціннісних орієнтацій, соціальних настанов і стійких якостей особистості. У цьому вимірі вони постають уже не як абстрактні соціальні норми, а як внутрішньо засвоєна структура особистості, яка визначає спрямованість поведінки, характер вибору та спосіб інтерпретації соціального досвіду. Таким чином, перший аспект цінностей має переважно суспільний характер і відображає колективно вироблені смисли, тоді як другий – особистісний, оскільки фіксує спосіб їхнього індивідуального переживання та реалізації в життєдіяльності людини [Там само, с. 28].

На основі вищевикладеного погодьмося з тим, що цінність має передусім якісну вимірність, що виражається ступенем її наближеності до універсальних

ідеалів Краси, Істини та Добра, і саме ця якісна насиченість зумовлює масштаб та інтенсивність її прояву в людській життєдіяльності. Що вищим є ієрархічний статус цінності, то меншою мірою вона залежить від конкретно-історичних обставин, соціальних трансформацій чи змін індивідуальних уподобань, зберігаючи відносну смислову сталість у різних культурних і часових контекстах [9, с. 29].

Поняття «ціннісні орієнтації» також, як і поняття «цінності», було введене в науковий обіг Максом Вебером, у науковій творчості якого, як ми зауважили вище, проблема цінностей посіла центральне місце. Це дозволяє вважати М. Вебера творцем філософії та соціології цінностей. На його думку, цінності відображають зміст інтересів різних соціальних груп, залежно від конкретного історичного періоду.

Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає сенсо-життєва активність особистості, у процесі якої відбувається осмислення власного досвіду, визначення життєвих пріоритетів і вибудовування перспектив майбутнього. Саме ця активність зумовлює рівень домагань особистості, окреслює межі бажаного й можливого та спрямовує діяльність на досягнення конкретних, суб'єктивно значущих цілей. У такому розумінні ціннісні орієнтації постають як динамічний смисловий механізм, що поєднує внутрішні прагнення людини з реальними умовами її соціального буття [8, с. 28].

Л. Коберник розглядає ціннісні орієнтації «як психологічні новоутворення особистості, що складають систему світоглядних орієнтацій особистості і проявляються у ставленні до себе, інших людей, суспільства в цілому як найвищої цінності, високий рівень поваги однієї людини до іншої, визнання її самості, високого призначення, віру в її можливості та надання права на вільний розвиток та самореалізацію, піклування про умови її існування (середовище, що оточує її)» [9, с. 32].

Д. Месінг розуміє «ціннісні орієнтації особистості як суб'єктивні образи цінностей, увідповіднені до індивідуального досвіду особистості, що виражають її змістовне ставлення до соціальної дійсності, визначають мотивацію поведінки, здійснюють істотний вплив на всі аспекти діяльності» [10, с. 6].

На думку Ю. Карпюк, «ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямованість і зміст активності особистості. Вони є частиною системи оцінок і відношень особистості, визначають загальний підхід людини до світу, до себе. Вони надають змісту і напрямку особистісним позиціям, поведінці, вчинкам, діяльності загалом. Таким чином, ціннісні орієнтації є найважливішим регулюючим і детермінуючим мотивацію особистості фактором» [11].

Н. Меленчук, І. Качмар вважають, що «Ціннісні орієнтації – це внутрішній компонент свідомості та самосвідомості людини, який відіграє дуже важливу роль у визначенні спрямованості моральної діяльності особистості» [12, с. 21]. Дослідники слушно вважають, що ціннісні орієнтації впливають не тільки на дійсний стан особистості, але і на майбутній. У цьому полягає специфіка цього явища. Також слід погодитися з думкою дослідників про те, що формування ціннісних орієнтацій у молоді є результатом соціалізації, основними компонентами якої є виховання та навчання [12, с. 21].

На погляд С. Матяж та А. Березянської, ціннісні орієнтації доцільно розглядати як внутрішньо впорядковану систему цінностей, пов'язаних між собою ієрархічними відношеннями, яка задає загальну спрямованість життєдіяльності людини та визначає логіку її вибору в різних життєвих ситуаціях. Вони не зводяться до простого переліку значущих для особистості смислів, а виконують регулятивну функцію, забезпечуючи відносну цілісність поведінки, мотивації та життєвих стратегій [8, с. 29].

М. Головатий вважає: «Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда всією сукупністю його переживань, і обмежують значуще для цієї людини від незначущого, несуттєвого» [13, с. 73]. Таким чином, пояснюють С. Мятяж та А. Березянська, у свідомості людини особисті цінності проявляються як система ціннісних орієнтацій, через які вона осмислює світ і власне місце в ньому. Саме ці орієнтації можна образно назвати «віссю свідомості», адже вони надають внутрішню опору, допомагають зберігати цілісність, внутрішню рівновагу та стійкість особистості [8, с. 29].

Деякі дослідники вважають, що ціннісні орієнтації слід розуміти як цілісну систему настанов людини. Що її думки, цілі та прагнення, засоби вирішення життєвих завдань детермінуються ціннісними орієнтаціями [14, с. 44]. Але ми дотримуємося точки зору, згідно з якою поняття «цілісність» та «ціннісні орієнтації» слід розділяти. Таку позицію обстоює Л. Коберник, на думку якої цілісність постає як надіндивідуальне, об'єктивно зумовлене утворення, тоді як ціннісна орієнтація є формою її суб'єктивного привласнення та переживання конкретною особистістю: «Цінність – об'єктивна, а ціннісна орієнтація – суб'єктивна. Перехід цінностей у ціннісні орієнтації є свідченням об'єктивації особистості» [9, с. 29].

Таким чином, механізм переходу цінностей у ціннісні орієнтації розглядається як показник об'єктивації особистості, тобто її здатності перетворювати абстрактні, культурно задані цінності на внутрішньо засвоєні регулятиви власної життєдіяльності. Л. Коберник пише: «Оскільки цінність – це єдність естетичного, філософського і етичного значень об'єкта, в ціннісну орієнтацію

вона трансформується через співдіяльність емоційно-чуттєвої, раціоналістичної та волютивної сфер психіки людини. Функціонально в ціннісному відношенні «“об’єкт особистість” емоційно-чуттєва сфера відіграє роль “приймача” ціннісної інформації, раціоналістична – “механізму її обробки”, а волютивна – “реалізатора”» [9, с. 29].

У цьому контексті аксіологічний рівень розвитку особистості визначається не стільки декларованим прийняттям певних цінностей, скільки ступенем їх внутрішньої інтеграції у структуру свідомості, що виявляється у стійкості, ієрархізованості та гармонійності ціннісних орієнтацій.

Отже, перехід цінності в ціннісну орієнтацію постає як складний психо-соціальний процес, у якому задіяно співдіяльність емоційно-чуттєвої, волювальної та раціональної сфер психіки. Саме завдяки цій взаємодії цінність як єдність естетичного, етичного та філософського смислів перестає бути лише зовнішнім культурним зразком і набуває статусу внутрішнього смисложиттєвого орієнтира, що реально спрямовує поведінку, вибір і способи самореалізації особистості.

О. Стасевська слушно зазначає: «Основний зміст ціннісних орієнтацій визначається політичними, світоглядними, моральними переконаннями, які у будь-якому суспільстві є предметом виховання, цілеспрямованого впливу» [3, с. 71].

Насамперед істотний вплив мають ідеологічні настанови, оскільки саме вони задають рамку інтерпретації соціальної реальності, формують уявлення про бажане й допустиме, про норми, ідеали та моделі успішного життя. Через освіту, медіа, політичні дискурси й повсякденні практики ідеологія проникає у свідомість особистості, структуруючи її уявлення про цінне та другорядне.

Важливу роль відіграють і якості особистості, зокрема рівень рефлексивності, відповідальності, автономності мислення, емоційна зрілість. Ці характеристики визначають здатність людини не лише засвоювати соціально задані цінності, а й критично їх переосмислювати, вибудовуючи власну ієрархію смислів. Особистість із високим рівнем самосвідомості схильна до більш стійких і внутрішньо узгоджених ціннісних орієнтацій, тоді як недостатня сформованість цих якостей часто зумовлює фрагментарність і суперечливість ціннісної системи.

Не менш значущими є життєві цілі, які виступають практичним виміром цінностей. Саме в цілях цінності набувають конкретності й перетворюються на реальні мотиви діяльності. Орієнтація на самореалізацію, професійний розвиток, служіння суспільству чи, навпаки, на виключно утилітарні досягнення безпосередньо впливає на те, які цінності посідають домінуюче місце в ієрархії особистості.

Релігійні переконання також мають потужний ціннісно-формувальний потенціал, оскільки вони пропонують цілісну картину світу, що поєднує моральні норми, уявлення про сенс життя, добро і зло, відповідальність людини перед іншими та перед трансцендентним. Для віруючої особистості релігійні цінності часто виконують інтегративну функцію, надаючи життєвим орієнтаціям стабільності та смислової глибини.

Водночас матеріальне забезпечення виступає важливим, хоча й не визначальним чинником формування ціннісних орієнтацій. Рівень економічної стабільності впливає на домінування матеріальних або постматеріальних цінностей: у ситуаціях дефіциту посилюється орієнтація на виживання й безпеку, тоді як задоволення базових потреб створює передумови для актуалізації цінностей саморозвитку, свободи, творчості. Таким чином, матеріальні умови не прямо детермінують цінності, але істотно модифікують їхню ієрархію.

Тобто можна стверджувати, що ціннісні орієнтації формуються в полі напруженої взаємодії соціальних впливів і внутрішньої активності особистості, де ідеологічні, світоглядні, особистісні та матеріальні чинники не ізольовані, а взаємно підсилюють або послаблюють один одного, задаючи унікальну конфігурацію ціннісного світу кожної людини.

Л. Коберник описує формування ціннісних орієнтацій як процес взаємодії кількох взаємопов'язаних механізмів. Передусім ідеться про соціальні механізми, що виявляються в засвоєнні людиною культурного досвіду суспільства та його подальшому відтворенні у власній діяльності й поведінці. Соціальні цінності, закріплені в нормах, традиціях, символах і матеріальних формах культури, поступово інтеріоризуються та стають складником внутрішнього світу особистості [9, с. 32].

Не менш значущими є психологічні механізми, пов'язані з розвитком свідомості й самосвідомості людини. У цьому контексті ціннісні орієнтації формуються через систему ставлень, що поєднує пізнавальні й оцінні компоненти, а також у процесі взаємодії індивідуальних настанов, інтересів, мотивів, цілей і переконань із конкретними соціальними умовами життєдіяльності.

Вагому роль відіграють і педагогічні механізми, що реалізуються через навчання, виховання та активну діяльність особистості. Саме в їхній нерозривній єдності створюються умови для усвідомленого засвоєння цінностей, їхнього осмислення та перетворення на стійкі життєві орієнтири [Там само, с. 32].

Р. Довгаль підкреслює, що між цінностями суспільства і ціннісними орієнтаціями конкретної особистості існує взаємозалежність. «Цінності суспільства виражаються в суспільній свідомості у вигляді норм моралі, ідей, уявлень,

правил... Ціннісні орієнтації конкретної особистості відбиваються в індивідуальному прояві норм поведінки й мотивах діяльності» [15]. Не можемо погодитися з цією думкою тому, що принципово важливим, на наш погляд, є те, що між цінностями та ціннісними орієнтаціями не існує прямої й автоматичної відповідності. Наявність певних цінностей у культурному просторі суспільства ще не гарантує їхнього прийняття або внутрішнього засвоєння особистістю. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації, освіти, особистісного досвіду й можуть як збігатися з домінуючими соціальними цінностями, так і вступати з ними в напружені або конфліктні відносини.

Тобто ціннісні орієнтації індивіда не завжди відображають цінності, що закріплені в суспільній свідомості. Те, що набуває для конкретної людини екзистенційної значущості, може не збігатися з домінуючими суспільними інтересами, нормативними очікуваннями чи усталеними культурними зразками. За цих умов принципово важливим є розрізнення власне ціннісних орієнтацій особистості та її орієнтації на цінності, інституціоналізовані в межах певного соціуму. У першому випадку йдеться про внутрішньо засвоєну систему смислів і пріоритетів, що визначає життєву позицію суб'єкта; у другому – про його ставлення до зовнішньо заданих норм, приписів і традицій, які можуть прийматися, інтерпретуватися або ж залишатися на рівні формального визнання [3, с. 71].

Висновки. Проведений аналіз підходів до розгляду понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» дозволяє дійти висновку, що в соціально-філософському дискурсі українських дослідників цінності постають як точка перетину онтологічних, гносеологічних, соціокультурних та антропологічних вимірів. Історія формування аксіологічної проблематики, починаючи з неокантіанської традиції й закінчуючи соціологією М. Вебера, засвідчує, що цінності не можуть бути зведені ані до суто суб'єктивних переживань, ані до об'єктивних соціальних фактів. Вони постають як особливий спосіб смислового упорядкування дійсності, що опосередковує взаємодію між суспільством і особистістю.

Аналіз різних підходів до розуміння цінностей показав відсутність єдиного універсального визначення цього феномену, що, однак, не є методологічною вадою, а, радше, свідчить про його принципову відкритість і динамічність. Цінності одночасно функціонують як значущі характеристики предметів і явищ, як ідеали, норми та цілі, а також як внутрішні смислові орієнтири людської діяльності. Саме ця поліфункціональність дозволяє розглядати їх як фундаментальний елемент соціальної реальності та внутрішнього світу особистості.

Важливим результатом дослідження є обґрунтування необхідності чіткого розрізнення понять «цінність» і «ціннісна орієнтація». Цінності постають

як надіндивідуальні, культурно й історично зумовлені смислові утворення, тоді як ціннісні орієнтації є формою їхнього суб'єктивного привласнення, переживання та практичної реалізації конкретною особистістю.

Встановлено, що формування ціннісних орієнтацій відбувається в полі напруженої взаємодії соціальних і внутрішньоособистісних чинників. Ідеологічні настанови, політичні й світоглядні дискурси, система освіти, виховання та медіасередовище створюють загальну рамку ціннісних смислів, тоді як рівень рефлексивності, автономності мислення, життєвий досвід і сенсожиттєва активність особистості визначають спосіб їхнього індивідуального засвоєння. Матеріальні умови, релігійні переконання та життєві цілі не детермінують ціннісні орієнтації безпосередньо, проте істотно модифікують їхню ієрархію та практичну спрямованість. Таким чином, ціннісні орієнтації постають як «вісь свідомості» особистості, що забезпечує смислову цілісність, внутрішню стійкість і спрямованість життєдіяльності. Їх формування є не лише результатом соціалізації, а й проявом активного самовизначення людини у світі змінних норм, ідеалів і смислів. Саме в цьому полягає фундаментальне філософське значення та методологічна цінність їх для аналізу сучасних соціокультурних процесів.

На нашу думку, поняття «цінності» та «ціннісні орієнтації», попри їхню тісну взаємопов'язаність, не є тотожними й виконують різні функції в структурі соціальної та особистісної реальності. Ми розглядаємо цінності як відносно стійкі, соціально й культурно зумовлені смислові утворення, які фіксують уявлення суспільства про належне, значуще й бажане. Вони формуються в історичному процесі, закріплюються в культурі, нормах, символах і виступають своєрідним смисловим горизонтом, у межах якого стає можливим індивідуальний вибір.

Натомість ціннісні орієнтації, на наш погляд, є формою індивідуального освоєння цих цінностей і способом їхньої актуалізації у свідомості та поведінці конкретної особистості. Якщо цінності існують переважно на рівні соціального смислу, то ціннісні орієнтації функціонують на рівні особистісної регуляції, визначаючи спрямованість діяльності, характер мотивації та способи інтерпретації життєвого досвіду. Саме через систему ціннісних орієнтацій соціально значущі цінності набувають реальності й перетворюються на чинник практичної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарець Б. Б. Соціокультурні фактори формування ціннісних орієнтацій молоді. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія*. 2013. Т. 211, вип. 199. С. 92–96.

2. Windelband W. *Geschichte der Philosophie. Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts*. Festschrift für Kuno Fischer. 1905. S. 175–199.
3. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 1 (20). С. 62–76.
4. Rokeach M. A theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*. 1968. № 24 (1). P. 13–33. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1968.tb01466>.
5. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2009. № 4 (36). С. 65–73.
6. Гладь В. Сучасний світ крізь призму загальнолюдських цінностей. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35109/1/580.pdf> (дата звернення: 20.09.2026).
7. Рибак О. С. Культурно-ціннісні орієнтації студентів з різним рівнем етнічної ідентичності : дис. ... канд. псих. наук. Львів, 2020. 235 с.
8. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія*. 2013. Т. 255, вип. 213. С. 27–30.
9. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта*. 2008. № 4/5. С. 28–33.
10. Місенг Д. В. Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології : автореф. дис. ... канд. псих. наук. Київ, 2020. 20 с.
11. Карпюк Ю. Я. Ціннісні орієнтації як основа професійної діяльності практичного психолога. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. 2017. Т. 22, вип. 2. С. 66–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2017_22_2_9 (дата звернення: 10.03.2026).
12. Меленчук Н. І., Качмар М. С. Самоставлення та ціннісні орієнтації: особливості співвідношення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33 (72), № 2. С. 20–24.
13. Головатий Н. Ф. Соціологія молоді : курс лекцій. Київ : МАУП, 1999. 224 с.
14. Демінська Л. О. Аналіз основних положень аксіологічної науки у філософському та педагогічному аспекті. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту*. 2011. № 11. С. 41–44.
15. Довгаль Р. Г. Аксіологічний підхід як основа формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів професійного навчання. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15742256>.

REFERENCES

1. Bondarets, B. B. (2013). Sotsiokulturni faktory formuvannia tsinnisnykh oriientatsii molodi. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra*

- Mohyly. *Seriia Sotsiologhiia – Scientific papers of Petro Mohyla Black Sea State University. Sociology Series*, 211, 199, 92–96.
2. Windelband, W. (1905). *Geschichte der Philosophie. Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts*. Festschrift für Kuno Fischer, 175–199.
 3. Stasevska, O. A. (2014). Systema tsinnostei yak osnova buttia suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine»*, 1(20), 62–76.
 4. Rokeach, M. (1968). A theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*, 24(1), 13–33. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1968.tb01466>.
 5. Shaigorodskyy, Yu. (2009). Tsinnisni orientatsii v psykholohichnii strukturi osobystosti. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 4(36), 65–73.
 6. Hlado, V. Suchasnyi svit kriz pryzmu zahalnoлюдskykh tsinnostei. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35109/1/580.pdf> [in Ukrainian].
 7. Rybak, O. S. (2020). Kulturно-tsinnisni orientatsii studentiv z riznym rivnem etnichnoi identychnosti. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
 8. Matiazh, S. V., Berezianska, A. O. (2013). Klyasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh orientatsii osobystosti. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriia: Sotsiologhiia – Scientific Works of Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Sociology, Vol. 255, Iss. 213, 27–30* [in Ukrainian].
 9. Kobernyk, L. O. (2008). Rol ta mistse tsinnisnykh orientatsii u formuvanni osobystosti. *Nauka i osvita – Science and Education*, 4–5, 28–33 [in Ukrainian].
 10. Miseng, D. V. (2020). Vplyv tsinnisnykh orientatsii na styl zhyttia osobystosti. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 11. Karpiuk, Yu. Ya. (2017). Tsinnisni orientatsii yak osnova profesiinoi diialnosti praktychnoho psykholoha. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Bulletin of Odesa National University. Series: Psychology, Vol. 22, Iss. 2, 66–73*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2017_22_2_9 [in Ukrainian].
 12. Melenchuk, N. I., Kachmar, M. S. (2022). Samostavlennia ta tsinnisni orientatsii: osoblyvosti spivvidnoshennia. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadskyyi Taurida National University. Series: Psychology, Vol. 33(72), 2, 20–24* [in Ukrainian].
 13. Holovaty, N. F. (1999). *Sotsiologhiia molodi: kurs lektsii*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
 14. Deminska, L. O. (2011). Analiz osnovnykh polozhen aksiolohichnoi nauky u filosofskomu ta pedahohichnomu aspekti. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia ta sportu – Pedagogy, Psychology and Medico-Biological Problems of Physical Education and Sport*, 11, 41–44 [in Ukrainian].
 15. Dovhal, R. H. (2025). Aksiolohichnyi pidkhid yak osnova formuvannia tsinnisnykh orientatsii maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15742256> [in Ukrainian].

Rozova Tamara, Doctor of Philosophical Science, Full Professor, Head of the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture, National University “Odesa Polytechnic”, Ukraine

Hrytsayenko Yuriy, Postgraduate student of the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture, National University “Odesa Polytechnic”, Ukraine

MECHANISMS OF TRANSFORMATION OF VALUES INTO VALUE ORIENTATIONS

The article carries out a comprehensive socio-philosophical analysis of the concepts of “values” and “value orientations” in the context of transformations of the modern socio-cultural space. The relevance of the issue is substantiated. The fundamental non-identity of the concepts of “value” and “value orientation” is shown: values are interpreted as supra-individual, culturally and historically conditioned semantic formations, while value orientations become a form of their subjective appropriation and internal regulation of the individual’s life. Based on modern approaches, the mechanisms of transformation of values into value orientations, the role of social institutions, the communicative environment and personal reflection in this process are analyzed.

Keywords: axiology, values, value orientations, mechanisms of transformation of values into value orientations.

Статтю подано / Submitted: 02.0232026

Доопрацьовано / Revised: 17.03.2026

Схвалено до друку / Accepted: 20.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Юркевич Олена Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-9086-4672

ФІЛОСОФІЯ ЛОГІКИ: ПРОБЛЕМА ДЕМАРКАЦІЇ ЛОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблемі психологізму в логіці, що впливає на визначення предмета логіки. Досліджується аргументація з точок зору психологізму та антипсихологізму. Виявляється зв'язок проблематики психологізму в логіці зі зміною логічних парадигм в історії логіки. З позиції філософії логіки на металогічному рівні визначається методологічне значення питань щодо демаркації логіки та психології при формуванні різних типів раціональності та логіки психології.

Ключові слова: логіка, психологія, психологізм, антипсихологізм, логічна парадигма, типи раціональності, логіка психології.

Постановка проблеми. Логіка і психологія мають давню історію розвитку наукового знання та співвідношення. У сучасній науці логіка постає нормативною дисципліною, а психологія – дескриптивною. Обидві науки досліджують свідомість, де виділяється їхній спільний предмет – мислення, до якого в цих науках формувались різні підходи. На початку ХХ ст. при обґрунтуванні співвідношення логіки та психології виникає трактовка логіки як психологічної дисципліни, яка викликала відомий науковий спір щодо психологізму в логіці з формуванням його антитези – антипсихологізму. У сучасній історії науки цей спір визначається як проблема, яка, не будучи остаточно вирішеною, навпаки, загострюється в умовах сучасного когнітивного повороту в логіці, що знову активує питання демаркації логіки та психології. Зокрема, ці питання стосуються рівнів абстрагування теоретичних моделей при інтерпретації процесів мислення та пізнання. Однак розвиток логічної науки демонструє формування різних парадигм, де предмет логіки історично змінюється, перебуваючи в контексті актуалізації онтологічних, гносеологічних, аксіологічних питань, що пов'язуються з людською розумністю та раціональністю. У цьому аспекті переосмислюється співвідношення логіки та психології, загострюються проблеми розуміння природи логіки, специфіки розвитку логічного мислення, формуються нові напрямки дослідження науки логіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення психологізму в німецькій філософії XIX ст. досліджувалося Ф. Бейзером, Ф. Пекгаузом, Ф. Піовезан, М. Порта, Д. Скот, В. Штельцнером, М. Текстором, Дж. Греєм та ін. Найбільш відомими філософами і логіками, які проводили свої оригінальні позиції у спорі щодо психологізму в логіці були Г. Фреге [1], Е. Гусерль [2] та Дж. Міл [3; 4]. Дослідження співвідношення логіки та психології в аспекті принципів пізнання та методології наукових досліджень проводив В. Вундт [5]. В. Штельцнер прояснив питання щодо психологізму та універсализму в логіці. Окремі статті, авторами яких були Д. Фьоллесдаль, Р. Джордж, Д. Годен, Р. Хана, Дж. Хопкінс, Р. Кронер, М. Куш [6] та ін., було присвячено інтерпретаціям позицій психологізму та антипсихологізму, Логічний психологізм досліджував В. Лехан-Стрейзель, психологізм в аспекті філософії і логіки життя – Т. Ліпс [7; 8], та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження аргументації філософів і логіків стосовно проблеми психологізму в логіці, подальшого її розгортання та перспектив розвитку логічного знання в сучасній науці, пов'язаній із цією тематикою.

Виклад основного матеріалу. Логічне та психологічне знання мають давнє багатоаспектне співвідношення в історії науки. У XIX ст. з'являється термін «психологізм», запропонований німецьким філософом Й. Ердманом [6]. У філософії він змінював своє значення від негативно критичного до апологетичного щодо оцінки філософських позицій, в основному щодо філософського натуралізму. Але найактивніше цей термін використовувався щодо відношень між логікою та психологією на межі XIX та XX ст., коли в німецькій філософії виник спір щодо психологізму в логіці (Psychologismus-Streit). Головним питанням в цьому спорі було те, чи є логіка (та гносеологія) частиною психології. У центрі уваги були позиції Готтлоба Фреге, Едмунда Гусерля та Джона Стюарта Міля. У процесі обговорення виникли дві протилежні точки зору – психологізм та антипсихологізм.

Дослідники філософії логіки Міля (зокрема Девід Голден) зазначають, що Мілль неоднозначно описує співвідношення логіки та психології: деякі аргументи надаються на користь залежності логіки від психології, а деякі, навпаки, заперечують цю залежність. Дійсно, Міль подвійно визначає логіку: як науку про міркування та як мистецтво, основане на знаннях цієї науки. Причому наука про міркування у нього відноситься до психології, пояснює психічні процеси. Мета логіки – «керівництво своїми особистими думками» [3, р. 6]. Але зв'язок логіки як мистецтва міркування з психологією містить непослідовності в аргументації.

Серед аргументів Міля виділяється такий, що акцентує на асоціативності – психологічній ознаці, що підпорядковує міркування. Він вважає, що складні міркування з логічними зв'язками підпорядковуються загальним законам асоціації. Тобто коли б не було асоціативних зв'язків, то не було б і логічних. Крім того, усі правила міркування, на яких побудоване й мистецтво міркування як мисленого процесу, повинні керуватися знаннями щодо розуміння психології цього процесу. Це означає, що психологія є необхідною для обґрунтування правил міркування. Психологія як наука, що досліджує психіку, за своїм предметом та методологією є ширшою та поглинає предмет і методологію логіки.

Міль вважав, що специфіка логіки полягає переважно у фокусі істинності, якої прагне досягти міркування. Він писав, що «єдиною важливою якістю думки є її істина. Закони або приписи, передбачені щодо керівництва думкою, безумовно, повинні мати своєю основною метою те, що продукти мислення повинні бути істинними» [4, р. 365]. Це відрізняє «хороше висновлювання», що є істинним та оснований на реальних речах. При цьому мистецтво міркування повинно забезпечити правила щодо проведення цього процесу з чітким розумінням його перебігу. Таким чином, незважаючи на специфіку, логічні знання не можуть бути сформовані без опису психологічних процесів міркування.

Але в аргументації Міля дослідники проблеми психологізму знаходять деякі твердження, що не узгоджуються з його позицією психологічної домінанти щодо логіки. Так, в ілюстрації думки щодо «хорошого висновлювання» Міль розрізняє дію, зміст та об'єкт на прикладі судового рішення. Зміст судового рішення відображає його зв'язок із зовнішнім світом. А істинність судження залежить від його об'єкта, об'єктивного стану речей, обставин справи. Таким чином, істинність логічного висновку залежить від дійсного, а не ментального об'єкта.

Здається, що в цьому аспекті логіка виходить за межі абсолютного впливу психічної реальності та психологічної методології. Але ідея всезагальної дії психологічної асоціативності отримує логічне продовження в його принципі транзитивності існування. Цей принцип постає основоположним щодо усіх міркувань у силлогістичній формі. Позитивна транзитивність основана на тому, що пов'язаність найближчих речей, що існують, одна з одною, обумовлює й логічну пов'язаність інших речей, які співіснують. У свою чергу негативна транзитивність заперечує логічний зв'язок, якщо немає пов'язаності існування. Досвід спостереження повторюваності зв'язків обґрунтовує загальні положення в міркуванні, на яких ґрунтується силлогістика. Таким чином, усі загальні положення, у тому числі аксіоми, закони природи, визначення тощо,

психологічно обумовлені. До емпіричних узагальнень внутрішнього досвіду людини Міль відносить також фундаментальні принципи: ідентичності (логічний закон тотожності), несуперечності (логічний закон непротиріччя) та виключеного третього (логічний закон виключного третього). Якщо це так, то жодна з логічних істин не може бути обґрунтована незалежно від психології. У свою чергу логіка застосовує свої принципи до об'єктів досвіду, феноменів. Звідси випливає феноменологічний характер психологізму Мілля щодо логіки. Психологізм також визначав позицію Теодора Ліпса, який вважав, що логіка є субдисципліною психології [8].

Позиція антипсихологізму була обґрунтована в «Основах арифметики» Г. Фреге [1]. Він наголошував, що об'єкти та закони математики і логіки не були доведені або пояснені за допомогою психологічних спостережень, тим паче, що математика є точною наукою, а психологія – навпаки. З позиції сучасної науки можна це обґрунтувати методологічною відмінністю. Оскільки психологія є наукою про факти психіки, вони досліджуються шляхом аналогії та індуктивного узагальнення. Тому висновки мають імовірнісний характер і не претендують на вірогідність. Крім того, є суттєва відмінність між ідеями та об'єктами цих наук. Числа є об'єктивними й ідеальними, а ідеї – суб'єктивними і своєрідними. Математичні істини не є емпіричними істинами. Крім того, у психологічній позиції щодо логіки двозначно використовується термін «закон» без необхідного розрізнення дескриптивних законів та законів-приписів. У свою чергу це тягне залежність логічної істини від правди як загального консенсусу, хоча істина не залежить від взаємної згоди людей. Таким чином, закони логіки не є психологічними законами. Фреге стверджує, що коли б людина зустрілась з істотою, яка заперечує закони логіки, вона б вважала, що ця істота є безумною. Психологічне заперечення об'єктивності чисел і понять означає стирання меж між суб'єктивно-психологічним та об'єктивно реальним, ідеалізм та соліпсизм, з чого випливає неможливість розрізнити дії та зміст судового рішення.

До критики психологізму приєднався також Е. Гуссерль [2]. Він обґрунтував логіку по відношенню до наук як практичну нормативну дисципліну, подібно до «Органону» Арістотеля. Вона постає як теорія науки. Психологія як наука також використовує закони логіки як правила пізнання та дії. На відміну від психологічних законів, закони логіки є точними, апріорними та дійсними, а логічна істина є необхідною, вічною і незмінною. Логічна істина не залежить від стану справ, як це розуміється у психології. Парадокс психологічної істини в тому, що вона може бути, а може не бути. Крім того, психологічний підхід до силогістики неможливий, тому що за умови її психологічної природи людина не робила б помилок, не було б омани взагалі. Психоло-

гія також не дає пояснення відносно правильності або неправильності висновків. Таку позицію Гусерль вважає релятивістською, антропологічною і цілком абсурдною. Одна і та ж думка не може бути для однієї людини істинною, а для іншої – хибною. Істини не визначаються за часом і простором. Коли б це було так, то й існування було б таким же самим (для однієї людини об'єкт був би таким, що існує, а для іншої – навпаки). На нашу думку, психологічна інтерпретація істини відповідає повсякденному міркуванню, побутовому розумінню стану речей. І те, що логічні дії відбуваються у сфері психіки, не робить логіку психологічною наукою. Інакше, як стверджує Гусерль, і математичний психологізм був би доведений. Висхідним положенням Гусерля проти психологізму та скептицизму є те, що істина існує незалежно від її засвоєння людиною. М. Шлік, німецько-австрійський філософ напрямку логічного позитивізму, називав це «теорією незалежності істини». Спір відносно психологізму чи антипсихологізму в логіці відтворює відомий в історії філософії спір між реалістами та номіналістами щодо розуміння істини. Психологізм відображає світоглядну модель номіналістів, натомість антипсихологізм близький до реалізму.

Важливою віхою в розвитку ідей антипсихологізму було становлення математичної логіки у працях Дж. Буля, особливо в роботах «Математичний аналіз логіки, як досвіду числення дедуктивного міркування» (1847 р.) [9] та «Дослідження законів мислення, на яких основані математичні теорії логіки та ймовірності» (1854 р.) [10]. Антипсихологізм у цій перспективі виростає в логіцизм. Так, Рассел стверджував, що вся математика цілком зводиться до логіки. Це означало концепцію логіцизму в математиці, або шлях через математичну логіку Буля до чистої математики: «Буль ввів поняття математичного числення як дедуктивної системи, у котрій теореми з необхідністю не пов'язані з поняттям числа і кількості, але слідують із визначених постулатів тільки в силу своєї форми і виконуються для будь-яких сутностей, які їх задовольняють» [Див.: 11, р. 175]. Буль вважав, що логіка є тим, що через поняття числа пов'язане, з одного боку, з інтуїцією простору і часу, а з іншого, – зі структурою людського мислення. Але розробив він тільки систему символічних замісників чисел, подібних до математичної. Буль не протиставляв символічну мову природній, а тільки вважав її більш точною версією розмовної мови. При цьому обидві мовні системи виражають загальні для обох закономірності міркування. У кожному конкретному акті мислення містяться загальні закономірності, які пізнаються як закони логіки. Його екстралогічні джерела – психологічні й теологічні – залишились непроявленими. Але він трактував закони мислення як об'єктивні, що не залежать від волі суб'єкта пізнання. Тому Буль аж ніяк не міг бути під впливом психологізму,

радше, він був схильний до лінгвістичного розуміння основ логіки. Через природну мову ми пізнаємо нормативну природу логічних законів шляхом виявлення чистих форм мислення з подальшим формулюванням їх у символічній мові на металогічному рівні. Це робиться з метою конструювання моделей мислення, де основним засобом моделювання постає математична теорія ймовірностей. У подальшому в колі антипсихологістів, представників символічної логіки, предмет логіки часто відокремлювався від мислення. Я. Лукасевич вважав, що логіка – не є наукою про закони мислення. Досліджувати, як ми дійсно мислимо, повинна психологія, а як ми повинні мислити – мнемоніка як сфера практичного мистецтва. Отже, з його точки зору, логіка має справу з мисленням не більше, ніж математика [12].

У сучасній науці логіки цей спір продовжився відносно значення необхідності логічних законів. Зокрема, в інтуїціоністській логіці та багатозначних логіках, що випливають із логічного інтуїціонізму, не діє положення закону третього *tertium non datur* (третього не дано). Тобто може бути не два, а більше логічних значень. Двозначна логіка здається занадто сильною і не може бути універсальною, що ставить під сумнів необхідність логічних законів. Закон виключеного третього обмежується у своїй дії сталими фіксованими предметами та обставинами, як цього вимагають умови дії аристотелевих законів. Навіть сам Арістотель відносно цього закону писав про його обмеження: закон виключеного третього не використовується щодо майбутнього часу. Відомий приклад Арістотеля: якщо маємо два суперечних судження щодо майбутнього «Завтра відбудеться морський бій» і «Завтра не відбудеться морський бій», жодне з них не може бути ані необхідно істинним, ані необхідно хибним. Обидва є ймовірними. У цілому критика закону виключеного третього пов'язана з тим, що він не може використовуватись щодо майбутнього часу, змін обставин, суб'єктивних понять, а також суджень із порожнім суб'єктом. В інтуїціоністській логіці не діють також і деякі інші закони класичної логіки, що дозволяють доводити існування об'єктів, які не можна реалізувати чи обчислити, зокрема закон подвійного заперечення чи закон редукції до абсурду. У сучасній конструктивній логіці скепсис щодо універсальності та необхідності всіх логічних законів пов'язаний із переносом логічних принципів із міркувань щодо кінцевих множин на область нескінченних множин. Серед аргументів щодо сумніву в необхідності логічних законів знаходяться навіть неймовірні з точки зору дійсності, такі як припущення того, що закони логіки можуть змінитись у зв'язку з появою радикально іншої нової логіки, що суперечить теперішній (Й. Ердман). Це також ставить під сумнів універсальність логіки. Підґрунтям такого припущення є аналогія між мисленням людини та комп'ютером. Комп'ютер не може прорахувати формули, якщо цих даних немає в його словнику. Але це не озна-

чає, що не можна змінити цю систему. Оскільки комп'ютер не здатен рефлексувати, він не може оцінити чи змінити систему. Подібно до цього, людина може теоретично припускати, що логіка може бути змінена на якийсь радикально інший варіант, але не може передбачити і стверджувати те, якою буде така радикально відмінна логіка. Але ці аргументи не є такими, що підтримують психологізм. Теорія штучного інтелекту постала специфічною відповіддю на запитання щодо психологізму в логіці. На нашу думку, моделювання природної логіки у ШІ стало прямим доказом автономності логічної системи щодо психіки людини. Як психіка постає окремою системою щодо фізіології мозку, так і логіка є автономною системою щодо психіки. Їхня пов'язаність безперечна, але недостатньо досліджена.

З іншої сторони, можна вважати, що питання щодо психологізму залишається відкритим у плані граничних підстав логічних правил, їхнього гносеологічного та епістемічного значення необхідності, зокрема у прикладному аспекті. Якщо логічні закони постають як ідеально логічні положення з відчуженою суб'єктивністю, позатемпоральністю та позаконтекстуальністю, то логічні правила є деідеалізованими локальними приписами, що регулюють пізнавальну діяльність. Логічні закони і правила за своїми масштабами знаходяться на різних рівнях мислення, де правило постає регулятором конкретних предметів міркування і повинно узгоджуватися з логічними законами [13]. Але деякі правила можуть порушуватись, що виправдовується суб'єктивними чинниками або контекстуальними залежностями, які створюють умови застосування логічної норми.

В аспекті невизнання кантівської традиції розмежування чистої та прикладної логіки послідовники психологізму, представники синтетичного напрямку (концинізму) визнають саме прикладну логіку як «технічне вчення про мислення». Конциністи (від «concinne» – «правильно поєдную в необхідних пропорціях»), до яких належать німецькі логіки і філософи Х. Зігварт, В. Вундт та Т. Ліппс, поєднували логіку, психологію і теорію пізнання. У цьому підході підкреслюється методологічний характер практичної логіки. Прикладна логіка надає правила досягнення вірогідності висловлювань. І саме прикладна логіка має підґрунтя у психології мислення. З цим пов'язана важливість інтенціонального складника, або змісту думки. Але є певна відмінність між оцінкою необхідності змісту в психології і логіці: з психологічної точки зору, будь-який зміст думки є необхідним, а з логічної – тільки об'єктивний, тобто такий, що відповідає природі об'єктів і не залежить від мінливих суб'єктивних станів. Істина у Зігварта постає як загальнозначущість, але не абстрактна позачасова об'єктивна істина. Зігварт вважав, що ніщо не загальнозначуще не може бути істинним, але ця загальнозначущість є у висловлюванні як виразі судження. Загальне не є суб'єктивним. Таким чином, у цьо-

му конциністському варіанті психологізму він уникає суб'єктивності, але має схильність щодо прагматизації логіки.

Цю позицію підтримує також Вільгельм Вундт, який обґрунтовує необхідність застосування логіки в гносеологічних цілях [5]. Логіка постає в аспекті наукової методології, де нормативний характер логіки розкривається в площині доведення та процедур аргументації. У цьому вбачається прикладний характер логіки, що протиставляється суто формальному. Логіка як методологічний ресурс наукового пізнання не може бути абстрагована від змісту висловлювань, чого вимагають критерії науковості. Нормативність логіки означає її фокусування на необхідній правильності мислення, на відміну від психології, яка досліджує дійсне мислення про факти. Психологічне дослідження логіки доцільно розглядати як пропедевтику в логічне знання, а не як частину логіки чи її фундаментальну характеристику. З психологічної точки зору, Вундт характеризує логічне мислення у трьох ознаках: спонтанності, очевидності та загальнозначущості. Спонтанність логічного мислення є проявом внутрішньої психічної активності, яка усвідомлюється як внутрішня свобода. У цьому аспекті логічне мислення постає вольовим актом, а логічні закони – законами волі. Очевидність логічного мислення означає внутрішню необхідність у достовірності, як імператив. Загальнозначущість є характеристикою мислення як універсальної здібності, що є необмеженою у своєму застосуванні [5, s. 86]. Логічні закони як нормативні положення, на відміну від психологічних законів, також мають підґрунтям очевидність та загальнозначущість. Але дію логічних законів потрібно перевіряти у співвідношенні з дійсним мисленням, його змістом із метою встановлення його правильності. Розрізнення психологічних і логічних законів можливе суто в теоретичній площині, тоді як у практиці мислення вони поєднуються в єдиному процесі. Звідси випливає те, що психологізм та антипсихологізм (логіцизм) є тільки теоретичними конструкціями, що представляють різні точки зору, а не дійсне мислення як безпосередній процес свідомості.

Продовженням цієї дискусії стала позиція Т. Ліпса, який не акцентує на нормативності логіки, вбачаючи її очевидність: ми і так правильно мислимо, оскільки ми мислимо. Людське мислення здійснюється за природними законами самого мислення [7]. Ліпс позначав логіку як «фізику мислення», процес якого відбувається у психіці. Тому логіка є «особливою дисципліною психології». А чиста психологія об'єднує всі науки про дух. Відмінність логіки від психології в тому, що логіка досліджує різницю між знанням та помилкою, надаючи перевагу знанню, а психологія досліджує обидва ці процеси як рівнозначні для психіки. Формальний підхід до знання в логіці є априорним. У контексті цієї відмінності логічного та психічного Ліпс розрізняє зміст відчуття та предметний зміст свідомості [Там само]. Виходячи з необ-

хідності врахування предметного змісту в логіці, Ліппс поділяє судження на формальні (незалежні від змісту структури) та матеріальні, які є окремими актами дійсного процесу отримання знання. Предметна свідомість і є мисленням, яке відрізняється від рецептивного відчуття. У цьому криється відмінність об'єктивного і суб'єктивного: предметний зміст є об'єктивним, а рецептивне переживання є психічним актом відчуття. Закони мислення є законами предметів, але не відчуттів або переживань свідомості.

Крім того, важливою відмінністю постають також і методи дослідження досвіду та досягнення істини. З точки зору психологізму, істина досягається асоціативно та інтроспективно, що передбачає використання індукції. Особливе значення має історична індукція Й. Хладеніуса, яка використовувалась пізніше у філософії життя В. Дільтея і в подальшому для психологічного тлумачення в аспекті ретроспективної історії суб'єктивного досвіду. Цей метод був представлений як логіка життя. Звісно, висновки мали імовірно істинний характер [14]. З точки зору антипсихологізму, пріоритетним є дедуктивний метод. Психологія і логіка мають протилежні пізнавальні стратегії: логіка – перспективну, психологія – ретроспективну. Це означає і протилежність методів інтроспекції і раціоналізації.

Логіка, як і математика, теоретизує на найвищому рівні абстракції порівняно з описативним рівнем когнітивних наук та комп'ютерними науками. Філософія логіки як метанаука представляє предмет логіки на новому рівні раціональності постнекласичного типу, де поряд з історією, семіотикою та соціологією логіки можливо стає і психологія логіки [15]. Сучасні дослідження з психології силогізму, де досліджуються питання евристичного сприйняття та ефективності, зв'язку первинної уяви та хибного висновку, а також асоціативності у процесі висловлювання, валідності висновків тощо, можуть знайти втілення в комп'ютерних програмах, зокрема з логічного тестування. Набуття особливого значення інтенціональних характеристик думки при міркуванні було прийнято неформальною логікою, яка зосередила увагу на теорії логічних помилок, оцінки прийнятності, релевантності та достатності дискурсивних аргументів, схем аргументації [16]. Схеми аргументації своєю чергою почали використовуватись у ШІ для розроблення комп'ютерних програм із метою аналізу, оцінки та побудови аргументів природної мови.

Висновки. Отже, проблема психологізму в логіці виникає на тлі зміни парадигм самої логіки як науки – парадигм класичного, некласичного та постнекласичного типу [17]. У цих парадигмах одним із важливих чинників виступає фактор ідеалізації, який змінюється з прагматизацією, інтенціональністю та залученнями соціально-аксіологічних контекстів щодо предмета логіки. У класичній парадигмі логіка розуму розумілась відповідно до логіки

світу, яка уявлялась об'єктивною й отриманою у гносеологічній дистанційності мислення та об'єктів пізнання. Традиційна та класична (математична) логіка поставала як основа класичної раціональності, де здібність до логічного мислення розумілась як природна даність людини. Завдяки гносеологічному дистанціюванню та об'єктивності логіка залишалась «чистою» від психологічної залежності, абстрактною моделлю щодо психічного життя людини. Натомість неklasична парадигма логіки є підґрунтям неklasичного типу раціональності. Вона основана на класичній логіці, яка надається з розширенням за рахунок модальних логік та альтернативних щодо них інтенціональної логіки, багатозначної логіки та ін. У неklasичній парадигмі втрачають свою силу закони логіки, перш за все закон виключеного третього. Некласична парадигма передбачає необхідність аналізу змісту думки, де сенс пов'язаний з особливостями психічних станів. Це в свою чергу деідеалізує логіку як науку про правильне мислення. Логічне мислення досліджується через соціологіку та когнітивну психологію, доводиться необхідність спеціального навчання, завдяки чому наукова логіка буде відмінною щодо побутового здорового глузду. Постнеklasична парадигма поглиблює інтенціональність та обґрунтовує соціокультурну детермінанту логічного мислення, обумовленість постнеklasичної раціональності гетерогенністю наукових колективних спільнот, необхідність міждисциплінарних досліджень, риторики тощо. Значення психологічних причин посилюється, але без підпорядкування логіки щодо психології, як це було характерно для психологізму. Унаслідок цього здійснюється експлікація логіки в різних наукових галузях, виникають нові дисципліни, такі як філософія логіки, семіотика логіки, соціологія логіки, лінгвістика логіки та психологія логіки. Таким чином, розвиток аргументації з проблематики співвідношення логіки та психології призводить до формування нової галузі наукового знання, поширює предмет логіки та уточнює специфічні характеристики цих наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Frege G. Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl. Breslau: Verlag von Wilhelm Koenig, 1884. 119 s. URL: https://archive.org/details/bub_gb_pjzrPbOS73UC/page/n137/mode/2up (дата звернення: 12.01.2026).
2. Husserl E. Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik. E. Holenstein (ed.), Husserliana XVIII, The Hague : Nijhoff. 1975. 343 s.
3. Mill J. S. A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a connected view of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. In 2 vol. Vol. I. London : John W. Parker, West Strand, 1843. 580 p. URL: <https://archive.org/details/systemoflogicrat01millrich/page/580/mode/2up> (дата звернення: 09.01.2026).

4. Mill J. S. An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and the Prinzipal Philosophical Questions Discussed in his Writings. 2 ed. London : Longmans, Green, and Co., 1865. 561 s. URL: <https://archive.org/details/examinationofsir00mill/page/n573/mode/2up> (дата звернення: 19.12.2025).
5. Wundt W. Logik: eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden-Wissenschaftlicher Forschung. In drei Bände. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1880. 603 s. URL: <https://www.unav.es/gep/WundtLogik1880.pdf> (дата звернення: 28.12.2025).
6. Kusch M. Psychologism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). 2024. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/psychologism/> (дата звернення: 22.09.2025).
7. Lipps T. Inhalt und Gegenstand. Sitzungsberichte der philosophisch-pholologischen u. d. historischen Klasse der Königloch-Bazerischen Akademie der Wissenschften zu München, Jahrgang 1906. URL: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/begin/lipps/LT_inhalt1.html (дата звернення: 09.12.2025).
8. Lipps T. Grundzüge der Logik. Hamburg and Leipzig: Verlag von Leopold Voss., 1983. 234 s. URL: <https://archive.org/details/grundzgederlo00lipp/page/n9/mode/2up> (дата звернення: 08.01.2026).
9. Boole G. The mathematical analysis of logic, being an essay towards a calculus of deductive reasoning. Cambridge-London : Macmillan, 1847. 82 s. URL: <https://dn720004.ca.archive.org/0/items/mathematicalanal00booluoft/mathematicalanal00booluoft.pdf> (дата звернення: 11.01.2026).
10. Boole G. An investigation of the laws of thought, on which are founded the mathematical theories of logic and probabilities. London ; Cambridge : Macmillan, 1854. 441 s. URL: https://archive.org/details/bub_gb_DqwAAAAAaCAAJ (дата звернення: 10.01.2026).
11. Kneale W. Boole and the Revival of Logic. *Mind*. 1948. Vol. 57, №226. P. 149–175. URL: <https://www.jstor.org/stable/2250689> (дата звернення: 05.01.2026).
12. Lukasiewicz J. O sylogistyce Arystotelesa (On Aristotle's syllogistic). *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejetności*. 1939. Vol. 44. P. 220–227. doi: <https://doi.org/10.2307/2267863>.
13. Юркевич О. М. Рациональність аргументації: логічні правила та значення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, соціологія, політологія*. 2021. № 1 (48). С. 70–81. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224759>.
14. Юркевич О. М. Герменевтична логіка : монографія. Riga : Lambert Academic Publishing, 2018. 93 с.
15. Johnson-Laird P. N. The Psychology of Syllogisms. *Cognitive Psychology*. 1978. № 10. P. 64–99. URL: <https://modeltheory.org/papers/1978syllog.pdf> (дата звернення: 14.01.2026).
16. Blair J. Informal Logic and Logic. *Informal Logic and Argumentation Theory*. Białystok, 2009. P. 47–67. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_10.
17. Райхерт К. В. Логіка та (пост)(не)класична раціональність. *Інтегративна антропология*. 2015. № 2. С. 20–22. URL: http://files.odmu.edu.ua/anthropology/2015/02/a152_19.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

REFERENCES

1. Frege, G. (1884). *Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner. URL: https://archive.org/details/bub_gb_pjzrPbOS73UC/page/n137/mode/2up
2. Husserl, E. (1975). *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik*. E. Höltenstein (ed.), *Husserliana XVIII*, The Hague: Nijhoff
3. Mill, J. S. (1843). *A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a connected view of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*. In 2 vol. Vol. I. London: John W. Parker, West Strand. URL: <https://archive.org/details/systemoflogicrat01millrich/page/580/mode/2up>
4. Mill, J. S. (1865). *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and the Prinzipal Philosophical Questions Discussed in his Writings*. 2 ed. London: Longmans, Green, and Co. URL: <https://archive.org/details/examinationofsir00mill/page/n573/mode/2up>
5. Wundt, W. (1880). *Logik: eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden-Wissenschaftlicher Forschung*. In drei Bände. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke. URL: <https://www.unav.es/gep/WundtLogik1880.pdf>
6. Kusch, M. (2024). *Psychologism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/psychologism>
7. Lipps, T. (1906). *Inhalt und Gegenstand*. *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen u. d. historischen Klasse der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München, Jahrgang*. URL: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/begin/lipps/LT_inhalt1.html
8. Lipps, T. (1983). *Grundzüge der Logik*. Hamburg and Leipzig: Verlag von Leopold Voss. URL: <https://archive.org/details/grundzgederlo00lipp/page/n9/mode/2up>
9. Boole, G. (1847). *The mathematical analysis of logic, being an essay towards a calculus of deductive reasoning*. Cambridge-London: Macmillan. URL: <https://dn720004.ca.archive.org/0/items/mathematicalanal00booluoft/mathematicalanal00booluoft.pdf>
10. Boole, G. (1854). *An investigation of the laws of thought, on which are founded the mathematical theories of logic and probabilities*. London-Cambridge: Macmillan. URL: https://archive.org/details/bub_gb_DqwAAAAAcAAJ
11. Kneale, W. (1948). *Boole and the Revival of Logic*. *Mind*, 57, 226, 149–175. URL: <https://www.jstor.org/stable/2250689>
12. Lukasiewicz J. (1939). *O sylogistyce Arystotelesa (On Aristotle's syllogistic)*. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Vol. 44. Pp. 220–227. doi: <https://doi.org/10.2307/2267863> [in Polish].
13. Yurkevych, O. M. (2021). *Ratsjonalist argumentacii: logichni pravyla ta znachennia*. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(48), 70–81. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224759> [in Ukrainian].

14. Yurkevych, O. M. (2018). *Hermenevtychna logika: monografiia*. Riga: Lambert Academic Publishing [in Ukrainian].
15. Johnson-Laird, P. N. (1978). The Psychology of Syllogisms. *Cognitive Psychology*, 10, 64–99. URL: <https://modeltheory.org/papers/1978syllog.pdf>
16. Blair, J. (2009). Informal Logic and Logic. *Informal Logic and Argumentation Theory*. Białystok, 47–67. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_10
17. Raihert, K. V. (2015). Logika ta (post)(ne)klasychna ratsionalnist. *Integratyvna antropologija*, 2, 20–22. URL: http://files.odmu.edu.ua/anthropology/2015/02/a152_19.pdf [in Ukrainian].

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

PHILOSOPHY OF LOGIC: PROBLEM OF DEMARKATION LOGIC AND PSYCHOLOGY

The article is dedicated to the problem of psychology in logic, which flows into the relevant subject of logic. Argumentation from the perspective of psychologism and antipsychologism is followed. The connection between the problems of psychology in logic and the change in logical paradigms in the history of logic is revealed. The position of the philosophy of logic on the metalogical level indicates the methodological importance of nutrition for the demarcation of logic and psychology in the formation of different types of rationality and logic of psychology.

Keywords: *logic, psychology, psychologism, antipsychologism, logical paradigm, types of rationality, logic of psychology.*

Статтю подано / Submitted: 05.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 15.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Ткаченко Дмитро Юрійович, аспірант кафедри культурології та філософії культури, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, Україна
e-mail: tdimat@gmail.com
ORCID: 0009-0002-3744-744X

Чорна Лідія Валеріївна, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри інформаційної діяльності та медіакомунікацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, Україна
e-mail: chorlidiya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8527-2416

ЦІННОСТІ ЗА МЕЖАМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ: ВІД КРИЗИ АКСІОЛОГІЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ДО «ФІЛОСОФІЇ ВСУПЕРЕЧ»

Стаття присвячена критичному аналізу семи концепцій сучасної аксіології (2014–2025), які визначають філософський дискурс про трансформацію цінностей в умовах технологічних змін, глобальних криз та воєнних конфліктів. На основі аналізу праць Лорі Енн Пол, С. Тхі Нуєна, Джона Данагера, Вільяма МакАскілла, Бьон-Чхоль Хана, Тімоті Снайдера та Володимира Єрмоленка виявлено три тематичні осі сучасної аксіологічної думки: трансформативний досвід і ціннісна раціональність; цінності та майбутнє; цінності, війна і свобода. Обґрунтовано, що український воєнний досвід є не лише об'єктом застосування західних аксіологічних теорій, а й генератором оригінального філософського знання про природу цінностей.

Виявлено три тематичні осі аксіологічного дискурсу, встановлено точки перетину та суперечності між аналізованими концепціями, обґрунтовано генеративний потенціал українського воєнного досвіду для філософії цінностей. Усі три тематичні осі конвергують в українському воєнному досвіді, що робить його унікальним генератором оригінального аксіологічного знання цивілізаційного значення.

Ключові слова: аксіологія, трансформація цінностей, трансформативний досвід, захоплення цінностей, аксіологічний футуризм, ціннісне заблокування, психополітика, свобода, війна, палінгенезія.

Постановка проблеми. Сучасна аксіологія переживає період безпрецедентної трансформації, спричиненої конвергенцією технологічних, геополітичних та екзистенційних викликів. У контексті сучасної філософської думки

глибинне осмислення цінностей стає необхідною умовою для всебічного аналізу й інтерпретації широкого спектра явищ – від індивідуального розвитку особистості до глобальних соціальних трансформацій [1, с. 322]. Водночас період 2014–2025 рр. позначений появою низки принципово нових концепцій, які фундаментально переосмислюють саму онтологію цінності: як цінності виникають і трансформуються під впливом досвіду, що змінює самого суб'єкта; як технологічні та інституційні середовища деформують ціннісні орієнтири; чи можлива раціональна аксіологія в умовах радикальної невизначеності майбутнього і як війна стає каталізатором ціннісних зрушень, що породжують оригінальне філософське знання. Потреба в систематичному критичному аналізі цих концепцій – з позицій дослідника, який безпосередньо переживає одне з найбільш драматичних ціннісних зрушень сучасності, – визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематика ціннісних трансформацій має тривалу традицію у філософській думці. У ХХ ст. значний внесок у розвиток теорії цінностей зробили Макс Шелер, Ніколай Гартман, Джон Дьюї, Абрахам Маслоу, Жан-Поль Сартр та Ульріх Бек [1, с. 327]. У період 2014–2025 рр. з'явилася низка концепцій, що фундаментально переосмислюють природу ціннісних процесів. Лорі Енн Пол у монографії «Transformative Experience» (2014) поставила під сумнів здатність стандартної теорії раціонального вибору описати рішення, що радикально змінюють ціннісне ядро особистості [15]. Сі Ті Нгуен розробив концепцію «захоплення цінностей» (value capture), що описує механізм заміщення багатих ціннісних орієнтацій спрощеними метриками [3; 4]. Бьонг-Чхоль Хан у серії праць діагностував перехід від біополітики до психополітики як нової форми ціннісного контролю [5–7]. Джон Данагер обґрунтував аксіологічний футуризм як самостійну дослідницьку програму [8], а Вільям МакАскілл сформулював концепцію ціннісного заблокування (value lock-in) у контексті лонгтермізму [9]. Безпосередньо до філософського осмислення свободи та цінностей у контексті війни звертаються Тімоті Снайдер [10] та Володимир Єрмоленко [11; 12], чії праці пропонують оригінальні концепції, породжені українським досвідом.

Проте, попри значний масив окремих концепцій, компаративний аналіз цих новітніх аксіологічних підходів залишається нерозробленим в українській філософії. Зокрема, відсутній компаративний огляд, який би розглядав ці концепції не ізольовано, а як взаємопов'язане дискурсивне поле, виявляючи точки перетину та суперечності між ними. Водночас залишається відкритим питання про те, наскільки ці концепції можуть бути продуктивними для осмислення ціннісних процесів у суспільствах, що переживають глибокі екзистенційні потрясіння, зокрема в Україні.

Незважаючи на значний масив наукових публікацій із проблематики ціннісних трансформацій, в українській філософії досі відсутній систематичний компаративний аналіз провідних аксіологічних концепцій 2014–2025 рр. як цілісного дискурсивного поля. Відкритим залишається питання про їхні взаємозв'язки, точки перетину та суперечності. Крім того, ці концепції майже не застосовувалися для осмислення специфіки ціннісних трансформацій у суспільствах, що переживають збройні конфлікти, тоді як сам український воєнний досвід має потенціал бути не лише об'єктом застосування теорій, а й генератором оригінального філософського знання.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб здійснити критичний аналіз семи ключових концепцій сучасної аксіології (2014–2025), що визначають філософський дискурс про трансформацію цінностей в умовах технологічних змін, глобальних криз та екзистенційних потрясінь, виявити їхні взаємозв'язки, точки перетину та суперечності. Тому методологія дослідження базується на критичному аналізі першоджерел (монографій та рецензованих статей), компаративному зіставленні, викладених у названих текстах ключових концепцій та систематизації виявлених підходів за трьома тематичними осями: трансформативний досвід і ціннісна раціональність; цінності та майбутнє; цінності, війна і свобода.

Виклад основного матеріалу. Аналізовані концепції згруповано за такими тематичними осями: 1) трансформативний досвід і ціннісна раціональність; 2) цінності та майбутнє; 3) цінності, війна і свобода.

1. Трансформативний досвід і ціннісна раціональність.

Лорі Енн Пол – професорка філософії та когнітивних наук Єльського університету – у концепції трансформативного досвіду вводить два фундаментальні поняття, що підривають стандартну теорію раціонального вибору. Центральним у її аргументації є поняття трансформуючого досвіду – такого виду досвіду, який є одночасно радикально новим для суб'єкта і змінює його глибоким і фундаментальним чином. До таких випадків належать, наприклад, народження дитини, віднайдення нової віри, еміграція до іншої країни або участь у бойових діях [2, р. 761].

Епістемічно трансформуючий досвід – це досвід, який навчає вас чогось такого, чого ви не могли б дізнатися, не проживши його особисто [Там само]. Особистісно трансформуючий досвід змінює людину на глибокому та фундаментальному рівні – наприклад, змінюючи її ключові особисті уподобання або те, як вона розуміє власні бажання. Важливо зазначити, що відбувається не просто зміна цінностей, а зміна точки оцінювання.

Як приклад наводиться батьківство: трансформуюча природа батьківства заважає нам заздалегідь досягнути його суб'єктивну цінність, тому ми не мо-

жемо об'єктивно оцінити рішення стати батьками. Раціональне прийняття рішень заходить у глухий кут [13, р. 2]. Ключовий аргумент спрямований проти теорії очікуваної корисності: для трансформативних рішень агент не може знати суб'єктивних цінностей можливих наслідків до переживання досвіду, а сам досвід змінює його преференції [Там само, р. 2–4]. Як альтернативу Лорі Енн Пол пропонує «підхід відкриття» (revelatory approach): замість оцінювання, «яке буде відчуття бути Х», агент має обирати на основі цінності самого відкриття нового досвіду [15, р. 120].

Іен Джеймс Кідд та Хаві Карел розширюють цю рамку, стверджуючи, що трансформативний досвід не обмежується добровільними рішеннями, а включає ситуації вимушеної трансформації – хворобу, міграцію, війну, – де «глибока суб'єктивна непередбачуваність» є не винятком, а нормою [14, р. 4]. Серед критиків Рут Ченг розрізняє event-based і choice-based трансформативні вибори [17]. Агнес Каллард у монографії «Aspiration: The Agency of Becoming» розвиває конкуруючий підхід: трансформація – це не миттєва подія, а активна діяльність поступового набуття нових цінностей через «пролептичні причини» – неповне, але дієве розуміння цінності, яку прагнеш досягнути [16, р. 73].

Концепція Лорі Енн Пол є надзвичайно продуктивною для розуміння українського воєнного досвіду. Війна є парадигматичним прикладом персонально і епістемічно трансформативного досвіду: комбатанти та цивільні, які були змушені переселитися з окупованих територій, повертаються іншими людьми, з іншими цінностями. Як показують емпіричні дослідження В. Кутішенко, І. Власенко та Н. Вінник, «пережиті ситуації початку війни прискорили розуміння більшістю студентів значущості сьогоdnішнього моменту та сприяли зростанню зміни їхніх життєвих пріоритетів у бік підвищення цінностей життя та міжособистісних відносин» [18, с. 616].

Концепція «захоплення цінностей» С. Тхі Нгуєн (С. Thi Nguyen).

Американський філософ С. Тхі Нгуєн, лауреат книжкової премії Американської філософської асоціації 2021 р. за монографію «Games: Agency as Art» [3], вводить одну з найвпливовіших аксіологічних ідей десятиліття – «захоплення цінностей» (value capture). С. Тхі Нгуєн стверджує, що ігри пропонують «ціннісну ясність» (value clarity) – стан, у якому цінності чіткі, кількісно вимірні та ранжовані. Саме ця штучна ясність робить ігри настільки привабливими – вони є «екзистенційним бальзамом» від нудотної складності реальних цінностей [4, р. 493]. Проте експорт очікування такої ясності поза грою є небезпечним, оскільки створює когнітивну вразливість до спрощених ціннісних систем [19, р. 227–230].

Захоплення цінностей відбувається: 1) коли агент має багаті, нюансовані або формовані цінності; 2) він занурений у контекст (зазвичай інституційний), що пропонує експліцитний вираз певної цінності у спрощеній, стандартизованій та/або кількісній формі; 3) цей зовнішній вираз у незмінній формі починає домінувати в практичному міркуванні агента [4, р. 473]. С. Тхі Нгуєн розрізняє «wholesale value capture» (повне захоплення) та «application capture» (захоплення застосування) [4, р. 476–477]. Концептуальна новизна полягає у виявленні онтологічної глибини value capture, що відрізняє його від суміжних феноменів: якщо контрольоване використання проксі передбачає, що «наші багатші цінності залишаються при владі», то у випадку value capture зовнішня метрика сама стає домінантною.

Особливу значущість для аксіології війни має нгуєнівська концепція «ціннісного федералізму» (value federalism): різні цінності мають різні оптимальні масштаби, і проблема виникає, «коли ми виявляємо надмірну перевагу щодо найбільш масштабніших цінностей» [4, р. 500–501]. Воєнний контекст радикально загострює цю проблему: пропаганда та мілітарна мобілізація є системами масштабного ціннісного захоплення. Водночас вважаємо, що концепція недостатньо враховує позитивний потенціал спрощення: в умовах війни певне спрощення ціннісних орієнтирів (патріотизм, солідарність, жертвовність) може бути необхідною адаптацією.

Концепція «суспільства вигорання» Бьон-Чхоль Хан.

Бьон-Чхоль Хан – німецький філософ корейського походження. У серії впливових праць він аргументує парадигмальний зсув від трактовки дисциплінарного суспільства М. Фуко до осмислення суспільства вигорання. Найбільш відома робота – «Müdigkeitsgesellschaft» («Суспільство вигорання», 2015). Книга була перекладена багатьма мовами. У «The Burnout Society» (англомовний переклад) автор стверджує: сучасний суб'єкт визначається не зовнішнім примусом, а безмежною вимогою досягати, оптимізувати, перевершувати [5, р. 8–11]. Критичний механізм – самоексплуатація: суб'єкт стає одночасно експлуататором і експлуатованим. А неврологічні хвороби початку XXI ст. – депресія, ... burnout – є «інфарктами», спричиненими надміром позитивності [5, р. 7]. У «Psychopolitics» Бьон-Чхоль Хан обґрунтовує перехід від біополітики до психополітики: Big Data уможлиблює маніпуляцію цінностями без відвертого примусу – через «розумну владу» (smart power), яка діє через лайки, шерінг та самооптимізацію [6, р. 20]. У «Non-Things» Хан фіксує онтологічний зсув від речей до не-речей (інформації): «...інформаційний хаос кидає нас у постфактуальне суспільство, яке нівелює розрізнення між істинним та хибним» [7, р. 1–5].

Діагноз Хана є проникливим, однак його бінарне мислення та відсутність позитивної програми ослаблюють евристичний потенціал концепції. Для українського контексту парадоксально, що війна зруйнувала саме ту модель самоексплуатації, яку описує Хан: екзистенційна загроза повернула колективну агентність, солідарність і спільну мету – те, що Хан вважав втраченим у суспільстві вигорання. Війна, таким чином, виявилася радикальним анти-психополітичним досвідом, що заслуговує окремого філософського осмислення.

Отже, концепції Лорі Енн Пол, С. Тхі Нгуєн та Бьон-Чхоль Хана, попри різні витоки та методологічні підходи, конвергують у діагностиці спільної проблеми – кризи ціннісної суб'єктності. Пол виявляє епістемічний механізм цієї кризи: суб'єкт принципово не здатний раціонально обирати цінності до переживання трансформативного досвіду, оскільки сам досвід змінює точку оцінювання. Нгуєн описує інституційний механізм: технологічні та бюрократичні середовища систематично заміщують багаті ціннісні орієнтації спрощеними метриками, причому суб'єкт часто не усвідомлює самої підміни. Хан фіксує психополітичний механізм: неоліберальна логіка досягнень інтеріоризується суб'єктом настільки глибоко, що зовнішній примус стає непотрібним – індивід експлуатує сам себе. Разом ці три концепції окреслюють ситуацію, у якій індивід виявляється одночасно епістемічно безпорадним перед радикально новим досвідом (Лорі Енн Пол), маніпульованим інституційними метриками (С. Тхі Нгуєн) і підкореним через власні бажання (Бьон-Чхоль Хан). Для українського контексту ця тріада набуває особливої гостроти: війна є водночас парадигматичним трансформативним досвідом, середовищем інтенсивного ціннісного захоплення (пропаганда, мілітарна мобілізація) та каталізатором, що парадоксально руйнує ханівську модель самоексплуатації, повертаючи колективну агентність і солідарність.

2. Цінності та майбутнє. Концепція «аксіологічного футуризму» Джона Данагера.

Наукові інтереси британського дослідника Джона Данагера – у галузі філософії права, етики нових технологій та суспільства майбутнього. У статті «*Axiological Futurism: The Systematic Study of the Future of Values*» автор обґрунтовує нове дослідницьке поле – систематичне дослідження того, як людські цінності можуть змінюватися в майбутньому [8, р. 1–2]. Ключова теза: футурологічні дослідження, що існують, страждають від «збідненої аксіологічної уяви» (*improverished axiological imagination*) – вони передбачають технологічні зміни, припускаючи відносну незмінність цінностей [Там само, р. 3–5]. Дж. Данагер пропонує картографувати «аксіологічний простір можливостей» – тотальний простір можливих ціннісних систем – методами «ло-

гічного простору»: визначення ключових змінних та перерахування можливих конфігурацій [8, р. 8–12]. Данагер розрізняє дескриптивний аксіологічний футуризм (які ціннісні зрушення реально можливі?) та нормативний (які з них бажані?) [Там само, р. 2–3].

Критики вказують на фундаментальну напругу: Єрун Хопстер (Утрехтський університет) вводить поняття «реалістичних можливостей» як критерій обмеження надто широкого аксіологічного простору, стверджуючи, що спекуляції про зміну цінностей мають виключати фантастичні можливості й обмежуватися тими, які можна обґрунтовано назвати реалістичними [21, р. 113–114].

Данагерівський аксіологічний футуризм є методологічно інноваційним, проте ми вважаємо, що його надмірна абстрактність послаблює практичну застосовність. Український військовий досвід свідчить, що ціннісні трансформації відбуваються не в «просторі логічних можливостей», а в конкретних екзистенційних ситуаціях, де вибір цінностей є водночас теоретичним і життєвим.

Концепція «лонгтермізму» Вільяма МакАскілла.

Вільям МакАскілл – британський філософ-мораліст у монографії «What We Owe the Future» захищає лонгтермізм – аксіологічну тезу про те, що позитивний вплив на довгострокове майбутнє є ключовим моральним пріоритетом [9, р. 9]. Критично важливою є концепція value lock-in (ціннісного заблокування): моральні цінності зараз пластичні – «подібно до розплавленого скла» – але можуть стати перманентно зафіксованими через створення світового уряду, космічну колонізацію або штучний загальний інтелект [Там само, Chapter 4]. Як альтернативу МакАскілл пропонує «морально-дослідницький світ» (morally exploratory world), що зберігає ціннісний плюралізм: структурування суспільства так, щоб морально кращі норми та інституції з часом перемагали» [Там само, р. 97].

Серед критиків *концепції «лонгтермізму» Вільяма МакАскілла* професор філософії з Массачусетського технологічного інституту Кіран Сетія, який у статті «The New Moral Mathematics» ставить під сумнів моральну арифметику лонгтермізму: «Якщо створення нових хороших життів не робить світ кращим (позиція «нейтральності»), то малі ймовірності вимирання не затоплюють етичні розрахунки» [25]. Еміль Торрес називає лонгтермізм «можливо, найнебезпечнішою секулярною системою переконань у світі» через здатність виправдовувати ігнорування поточного страждання заради космічного потенціалу [26]. Крах криптобіржі FTX у листопаді 2022 р. завдав серйозного удару по credibility руху [24].

Концепція value lock-in є справді тривожною і релевантною: закріплення цінностей однієї групи через контроль над ШІ – це реальна загроза. Проте лонгтермізм МакАскілла є вразливим до критики: навіть мінімальні ймовір-

ності астрономічних виплат затьмарюють усі поточні моральні міркування. В українському контексті, де людське страждання є не абстрактною калькуляцією, а щоденною реальністю, абстрактний лонгтермізм виглядає морально неадекватним – хоча попередження про ціннісне заблокування залишається вагомим.

Таким чином, концепції Джона Данагера та Вільяма МакАскілла переносять аксіологічну рефлексію з площини індивідуального досвіду (Вісь І) у темпоральний вимір – площину можливого й бажаного майбутнього цінностей. Дж. Данагер діагностує «збіднілу аксіологічну уяву» сучасної футурології: ми передбачаємо технологічні зміни, припускаючи відносно незмінність цінностей, тоді як самі цінності є найбільш вразливим елементом майбутнього. Вільям МакАскілл конкретизує цю загрозу через концепт ціннісного заблокування: цінності, що нині залишаються пластичними, можуть стати перманентно зафіксованими через технологічну або політичну монополізацію. Між обома концепціями та Віссю І існує пряма наступність: ціннісне заблокування В. МакАскілла є, по суті, близькою концепцією до ідеї «захопленням цінностей» С. Тхі Нгуєна, перенесеним із масштабу індивіда на масштаб цивілізації. А «збіднена аксіологічна уява» Дж. Данагера перегукується з епістемічною проблематикою Лорі Енн Пол, з ідеєю нездатності уявити радикально інший ціннісний досвід, що означає нездатність запобігти його незворотній втраті. Водночас обидві концепції виявляють спільну слабкість: їхня абстрактність ускладнює практичне застосування в суспільствах, де ціннісні трансформації відбуваються не в гіпотетичному майбутньому, а в режимі реального часу. В українському контексті, де щоденне страждання є конкретною реальністю, абстрактний лонгтермізм В. МакАскілла виглядає морально неадекватним – проте його попередження про ризик ціннісного заблокування залишається тривожно актуальним: будь-яка сторона конфлікту, що здобуде монополію на визначення цінностей, може закріпити їх у незворотній формі.

3. Цінності, війна і свобода. Концепція Тімоті Снайдера: свобода як ризик і обов'язок.

Професор Тімоті Снайдер – американський історик, що спеціалізується на історії Центральної та Східної Європи, у статті «Thinking About Freedom in Wartime Ukraine» здійснює філософське переосмислення категорії свободи через український воєнний досвід [10]. Відштовхуючись від мовленнєвого акту Зеленського «президент тут» (25 лютого 2022 р.), Снайдер розвиває чотири тези. По-перше, свобода і мовлення: акт Зеленського є парадигматичним актом вільного мовлення – говоріння правди наперекір переважній фізичній силі загарбника [Там само, р. 27]. По-друге, свобода і ризик: рішення залишитися було радикальним актом свободи саме тому, що було ризикованим

[10, р. 29–31]. По-третє, свобода і обов'язок: Снайдер формулює «парадокс Зеленського» – свобода є вищою цінністю, практика виборів упродовж життя формує характер, що в критичний момент робить єдиний правильний вибір очевидним [10, р. 32–33]. По-четверте, свобода і безпека: у воєнній Україні дихотомія «свобода vs. безпека» розпадається [Там само, р. 33–35].

Ранніші праці «On Tyranny» [27] та «The Road to Unfreedom» [28] запропонували дихотомію «політики неминучості» та «політики вічності». Ці теми розвинуті в монографії «On Freedom» [29]. Слушною, на наш погляд, є критика С. Пінкхем, що справедливо вказує на тенденцію Т. Снайдера до спрощеної бінарної візії, зводячи проблеми демократії переважно до зовнішнього (російського) впливу [30]. Не всі ціннісні трансформації в Україні вписуються в бінарну схему «свобода vs. тиранія».

Концепція Володимира Єрмоленка: «філософія всупереч» та палінгенетичний елемент української культури.

Український філософ, перекладач, доктор політичних студій Володимир Єрмоленко у статті «Life Despite Death: Palingenetic Element of the Ukrainian Culture» [11] та лекції «Thinking in Dark Times» [12] розвиває оригінальну аксіологічну концепцію. Центральним є поняття палінгенезі – регенерації, проходження через смерть. В українському воєнному контексті палінгенезія стає більше ніж метафорою – вона позначає екзистенційну реальність утвердження життя попри смерть [Там само, р. 66]. В. Єрмоленко простежує цю логіку від Миколи Костомарова і Тараса Шевченка через Лесю Українку до Миколи Хвильового та Миколи Зерова. Він простежує мрію, знищену Сталіним, у житті «розстріляного відродження» [Там само, р. 67–73].

Цікавим є висновок Володимира Єрмоленка про «палінгенетичне заперечення» (palingenetic denial): імперську стратегію, що зображує колонізований народ як нездатний до відродження [Там само, р. 70–71]. Сучасну війну Володимир Єрмоленко описує як «палінтанатос» – повернення смерті, зворотний ренесанс. У висновках формулюється «філософія всупереч» (philosophy of despite): «життя має утверджуватися попри нігілістичну присутність смерті, свобода – попри поневолюючу присутність несвободи, краса – попри деморалізуючу присутність потворності» [Там само, р. 74]. У лекції [12] Єрмоленко доповнює цю концепцію бароковою епістемологією: деякі епохи починаються від темряви, а не від світла. Війна повертає словам їхню матеріальність: «ідея, що Україна не існує, є прямим кроком до геноциду» [12, р. 48].

На нашу думку, В. Єрмоленко здійснює найбільш глибокий аналіз специфіки українського ціннісного досвіду порівняно з усіма розглянутими нами авторами. Його «філософія всупереч» є не лише описовою, а й нормативною:

вона артикулює ту форму ціннісного самовизначення, яку українське суспільство демонструє з 2014 р. Консолідація українського суспільства відбувається не навколо авторитарної вертикалі влади, а через горизонтальні зв'язки громадянського суспільства, через волонтерський рух, культурні ініціативи, локальні спільноти. Водночас слід зауважити ризик романтизації страждання: межа між екзистенційною стійкістю та естетизацією жертви потребує подальшого критичного осмислення.

Отже, концепції Т. Снайдера та В. Єрмоленка здійснюють перехід від діагностики ціннісних криз (Вісь I) та прогнозування ціннісних ризиків (Вісь II) до філософського осмислення ціннісної генеративності – здатності війни не лише руйнувати, а й породжувати нове знання про природу цінностей. Т. Снайдер теоретизує свободу як умову можливості всіх інших цінностей і саме в українському досвіді бачить парадигмальний акт її утвердження: свобода реалізується не як абстрактний принцип, а як конкретний ризик, обов'язок і мовленнєвий акт. В. Єрмоленко йде далі, вбудовуючи воєнний досвід у глибинну культурну логіку палінгенезії – утвердження життя попри смерть, і формулює «філософію всупереч» як екзистенційно-онтологічну категорію, що виходить за межі суто політичного розуміння свободи. Обидві концепції взаємодоповнюються: Т. Снайдер аналізує свободу як акт, В. Єрмоленко розглядає свободу як традицію культури. В. Єрмоленко відповідає на запитання, чому цей акт став можливим, розглядаючи його у контексті багатовікової української традиції утвердження життя попри смерть. Водночас між ними існує продуктивна напруга: бінарна схема Тімоті Снайдера (свобода vs. тиранія) спрощує складність ціннісних трансформацій, тоді як палінгенетична модель Володимира Єрмоленка, фіксує глибинну культурну стійкість, підкреслює екзистенціал «страждання» як конститутивний елемент свободи. Для попередніх осей ця вісь має вирішальне значення: війна виявляється тим трансформативним досвідом, який Лорі Енн Пол теоретизує абстрактно; С. Тхі Нгуєн описує на рівні метрик; тим трансформативним досвідом, тим ціннісним заблокуванням, про яке попереджує Вільям МакАскілл. Український досвід, таким чином, є не лише об'єктом застосування цих теорій, а й точкою їхньої конвергенції та випробування.

Висновки. Проведений компаративний аналіз семи ключових концепцій сучасної аксіології дозволяє сформулювати кілька принципових висновків.

По-перше, концепції Лорі Енн Пол, С. Тхі Нгуєна та Бьонг-Чхоль Хана конвергують у діагностиці кризи аксіології суб'єктності, виявляючи три механізми однієї проблеми: *епістемічний* (суб'єкт принципово нездатний раціонально обирати цінності до переживання трансформативного досвіду), *інституційний* (технологічні та бюрократичні середовища систематично заміщують багатоманітні ціннісні орієнтації спрощеними метриками)

та *психополітичний* (неоліберальна логіка досягнень інтеріоризується настільки глибоко, що зовнішній примус стає непотрібним). Сучасна аксіологія, таким чином, вийшла за межі кабінетної філософії і стала діагностикою реальних загроз ціннісній автономії індивіда.

По-друге, концепції Джона Данагера та Вільяма МакАскілла переносять аксіологічну рефлексію з площини індивідуального досвіду в темпоральний вимір. Ціннісне заблокування В. МакАскілла є прямим продовженням тривоги С. Тхі Нгуєна щодо захоплення цінностей, але перенесеним із масштабу індивіда на масштаб цивілізації. «Збіднена аксіологічна уява» Дж. Данагера перегукується з епістемічною проблемою Лорі Енн Пол: нездатність уявити радикально інший ціннісний досвід означає нездатність запобігти його незворотній втраті. Між двома осями, таким чином, існує не лише тематична, а й структурна наступність.

По-третє, концепції Тімоті Снайдера та Володимира Єрмоленка здійснюють перехід від діагностики ціннісних криз та прогнозування ціннісних ризиків до філософського осмислення ціннісної генеративності. Тімоті Снайдер розглядає свободу як умову можливості всіх інших цінностей, а в українському досвіді бачить парадигмальний акт її утвердження. Володимир Єрмоленко вбудовує воєнний досвід у глибинну культурну логіку палінгенезії і формулює «філософію всупереч» як утвердження життя, свободи й краси попри присутність смерті, несвободи та потворності. Обидві концепції взаємодоповнюються: Т. Снайдер аналізує свободу як акт, В. Єрмоленко – як культурну структуру, що робить цей акт можливим.

Найважливішим підсумком є те, що всі три тематичні осі конвергують саме в українському досвіді. Війна виявляється тим трансформативним досвідом, який є не лише об'єктом застосування західних аксіологічних теорій, а й точкою їхньої конвергенції, генератором нового, оригінального філософського знання про природу цінностей. Філософська рефлексія цих трансформацій у режимі реального часу є завданням, що має не лише теоретичне, а й цивілізаційне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чорна Л. В., Ткаченко Д. Ю. Філософське осягнення еволюції поняття «цінність»: міждисциплінарний підхід. *Культурологічний альманах*. 2025. Вип. 2 (14). С. 321–329. doi: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.39>.
2. Paul L. A. Précis of Transformative Experience. *Philosophy and Phenomenological Research*. 2015. Vol. 91, No. 3. P. 760–765. URL: <https://lapaul.org/papers/PPR-TE-symposium.pdf> (дата звернення: 05.02.2026).
3. Nguyen C. T. *Games: Agency as Art*. New York : Oxford University Press, 2020. 272 p.

4. Nguyen C. T. Value Capture. *Journal of Ethics and Social Philosophy*. 2024. Vol. 27, No. 3. P. 469–504. doi: <https://doi.org/10.26556/jesp.v27i3.3048>.
5. Han B.-C. *The Burnout Society* / transl. by E. Butler. Stanford : Stanford University Press, 2015. 72 p.
6. Han B.-C. *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power* / transl. by E. Butler. London : Verso, 2017. 96 p.
7. Han B.-C. *Non-Things: Upheaval in the Lifeworld* / transl. by D. Steuer. Cambridge : Polity Press, 2022. 112 p.
8. Danaher J. Axiological Futurism: The Systematic Study of the Future of Values. *Futures*. 2021. Vol. 132. Article 102780. P. 1–14. doi: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102780>.
9. MacAskill W. *What We Owe the Future*. New York : Basic Books, 2022. 352 p.
10. Snyder T. Thinking About Freedom in Wartime Ukraine. *Studia Philosophica Estonica*. 2024. Vol. 17. P. 25–36. doi: <https://doi.org/10.12697/spe.2024.17.03>.
11. Yermolenko V. Life Despite Death: Palingenetic Element of the Ukrainian Culture. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2025. Vol. 12. P. 65–75. doi: <https://doi.org/10.18523/2313-4895.12.2025.65-75>.
12. Yermolenko V. Thinking in Dark Times: Life, Death, and Social Solidarity. *Studia Philosophica Estonica*. 2024. Vol. 17. P. 45–53. doi: <https://doi.org/10.12697/spe.2024.17.05>.
13. Villiger D. Transformative Experience. *Philosophy Compass*. 2024. Vol. 19, No. 6. Article e13000. URL: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/phc3.13000> (дата звернення: 17.01.2026).
14. Carel H., Kidd I. J. Expanding transformative experience. *European Journal of Philosophy*. 2019. Vol. 28, No. 2. P. 278–297. URL: https://www.researchgate.net/publication/336918993_Expanding_transformative_experience (дата звернення: 11.01.2026).
15. Paul L. A. *Transformative Experience*. New York : Oxford University Press, 2014. 176 p.
16. Callard A. *Aspiration: The Agency of Becoming*. New York : Oxford University Press, 2018. 248 p.
17. Chang R. Transformative Choices. *Res Philosophica*. 2015. Vol. 92, No. 2. P. 237–282. URL: <https://philpapers.org/archive/CHATC-4.pdf> (дата звернення: 17.01.2026).
18. Кутіщенко В. П., Власенко І. А., Вінник Н. Д. Трансформація цінностей студентів в умовах реконструкції ними травматичних подій початку війни в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №9 (14). С. 616–633.
19. Nguyen C. T. The Seductions of Clarity. *Royal Institute of Philosophy Supplements*. 2021. Vol. 89. P. 227–255. doi: <https://doi.org/10.1017/S1358246121000035>.
20. Cruz Ortiz de Landázuri M. From Biopolitics to Psychopolitics in Byung-Chul Han's Social Thought. *Athenea Digital*. 2017. Vol. 17, No. 1. P. 187–203. URL: <https://atheneadigital.net/article/download/v17-n1-cruz/2303?inline=1> (дата звернення: 28.12.2025).
21. Hopster J. Future Value Change: Identifying Realistic Possibilities and Risks. *Prometheus*. 2022. Vol. 38, No. 1. P. 113–123. doi: <https://doi.org/10.13169/prometheus.38.1.0113>.

22. Vilaça M. M., Karasinski M. Interview with John Danaher on Axiological Futurism. *Trans/Form/Ação*. 2023. Vol. 46, No. 3. P. 13–30. URL: <https://www.redalyc.org/journal/3842/384275391002/html/> (дата звернення: 18.02.2026).
23. Greaves H., MacAskill W. The Case for Strong Longtermism. *Global Priorities Institute Working Paper*. 2021. No. 5–2021. P. 1–44. URL: <https://globalprioritiesinstitute.org/hilary-greaves-william-macaskill-the-case-for-strong-longtermism-2/> (дата звернення: 13.02.2026).
24. Plant M. Review of William MacAskill «What We Owe The Future». *Utilitas*. 2023. Vol. 35, No. 4. P. 333–338. doi: <https://doi.org/10.1017/S0953820823000109>.
25. Setiya K. The New Moral Mathematics. *Boston Review*. 2022. 15 August. URL: <https://www.bostonreview.net/articles/the-new-moral-mathematics/> (дата звернення: 27.02.2026).
26. Torres É. Against Longtermism. *Aeon*. 2021. URL: <https://aeon.co/essays/why-longtermism-is-the-worlds-most-dangerous-secular-credo> (дата звернення: 16.01.2026).
27. Snyder T. *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York : Tim Duggan Books, 2017. 128 p.
28. Snyder T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York : Tim Duggan Books, 2018. 368 p.
29. Snyder T. *On Freedom*. London : Penguin, 2024. 304 p.
30. Pinkham S. Zombie History: Timothy Snyder’s Bleak Vision of the Past and Present. *The Nation*. 2018. 3 May. URL: <https://www.thenation.com/article/archive/timothy-snyder-zombie-history/> (дата звернення: 20.01.2026).

REFERENCES

1. Chorna, L. V., Tkachenko, D. Yu. (2025). Filozofske osiahennia evoliutsii poniattia “tsinnist”: mizhdystsyplinaryni pidkhid. *Kulturolohichniy almanakh – Culturological Almanac*, 2(14), 321–329. doi: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.39>
2. Paul, L. A. (2015). Précis of Transformative Experience. *Philosophy and Phenomenological Research*, 91(3), 760–765. URL: <https://lapaul.org/papers/PPR-TE-symposium.pdf>
3. Nguyen, C. T. (2020). *Games: Agency as Art*. New York: Oxford University Press.
4. Nguyen, C. T. (2024). Value Capture. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 27(3), 469–504. doi: <https://doi.org/10.26556/jesp.v27i3.3048>
5. Han, B.-C. (2015). *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press.
6. Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power*. London: Verso.
7. Han, B.-C. (2022). *Non-Things: Upheaval in the Lifeworld*. Cambridge: Polity Press.
8. Danaher, J. (2021). Axiological Futurism: The Systematic Study of the Future of Values. *Futures*, 132, Article 102780, 1–14. doi: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102780>
9. MacAskill, W. (2022). *What We Owe the Future*. New York: Basic Books.

10. Snyder, T. (2024). Thinking About Freedom in Wartime Ukraine. *Studia Philosophica Estonica*, 17, 25–36. doi: <https://doi.org/10.12697/spe.2024.17.03>
11. Yermolenko, V. (2025). Life Despite Death: Palingenetic Element of the Ukrainian Culture. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 12, 65–75. doi: <https://doi.org/10.18523/2313-4895.12.2025.65-75>
12. Yermolenko, V. (2024). Thinking in Dark Times: Life, Death, and Social Solidarity. *Studia Philosophica Estonica*, 17, 45–53. doi: <https://doi.org/10.12697/spe.2024.17.05>
13. Villiger, D. (2024). Transformative Experience. *Philosophy Compass*, 19(6), e13000. URL: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/phc3.13000>
14. Carel, H., Kidd, I. J. (2019). Expanding transformative experience. *European Journal of Philosophy*, 28(2), 278–297. URL: https://www.researchgate.net/publication/336918993_Expanding_transformative_experience
15. Paul, L. A. (2014). *Transformative Experience*. New York: Oxford University Press.
16. Callard, A. (2018). *Aspiration: The Agency of Becoming*. New York: Oxford University Press.
17. Chang, R. (2015). Transformative Choices. *Res Philosophica*, 92(2), 237–282. URL: <https://philpapers.org/archive/CHATC-4.pdf>
18. Kutishenko, V. P., Vlasenko, I. A., Vinnyk, N. D. (2022). Transformatsiia tsinnosti studentiv v umovakh rekonstruktsii nymy travmatychnykh podii pochatku viiny v Ukraini. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, 9(14), 616–633.
19. Nguyen, C. T. (2021). The Seductions of Clarity. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 89, 227–255. doi: <https://doi.org/10.1017/S1358246121000035>
20. Cruz Ortiz de Landázuri, M. (2017). From Biopolitics to Psychopolitics in Byung-Chul Han's Social Thought. *Athenea Digital*, 17(1), 187–203. URL: <https://atheneadigital.net/article/download/v17-n1-cruz/2303?inline=1>
21. Hopster, J. (2022). Future Value Change: Identifying Realistic Possibilities and Risks. *Prometheus*, 38(1), 113–123. doi: <https://doi.org/10.13169/prometheus.38.1.0113>
22. Vilaça, M. M., Karasinski, M. (2023). Interview with John Danaher on Axiological Futurism. *Trans/Form/Ação*, 46(3), 13–30. URL: <https://www.redalyc.org/journal/3842/384275391002/html/>
23. Greaves, H., MacAskill, W. (2021). The Case for Strong Longtermism. *Global Priorities Institute Working Paper*, 5–2021, 1–44. URL: <https://globalprioritiesinstitute.org/hilary-greaves-william-macaskill-the-case-for-strong-longtermism-2/>
24. Plant, M. (2023). Review of William MacAskill *What We Owe the Future*. *Utilitas*, 35(4), 333–338. doi: <https://doi.org/10.1017/S0953820823000109>
25. Setiya, K. (2022). The New Moral Mathematics. *Boston Review*, 15 August. URL: <https://www.bostonreview.net/articles/the-new-moral-mathematics/>
26. Torres, É. (2021). Against Longtermism. *Aeon*. URL: <https://aeon.co/essays/why-longtermism-is-the-worlds-most-dangerous-secular-credo>
27. Snyder, T. (2017). *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York: Tim Duggan Books.
28. Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Duggan Books.
29. Snyder, T. (2024). *On Freedom*. London: Penguin.

30. Pinkham, S. (2018). *Zombie History: Timothy Snyder's Bleak Vision of the Past and Present*. *The Nation*, 3 May. URL: <https://www.thenation.com/article/archive/timothy-snyder-zombie-history/>

Tkachenko Dmytro Yuriiovych, Postgraduate Student, Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture, National University "Odessa Polytechnic", Ukraine

Chorna Lidiya Valeriivna, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Information Activity and Media Communications, National University "Odesa Polytechnic", Ukraine

VALUES BEYOND RATIONAL CHOICE: FROM THE CRISIS OF VALUE SUBJECTIVITY TO THE "PHILOSOPHY OF DESPITE"

The article provides a critical analysis of seven key concepts in contemporary axiology (2014–2025) that shape the philosophical discourse on the transformation of values amid technological change, global crises, and armed conflicts. Drawing on the works of L. A. Paul, C. Thi Nguyen, J. Danaher, W. MacAskill, Byung-Chul Han, T. Snyder, and V. Yermolenko, the study identifies three thematic axes of contemporary axiological thought: Transformative Experience and Value Rationality; Values and the Future; Values, War, and Freedom. The article argues that the Ukrainian wartime experience is not merely an object for applying Western axiological theories but also a generator of original philosophical knowledge about the nature of values. Results: three thematic axes of axiological discourse have been identified; points of convergence and contradiction between the analysed concepts have been established; the generative potential of the Ukrainian wartime experience for the philosophy of values has been substantiated. All three thematic axes converge in the Ukrainian wartime experience, rendering it a unique generator of original axiological knowledge of civilisation significance.

Keywords: *Axiology, Value Transformation, Transformative Experience, Value Capture, Axiological Futurism, Value Lock-in, Psychopolitics, Freedom, War, Palingenesis.*

Статтю подано / Submitted: 10.03.2026

Доопрацьовано / Revised: 18.03.2026

Схвалено до друку / Accepted: 26.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

УДК [122/129:172.4]:316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357200>

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3156-9254

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0200-1141

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

МИР ЯК ДАР І ПРИНЦИП: БОГОСЛОВСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА ПОСТМОДЕРНІЙ ОНТОЛОГІЇ НАСИЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню християнської мирної онтології як альтернативи сучасним політичним, соціальним та філософським моделям, заснованим на конфлікті та прагненні до влади. На прикладі теологічних концепцій Дж. Мілбанка та Д. Б. Харта розглянуто тринітарне розуміння миру як фундаментальної властивості створеного буття. Крім того, простежено критичний діалог християнського богослов'я з модерною та постмодерною філософією, зокрема крізь призму постмодерних концепцій дискурсивної влади і метанаративів. Підкреслено, що онтологія насильства, властива цим системам, протиставляється мирній онтології християнства. У висновку показано, що «мирна онтологія» постає як засаднича істина християнського мислення й життєвої практики, що у свою чергу відкриває можливість осмислити відмінність як значущу та цінну, як дар божественної аналогії.

Ключові слова: християнська онтологія миру, аналогія буття, дискурс влади, відмінність, соціально-політична етика.

Вступ. Сучасна цивілізація дедалі виразніше входить у фазу тектонічних соціально-політичних і культурних трансформацій. Нового вигляду набувають не тільки інституційні структури суспільства. Глобалізація, надзвичайно швидка мобільність та нові владні мережі утворили складне середовище, у якому традиційні моделі політичного порядку поступово втрачають свою визначеність. У такій ситуації конфліктність, ризик та нестабільність перестають бути випадковими відхиленнями від нормального стану і поступово набувають характеру майже звичних характеристик [1].

Особливо помітно змінився характер сучасних воєнних конфліктів. Якщо класична політична теорія війни виходила з відносно чіткої відмінності між миром і війною, комбатантами та цивільним населенням, легітимним і нелегітимним застосуванням сили, то сьогодні такі межі помітно розмиті. Значна частина конфліктів розгортається в так званих «сірих зонах» – просторах, де традиційні нормативні правила ведення війни втрачають свою регулятивну силу. Насильство дедалі більше приватизується, виходить за межі класичного державного контролю. На тлі прозорості кордонів, розвитку глобальних комунікацій та інформаційних мереж виникають умови для стрімкого поширення нових форм загроз безпеці. У результаті утворюється складна і суперечлива картина сучасного світу, у якій насильство набуває нової топографії та інтегрується в різноманітні соціальні процеси.

У зв'язку з зазначеним вище особливої актуальності набуває звернення до культурних горизонтів, що дозволяють адекватно осмислити сучасну соціальну реальність. Будь-яка політична або соціальна практика неминуче спирається на певні світоглядні передумови. І те, як суспільство розуміє природу влади, свободи чи конфлікту, значною мірою визначає характер його політичних і культурних структур. Саме тому дослідження сучасного насильства потребує критичного розгляду тих інтелектуальних традицій, які формують ціннісні орієнтири сучасності.

Однією з найвпливовіших інтелектуальних парадигм останніх десятиліть є постмодернізм. Цей складний культурно-філософський проєкт сформований у контексті тривалої й подекуди болісної деконструкції модерних соціальних практик, інституцій та великих наративів. У центрі постмодерністської критики перебуває, зокрема, ідея емансипації [2–10], що впродовж тривалого часу визначала нормативний ідеал модерної епохи. Історичний досвід ХХ століття змусив переглянути її однозначно позитивне трактування. Емансипація постає не лише як обіцянка визволення, а як суперечливий історичний феномен, здатний поєднувати прагнення свободи з потенціалом нових форм примусу.

Модерністський проєкт, що проголошував звільнення людини від традиційних обмежень і залежностей, часто спирався на прагнення до раціональної

уніфікації соціального порядку. У межах такого підходу єдність розумілася як абстрактна універсальність, здатна підпорядкувати собі різноманіття людського досвіду. У результаті все, що не вкладалося в універсалістські схеми впорядкування реальності, стало сприйматися як загроза стабільності та порядку. Інакшість (культурна, релігійна чи політична) у такій логіці легко перетворювалася на об'єкт підозри або навіть системного придушення. У цьому сенсі історія тоталітарних режимів ХХ ст. лише з особливою виразністю продемонструвала потенційні небезпеки модерного проекту. Так, радянський досвід із його репресивною системою контролю над суспільством та особистістю оголив приховану логіку модерної раціональності, показавши, наскільки органічно може поєднуватися прагнення до раціонально організованого соціального порядку з практиками політичного насильства.

Як реакція на попередній травматичний досвід постмодерн не тільки заперечує певні політичні або культурні інституції, а й намагається радикально переглянути метафізичні та онтологічні передумови модерної картини світу. Якщо модерну властива віра в універсальну раціональність та єдиний горизонт істини, то постмодерна перспектива дедалі більше тяжіє до визнання множинності інтерпретацій, культурних наративів та форм людського досвіду. Постмодерністська традиція намагається розірвати небезпечний зв'язок між прагненням до єдності та практикою примушення, між ідеєю порядку та виключенням інакшого.

Водночас осмислення трагічного досвіду тоталітаризму не означало автоматичного входження людства у стабільну епоху миру. Навпаки, культурна атмосфера останніх десятиліть ХХ ст. і початку ХХІ ст. виявилася глибоко амбівалентною. З одного боку, зростає чутливість до соціальних суб'єктів, які раніше залишалися поза межами домінуючих дискурсів. З іншого боку, насильство не зникає, а лише змінює свої форми, набуваючи нових механізмів дії.

Глобальна дестабілізація, фрагментація соціального простору та поява нових форм агресії свідчать про те, що занепад великих ідеологічних систем не ліквідує самої можливості насильства. Йдеться радше про зміну його історичних форм та механізмів дії. Насильство переміщується в нові соціальні контексти, інтегрується у складні мережі сучасних взаємодій і таким чином продовжує визначати обриси сучасного світу.

У такому контексті християнська думка неминуче повертається до фундаментального питання про справжню природу емансипації. Чи справді постмодерністська стратегія означає звільнення від тоталітарних імпульсів – як у сфері мислення, так і в практиці соціального життя? Чи, можливо, подолання насильства потребує більш глибокого онтологічного підґрунтя,

що спирається на богословське розуміння миру, любові та позитивної відмінності, джерелом якої є саме Боже буття?

Водночас постає питання про першооснову реальності. Чи має вона трансцендентне джерело, здатне гарантувати позитивний сенс різноманітності, чи ж порядок світу є результатом історичної взаємодії сил, дискурсів і контигентних процесів? Саме на цьому граничному рівні розгортається принципове напруження між постмодерністським баченням світу та класичним християнським нарративом про реальність.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема миру та справедливого порядку в політичному і соціальному контексті має глибокі теоретичні витoki, що утворюють фундамент для позитивної онтології миру [11]. У доктринальній богословській літературі проблема насильства розглядається в діалозі з соціальною теорією, задаючи тринітарну перспективу миру як альтернативу ліберальним та секулярним порядкам [12]. Крім того, християнська теологічна традиція розширює онтологічні концепції миру через естетичний вимір, звертаючи увагу на первісну мирність буття [13].

Проблематика миробудівництва та конфліктної етики в християнській традиції активно розробляється і в новітніх академічних публікаціях. Так, зокрема, запропоновано мультидисциплінарну концепцію *just peace*, що поєднує юридичні та моральні принципи для захисту людської гідності й мінімізації насильства в умовах конфлікту [14]. У межах християнського розуміння онтології війни та миру воєнний конфлікт розглядається передусім як соціокультурний, а не природно необхідний феномен [15]. Ще один напрям складають дослідження, орієнтовані на актуальні геополітичні реалії, зокрема війну в Україні та її вплив на християнське розуміння миру [16; 17], а також пов'язаної з цим проблеми прав людини [18]. Ці публікації демонструють, що сучасна наукова спільнота продовжує розвивати християнську етику війни й миру як динамічний, міждисциплінарний дискурс, залучаючи моральну теологію, філософію, гуманітарне право та соціальні науки до розв'язання актуальних практичних проблем людського співжиття в умовах конфліктів.

Водночас слід зазначити, що християнська етика миру потребує подальшого осмислення в контексті постмодерністської концентрації на механізмах влади, дискурсивного контролю та кризи метанаративів, що призводить до секулярної й деструктивної онтології насильства.

Мета статті – дослідити християнську мирну онтологію як богословську основу позитивного суспільного порядку та гармонійного співіснування відмінностей, протиставляючи її іманентній логіці насильства модерну та постмодерну, а також показати практичну значущість мирного нарративу для етики, політики та соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу.

Від волі до влади до етики уразливості: філософія насильства в постмодерну добу

Витоки постмодерністського світобачення значною мірою сягають філософії Фрідріха Ніцше, чий радикальний перегляд метафізичних засад західної культури істотно вплинув на формування інтелектуального клімату минулого століття й зберігає свою актуальність у сучасну добу. Насильство є однією з центральних проблем у творчості Ф. Ніцше [19–21]. Воно нерозривно пов'язане з уявленнями про силу, жорстокість, протистояння, боротьбу, війну. Філософ не зводить насильство до випадкового, побічного історичного феномену. Насильство наділено статусом фундаментального принципу, що пронизує різні рівні реальності – метафізичний, космологічний та антропологічний.

Емансипативна перспектива романтичної історіософії з її утопічною вірою в суспільство, вільне від зла та насильства, для Ф. Ніцше є щонайменше сумнівною. У праці «Генеалогія моралі» філософ підкреслює, що становлення впорядкованого суспільного ладу невіддільне від досвіду жорстокості: «кров, страждання та жертвопринесення» є необхідними умовами формування будь-якого нормативного соціального порядку [19, р. 38]. Конфлікт, отже, інтерпретується як продуктивний і навіть необхідний чинник історичного розвитку. Так, війна у Ф. Ніцше постає не як відхилення від норми, а як один із базових способів існування людських спільнот. Мир у цій перспективі не має самодостатньої цінності, а виступає, радше, тимчасовою паузою в безупинній динаміці сил. Таку ідею виразно сформульовано в «Так казав Заратустра»: «Ви маєте любити мир як засіб до нових війн – а нетривалий мир більше, ніж довгий» [20, р. 47].

Показово, що Ніцше говорить про «повчальний досвід» війни, наголошуючи на її опосередкованому культуротворчому ефекті [22]. У такій оптиці насильство набуває онтологічного статусу: воно мислиться не як вторинне явище, зумовлене конкретними історичними обставинами, а як первинний імпульс буття. У світлі ніцшеанської концепції волі до влади це означає, що в основі реальності лежить не гармонія, а напруження сил, боротьба та самоствердження.

Звідси випливає й характерний для мислителя ідеал існування, що передбачає постійну відкритість до ризику й небезпеки – *gefährlich leben*. У «Сутінках ідолів» ця настанова отримує афористичну форму: «Відмовившись від війни, людина відмовляється від величного життя...» [21, р. 45]. Відмова від війни тлумачиться як відмова від інтенсивності та повноти існування.

Отже, у філософії Ф. Ніцше конфлікт не постає як трагічне порушення первісної цілісності, а, навпаки, осмислюється як нормативний і онтологічно

виправданий стан реальності. З огляду на насильницьку та конфліктну природу буття Ф. Ніцше описує внутрішню сутність усього сушого як волю до влади. Звідси випливає, що зіткнення відмінностей є не лише неминучим, а й має позитивне значення. Конфлікт постає не як відхилення від певного первісного мирного стану і не як надмірне явище, яке слід якнайшвидше усунути з мінімальними втратами. Це не аномалія і не катастрофа, а нормальний прояв і справжнє вираження самої реальності. Саме тому християни з їхнім наративом миру й любові не вписуються в цю героїко-войовничу картину світу. Оскільки християни прагнуть зупинити боротьбу та зменшити насильство, Ф. Ніцше характеризує їх як мстивих, слабких і боязких людей, які перебувають під впливом «рабської моралі» і неспроможні прийняти жорстку істину буття. Таке розуміння відмінностей як неминучого конфлікту згодом стає характерним мотивом для багатьох постмодерністських філософів.

Важливе тло для ключових напрямів постмодерністської філософії утворює наратив про буття як неуявне та піднесене «місце» трансцендентального насильства. Особливої уваги тут заслуговують ідеї Жака Дерріда, оскільки саме цей філософ мислить насильство не як зовнішнє щодо розуму чи культури явище, а як їхню внутрішню умову. Йдеться не про випадкові або історично зумовлені форми насильства, а про його структурну вкоріненість у мові, мисленні та самій можливості смислу.

Така позиція отримує своє класичне формулювання в есе «Насильство і метафізика», де Ж. Дерріда полемізує з Е. Левінасом. Автор вводить ключову тезу: філософія не може повністю усунути насильство, оскільки вона завжди оперує засобами мови; мова ж передбачає акти розрізнення, узагальнення та іменування, що неминуче є «насильницькими» щодо унікальності означуваного [7]. Інакше кажучи, самий акт мислення вже передбачає мінімальну форму насильства, оскільки він переводить інакшість у структуру поняття.

Із цього випливає рішучіша теза: насильство не є викривленням первісно «чистої» раціональності, а, навпаки, становить її умову. Саме тому Ж. Дерріда критикує класичну метафізику, включно з томістською традицією, за прагнення ототожнити Бога і буття. Таке ототожнення, на його думку, є не просто теоретичною помилкою, а актом концептуального підпорядкування, у якому біблійна ідея живого, трансцендентного Бога редукується до універсальної категорії буття [Там само, р. 146–150]. Тим самим метафізика постає як форма «вищого» насильства (не фізичного, а онтологічного й символічного), що пригнічує відмінність на користь тотожності.

Слід зазначити, що аргументація Ж. Дерріда не обмежується критикою теології чи метафізики. Вона спирається на більш фундаментальний аналіз мови, розгорнутий у праці «Про граматологію» [6]. Філософ показує, що будь-

яка система означування заснована на *différance* – грі відмінностей і відтермінувань, яка унеможливує повну присутність смислу [6, р. 61–65, 141–144]. Це означає, що будь-яке значення виникає лише через відмінність від іншого значення і ніколи не збігається саме з собою. У цьому сенсі мова не просто виражає реальність, а структурує її через розриви, зміщення та виключення. Саме ця структура може бути зрозуміла як «архе-насильство» – первісне насильство, що передує всім конкретним формам примусу.

Важливо підкреслити, що таке розуміння насильства має суворо аргументативний характер. На думку Р. Бернасконі, для Ж. Дерріда насильство виникає одночасно з артикуляцією [23, р. 13–30]. Це означає, що без певного «насильства розрізнення» неможливе жодне мислення загалом. Відтак проєкт повного усунення насильства – чи то в етиці, чи в політиці – виявляється концептуально неспроможним.

Саме в цьому пункті Ж. Дерріда розбіжний з Е. Левінасом. Останній прагне вибудувати етику, засновану на абсолютній інакшості Іншого та вільну від насильства. Проте, як показує Ж. Дерріда, сама можливість звернення до Іншого потребує мови, а мова неминуче узагальнює і тим самим частково «зраджує» унікальність іншого [7, р. 128–133]. Отже, етика не може бути повністю очищена від насильства. Вона може лише усвідомлювати його і прагнути мінімізувати його наслідки. У цьому сенсі, як зазначає С. Кричлі, деррідіанська деконструкція не руйнує етику, а радикалізує її, поміщаючи в умови постійної відповідальності без остаточних гарантій [24, р. 67–72].

Подальший розвиток цієї лінії веде до важливого висновку: якщо насильство вкорінене в мові та мисленні, то воно неминуче проявляється і в соціальних інститутах. В есе «Сила закону» Ж. Дерріда показує, що право ґрунтується на акті «засновницького насильства», який сам не може бути виправданий у межах уже наявного закону [8, р. 6–10]. Навіть більше, кожне застосування закону потребує інтерпретації, а отже – рішення в умовах невизначеності, що також передбачає елемент насильства [Там само, р. 23–28]. Таким чином, насильство виявляється вбудованим не лише в мову, але й у структуру політичної та правової реальності.

Ж. Дерріда радикалізує розуміння насильства, переводячи його зі сфери емпіричних явищ у царину умов можливості мови, мислення та соціальної реальності. Це дозволяє виявити приховані механізми панування, що діють на рівні понять і структур. Водночас така позиція ставить перед філософією серйозну проблему: якщо насильство є неминучим, тоді залишається говорити не про його усунення, а лише про його усвідомлення, перерозподіл та етичний контроль.

Специфічна оптика бачення війни та насильства представлена у працях Жана Бодріяра. Насильство, за Ж. Бодріаром, є симптомом глибинної трансформації реальності, у якій подія дедалі більше підпорядковується режиму знаків і симуляції. Одна з ключових ідей філософа полягає в тому, що сучасна війна перестає бути виключно тілесним актом і більше не може розумітися як суто матеріальне зіткнення держав. Війна опинилася у просторі симуляції, де образи, моделі та сценарії передують подіям і структурують їхнє сприйняття.

Показовим у цьому відношенні є аналіз війни в Перській затоці (1991 р.), здійснений у творі «Війни в Затоці не було» [25]. Провокаційна назва не означає заперечення факту воєнних дій чи людських жертв. Автор показує, що в умовах гіперреальності класична модель взаємного зіткнення перетворюється на подію, що функціонує здебільшого в символічному та медійному вимірах. Медійне зображення війни не стільки репрезентує воєнні дії, скільки формує реальність їхнього сприйняття. Війну заміщено її зображенням. Знак більше не відображає реальність, він її створює [26]. Для глобальної аудиторії війна існує передусім у вигляді телевізійних образів, військових брифінгів та комп'ютерних симуляцій, а отже, постає як контрольована подія, сконструйована за логікою медіа та глобальної комунікації. У підсумку, світ спостерігає не стільки за війною, скільки за її відредагрованою версією.

В умовах постмодерну, де знаки та символи витісняють реальність, «війна, якої не було» стає метафорою панування симулякрів, а образ війни виявляється важливішим за саму подію. Саме тому Ж. Бодріар, не заперечуючи факту насильства, зауважує: війна втратила вимір історичної події та символічного ризику, вона перетворилася на реалізацію медійного сценарію. «Усі ми – заручники медіачаду, що змушує нас вірити у війну. ... ми поміщені у симулякр війни, начебто під домашній арешт, – пише французький філософ, – ... наше місце обов'язкового перебування – екран телевізора, де ми щоденно піддаємось віртуальному бомбардуванню» [25, р. 25]. Згідно з такою радикальною інтерпретацією, війна – це симулякр, у якому межі між реальною подією та його медійним образом стають нерозрізненними.

Розвиваючи ідею про трансформацію зла і насильства, Ж. Бодріар виходить з того, що сучасна система прагне до тотальної транспарентності, усунення негативності та керованості всіх процесів [27]. Однак усунення відкритого конфлікту не означає зникнення насильства. Натомість насильство стає дифузним і структурним. Воно проявляється не стільки в прямому фізичному знищенні, скільки в універсалізації норм, стандартизації поведінки, інтеграції відмінностей в єдину глобальну модель. Війна в такому контексті є не винятком, а, радше, екстремальним проявом загальної логіки керованості: вона

управляється, моделюється та інтегрується в економіко-медійний порядок. Ж. Бодріяр фіксує парадокс: в епоху, коли зло нібито викрите і нейтралізоване, воно повертається в більш абстрактній формі й важко локалізується. Насильство стає «гладким» і технологізованим, втрачає колишню трагічну форму, проте набуває тотального характеру.

Ілюзію повної керованості та надійної безпеки глобалізованого світу спростовує тероризм – символічний виклик глобальній системі [28]. Терористичний акт повертає смерть як радикальний, незворотний жест, що не піддається повній інтеграції в систему. Важливо підкреслити, що Ж. Бодріяр не пропонує морального виправдання тероризму. Його завдання – виявити структурну логіку: тероризм виступає як форма символічної протидії універсалістській та експансивній глобалізації. Це не просто фізичне знищення, а виклик на рівні знаків та образів. Терористичний акт передбачає медію циркуляцію. Він, як і війна, розрахований на образ, трансляцію, глобальний ефект і тим самим вписаний у систему гіперреальності, проти якої спрямований.

Причини зростання насильства в суспільстві Ж. Бодріяр пояснює втратою моральної традиції у вигляді релігійних наративів. Коли зло позбавлене метафізичної глибини і стає «прозорим», воно перестає виконувати роль чіткої антитези добра. Саме така нейтралізація створює умови для повернення зла в радикальованій формі. У системі, що функціонує в режимі відносності та медійної симуляції, терористичний акт постає як спроба встановлення абсолюту через смерть. Це не лише фізичне руйнування, а символічний жест, який повертає межу там, де вона була стерта. Тероризм постає як протидія моральному релятивізму: там, де універсальне гине в процесі глобалізації, де істина стає гнучкою й адаптивною, радикальне насильство прагне відновити межу та абсолют. Тероризм породжений сингулярністю, що мстить за всі сингулярні культури, знищені тенденціями, що уніфікують [25, р. 84–87].

При подібній ситуації у культур, націлених на боротьбу за свою ідентичність, не залишається ресурсів (економічних, політичних), щоб її обстоювати. Як писав папа Бенедикт XVI, «наявність чіткої Віри, заснованої на Символі віри Церкви, сьогодні можуть затаврувати фундаменталізмом. Тоді як релятивізм, тобто здатність «кидатися тут і там, бути хитким вітром будь-якої доктрини», здається єдиною прийнятною для Сучасності позицією» [29].

Одним із показових прикладів постмодерних підходів до емансипації є концепція Джудіт Батлер. Її критика стабільної ідентичності та перформативна теорія гендеру спрямовані проти будь-якої субстанційної антропології, що могла б функціонувати як нормативний інструмент виключення. За такого бачення «сутність» постає не як онтологічний факт, а як ефект повторюва-

них соціальних практик. Суб'єкт виявляється не носієм даної йому природи, а результатом дискурсивного виробництва.

Зазначений підхід має безсумнівний демістифікаційний потенціал: він виявляє, яким чином універсалістські категорії здатні маскувати владні механізми. Насильство розуміється не лише як фізичне знищення, а передусім як нормативне визначення меж «допустимого життя». Однак саме в цьому місці виникає принципова напруга. Якщо будь-яка стабільна онтологія суб'єкта трактується як потенційно репресивна, то на чому тоді може ґрунтуватися універсальна вимога ненасильства? Якщо гідність не має онтологічного статусу, а є результатом історично мінливої чутливості, то чи не стає сама етика вразливості контингентною конструкцією?

Пошуку засад позаетичної логіки системного насильства присвячена праця «Сила ненасильства: зчеплення етики та політики» [30]. Дж. Батлер активно використовує концепт *оплакуваності* (*grievability*), згідно з яким у публічному просторі не всі життя вважаються однаково вартими жалоби, а отже, не всі життя визнаються повноцінно «людськими». Авторка наголошує на онтологічній уразливості людини – фундаментальній залежності від інших, тілесній відкритості, обумовленості символічним порядком. Так, зокрема, політичні та медійні фрейми визначають, чи буде життя захищеним, чи можна його знищити «безкарно», чи буде смерть оплакана.

У контексті воєн, тероризму, міграції та расової політики Дж. Батлер показує: життя «своїх» широко висвітлюється, персоналізується; життя «чужих» зводиться до статистики, суто «втрат». Звідси випливає, що оплакуваність – це індикатор *політичного* визнання людяності. «Є різниця між тим, що когось оплакують, і тим, що про цю людину ще за життя відомо, що її оплакуватимуть після смерті, – зазначає Дж. Батлер. – У другому випадку діє умовний спосіб: про оплакуваних сумували б, *якби* вони втратили життя; ті, хто не заслуговує на оплакування, – це ті, втрата яких залишить ледь помітний слід або взагалі відбудеться безслідно. ... оплакуваність розподіляється по-різному... Подібно до того, як ми говоримо про нерівний розподіл благ або послуг, гадаю, ми також можемо говорити про радикально нерівний розподіл оплакуваності» [Там само, р. 57].

Критерії визначення цінності того чи іншого життя зумовлюють системне насильство в суспільстві, визначають логіку насильства з боку ієрархічної системи. Як приклад Дж. Батлер наводить рух *Black Lives Matter*, у ході якого фіксація суспільної уваги на підвищеному рівні поліцейського насильства на адресу чорношкірих громадян зміщує акцент з інших його форм [Там само, р. 18].

Розвиваючи цю думку, можна сказати, що в сучасному суспільстві система, яка утримує від насильства, заснована не стільки на верховенстві закону,

скільки на особливому способі стримувань і противаг. Такий спосіб формується як результат сукупної дії векторів взаємних суб'єктивних оцінок «оплакуваності» (тобто цінності потенціалу) різних соціальних груп і категорій. У своїх наслідках він призводить до системного насильства щодо тих, хто в межах домінуючих нормативних уявлень постає як найменш цінний або привабливий. На глибинному рівні розгортання загального насильства стримується страхом за власне життя та побоюванням опинитися в позиції виключених – паріїв. Водночас цей порядок відтворюється через розширення апарату примусу, що функціонує в межах біополітичної логіки, описаної Мішелем Фуко: соціально-політичні механізми керують розподілом уразливості, диференціюють ступені захищеності життя та санкціонують ескалацію насильства щодо тих, чиє існування визнається менш цінним [4].

Таким чином, світ в умовно взятій моделі секулярного суспільства підтримується не позитивним чином (засновується не на єдності, не на поділюваних членами суспільства цінностях солідарності або атмосфері співвіднесення), а негативно – через страх повернути у свій бік латентну агресію, що концентрується в суспільстві [30, р. 65].

Світське суспільство, що втратило теологічний метанаратив, втрачає систему координат, а також універсально прийняту відповідь на питання: що змусить нас активно захищати життя іншого і життя загалом? Модель, запропонована Дж. Батлер, демонструє, що лише обмежена кількість психічних процесів на ділі утримує людину від позбавлення життя неугодного іншого. У такій моделі інший сприймається в категоріях біополітики: як індивід, одиничний представник людства або соціальної групи, чия цінність життя вимірюється виключно статусом перебування в ієрархії. При цьому в описуваному Дж. Батлер сучасному суспільстві не наявний *особистісний* вимір, населення сприймається в контексті «епістемологічної нуліфікації» – як ресурс (людський капітал), як коли б не йшлося про живих людей [Там само, р. 82]. У такій моделі немає місця особистості як правомочному суб'єкту, який несе в собі цінність і потенціал незалежно від соціальної приналежності.

Утім було б спрощенням стверджувати, що позиція Дж. Батлер залишає етику без підстави. Аргумент авторки полягає не в тому, що нормативність є довільною, а в тому, що вона завжди історично та соціально опосередкована. Уразливість, на яку вона спирається, не є суто дискурсивним конструктом: вона має тілесний, матеріальний вимір. Людське життя, за Дж. Батлер, із самого початку є залежним від інших, відкритим до поранення, таким, що потребує визнання. Саме ця первинна залежність і становить мінімальну онтологічну умову етики.

Таким чином, відмова від трансцендентного фундаменту не означає відмови від підстави загалом. Підстава нібито зміщується: замість апеляції до метафізично гарантованої сутності суб'єкта йдеться про спільну тілесну крихкість як універсальний досвід. Ненасильство обґрунтовується не через апеляцію до незмінної природи, а через усвідомлення того, що всі життя структурно піддані можливості знищення. У такій перспективі «тверда» онтологія може виглядати небезпечною, оскільки історично саме апеляції до природи, сутності чи божественного порядку нерідко легітимували виключення. Постструктуралістська обережність щодо онтологічних тверджень є, таким чином, не теоретичною слабкістю, а етичною стратегією – способом мінімізувати ризик насильницької уніфікації.

Однак навіть за такого уточнення напруга не зникає. Якщо вразливість є єдиною універсальною характеристикою, то чи достатньо цього для позитивної концепції миру? Чи може спільна крихкість забезпечити не лише заборону на знищення, а й підставу для утвердження повноти буття іншого? У цій точці дискусія переходить від питання про мінімізацію шкоди до питання про природу блага – а це вже сфера, де розбіжність між постмодерною та християнською онтологіями стає визначальною.

Інакше кажучи, постмодерна деконструкція звільняє від жорстких метафізичних схем, але водночас позбавляє мислення стійкої підстави для нормативного судження. Критика насильства виявляється переконливою на рівні аналізу дискурсу, проте її онтологічний статус залишається невизначеним. Відмова від трансцендентного горизонту дозволяє уникнути тоталітарної уніфікації, але чи не відкриває вона простір для нових, менш очевидних форм влади, які вже не потребують апеляції до «сутності», а діють через змінні конфігурації норм?

У цьому пункті розбіжність із християнською перспективою набуває засадничого характеру. Там, де постструктуралістська думка бачить загрозу в будь-якій онтології, християнська традиція стверджує позитивну онтологічну основу гідності – не як інструмент уніфікації, а як джерело непорушної цінності кожної особи. Відмінність у цьому випадку не є продуктом боротьби дискурсів, а має буттєвий статус. Мир мислиться не як результат тимчасового балансу сил, а як вкорінений у самому устрої реальності.

Саме тому дискусія з Дж. Батлер, а ширше – з постмодерною традицією, не може обмежуватися соціальною чи політичною площиною. Вона є суперечкою про те, чи можлива ненасильницька етика без онтологічного фундаменту і чи не перетворюється радикальна критика метафізики на нову форму метафізичної безпідставності.

Мирна онтологія як альтернатива метафізиці насильства: християнська відповідь постмодерну

Як було показано вище, постмодерністська онтологія відкриває широке поле для розмаїття неузгоджених, а отже, потенційно конфліктних наративів і мовних ігор. Множинність інтерпретацій розгортається як мереживо окремих, ізольованих голосів, де будь-яка спроба встановити універсальний сенс завжди умовна і тимчасова.

Християнська альтернатива постмодерністській «онтології насильства» принципово інакше осмислює передумови самого буття. Так, розповідь про творіння *ex nihilo* не передбачає первинного хаосу чи вічної боротьби протиборчих сил. Вона відкриває темпоральне, поступове розгортання божественної доброти та мирного порядку. Біблійний наратив показує творіння як «добре вельми», внутрішньо благодатне. Звідси й наголос: зло та насильство не походять від Бога, не мають власного позитивного існування. Вони виявляються як тимчасове викривлення, що не вписується у величний та мирний лад творіння. За такого бачення світ постає не ареною безупинної боротьби, а середовищем, де відмінність та різниця інтегровані в гармонію. Насильство ж – трагічний відступ від Божого задуму, неналежний стан, випадковий розрив, що не руйнує глибинної структури реальності.

Сучасний теолог та лідер християнського інтелектуального руху «Радикальна ортодоксія» Джон Мілбанк вважає, що створена реальність має осмислюватися за аналогією з іманентним божественним життям [12]. Тринітарна єдність дозволяє мислити множинність без розриву сутності, що в підсумку не суперечить цілісності буття. Йдеться передусім про участь створеного порядку в божественному житті: світ відображає Творця, не втрачаючи власної відмінності. За такого розуміння буття не мислиться як наслідок еманациї чи діалектичного «відпадання» від абсолюту. Його слід розуміти як вільний і мирний акт божественного дарування, позбавлений примусу чи необхідності. Саме тому глибинна основа реальності є не полем первинного конфлікту, а простором співвіднесеності та участі. Відмінність не є викривленням єдності й не приховує в собі потенційної ворожнечі. Вона має аналогічний характер і вкорінена в тринітарній структурі самого буття. Насильство будь-якого типу – від відвертого примусу до витончених форм домінації, замаскованих під універсальну гостинність чи раціональну стриманість, – розглядається як спотворення створеної реальності, а не як її онтологічна засада. Ідеться про різні прояви тієї самої «волі до влади», що прагне підпорядкувати або нейтралізувати інакшість. Як зазначає Дж. Мілбанк, «порівняно з християнством усі інші міфи або наративні традиції стверджують чи ледь приховують

первинне фундаментальне насильство, яке сакральний порядок лише стримує» [12, р. 262]. На противагу цьому дослідник пропонує відродити «...альтернативний міф, що є так само безпідставним, проте втілює «мирну онтологію», яка сприймає відмінності як співвіднесені за аналогією, а не такі, що однозначно суперечать одна одній» [Там само, р. 279].

Оригінальною стороною описуваного богословського проекту є його соціальна спрямованість. Для Дж. Мілбанка теологія стає своєрідною соціальною теорією, оскільки опис реальності не зводиться лише до оповідання про не-явну або явну боротьбу, як це часто пропонують політики, соціологи чи економісти. Християнська онтологія миру здатна показати вихід з сучасної кризи демократії та запобігти стрімкому поширенню насильницької політичної риторики. Як наголошує Дж. Мілбанк, «християнство... є повною протилежністю будь-якому героїчному ототожненню доброчесності з силою, успіхом або завоюванням. Воно прославляє залежність і проголошує відмову від насильства» [Там само, р. 286].

Відповідно до політичного тлумачення тринітарної онтології миру, суспільне управління має бути спрямоване на позитивну моральну й комунітарну мету – утвердження спільного блага. Діяльність влади не може зводитися лише до нейтралізації насильства та процедурного регулювання конфліктів. Сучасний же лібералізм, зосереджений переважно на захисті автономії та обмеженні зла, припускає фундаментальний егоїзм та конкуренцію інтересів. На противагу такому розумінню політичного порядку Дж. Мілбанк наполягає на необхідності позитивної теології миру, спираючися на богословську спадщину Августина Гіппонського.

За Августином, град земний, на відміну від граду небесного, визначається не любов'ю (*caritas*), а прагненням до панування: «Земне царство було породжене самолюбством, що сягнуло презирства до Бога... жага до панування панує ... над князями так само, як і над поневоленими народами... – як над тими, хто перебуває при владі, так і над тими, хто їй підкоряється (*libido dominandi*)» [11, р. 237]. Вплив *libido dominandi* викривляє навіть ті якості, що здаються доброчесними. Так, героїчні доблесті античного світу, врешті-решт, виявляються отруєними насильством та прагненням до влади. За видимістю мужності та громадянської честі прихована воля до домінування. Радикальність августинівської критики відображена у відомому запитуванні: «Усуньте справедливість – і що залишиться від царств, як не великі розбої? А самі розбої – що вони, як не малі царства?» [Там само, р. 80]. Такі слова демонструють, що політична сила та воєнна доблесть, позбавлені справжньої справедливості, по суті, не відрізняються від узаконеного насильства. Відпо-

відно, держава, позбавлена справедливості, відрізняється від банди лише масштабом, проте не принципом.

Натомість Августин пропонує позитивне визначення миру як нормативної мети політики: мир є спокоєм порядку [11]. Тут мир (рах) розуміється не як проста відсутність конфлікту, а як упорядкована гармонія відносин, де в ієрархії любові кожна реальність посідає належне їй місце. Політична спільнота, отже, покликана втілювати не баланс сил чи тимчасовий компроміс інтересів, а справедливий порядок, заснований на правильно спрямованій любові. Саме в цьому пункті августинівська традиція, розвинена Дж. Мілбанком, протиставляє себе ліберальній моделі: замість мінімізації зла – утвердження позитивного спільного блага, замість *libido dominandi* – *caritas* як принцип спільності й миру.

Слід, однак, зважати, що історія людства та досвід особистого життя ясно показують: ми живемо у світі, де конкуренція, боротьба за ресурси, контроль і влада нерозривно і майже сповна визначають усі аспекти людського ставлення до світу і до себе. Як зазначає Дж. Мілбанк, «будь-які теорії, продукти та інтереси – походження Всесвіту, питання про спорідненість людини з тваринами, любов до прекрасного, гуманітарна занепокоєність, більш швидкий транспорт – можуть, врешті-решт, давати владу, збільшуючи її розмах, ресурсність та гнучкість» [12, р. 274]. У цьому сенсі постмодерність не стільки розриває з модерним проектом, скільки доводить його до радикальнішої форми. Модерність прагнула раціонально впорядкувати світ і підпорядкувати інакшість через наукове пізнання та контроль над реальністю. Постмодерна думка звертає увагу на те, що навіть знання, яке здається нейтральним, часто пов'язане з владними механізмами. Так, М. Фуко у своїх дослідженнях політичного дискурсу та дисциплінарної влади переконливо показує, як влада пронизує інституції, практики та способи мислення, формуючи те, що ми сприймаємо як «нормальне» чи «істинне» [5, р. 27–28, 194–195]. У свою чергу Ж.-Ф. Ліотар описує постмодерний стан як ситуацію «недовіри до метанаративів» – великих універсальних історій, що раніше пояснювали й легітимували знання та суспільний порядок [2, р. xxiv-xxv]. У результаті істина та соціальні правила дедалі частіше розглядаються крізь призму боротьби за легітимацію – тобто за право визначати, що саме вважатиметься знанням, нормою чи правдою.

У такому інтелектуальному контексті християнське провіщення мирності як споконвічної та сутнісної властивості створеного буття може видаватися утопічним або нереалістичним. Воно прямо суперечить домінуючій соціально-політичній феноменології, де порядок часто трактують як похідний від

конфлікту. Проте саме ця альтернатива – бачити мир не як крихкий компроміс сил, а як первинну онтологічну даність творіння – і становить радикальний виклик постмодерній герменевтиці підозри.

На наш погляд, найбільш продуктивним форматом взаємодії між постмодерністською «мудрістю відмінності» та богослов'ям є не категоричне протиставлення або некритичне зближення, а уважний і вимогливий діалог. Саме такі діалоги з актуальною філософською думкою епохи становлять ключове завдання християнського осмислення буття. Наприклад, американський православний богослов Девід Бентлі Харт у критичному діалозі з філософією відмінності оригінально розвиває концептуальну форму мілбанківської мирної онтології. У праці «Краса нескінченного: естетика християнської істини» він підкреслює, що модерна метафізика, хоч і претендує на універсальність, проте позначена напругою й прихованою дисгармонією. Вона не здатна примирити дуалізм суб'єктивного та об'єктивного, іманентного та трансцендентного, контингентного та необхідного, партикулярного та універсального [13]. Таке діалектичне або антиномічне коливання є прямим наслідком втрати тринітарного виміру метафізики, що відповідає християнській мирній онтології.

Описуючи іманентну конфліктність діалектичного наративу, Д. Б. Харт згадує Г. Гегеля, чия гранично претензійна філософська система залишається негативною підставою для постмодерної ментальності: «Гегель не може (як це має робити християнська теологія) протиставити справжню і хибну історію, розповідь про мир і розповідь про насильство (у системі не може існувати аналогічного проміжку між Богом і світом), а мусить зробити першу передумовою та залишком другої, так що мир і насильство стають взаємозамінними...» [Там само, р. 38]. У такий спосіб Д. Б. Харт показує, що західна філософія, якщо її читати поза християнською перспективою, розглядає мир і насильство як взаємозамінні категорії, тоді як християнське богослов'я чітко розділяє первинний мир і вторинне насильство як відхилення від божественної норми. Інакше кажучи, і діалектика, і постмодернізм, попри риторично проголошувану протилежність, кореняться в одній метафізичній основі – насильстві та боротьбі.

Використовуючи метафорику Ф. Ніцше щодо аполлонічного та діонісійського начал, Д. Б. Харт поміщає діалектичний перехід між порядком і хаосом у богословський контекст. Дослідник приймає ніцшеанську рефлексію як опис певної традиції мислення, однак відкидає її претензію на універсальність. Він стверджує, що західна метафізика часто виходить із припущення про первинність конфлікту, де різниця мислиться як антагонізм. На думку Д. Б. Харта,

чимало філософських систем припускають, ніби порядок виникає лише через підпорядкування або обмеження хаосу, а отже, гармонія є результатом насильства або його сублімації [13, р. 276–280]. У такій перспективі взаємодія аполлонічного та діонісійського начал має неминуче трагічний характер.

На противагу ніцшеанській діалектичній моделі Д. Б. Харт пропонує естетичну онтологію, у якій буття мислиться як первісно мирне. Він наголошує, що християнський наратив не є «риторикою сили», а радше, «риторикою краси», яка переконує без примусу [Там само, р. 1–4]. У такому контексті істина постає не як результат боротьби протилежностей, а як гармонійна єдність, де відмінності не знищуються, а інтегрально співіснують.

Використання Д. Б. Хартом ніцшеанської метафори має подвійний характер: з одного боку, вона дозволяє описати логіку «язичницької» або секулярної онтології, заснованої на напруженні між порядком і хаосом; з іншого, – слугує контрастним тлом для формулювання християнської альтернативи, у якій ця діалектика долається. У підсумку Д. Б. Харт доходить висновку, що справжня краса буття не потребує насильства як своєї умови, а тому ніцшеанська схема є, хоч і впливовою, проте онтологічно недостатньою.

З богословської позиції, що розрізняє істинний наратив про творіння як мирний дар Бога і хибний наратив про світ як результат відпадиння від первісної єдності або як безпочатковий і безцільний потік конфліктних відмінностей, метафізика характеризується саме байдужістю. Навіть більше, світорозуміння, що його ми спостерігаємо і в гегелівській системі, і в радикальному емансипативному проекті постмодернізму, супроводжується невідступним трагізмом і не пропонує есхатологічної перспективи для буття та сущого.

Нездатність розпізнати співвідношення сущого і буття як мирне саморозкриття зумовлена пануванням піднесеного над прекрасним. Це явище знаменує руйнування класичного розуміння буття як єдності трансцендентальних начал та підриває уявлення про аналогічний зв'язок створеного світу з Богом. Саме піднесене, як те, що виходить за межі здатності уявлення, безформне й непередставлене, стає ареною протистояння між не-сущим буттям і конкретним сущим, а також Богом, який віддалився в нездоланну далечінь трансцендентного і тим самим ніби обернувся на свою протилежність. Постмодерн у будь-якій його філософській модифікації постає як наратив про непередставлене піднесене, що домінує над контингентною реальністю та просвічує крізь тонкий, вторинний шар подійної історії.

Крім того, утвердження піднесеного (навіть у «знятому» вигляді) руйнує цілісну й водночас диференційовану єдність трансценденталій буття, позбавляючи можливості змістовно говорити про форму як невід'ємний аспект

будь-якої маніфестації буття. Це у свою чергу робить неминуchoю діалектику нескінченного й скінченного. Однак діалектика передбачає конфлікт і визнання неминучості насильства; будь-яке ж виявлення безконфліктної мирності розчиняється в безперервному процесі самозаперечного становлення. Зрештою, насильство вбачається в усьому суцшому настільки, наскільки воно існує й присутнє, несучи в собі розкол (у гегелівському сенсі) або розрив (у ніцшеанській перспективі) між справжньою піднесеною реальністю та несправжнім хаосом скінчених суцчих.

Одна з ключових проблем для богословської концепції мирної онтології полягає в тому, щоб переконливо показати, як метафізичне насильство (пов'язане з домінуванням ідеї піднесеного) впливає на конкретні форми соціального та морального насильства. Інакше кажучи, необхідно пояснити, яким чином певна картина буття поступово формує практики людського співжиття. Ідеться не лише про абстрактну метафізику, а про ті глибинні передумови, з яких виростають політичні й етичні структури. Модерний проєкт спирався на специфічну онтологічну модель реальності, яку в богословській перспективі можна описати як концепцію однозначного й цілком іманентного буття. У межах такої моделі світ, і все, що в ньому існує, позбавлене будь-якої – навіть негативної чи опосередкованої – віднесеності до трансцендентного. Відповідно, етичні відмінності пояснюються винятково внутрішніми процесами самого світу та їхніми функціональними проявами.

У результаті іманентна онтологія постає як постійне коливання між порядком і хаосом. Цей образ легко співвіднести з ніцшеанською інтуїцією про напружену взаємодію аполлонічного та діонісійського начал: між прагненням до форми, стабільності й упорядкованості – та стихійною силою становлення, що руйнує будь-яку остаточну структуру. Якщо перенести цю логіку на рівень соціальної та політичної феноменології, стає очевидно, що життя в межах подібної онтології мислиться як безперервне суперництво сил. Соціальний простір у такому випадку перетворюється на арену боротьби різних центрів влади, кожен із яких намагається утвердити власний порядок, водночас нейтралізуючи або пригнічуючи альтернативні форми організації. Так виникає своєрідний маятник насильства, що постійно рухається між крайнощами. Історично змінюються лише суб'єкти влади та конкретні форми домінування. Сама ж логіка «волі до влади» продовжує відтворювати нові способи витіснення інакшості та нові механізми підпорядкування.

Християнська мирна онтологія виглядає не просто теоретичною моделлю, а практичним орієнтиром. Вона показує шлях, за яким відмінності можуть

співіснувати без насильства, а життя в суспільстві зберігати гармонію між свободою волі та відповідальністю. Унікальність і плідність християнського бачення реальності як засадничо мирної найвиразніше засвідчені історичною трансформацією образу людського і суспільного буття: перетворенням античного світу з його воїнськими чеснотами на християнський світ із домінуванням чесноти любові. Християнська практика виростає з «мирної онтології», відповідно до якої відмінності не зводяться до попередньо заданої тотожності, а вільно співіснують у ритмі гармонізації та взаємного доповнення.

У цьому баченні насильство не належить до природи буття й не є природним тлом будь-якого мирного стану; воно постає як трагічна випадковість, непередбачена перверсія, відхилення від норми, що виникає через неналежне використання обмеженої волі. Постсучасний соціальний і моральний хаос можна розглядати як тріумф індивідуальної спонтанності неконтрольованого волевиявлення, що вступає в конфлікт як із власною скінченністю, так і з іншими осередками волі. Такий стан унеможлиблює не лише формування осмисленого соціального порядку й моральної відповідальності, а й саму практику чесноти як активного спрямування до належної природи буття. Відмінності в межах постмодерної онтології однозначного іманентного буття не породжують іншого способу співіснування, окрім конфлікту та взаємного насильства в боротьбі за домінування й утвердження волі до влади.

Радикальне звільнення індивідуалістичної, мінливої волі від будь-яких сталих ідентичностей у ситуації постмодерну породжує підозру до всього, що виходить за межі окремого «я». Саме поняття суспільства від початку сприймається як щось зовнішнє, нав'язливе й потенційно тоталітарне щодо індивідуальної спонтанності. У такий спосіб втілюється вихідна настанова онтології насильства – визнання первинності конфлікту та неминучості примусу. Водночас це опосередковано підтверджує християнську тезу про те, що тривкість людської спільноти можлива лише тому, що вона відтворює й розвиває первісний гармонійний і безконфліктний стан – мир.

Було б спрощенням і наївністю вважати постмодерн із його емансипативним пафосом лише безвідповідальною інтелектуальною грою в замкнених колах секулярного мислення, яка не стосується християнства. Навпаки, постмодерн створює для християнства нагоду актуалізувати власні внутрішні ресурси – насамперед богословські та риторичні, – щоб із новою силою утвердити цінність інакшості та обґрунтувати можливість мирного й шанобливого співіснування відмінностей. Якщо християнський наратив істинний, а світ є творіння, то в його бутті немає виправдання війнам і насильству, що спотворюють Божий замисел про творіння. Про це свідчила велика християнська

богословська традиція в усі епохи, але щодо філософського постмодерну слід пам'ятати, що «якщо не брати до уваги нічого іншого, благі наміри рідко стримують наслідки шкідливої метафізики, а етичний складник у постмодерному мисленні зазвичай є суто порожнім жестом» [13, р. 37].

Висновки. Християнський досвід буття не протиставляє універсальне і партикулярне і не принижує створене порівняно з нествореним. Він визнає значущість і гідність відмінностей як мирної, аналогічної експресії божественних досконалостей. Щоб християнське благовістя було переконливим і привабливим, усвідомлювало власну радикальність і вічну новизну – а цього не завжди вдається досягти через втрату богословського бачення світу як створеної експресії Божої мирності, – воно потребує іренічного (примирливого) стилю. Такий стиль формує проповідь нескінченного миру і підкреслює неприпустимість конфлікту.

Якщо для постмодерної і модерної метафізики відмінність є джерелом конфлікту, то для християнства, чий наратив обумовлений мирною тринітарною істиною Бога, відмінності не є причиною насильства, а свідчать про радикальну гармонійність буття як дар, що викликає захоплення і відповідь даруванням. Альтернативою онтології насильства виступає мирна онтологія причетності, де ідентичність і відмінності гармонізуються в мирній експресії творіння і Творця. Реальна відмінність не є аморфним принципом, а реляційною динамічністю, яка передбачає спілкування між тотожним та інакшим, інтенсифікується мірою сходження до Триєдиного буття.

Християнська практика, знаходячи підтвердження і серйозність намірів у «мирній онтології», проявляється в примирливій та перетворювальній діяльності в світі, у подоланні малих і великих протистоянь і поділів, що виникають як наслідок конфлікту. Навіть у світі, де поширена постмодерна риторика нескінченних конфліктів, християнська свідомість нагадує, що мирність буття надана в творенні й лише есхатологічно досягає свого повного здійснення.

Світ створеного буття як аналітична експресія тринітарної гармонії вже даний, але історично ще не завершений. У ньому нескінченне і кінцеве вступають у спілкування, а «християнська традиція – ніщо інше, як благовістя цього есхатологічного примирення, пропоноване в даний момент як справжня форма відмінності та спосіб її передачі» [13, р. 127]. Це буття, будучи вpleтеним у тканину історії спасіння, у своїй значущості та універсальності незмірно перевищує будь-які умови і межі кінцевого, засвідчуючи про іманентне тринітарне життя Бога, мирне і гармонійно прекрасне.

Історія богослов'я має невичерпний потенціал для подолання суперечностей і творчого прочитання минулого в діалозі з сьогоденням. Християнська

спільнота вже є і має продовжувати бути втіленням мирності, прийняття іншості та гармонійного спілкування у світі, який живе за законом поділу і простояння.

REFERENCES

1. Danilyan, O., Dzeban, O., Kalynovskyi, Y. (2022). Social instability as a global trend of the modern world. *Cogito, Vol. XIV, 3, 141–161*. URL: http://cogito.ucdc.ro/COGITO_SEPTEMBER_2022.pdf
2. Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press. 1979. URL: https://monoskop.org/images/e/e0/Lyotard_Jean-Francois_The_Postmodern_Condition_A_Report_on_Knowledge.pdf
3. Lyotard, J.-Fr. (1983). *Le Différend*. Paris: Minuit.
4. Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry, 8(4), 777–795* URL: <https://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD2018%20readings/IPD1%202018%20No.8/Foucault%20Subject%20and%20Power.pdf>
5. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish*. New York: Vintage Books. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf
6. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. URL: https://monoskop.org/images/8/8e/Derrida_Jacques_Of_Grammatology_1998.pdf
7. Derrida, J. (2005). *Violence and Metaphysics: An Essay on the Thought of Emmanuel Levinas. Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press, 79–153
8. Derrida, J. (1992). Force of Law: The 'Mystical Foundation of Authority'. *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York: Routledge, 3–67. URL: <https://fswg.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/02/derrida-force-of-law.pdf>
9. Deleuze, G., Guattari, F. (1972). *L'Anti-Œdipe*. Paris: Minuit.
10. Deleuze, G., Guattari, F. (1980). *Mille plateaux*. Paris: Minuit.
11. St. Augustine (1984). *The City Of God*. New York: Penguin Books. URL: https://ia803206.us.archive.org/27/items/LettersVolume1182AugustineSt.ParsonsSr.4978.o_201903/City%20of%20God%20-%20St.%20Augustine%20&%20Henry%20Bettenson.pdf
12. Milbank, J. (1990). *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*. Oxford; Cambridge: Blackwell. URL: <https://uodiyala.edu.iq/uploads/PDF%20ELIBRARY%20UODIYALA/EL45/Theology%20and%20Social%20Theory.pdf>
13. Hart, D. B. (2003). *The Beauty of the Infinite: The Aesthetics of Christian Truth*. Grand Rapids: Eerdmans. URL: file:///C:/Users/E546/AppData/Local/Temp/vdoc.pub_the-beauty-of-the-infinite-the-aesthetics-of-christian-truth.pdf
14. Birher, N., Weber, A., Birher, N. P., Sebök, N., Fodor, M. J. (2026). Just Peace or Just War? Theological, Ethical and Technological Reflections on Armed Conflict. *Religions, 17(3), 374*. doi: <https://doi.org/10.3390/rel17030374>

15. Kuminetz, G. (2026). The Concepts of War and Peace in Christian Philosophy. *Religions*, 17(2), 186. doi: <https://doi.org/10.3390/rel17020186>
16. Smuniewski, C., Bado, B., Składanowski, M. (2024). Christian Communities During Russia's War Against Ukraine: Perception of the Churches' Aid Involvement Through the Eyes of Poles from Lviv. A Pilot Study. *Religions*, 15(11), 1312. doi: <https://doi.org/10.3390/rel15111312>
17. Potappel, M. (2024). How Ukraine's Just War Challenges Just Peace Theory. *Journal of Religion, Culture & Democracy. March*. doi: <https://doi.org/10.54669/001c.94254>
18. Danilyan, O., Dzeban, O., Mansilla Sepúlveda, J., Kalynovskyi, Y., Andrushchenko, O. (2024). Protection of human rights in Ukraine under martial law. *Revista Notas Históricas y Geográficas*, 33, 464–487. URL: <https://www.revistanotashistoricasygeograficas.cl/index.php/nhyg/article/view/626/719>
19. Nietzsche, F. (1994). On the Genealogy of Morality. New York: Cambridge University Press. URL: <https://ia601907.us.archive.org/21/items/nietzsche-on-the-genealogy-of-morality/Nietzsche%20-%20On%20the%20Genealogy%20of%20Morality.pdf>
20. Nietzsche, F. (1917). Thus Spake Zarathustra. New York: The Modern Library. URL: <https://ia601809.us.archive.org/16/items/thus-spoke-zarathustra/Thus%20spoke%20Zarathustra.pdf>
21. Nietzsche, F. Twilight of the Idols and The Anti-Christ (Chap. 4). London: Penguin Books. URL: <https://avalonlibrary.net/ebooks/Friedrich%20Nietzsche%20-%20Twilight%20of%20Idols%20and%20The%20Anti-Christ.pdf>
22. Pieniążek, P. (2019). The Concept of Violence in the Evolution of Nietzsche's Thought. *Eidos. A Journal for Philosophy of Culture*, 3(2), 13–25. doi: <https://doi.org/10.14394/eidos.jpc.2019.0014>
23. Bernasconi, R. (1988). The Trace of Levinas in Derrida. *Derrida and Différance*. Evanston: Northwestern University Press.
24. Critchley, S. (1992). The Ethics of Deconstruction: Derrida and Levinas, Oxford: Blackwell. 67–72 URL: <https://books.google.com.ua/books?id=oewcWNMlzIIC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
25. Baudrillard, J. (1995). The Gulf War did not take place. Bloomington: Indiana University Press. URL: <https://nyksmografija.wordpress.com/wp-content/uploads/2022/01/b8ba5-jeanbaudrillard2cthegulwardidnottakeplace.pdf>
26. Baudrillard, J. (2010). Simulacra and simulation. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
27. Baudrillard, J. (1993). The Transparency of Evil. London, New York: Verso. URL: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/5320/1/134.pdf>
28. Baudrillard, J. (2002). The Spirit of Terrorism. London, New York: Verso.
29. Mass «Pro Eligendo Romano Pontifice» (2005). Homily Of His Eminence Card. Joseph Ratzinger Dean Of The College Of Cardinals Vatican Basilica. URL: https://www.vatican.va/gpII/documents/homily-pro-eligendo-pontifice_20050418_en.html?utm_source=chatgpt.com
30. Butler, J. (2020) The force of nonviolence. An ethico-political bind. Brooklyn: Verso. URL: <https://iberian-connections.yale.edu/wp-content/uploads/2020/09/The-Force-of-Nonviolence-An-Ethico-Political-Bind-by-Judith-Butler.pdf>

Kovalenko Inna, PhD, associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia, PhD, associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PEACE AS GIFT AND PRINCIPLE: A THEOLOGICAL ALTERNATIVE TO THE POSTMODERN ONTOLOGY OF VIOLENCE

The article is devoted to the analysis of the Christian ontology of peace as an alternative to contemporary political, social, and philosophical models grounded in conflict and the pursuit of power. Drawing on the theological concepts of J. Milbank and D. B. Hart, it examines the Trinitarian understanding of peace as a fundamental property of created being. The study also traces the critical dialogue between Christian theology and modern and postmodern philosophy, particularly through the lens of postmodern notions of discursive power and metanarratives. It is emphasized that the ontology of violence inherent in these systems stands in opposition to the Christian ontology of peace. In conclusion, it is argued that the «ontology of peace» emerges as a foundational truth of Christian thought and lived practice, enabling the recognition of difference as meaningful and valuable, as a gift of divine analogy.

Keywords: *Christian ontology of peace, analogy of being, discourse of power, difference, socio-political ethics.*

Статтю подано / Submitted: 25.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 16.03.2026

Схвалено до друку / Accepted: 21.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Чхеайло Ірина Іванівна,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і педагогіки професійної підготовки,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет,

м. Харків, Україна

e-mail: letolux@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1325-2018P

СМЕРТЬ АВТОРА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВІД МЕТАФОРИ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена переосмисленню концепції «смерті автора» в умовах цифрової епохи та поширення штучного інтелекту, що поставив під сумнів усталені культурні уявлення про природу авторства. У статті аналізуються соціально-філософські та культурні аспекти трансформації авторства, обґрунтовується теза про перехід від символічної «смерті автора» до її технологічно зумовленої реальності. Запропонована модель розподіленого авторства, яка дозволяє збалансувати людську творчість та алгоритмічну генерацію, зберігаючи відповідальність за результати смислового виробництва.

Ключові слова: *смерть автора, штучний інтелект, цифрова епоха, розподілене авторство, гібридне авторство, генеративні алгоритми.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація сучасного суспільства радикально змінює не лише способи виробництва та поширення знань, але й саму онтологію творчого акту. Поширення генеративних алгоритмів штучного інтелекту актуалізує фундаментальну соціально-філософську проблему: чи зберігає індивідуальний суб'єкт статус автономного автора в умовах, коли значна частина креативного процесу делегується алгоритмічним системам?

Модерна концепція автора ґрунтувалася на уявленні про суверенну інтенціональність і персоналізовану відповідальність за створений продукт. Водночас гуманітарна думка ХХ ст. вже здійснила деконструкцію цієї моделі. Зокрема, Ролан Барт у своїй концепції «смерті автора» підважив ідею авторської монополії на смисл. Однак сучасний етап розвитку технологій виходить за межі постструктуралістської критики, оскільки вперше в історії культури у творчий процес інтегрується автономна алгоритмічна агентність, здатна до генерації текстів, зображень і концептуальних рішень.

Поширення систем штучного інтелекту, здатних генерувати тексти, зображення та інші культурні продукти, актуалізує питання про статус автора, межі його творчої суб'єктності, трансформуючи концепцію «смерті автора» від відомої теоретичної метафори до її потенційної онтологічної реальності в умовах цифрової епохи.

У цьому контексті постає необхідність соціально-філософського переосмислення авторства як індивідуалізованої категорії. Сучасний творчий акт дедалі більше набуває рис мережевої взаємодії, у якій людська інтенція, алгоритмічна обробка великих масивів культурних даних та соціальний контекст функціонування артефакту утворюють єдину процесуальну структуру. Авторство перестає бути атрибутом окремого суб'єкта і постає як розподілена форма агентності.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує соціальну філософію, філософію техніки, теорію дискурсу. Така оптика дозволяє розглядати авторство не як стабільну сутність, а як процес координації взаємодії між «людськими» та «нелюдськими» агентами в межах конкретного соціального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ролан Барт, ключова фігура в літературній теорії та семіотиці ХХ ст., глибоко вплинув на те, як ми розуміємо авторство та його значення.

Есе Ролана Барта «Смерть автора», вперше опублікований 1967 р., має важливе значення в контексті досліджуваної нами проблеми. Суть концепції «смерті автора» полягає в ідеї автономного існування тексту, у його незалежності від особистості автора. У класичній літературній і філософській традиції автор розглядався як гарантія сенсу твору: саме його біографія, наміри та індивідуальний досвід вважалися ключем до розгадки значення тексту. Барт радикально відкидає цю модель. За Бартом, після народження тексту його автор «вмирає», а текст починає жити своїм життям у свідомості кожного окремого читача. Він стверджує, що автор не є джерелом остаточного смислу тексту і що текст слід розглядати не як прояв індивідуальної інтенції, а як автономну структуру, охоплену множинними мовними та культурними кодами.

Тобто в рамках тріади «автор – текст – читач» головна роль відводиться читачеві, оскільки саме завдяки йому текст «оживляється». Причому ця концепція знімає такі питання, як «що хотів сказати автор», «у чому головна ідея твору» тощо, тому що читач має справу з текстом, а не з автором. Відтепер читач вільний інтерпретувати будь-який твір так, як йому заманеться [1].

У контексті проблематизації авторства, розгорнутої Р. Бартом, постає як методологічно суміжна, але теоретично відмінна концепція Мішеля Фуко. У доповіді «Що таке автор?» (1969 р.) Фуко не проголошує «смерть автора» в ра-

дикальному сенсі, як це робить Ролан Барт, а здійснює «археологічний» аналіз самого принципу авторства як елемента дискурсивної організації знання. Його завданням є не усунення автора з інтерпретаційної моделі, а з'ясування історичних умов можливості функціонування авторського імені в культурі.

Фуко вводить поняття «автор-функції», підкреслюючи, що автор – це не емпірична особа і не психологічне джерело смислу, а специфічний механізм класифікації, розподілу та контролю дискурсів. Авторське ім'я виконує регулятивну роль: воно структурує корпус текстів, забезпечує їхню цілісність, визначає межі інтерпретації та встановлює певний режим відповідальності. Таким чином, автор постає не як суверенний творець значення, а як функціональний принцип, що виникає в певному історичному полі знання [2]. Тобто якщо для Барта «смерть автора» означає перенесення центру смислотворення на читача, то для Фуко ключовим стає аналіз історично змінної функції автора як елемента дискурсивної практики.

Проблема авторства у зв'язку з розвитком штучного інтелекту стала предметом аналізу у працях Н. Ірмака [10], М. Фенвіка [12], Ф. Дракслера [11], Ю. Чен [13], Г. Зорана [9], О. Мусієнко [16], К. Кириченко [14], В. Чорноконь [3], Ю. Цар [7] та інших дослідників. Їхні праці засвідчують зростання уваги наукової спільноти до цієї проблематики, що зумовлює необхідність подальшого ґрунтовного дослідження.

Формулювання цілей. Дослідити, яким чином штучний інтелект трансформує поняття авторства і на цій основі науково обґрунтувати концепцію *розподіленого авторства*, у якій творчий акт постає як результат узаємодії людини, алгоритмічних систем і соціального контексту. Таке авторство характеризується розподіленістю суб'єктності, відсутністю єдиного центру смислу, забезпечує баланс між захистом людської творчості та враховує специфіку алгоритмічної генерації, із збереженням людської відповідальності за наслідки смислового виробництва.

Виклад основного матеріалу. У традиційному праві, філософії, літературі, мистецтві авторство завжди слугувало універсальним маркером. Воно встановлювало зв'язок між результатом творчості й особою та надавало цьому результаті статусу культурної і правової цінності. Наявність автора робила можливим застосування категорій оригінальності, новизни, індивідуальності та неповторності. У часи становлення авторського права, картина чи книга як матеріальний носій (річ) мали власника, але лише авторство робило її твором і правовим об'єктом охорони. У ХХ ст., коли з'явилася можливість множити копії, авторство гарантувало, що за кожною копією стоїть оригінал, його конкретний творець, якому належить як економічна вигода, так і право на ім'я та суспільне визнання як автора [14].

Чи не вперше концепція «смерті автора» була запропонована французьким літературним критиком і теоретиком Роланом Бартом у його есеї «Lamortdel'auteur» (1967), яке пізніше увійшло до англomовної антології «Image – Music – Text» (1977), найпоширенішого академічного видання, у якому це есе опубліковане [1].

Проголошуючи смерть автора, Ролан Барт спирається на аксіологічну для нього думку про те, що у ХХ ст. письменник перестав бути мірилом моральності, втратив функції пророка та судді. На попередніх етапах розвитку мистецтва відносини між автором і твором вибудовувалися в парадигмі «батько – дитя. Автор повністю володів текстом та всіма засобами зміцнював свою присутність у ньому. Бартова концепція авторства позбавляла автора такого безроздільного панування, закликала до повалення «письменника-батька», який нав'язує читачеві-дитині свою волю [3].

Барт замінює Автора на Скриптора, тобто на того, хто «записує», хто «несе в собі не пристрасті, настрої, почуття чи враження, а тільки неосяжний словник, з якого він черпає своє письмо, не знаючи спину...» [1, р. 147]. Скриптор не має минулого, він народжується з текстом. Можна сказати, що в цьому випадку мова говорить через письменника, а не письменник висловлює свої думки за допомогою мови. А тому ідея «автора-Бога» більше не працює, його просто не існує, є лише читач, який сприймає випадково згенерований текст. Стверджуючи відносно неважливості біографії письменника порівняно з цими текстовими та родовими угодами, Барт каже, що відсутність інстанції, що «контролює» зміст твору, значно розширює горизонти тлумачення літературних текстів.

Отож концепція Барта базується на доведеній до межі активності читача, який, по суті, сам стає автором. У цьому сенсі Барт повторює вже висловлені зауваження про роль читача українського філолога Олександра Потебні, який писав, що зміст словесно-художнього твору «розвивається не в митцеві, а в тих, хто розуміє <...>» [4].

Ідеї О. Потебні випереджували свій час. Український учений висунув і обґрунтував низку ідей, які згодом самостійно, незалежно від нього розробляли представники новітніх літературознавчих шкіл, зокрема феноменології та структуралізму [7]. У працях О. Потебні одна з улюблених ідей Ролана Барта – ідея «безкінечної відкритості» поетичного твору «для нових розшифровок»; «нескінченної рухливості тієї метафори, якою є твір»; читача як того «простору», у якому текст дістає свій історично змінний смисл – сприймається як перифраз великих ідей Потебні (що про нього Ролан Барт хтозна чи й чув) про поетичний образ як постійний присудок при мінливих підметах, про перипетії нескінченного життя поетичного твору в поколіннях читачів...» [6, с. 524]. Отже, заслуга О. Потебні полягає в тому, що він першим порушив

важливі проблеми, які згодом постали перед європейською літературознавчою наукою, і намагався дати їм своє вирішення. До таких проблем належать: проблема сприймання (чи рецепції) художнього твору, роль свідомості та самосвідомості у процесі творення, проблема читача (чи реципієнта) у тріаді «автор – твір – читач» [7].

Заслуга митця не в тому мінімумі змісту, який думався йому при створенні, а в певній гнучкості образу, у силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніший зміст [4].

Але Барт пішов далі і зіштовхнув автора та читача, унаслідок чого читач «поглинув» автора, звів його роль до функції записувального пристрою.

Для Барта смерть автора є необхідною передумовою народження читача: «Щоб забезпечити письму майбутнє, треба перевернути міф про нього – народження читача доводиться оплачувати смертю Автора» [1, р. 148], – такою оптимістичною фразою закінчує Барт свій есей.

Що дає йому право говорити про це нове народження? Найперше – усе та сама знеособленість мови, бо письмо в усіх його різновидах стає єдиним текстом тільки перед очима читача: «Текст складений з безлічі різних видів письма, що походять з різних культур і вступають один з одним у відносини діалогу, пародії, суперечки, проте вся ця множинність фокусується в певній точці, якою є не автор, як стверджували досі, а читач. Читач – це простір, де зберігаються всі до єдиної цитати, з яких складається письмо; текст набуває єдності не у своєму походженні, а в призначенні. Тільки призначення – це не особиста адреса; читач – це людина без історії, без біографії, без психології, він лише хтось, хто зводить до купи всі ті штрихи, що утворюють письмовий текст» [Там само]. Згідно з Бартом, з читачем веде розмову «не автор, а мова як така; письмо є від самого початку знеособленою діяльністю». Тут за підтримкою Барт знову апелює до сучасної лінгвістики, яка показала, що «висловлювання... чудово відбувається саме собою, отже немає потреби наповнювати його особистісним змістом тих, хто говорить» [3].

В аспекті генерації смислу як читання, так і письмо – це «не правда людини», а «правда мови»: вже не «я», а сама мова діє, «перформує», як каже Барт. Особистість автора тексту стає несуттєвою, і поняття «тексту» має замінитися поняттям «письма». Власне, авторські думки і почуття витісняються в інтимну сферу особистих щоденників і листів, не призначених для читання сторонніми людьми [Там само].

Основоположні тези Бартової концепції смерті автора та ідеї О. Потєбні, яка є не лише ключовим текстом для постструктуралістської теорії, випереджають свій час та відкривають широкі можливості для збагачення методології аналізу «смерті автора» в цифровому вимірі сьогодення.

«Смерть автора» пропонує фундаментальну концепцію, яка перетинається з сучасними проблемами текстової автентичності та цифрової маніпуляції текстами. Згідно з Бартом, значення тексту не залежить від намірів його оригінального автора, а натомість конструюється читачами, які з ним взаємодіють. Ця концепція розвіює містику навколо авторської «аури» і віддає інтерпретаційну владу в руки аудиторії, припускаючи, що текст приховує в собі безліч значень, жодне з яких не може вважатися остаточним або авторитетним. Теорія Барта виступає за відхід від зосередження уваги на оригінальному авторі до акцентування на тому, як тексти сприймаються і розуміються читачами, незалежно від їхнього джерела. Така децентралізація авторського задуму особливо актуальна в дискусіях навколо маніпуляцій із цифровими текстами. Концепція Барта дає читачам можливість брати активну участь у створенні сенсів, а не пасивно сприймати фіксоване повідомлення. У цифровій сфері це розширення можливостей сприяє критичному та допитливому підходу до текстів, необхідному для розпізнавання автентичності та дезінформації. Контент, створений штучним інтелектом, анонімні публікації та спільні проекти з написання текстів розмивають межі між автором та аудиторією, посилюючи актуальність ідей Барта. Підхід Барта створює етичні та інтерпретаційні дискусії, особливо в контекстах, де автентичність і походження тексту мають першорядне значення, як, наприклад, у правовому, академічному та журналістському середовищі. Роботи Барта пропонують цінну основу для ретельного вивчення складнощів текстів, авторства та автентичності в сучасну епоху. Його ідеї змушують нас переосмислити роль автора в умовах, коли технології здатні маніпулювати текстами і кидають виклик упередженням щодо оригінальності та значущості.

Щоб глибше усвідомити проблему «смерті автора» в цифрову епоху, слід коротко окреслити, як саме працюють алгоритми ШІ. Агент ШІ використовує методи машинного навчання для перетворення введених даних в осмислені результати. Існують два основні типи таких методів: підконтрольне навчання, де алгоритм тренується на попередньо маркованих даних, та безконтрольне навчання, під час якого алгоритм самостійно виявляє закономірності у великих масивах інформації.

В обох випадках маємо серйозні виклики і ризики щодо авторства результату. Один із них – це відтворення й підсилення упереджень, наявних у вихідних даних, або тих, що зумовлені відбором даних дослідником. Навіть у підконтрольному навчанні упередженість не зникає, позаяк маркування відображає світогляд куратора даних. До цього додається проблема мовних викривлень. Наприклад, у проведених дослідженнях [8] російськомовний сегмент інтернету системно наповнюється пропагандистськими наративами

про війну в Україні. Вони потрапляють у тренувальні вибірки та відтворюються ШІ як нейтральна інформація. Як результат – необізнаний користувач, який виконує запит російською, може отримати подібну відповідь. Так московська інтерпретація війни в подальшому закріплюється завдяки алгоритмічній упередженості та стає «достовірністю».

Дослідження Габрієля Зорана про вплив технологій на маніпуляції з текстом та фальсифікацію є важливим напрямком цифрової гуманітарної науки. Він досліджує, як технології впливають на створення текстів, зокрема у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. Наприклад, обробка природної мови та машинне навчання дозволяють створювати тексти, які імітують різні стилі письма та зміст. Тексти, створені ШІ, можуть порушувати поняття авторства та оригінальності, що створює проблеми з автентичністю контенту, створеного людиною. Крім того, Зоран досліджує, як поширення та доступність текстів змінюються в цифрову епоху. Наприклад, на платформах соціальних мереж можуть поширюватися фейкові тексти без належної перевірки. Ці дослідження стикаються з проблемами, з якими зіштовхуються як науковці, так і читачі. Для науковців поширення фейкових текстів ускладнює пошук та перевірку матеріалів для досліджень, а для читачів може бути складно розпізнати автентичність текстів, з якими вони зіштовхуються, що призводить до дезінформації та зменшення довіри до цифрового контенту. У роботах Зорана також розглядаються етичні та правові аспекти. Маніпуляції з текстом ставлять під загрозу авторські права, інтелектуальну власність та цілісність наукової та журналістської роботи. Правові рамки часто не встигають за технологічним прогресом, що створює прогалини в захисті від цифрового підроблення. Загалом дослідження Зорана підкреслюють важливість бути пильними, критично мислити та розробляти надійні інструменти для перевірки та підтвердження автентичності текстів у цифровому світі. Вони також показують постійну боротьбу між технологічними інноваціями та збереженням довіри та автентичності в цифрових комунікаціях [9].

Індикативною також є позиція Нурбая Імрака, який розвиває ідею про можливість існування «творів без автора» як наслідок діяльності ШІ. Маються на увазі такі результати діяльності генеративних систем, які формально відповідають ознакам творів, але не можуть бути пов'язані з жодним суб'єктом, що задовольняв би мінімальні умови авторства. Програмісти, зокрема, не визначають змістовних характеристик кінцевого продукту, автори тренувальних даних позбавлені контролю над відтворенням, а роль користувача іноді обмежується простим запитом без подальшої апропріації. Якщо визнається можливість існування творів без автора, втрачає чинність аксіома, яка протягом століть забезпечувала внутрішню логіку системи. У такій ситуації

опиняємося перед необхідністю або штучно приписувати авторство користувачеві з мінімальним внеском, або погодитися з існуванням особливої категорії результатів, що з моменту створення перебувають у статусі публічного надбання. Обидва варіанти мають суттєві недоліки і ризики. Перший підтримує фікцію, яка не відповідає фактичним обставинам та ідеї творення, другий загрожує девальвацією цінності значної частини результатів роботи, до яких дотичний ШІ [10].

Ф. Дракслер описує нам ефект «письменника привида», коли користувачі відчують що створений текст належить радше алгоритму, ніж їм самим. Але при цьому підписують його власним ім'ям та не визнають участі ШІ. Часто так трапляється в освітньому середовищі, коли здобувачі прекрасно знають, що текст їхньої роботи згенерований ШІ, але наполягають на авторстві, часто починають в нього вірити і вимагають спростувань із боку викладача [11].

У такий спосіб ШІ фактично виконує роль прихованого співтворця, співавтора, чия участь лишається непоміченою, що свідчить про формування нової форми латентного співавторства, яка виходить за межі класичних уявлень про авторство та ставить під сумнів традиційну дихотомію «автор-інструмент».

Останнім часом далі все частіше в етичній і правовій доктрині висувається ідея «спільного авторства» людини й алгоритму і пошук шляхів «узаконення» цього співавторства.

Так, зокрема, М. Фенвік та П. Юрціс детально описують феномен гібридної творчості, де результат виникає внаслідок постійної взаємодії людини й алгоритму. Насамперед дослідники підкреслюють, що у випадку використання генеративних моделей завжди існує «human-in-the-loop», тобто людина, яка формує запити, уточнює параметри, обирає згенерований результат та інтегрує його у власний творчий задум. Тож навіть якщо алгоритм виконує більшу частину технічної роботи, остаточна форма завжди є наслідком відбору та доопрацювання з боку людини. Автори зазначають, що технологічні компанії самі конструюють дискурс навколо штучного інтелекту, використовуючи поняття співтворчості та співкерування [12].

Такі терміни відображають ідею «спільного авторства», коли творець постійно перебуває в діалозі з системою. Спочатку він формує запит, отримує результат, знову робить уточнення і так доти, доки не народиться прийнятний продукт. Така динаміка нагадує роботу в парі, співавторство, а не одноосібну творчість.

Такі теоретики цієї проблеми, як Ю. Чен і Д. Сейбт та співавтори, теж розглядають ШІ не як загрозу авторству, а як інструмент розширення меж творчого мислення. Митець постає радше куратором алгоритму, ніж його користувачем, а мистецтво, створене за участі ШІ, відкриває нові когнітивні

структури сприйняття та забезпечує гібридне авторство, коли творчість більше не є виключно актом автономного суб'єкта, а є мережевою подією, що виникає в системі [13].

Гібридна модель є найбільш перспективною, на думку К. О. Кириченко, дослідниці авторства у правовій площині [14].

У соціально-філософському дискурсі нам видається слушною концепція *розподіленого авторства*. Під розподіленим авторством будемо розуміти форму творчої агентності, у якій результат є наслідком взаємодії людської інтенції (людина), алгоритмічної обробки культурних даних (алгоритмічна система) та соціального контексту (легітимація, норми відповідальності) їхнього функціонування.

Критична рефлексія щодо соціально-філософської концепції *розподіленого авторства* ґрунтується на трьох взаємопов'язаних аспектах: етичному, алгоритмічному і соціокультурному. Етичний аспект полягає у виклику традиційним уявленням про авторство, охоплює питання авторства, оригінальності й відповідальності. Складність полягає в тому, що генеративні моделі навчаються на величезних масивах даних, включаючи твори інших митців, часто без їхньої згоди, а це породжує ризики культурного присвоєння та модифікації творчості [15].

У випадку з ШІ творення відбувається в обчислювальній реальності. Алгоритмічна система генерує варіативність, агрегує колективний досвід, здійснює комбінаторну інтерпретацію. При цьому автор залишається куратором системи та «замовником образу». Людський суб'єкт ініціює запит, формує рамку, здійснює селекцію та оцінку.

Соціокультурний аспект проявляється у використанні ШІ для цифрової архівації культурної спадщини, реставрації зображень, реконструкції втрачених артефактів та візуалізації історичної пам'яті. Наприклад, у цьому контексті слід згадати проєкти Національного центру «Довженко-Центр», де митці за допомогою нейронних мереж відновлюють кадри українського кіно. Тобто в роботах вони поєднують технологічне втручання з етичним збереженням автентичності [16].

Український соціокультурний простір створює особливі умови для актуалізації концепції *розподіленого авторства*. Цифровізація державних сервісів, освітніх платформ і публічної комунікації, прискорена кризовими обставинами останніх років, сприяє інтенсивному включенню алгоритмічних систем у повсякденні практики виробництва знання та смислу.

В умовах воєнного інформаційного середовища творчість дедалі частіше набуває мережевого характеру. Виробництво текстів, візуального контенту, аналітичних матеріалів та освітніх продуктів здійснюється у взаємодії між

людьми, цифровими інструментами та спільнотами. Алгоритмічні системи виконують функції посередництва, узагальнення, перекодування та масштабування досвіду. У цьому процесі авторство не зникає, а трансформується – воно стає координаційною роллю, що поєднує людську інтенцію з можливостями технологічної обробки даних. Таким чином, цифрова епоха не ліквідує авторство, а трансформує його, переводячи суб'єктність у режим взаємодії людини, алгоритму та соціального контексту.

Особливістю українського контексту є також висока інтенсивність колективних практик: волонтерські ініціативи, цифрові спільноти, краудсорсингові проекти з фіксації культурної спадщини та документування подій. У таких практиках межа між індивідуальним і колективним внеском уже є розмитою. Інтеграція ШІ в ці процеси лише робить явною ту розподілену природу творчості, яка раніше залишалася прихованою.

Крім того, для України питання *розподіленого авторства* має не лише теоретичний, а й нормативний вимір. Воно пов'язане з формуванням нової культури академічної добросовісності, правового регулювання інтелектуальної власності та етичних стандартів використання алгоритмічних систем. Переосмислення авторства як процесуальної та розподіленої категорії може сприяти виробленню більш адекватних механізмів відповідальності, що враховують складність сучасного технологічного середовища.

Висновки. Таким чином, у дослідженні здійснено соціально-філософське переосмислення концепції автора та авторства в умовах поширення штучного інтелекту, що виходить за межі класичної постструктуралістської тези про «смерть автора» концепції Р. Барта, що інтерпретується не як констатація остаточного зникнення авторського суб'єкта, а як методологічний ресурс для аналізу трансформації авторства в цифровому суспільстві ХХІ ст. Доведено, що в умовах алгоритмічного продукування текстів і смислів відбувається не «смерть», а переформатування соціальної ролі автора як куратора смислів, який здійснює відбір, спрямування та контекстуалізацію текстів, згенерованих ШІ. Автор у цифровій царині, виконує функції редактора, що відповідає за корекцію, інтерпретацію та етичні межі змісту, ініціатора смислотворення, який задає запит, інтенцію та соціальну значущість тексту, не будучи його єдиним творцем.

Сформульовано соціально-філософську концепцію авторства в цифрову епоху. Запропонований підхід дозволяє подолати дихотомію «людина – автор» та «безособовий текст», розширює інструментарій соціальної філософії для аналізу культури, знання та комунікації в епоху штучного інтелекту. Окреслено український соціокультурний контекст проблеми як простір специфічної актуалізації цієї моделі. Український контекст демонструє, що *розподілене*

авторство є не абстрактною теоретичною конструкцією, а реальною соціальною практикою, яка формується в умовах цифрової трансформації та кризової мобілізації суспільства в умовах викликів повномасштабної війни. Саме тому соціально-філософське осмислення цієї моделі є важливим кроком до формування відповідальної та критично рефлексивної цифрової культури.

Перспективним напрямом подальших розвідок є: аналіз трансформації освітніх практик у закладах вищої освіти; розроблення моделей прозорого декларування алгоритмічної співучасті, вивчення впливу гібридної творчості на формування культурної пам'яті та національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barthes R. *The Death of the Author. Image – Music – Text*. New York : Hill and Wang, 1977. P. 142–148.
2. Foucault M. *What Is an Author? Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ithaca; New York : Cornell University Press, 1977. P. 113–138.
3. Чорноконь В. Концепція «смерті автора» Р. Барта та її вплив на стратегії художньої невизначеності. Текст і дискурс. 2024. URL: <https://surl.li/ekviho> (дата звернення: 04.02.2026).
4. Потебня О. О. *Естетика і поетика слова*. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
5. Ільницький М. Ідеї Олександра Потебні в літературних працях Івана Дзюби. Феномен Івана Дзюби : матеріали круглого столу (Київ, 17 лист. 2006 р.). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 116–120.
6. Дзюба І. Олександр Білецький і проблема літературознавчого синтезу. З криниці літ : у 3 т. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 2. С. 516–524.
7. Цар Ю. Проблема читача та рецепції художнього твору у працях Олександра Потебні, Івана Франка та Олександра Білецького. *Українське літературознавство*. 2011. Вип. 74. С. 93–101. URL: <https://surl.lt/thgjqd> (дата звернення: 04.03.2026).
8. LLMs as information warriors? Auditing how LLM-powered chatbots tackle disinformation about Russia's war in Ukraine / Makhortykh M., Baghumyan A., Vziatysheva V. et al. 2024. URL: <https://arxiv.org/pdf/2409.10697> (дата звернення: 04.03.2026).
9. Gislam C. A. *The Effect of the Non-Human on the Generation of Narrative and Space in Digital Games. Doctor's thesis*. Manchester, 2023. 223 p. URL: https://space.mmu.ac.uk/634136/1/Charlotte_Gislam_PhD.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
10. Irmak N. *Artifacts Without Authors: Generative Artificial Intelligence and the Question of Authorship*. *Metaphysics*. 2024. Vol. 7, No 1. P. 1–15. doi: <http://doi.org/10.5334/met.160>.
11. Draxler F., Werner A., Lehmann F. *The AI Ghostwriter Effect: When Users Do Not Perceive Ownership of AI-Generated Text but Self-Declare as Authors*. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*. 2024. №2. Article 25. P. 1–40 p. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.03283>.

12. Fenwick M., Jurcys P. Originality and the Future of Copyright in an Age of Generative AI. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol. 51, 105892. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105892>.
13. Chen Y. AI art and human creativity: An interactive gallery for a DAO. *Advances in Education, Humanities and Social Science Research*. 2024. Vol. 9 (1). P. 152–165. URL: <https://madison-proceedings.com/index.php/aehtsr/article/view/2151/2138> (дата звернення: 18.01.2026).
14. Кириченко К. О. Криза авторства в епоху генеративного штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/8>.
15. Elgammal A., Liu B., Elhoseiny M., Mazzone M. CAN: Creative Adversarial Networks, generating «art» by learning about styles and deviating from style norms. arXiv preprint. 2017. arXiv:1706.07068. URL: <https://arxiv.org/pdf/1706.07068> (дата звернення: 04.03.2026).
16. Мусієнко О. В. Етичні виклики штучного інтелекту в сучасному українському аудіовізуальному мистецтві. *Культура України*. 2025. №91. С. 111–119. doi: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.091.12>.

REFERENCES

1. Barthes, R. (1977). *The Death of the Author. Image – Music – Text*. New York: Hill and Wang, 142–148.
2. Foucault, M. (1977). *What Is an Author? Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ithaca; New York: Cornell University Press, 113–138.
3. Chornokon, V. (2024). Kontsepsiia – “smerti avtora” R. Barta ta yii vplyv na stratehii khudozhnoi nevyznachenosti. *Tekst i dyskurs – Text and Discourse*. URL: <https://surl.li/ekviho> [in Ukrainian].
4. Potebnia, O. O. (1985). *Estetyka i poetyka slova*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
5. Ilnytskyi, M. (2007). Idei Oleksandra Potebni v literaturnykh pratsiakh Ivana Dziuby. Fenomen Ivana Dziuby: proceedings of the round table. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 116–120 [in Ukrainian].
6. Dziuba, I. (2006). Oleksandr Biletskyi i problema literaturoznavchoho syntezu. *Z krynytsi lit.* Kyiv : Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, Vol. 2, 516–524 [in Ukrainian].
7. Tsar, Yu. (2011). Problema chytacha ta retseptsii khudozhnogo tvoruu pratsiakh Oleksandra Potebni, Ivana Franka ta Oleksandra Biletskoho. *Ukrainske literaturoznavstvo – Ukrainian literary studies*, 74, 93–101. URL: <https://surl.lt/thgjqd> [in Ukrainian].
8. Makhortykh, M. Baghumyan, A., Vziatyshcheva, V., Sydorova, M., Kuznetsova, E. (2024). LLMs as information warriors? Auditing how LLM-powered chatbots tackle disinformation about Russia’s war in Ukraine. URL: <https://arxiv.org/pdf/2409.10697>

9. Gislam, C. A. (2023). The Effect of the Non-Human on the Generation of Narrative and Space in Digital Games. *Doctor's thesis*. Manchester. URL: https://space.mmu.ac.uk/634136/1/Charlotte_Gislam_PhD.pdf
10. Irmak, N. (2024). Artifacts Without Authors: Generative Artificial Intelligence and the Question of Authorship. *Metaphysics, Vol. 7, 1, 1–15*. doi: <http://doi.org/10.5334/met.160>
11. Draxler, F., Werner, A., Lehmann, F. (2024). The AI Ghostwriter Effect: When Users Do Not Perceive Ownership of AI-Generated Text but Self-Declare as Authors. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction, Vol. 31, 2, art. 2, 1–40*. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.03283>
12. Fenwick, M., Jurcys, P. (2023). Originality and the Future of Copyright in an Age of Generative AI. *Computer Law & Security Review, Vol. 51, 105892*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105892>
13. Chen, Y. (2024). AI art and human creativity: An interactive gallery for a DAO. *Advances in Education, Humanities and Social Science Research, 9(1), 152–165*. URL: <https://madison-proceedings.com/index.php/aehtsr/article/view/2151/2138>
14. Kyrychenko, K. O. (2025). Kryza avtorstva v epokhu heneratyvnoho shtuchnoho intelektu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal, 8, 5–54* doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/8> [in Ukrainian].
15. Elgammal, A., Liu, B., Elhoseiny, M., Mazzone, M. (2017). CAN: Creative Adversarial Networks. *arXiv preprint. arXiv:1706.07068*. URL: <https://arxiv.org/pdf/1706.07068>
16. Musiienko, O. V. (2025). Etychni vyklyky shtuchnoho intelektu v suchasnomu ukrainskomu audiovizualnomu mystetstvi. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine, 91, 11–119*. doi: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.091.12> [in Ukrainian].

Chkheailo Iryna, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Pedagogy
of Professional Training,
Kharkiv National Automobile and Highway University,
Kharkiv, Ukraine

DEATH OF THE AUTHOR IN THE DIGITAL AGE: FROM METAPHOR TO REALITY

The article is devoted to the reinterpretation of the concept of the “death of the author” in the context of the digital age and the rapid development of artificial intelligence, which has challenged established cultural conceptions of authorship. The study analyzes the socio-philosophical and cultural dimensions of the transformation of authorship and substantiates the thesis of a transition from the symbolic “death of the author” to its technologically conditioned reality. The paper proposes a model of distributed authorship, within which the creative act is understood as the result of interaction between human

agency, algorithmic systems, and the broader social context. This model makes it possible to balance human creativity and algorithmic generation while preserving human responsibility for the outcomes of meaning production.

Keywords: *death of the author, artificial intelligence, digital age, distributed authorship, hybrid authorship, generative algorithms.*

Статтю подано / Submitted: 10.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 20.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 06.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Куцепал Світлана Вікторівна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретико-правових дисциплін,
Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Полтава, Україна
e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3804-6031

ЦИФРОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено соціально-філософський аналіз феномену цифрової ідентичності як результату соціокультурної реальності інформаційного суспільства, де мережевий простір сприяє формуванню різноманітних образів «Я». Аргументовано тезу про зміну звичного життєвого світу особистості під впливом інформаційно-комунікаційних технологій на світ цифрової культури й цифрової комунікації. Доведено, що класичне тлумачення людини, наділеної моральними наративами, Раціо, самосвідомістю та автономією в умовах інформаційного суспільства трансформується в дуальність фізичного і цифрового «Я». Людина в інформаційному суспільстві одночасно може жити як у фізичному, так і в цифровому просторі, тому може експериментувати з власною ідентичністю, змінювати образи-маски власного «Я», задовольняти свої комунікативні, когнітивні, соціальні потреби.

Ключові слова: людина, суспільство, інформаційне суспільство, цифрове суспільство, ідентичність, цифрова ідентичність.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-філософський дискурс характеризується розмаїттям визначень як наявного етапу розвитку суспільства (інформаційне, постіндустріальне, мережеве, цифрове, SMART-суспільство, суспільство інтерактивного спектаклю як результат синтезу процесу симуляції та електронної віртуалізації (С. Бест, Д. Келлнер) [1], так і галереєю образів людини (Homo virtualis, Homo digitalis, «цифровий номад»), що перетворюється на «антропотехнічний феномен» [2], змушений адаптуватися до цифрової реальності та постійно взаємодіє з алгоритмами соціальних мереж та їхніми платформами. Така трансформація соціокультурної реальності та антропологічні наслідки науково-технічного й технологічного прогресу актуалізують проблему критичного аналізу ідентичності в умовах інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс стосовно феномену інформаційного суспільства та трансформації образу людини в контексті цього суспільства має міждисциплінарний характер, оскільки технологічна проблематика інкорпорується в гуманітарний дискурс. Це актуалізує необхідність доробок філософського, культурного, психологічного, правового, педагогічного осмислення, які широко представлені в західному та європейському гуманітарному співтоваристві.

Сутність та специфіку феномену інформаційного (цифрового) суспільства та цифрової ідентичності, трансформацію ідентичності людини в епоху цифрових технологій, філософське осмислення проблеми суб'єктності в умовах інформаційного суспільства, переосмислення категорій приватності, свободи, відповідальності детально проаналізовано в публікаціях вітчизняних дослідників М. В. Бугайова [6], І. М. Гояна, М. В. Дойчик, Р. П. Даниляка [7], О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня [11], А. Крупи [10], В. О. Токаревої [15], М. П. Требіна [3; 14], І. Чайки, Р. Вишневецького, В. Павловського [2]. Західні дослідники Бест С., Келлнер Д. [1], Боц-Борнштейн Т. [8], Крокер А., Вайнштейн М. [5], Мортеза В. [16], Теркл Ш. [4; 9], Унгерер А. [12], Юю В., Косінські М., Стілвелл Д. [13] також приділяють значну увагу дослідженню інформаційного суспільства та цифрової ідентичності особистості. Проте, враховуючи стрімкі трансформації технологій та цифрового (віртуального) середовища, зважаючи на реалії сьогодення, потреба дослідження феномену цифрової ідентичності потребує постійної філософської рефлексії.

Формулювання цілей. Мета статті – розкрити сутність впливу інформаційних технологій на формування особистості та конструювання ідентичності особистості в соціально-філософському дискурсі інформаційного суспільства.

Вклад основного матеріалу. Середовищем буття людини інформаційного суспільства стали цифрові технології, які, «будучи плодом людської уяви та творчості, у свою чергу також змінюють людей, доповнюючи та перетворюючи звичне середовище проживання» [3, с. 14]. Під впливом технологій змінюється онтологічний статус будь-якої події, тому що більше значення має вже навіть не сама подія, а розмаїття коментарів стосовно неї. Як зауважує Ш. Теркл, комп'ютер вже не сприймається лише як гаджет, а стає складовою частиною особистого й психологічного життя людини, може виступати проєкцією частини «Я», «дзеркалом розуму» [4]. Одним із наслідків цифровізації та бурхливого розвитку комп'ютерних технологій є зміна домінантної когнітивної моделі соціуму, замість моделі «знання» пріоритетною стає модель «інформації». Класичне знання поступається місцем інформації, суттєво розширюються когнітивні можливості особистості, проте зменшуються обсяги тривалої пам'яті.

А. Крокер та М. Вейнштейн пов'язують віртуалізацію з відчуженням тіла (плоті), коли людина у процесі використання комп'ютерних технологій перетворюється на «wired body» (тіло, під'єднане до комп'ютера), яке характеризується лише віртуальною біологічною формою, тобто перетворюється на техноїдну форму життя [5]. Створюються практики позатілесної ідентифікації людини, конструюється модель реальності, де знаки втрачають своє референтне значення, а дійсність постає як певний порядок симулякрів, знайти «чистий» реальний об'єкт вже майже неможливо, оскільки реальні речі та предмети утворили симбіоз із симулякрами, копіями, ерзацами тощо.

Замість реальності – калейдоскоп образів, спроектованих на особистий екран, при цьому події можуть відбуватися в цей момент, а можуть лише бути фейковими, сконструйованими ЗМІ, блогами, твітами, викладеними на загальний огляд реальними людьми чи ботами або троями, однак, відображені у віртуальному екрані, вони сприймаються як реальні, здійснюють маніпулятивний вплив на свідомість споживача медіапродукції, тому все, що відбувається навколо, сприймається як театральна постановка, перформенс, у крайньому разі – як реаліті-шоу.

«Інформаційне суспільство створило умови для проживання людини в альтернативному, віртуальному просторі. У цьому нематеріальному світі людина постала як інший тип особистості, що позбавлений фізичного тіла, сконструйований зі знаків, сенсів, симулякрів та існує в такому самому символічному віртуальному суспільстві» [6, с. 10]. Виникає специфічний топос, створений за допомогою комп'ютера, що відображається та реалізується у свідомості користувача ПК, створюється відмінність між реальним «Я» та «Я» цифровим.

І. М. Гоян, М. В. Дойчик, Р. П. Даниляк детально аналізують проблему ідентичності особистості в контексті розвитку SMART-суспільства і роблять висновок, що сучасна цифрова доба формує нову оптику – особистість дедалі частіше постає як гібридна структура, що одночасно функціонує у фізичному та віртуальному просторах. Вона формується не лише через власні вчинки та досвід, а й через цифрові алгоритми, візуальні репрезентації, реакції онлайн-спільнот [7]. У мережі Інтернет людина одночасно співіснує у фізичному й віртуальному світах, що породило новий тип темпорального досвіду, властивий користувачам соціальних мереж та суттєво змінили просторові характеристики, оскільки реальний простір вже не є життєво необхідним і легко замінюється штучним, неевклідовим, де взагалі не існує відстані, бо вона долається за лічені секунди завдяки глобальним системам зв'язку. На думку Т. Боц-Борнштейна, віртуальні артефакти формують нову категорію буття, яка перебуває поза межами класичної субстанціалізації матеріального [8]. Миттєвість, тимчасовість переважають над протяжністю, ефект поверхні

змінює ефект глибини, результатом цього стає фрагментація ідентичності, адже індивід змінюється залежно від цифрового середовища.

Комп'ютер став порталом, який дозволяє людям вести паралельне життя у віртуальних світах [9], імітує якість світу, навіть замінює увесь світ. Завдяки цьому магічному порталу суттєво розширюються комунікативні горизонти, індивід отримує можливість репрезентувати себе мережевим мешканцям, отримати коментарі та певну кількість та якість вподобайок, унаслідок чого змінити самооптику, усвідомити нові аспекти самості. «Свобода самовираження в цифровому просторі розширюється, проте супроводжується новими формами контролю, алгоритмічного впливу та маніпуляції свідомістю, що ставить під сумнів автономію особистості» [10, с. 77]. Небезпечною і для суспільства, і для окремої особистості є спокуса надання віртуальному образу гіпертрофованого значення, наслідком чого можуть стати значні проблемні колізії, інтелектуальне та емоційно-екзистенційне відчуження, домінування об'єктів комп'ютерної реальності над об'єктами природного світу. «Інформаційне суспільство є необмеженим простором для самоконструювання особистості, з одного боку, розширюючи простір ідентифікації, а з іншого, – звужуючи саму ідентичність за рахунок вибору дедалі вужчих культурних лакун для самоідентифікації» [11, с. 12].

Дуальність тілесного та цифрового «Я», на думку А. Унгерера, сприяє виникненню певних емоційних проблем, таких як страх втратити зв'язок і бути забутим, почуття неповноцінності з заниженою самооцінкою, розрив між кіберобразом і реальним собою в нормальному житті, усе це може призвести до відчуття самотності, покинутості та відокремленості – до повного нещастя [12]. Захоплення спілкуванням у мережі призводить до втрати реальної комунікації, інформаційного перевантаження та збільшення соціальних взаємодій у кіберпросторі, залежності від гаджетів, небезпекою втрати недоторканості приватного життя та особистих даних, зниження потреби в офлайн-спілкуванні та міжособистісній взаємодії.

Зручність онлайнсервісів має дві сторони. По-перше, безперечно, зручніше оплатити покупки чи комунальні платежі за допомогою онлайн-банкінгу, а по-друге, «люди, які шукають інформацію в Мережі, самі стають джерелом інформації» [13, р. 1038], відбувається втрата конфіденційності – «цифрові сліди» (запити в інтернеті, користування банківською карткою, відео чи фотографії на наших соціальних сторінках), які залишаються в мережі. Як зауважує М. Требін, «майже всі онлайн-простори контролюються комерційними компаніями та державою. Вони знають, хто ми, коли у нас день народження, що ми шукаємо онлайн, де працюємо, де ми були, які наші обличчя та обличчя наших друзів і родичів, у що ми віримо, які наші політичні погляди, тобто наше осо-

бисте життя знаходиться під їх майже повним конт-ролем» [14, с. 16]. Наслідком цього може стати використання персональних даних, надсилання фейкової або маніпулятивної інформації, інтернет-шахрайство тощо.

У гуманітарному дискурсі існує значна кількість дефініцій поняття «цифрова ідентичність». М. П. Требін вважає, що «у цифрову епоху ідентичність перестає бути виключно біографічною чи соціальною конструкцією – вона дедалі більше формується у взаємодії з цифровими технологіями, платформами та алгоритмами. Поняття *цифрової ідентичності* охоплює не лише дані, які користувач залишає в мережі, але й способи самопрезентації, взаємодії, рефлексії та навіть самосприйняття, ... цифрова ідентичність – це єдність «Я-віртуального», що маніфестує цифровий компонент віртуальної особистості (цифровий образ, цифровий профіль, цифровий слід, цифрове ім'я тощо), і «Я-реального», що репрезентує єдність біопсихосоціальної реальної особистості» [3, с. 16; 19]. В. Токарева наголошує на тому, що «цифрова ідентичність – це сукупність всієї інформації про особу в цифровому просторі, а саме: персональні дані, «цифровий слід», цифрову репутацію, дані про взаємодію з іншими суб'єктами в мережі та інформацію про будь-які вчинювані дії, навіть якщо вони були видалені з публічного доступу в інтернеті, тощо» [15, с. 38].

У контексті інформаційного суспільства змінюється образ людини, яка перетворюється на динамічного, інформаційно-мережевого агента, формується феномен цифрової ідентичності. «В інформаційному середовищі людина стикається з декількома видами ідентичності, які піддаються позитивним і негативним змінам під впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Головними з них є два типи ідентичності: *ipse*-ідентичність (відчуття власної особистості) та *idem*-ідентичність (більш формальна ідентичність, що залежить від контексту, оточення й ситуації). Захисники недоторканності приватного життя і прав людини підкреслюють перш за все загрозу *ipse*-ідентичності. Комп'ютери накопичують знання, створюють профілі, здійснюючи внесок в *idem*-ідентичність користувача, який не підозрює про ці профілі й про те, як вони впливають на його *ipse*-ідентичність. Це суттєво впливає на позитивну свободу індивіда, оскільки світ, з яким він взаємодіє, вже обраний для нього» [11, с. 10].

Як зауважує В. Мортеза, цифрова ідентичність в інтернеті – це створення та презентація особи у віртуальному середовищі, яке може збігатися з ідентичністю реальної фізичної особи або не збігатися з нею в разі створення несправжньої, фейкової цифрової особи [16]. Відомо, що для користування мережею Інтернет потрібно виконати базові вимоги, перш за все створити свій «цифровий» образ (віртуальний «паспорт»): *nickname* та IP-адресу, які

і є цифровою ідентичністю (всі дані про особу, які зберігаються у інформаційному просторі), що формується у взаємодії та комунікації з іншими користувачами мережі.

Безсумнівно, що цифрові технології та різноманітні гаджети постійно будуть вдосконалюватися, спектр мережевих інтеракцій та соціальної колаборації буде розширюватися, формуючи нові поведінкові патерни як у професійній, навчальній та науковій діяльності, так і в повсякденній поведінці та комунікації. Відповідно, для індивіда збільшуватиметься роль рефлексії та саморефлексії у процесі оцінювання інформації, вдосконалення цифрової самопрезентації, у суспільному плані – необхідність розвитку інфраструктури та кібербезпеки для забезпечення безпеки та конфіденційності користувачів.

Висновки. Класичне тлумачення людини, наділеної моральними наративами, Радіо, самосвідомістю та автономією, в умовах інформаційного суспільства трансформується в дуальність фізичного та цифрового «Я».

Сучасні технології породжують онтологічні та антропологічні зміни, змінюють соціальні практики і структуру людської суб'єктності. Людина в інформаційному суспільстві одночасно може жити як у фізичному, так і в цифровому просторі, тому може експериментувати з власною ідентичністю, не зважаючи на тілесні та гендерні обмеження, змінювати образи-маски власного і «Я», задовольняти свої комунікативні, когнітивні, соціальні потреби. При цьому процес самоідентифікації та самосприйняття постійно прискорюється та модифікується під впливом стандартизованих алгоритмів у технологічній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Best S., Kellner D. *The Postmodern Adventure: Science, Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*. New York : Guilford, 2001. 313 p.
2. Чайка І., Вишневецький Р., Павловський В. Концепції інформаційного суспільства: філософсько-антропологічний аналіз. *Humanities Studies*. 2024. Вип. 18 (95). С. 79–87. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08>.
3. Требін М. П. *Номо Digitalis: трансформація ідентичності в епоху цифрових технологій. Людина в цифровому суспільстві: сучасні тренди* : монографія. Харків : Право, 2025. С. 5–43.
4. Turkle Sh. *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. New York : Simon & Schuster, Inc., 1984. 387 p.
5. Kroker A. Weinstein M. *Data trach. The theory of the virtual class*. Montreal : New World Perspectives, 1994. 176 p.

6. Бугайов М. В. Віртуалізація особистості як культурний феномен цифрового суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. №2. С. 9–13.
7. Гоян, І. М., Дойчик, М. В., Даниляк, Р. П. Проблема ідентичності особистості у контексті розвитку SMART-суспільства: філософський аналіз. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. №12. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17347642>.
8. Botz-Bornstein T. *The Philosophy of Lines: From Art Nouveau to Cyberspace*. London : Palgrave Macmillan, 2021. 26 p.
9. Turkle Sh. *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other*. New York : Basic Books, 2011. 379 p.
10. Крупа А. Вплив ІКТ на світоглядні та ціннісні орієнтації особистості у добу інформаційного суспільства. *Humanities Studies*. 2025. Вип. 25 (102). С. 76–85.
11. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. №1 (40). С. 8–20.
12. Ungerer A. Homo disruptus and the future church. *HTS Theologiese Studies*. 2019. Vol. 75. №4. P. 1–8. doi: <https://doi.org/10.4102/hts.v75i4.5447>.
13. Youyou W., Kosinski M., Stillwell D. Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans. *PNAS*. 2015. Vol. 112. №4. P. 1036–1040. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1418680112> (дата звернення: 27.03.2026).
14. Требін М. П. Цифрове суспільство: спроба проникнення в сутність. *Цифрова епоха: міждисциплінарний дискурс* : монографія. Харків : Право, 2024. С. 4–30.
15. Токарева В. О. Щодо питання цифрової ідентичності у мережі Інтернет. *Приватне та публічне право*. 2022. №4. С. 35–40.
16. Morteza V. N. Person and Personality in Cyber Space: A legal analysis of virtual identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2016. Vol. 10 (1). P. 1–17.

REFERENCES

1. Best, S., Kellner, D. (2001). *The Postmodern Adventure: Science, Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*. New York: Guilford.
2. Chaika, I., Vyshnevetskyi, R., Pavlovskyi, V. (2024). Kontseptsii informatsiinoho suspilstva: filozofsko-antropolohichniy analiz. *Humanities Studies*, 18(95), 79–87. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08> [in Ukrainian].
3. Trebin, M. P. (2025). Homo Digitalis: transformatsiia identychnosti v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohii. *Liudyna v tsyfrovomu suspilstvi: suchasni trendy*. Kharkiv: Pravo, 5–43 [in Ukrainian].
4. Turkle, Sh. (1984). *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. New York: Simon & Schuster, Inc.
5. Kroker, A., Weinstein, M. (1994). *Data trach. The theory of the virtual class*. Montreal: New World Perspectives.

6. Buhaiiov, M. V. (2024). Virtualizatsiia osobystosti yak kulturnyi fenomen tsyfrovoho suspilstva. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 2, 9–13 [in Ukrainian].
7. Hoian, I. M., Doichyk, M. V., Danyliak, R. P. (2025). Problema identychnosti osobystosti u konteksti rozvytku SMART-suspilstva: filosofskyi analiz. *Visnyk humanitarnykh nauk – Journal of the Humanities*, 12. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17347642> [in Ukrainian].
8. Botz-Bornstein, T. (2021). *The Philosophy of Lines: From Art Nouveau to Cyberspace*. London: Palgrave Macmillan.
9. Turkle, Sh. (2011). *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other*. New York: Basic Books.
10. Krupa, A. (2025). Vplyv IKT na svitohliadni ta tsinnisni orientatsii osobystosti u dobu informatsiinoho suspilstva. *Humanities Studies*, 25(102), 76–85 [in Ukrainian].
11. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2019). Liudyna v informatsiinomu suspilstvi: problema moralnoi identyfikatsii. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(40), 8–20 [in Ukrainian].
12. Ungerer, A. (2019). Homo disruptus and the future church. *HTS Theologiese Studies*, 75, 4, 1–8. doi: <https://doi.org/10.4102/hts.v75i4.5447>
13. Youyou, W., Kosinski, M., Stillwell, D. (2015). Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans. *PNAS*, 112, 4, 1036–1040. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1418680112>
14. Trebin, M. P. (2024). Tsyfrove suspilstvo: sprobа pronyknennia v sutnist. *Tsyfrova epokha: mizhdystsyplinarnyi diskurs*. Kharkiv: Pravo, 4–30 [in Ukrainian].
15. Tokarieva, V. O. (2022). Shchodo pytannia tsyfrovoy identychnosti u merezhi Internet. *Pryvatne ta publichne pravo – Private and Public Law*, 4, 35–40 [in Ukrainian].
16. Morteza, V. N. (2016). Person and Personality in Cyber Space: A legal analysis of virtual identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 10(1), 1–17.

Kutsepal Svitlana Viktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines of the Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Poltava, Ukraine

DIGITAL IDENTITY AS A PHENOMENON OF THE INFORMATION SOCIETY

This article presents a socio-philosophical analysis of the phenomenon of digital identity as a product of the sociocultural reality of the information society, where cyberspace facilitates the formation of diverse self-images. The thesis regarding the transformation of an individual's familiar lifeworld under the influence of information and communication

technologies into the world of digital culture and digital communication is substantiated. It is demonstrated that the classical conception of a person endowed with moral narratives, Ratio, self-awareness, and autonomy transforms, in the context of the information society, into a duality of the physical and digital “self.” In the information society, a person can simultaneously inhabit both physical and digital spaces, and thus can experiment with their own identity, change the masks of their self, and satisfy their communicative, cognitive, and social needs.

Keywords: *human, society, information society, digital society, identity, digital identity.*

Статтю подано / Submitted: 15.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 27.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 20.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Трияк Максим Віталійович, аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна
E-mail: makcimkaid@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-6302-5435

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ РАКУРС

Проаналізовано ціннісні підвалини сучасної освіти в демократичних країнах. Зазначено, що основоположними цінностями європейського освітнього простору є демократизм, толерантність, свобода вибору, рівність учасників освітнього процесу, практичне спрямування знань. Підкреслюється, що для вітчизняної системи освіти важливе гармонійне поєднання національних ціннісних пріоритетів та європейських цінностей.

Ключові слова: *освіта, цінності, європейський освітній простір, світогляд, трансформаційне навчання, цінності освіти для сталого розвитку.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта розвивається у складних умовах зіткнення глобальних тенденцій та національних особливостей. У такій ситуації постає необхідність збереження й розвитку вітчизняних цінностей освітнього простору із залученням найкращого закордонного досвіду. Важливість дослідження ціннісного підґрунтя освітнього простору обумовлена низкою причин: такі цінності становлять основу виховання молодого покоління, деформації таких цінностей можуть мати значний негативний соціальний ефект, неналежна увага до цінностей сучасної освіти призводить до зниження рівня духовного розвитку суспільства загалом.

Аналізуючи цінності української освіти ми маємо враховувати також євроінтеграційний поступ нашої держави, визначити її місце в європейському освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснюючи дослідження ціннісних пріоритетів сучасної освіти у філософському вимірі, можна виокремити декілька груп наукових праць у цій площині.

До першої групи відносяться наукові розвідки, присвячені визначенню поняття «цінність» та його характеристик. Авторами таких праць є В. Бобрицька [1], В. Франкл [2], С. Матяж та А. Березянська [3] та ін.

Друга група досліджень представлена науковцями, які аналізували ціннісний світ студентської молоді, особливості впровадження цінностей засобами освіти – Д. Подолянчук [4], І. Кучинська [5], З. Гнатів [6], Л. Сокурянська [7].

Третя група робіт репрезентована дослідниками, які розкривають проблему кореляції європейських цінностей освіти з національними (вітчизняними) освітніми аксіологемами, – С. Золотухіна, О. Іонова, С. Лупаренко [8], Р. Винничук, Л. Кравченко [9].

Четверта група наукових розробок спрямована на з'ясування ціннісної підйоми трансформаційного навчання. Дослідження в цьому напрямку здійснювали Дж. Мезіров [10], Ю. Калиновський, В. Кротюк, Р. Зоркін [11], О. Висоцька, С. Резніков, Є. Рогова, О. Висоцький, М. Ватковська [12].

Формулювання мети. У межах цього дослідження планується окреслити ціннісні орієнтири сучасної освіти з подальшою їх екстраполяцією на вітчизняні освітні реалії.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтири сучасних систем освіти можуть різнитися залежно від країн, цивілізаційно-культурних кластерів їхнього втілення, історичних і соціально-культурних аспектів.

На початку нашої наукової розвідки визначимось з поняттям «цінність». Як зазначає В. Бобрицька, основними смисловими маркерами поняття «цінність» є такі:

- «1) цінність спрямована на задоволення потреб та інтересів людини, соціальних груп, суспільства загалом;
- 2) цінності є основою особливої реальності (індивідуальної, соціальної), яка ґрунтується на позитивній значущості для відповідних суб'єктів;
- 3) цінність – це характеристика «особливої значущості речей, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта;
- 4) цінність – це те, що впливає на мотивацію і вибір способів поведінки людини» [1, с. 158].

Натомість В. Франкл трактував цінності як смислові універсальні структури, що викристалізуються як результат узагальнення стереотипних практичних дій та ситуацій. Такі ситуації з певною періодичністю проявляються в історії людства та осмислюються вченими. В. Франкл виокремлював три групи цінностей: «цінності творчості (що ми даємо життю); цінності переживання (що ми беремо від світу); цінності відношень (яку позицію ми займаємо відносно долі, яку ми можемо змінити)» [2].

Загалом варто погодитися з висновком С. Матяж та А. Березянської про те, що загальної класифікаційної системи цінностей у наявних наукових дослідженнях фактично не існує. На думку цих науковців, найбільш поширена класифікація цінностей здійснюється за такими критеріями:

- «1) за об'єктом засвоєння – матеріальні, морально-духовні;
- 2) за метою – егоїстичні, альтруїстичні;
- 3) за рівнем узагальненості – конкретні, абстрактні;
- 4) за способом вияву – ситуативні, стійкі;
- 5) за роллю в діяльності людини – термінальні, інструментальні;
- 6) за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.);
- 7) за приналежністю – особистісні, групові, колективні, суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські» [3, с. 28–29].

Значущість тих або інших цінностей для конкретного суспільства та його системи освіти детермінована ментальними, культурними, історичними, соціально-економічними та правовими чинниками, дія яких має комплексний характер. Спираючись на вищезначену тезу, можна констатувати, що будь-яка освітня система має як загальні, так і неповторні риси порівняно з іншими.

Розмірковуючи над ціннісними орієнтирами української освіти, В. Бобрицька стверджує, що «аксіологічними азимутами сучасної освіти України мають стати гуманістичні й гностичні цінності, цінності соціальних відносин, цінності громадянського виховання, цінності та ідеали в умовах відкритої освіти, цінності сімейного виховання, здоров'язбережувальні цінності» [13, с. 16].

Для якісного визначення ціннісних орієнтирів сучасної освіти, вітчизняної зокрема, ми маємо спиратись як на загальнодержавні пріоритети в цій царині, так і на ціннісні потреби сучасної молоді, розуміти їхні світоглядні особливості.

Як підкреслює Д. Подолянчук, ціннісні орієнтації сучасних студентів характеризуються плюралізмом і різноспрямованістю. Вони складаються як із загальнолюдських духовних цінностей (свобода вибору, незалежність у вчинках та рішеннях, чесність, можливість вільно обирати спосіб життя), так і низки індивідуальних цінностей, важливих для приватного життя (наявність міцного здоров'я, дітей, щасливий шлюб, матеріальний добробут), та емоційно-психологічної гармонії (кохання, дружні відносини, радість від життя, можливості щодо творчості та самоствердження). Окрема важлива для студентства група цінностей пов'язана з професійною та соціальною самореалізацією. Ідеться про продуктивне життя, цікаву роботу, кар'єру, діяльнісну ефективність, наявність можливостей розкрити свої таланти. Перелік таких цінностей протягом останнього часу не зазнав суттєвих змін. Вищезначений науковець у висновку констатує, що пріоритетність цих цінностей «не має сталого характеру й перебуває у процесі постійного динамічного коригуван-

ня залежно від зміни загальних настроїв суспільства, його політичного, економічного та духовного стану. Тому зміст і структура ціннісних орієнтацій студентської молодці потребує постійного комплексного та системного моніторингу» [4, с. 268].

Напрацьовуючи напрями освітньої політики держави, украй важливо враховувати ціннісні та професійні потреби сучасної молоді, «відповідаючи» на них оновленими освітніми програмами. При цьому в освітніх закладах мають не тільки надавати молоді знання, а й формувати в неї громадянські якості та закладати світоглядно-ціннісний фундамент для подальшої професійної діяльності.

На переконання І. Кучинської, яке ми цілком поділяємо, сучасний вищий освітній заклад має не тільки надавати студентам необхідний обсяг знань та навичок, а й формувати особистість, яка може креативно мислити, аналізувати дійсність, продукувати професійні рішення, виробляти власну життєву позицію, наповнювати світогляд ціннісними орієнтирами, ідеалами, принципами, визначаючи на цій основі ставлення до себе, навколишнього світу та адаптуючись до швидкоплинних умов життя. Для реалізації цих завдань, на думку І. Кучинської, необхідно коригувати стратегію управління навчальним процесом, переносячи акцент на формування особистості як суб'єкта навчально-виховної діяльності. У зв'язку з цим «постала проблема перебудови і підвищення якості та ефективності педагогічного процесу. У сучасних реаліях освіта одержує нові філософські й методологічні передумови: демократизацію, індивідуалізацію, свободу творчості, що прямо стосується поняття гуманізації як способу, засобу формування цінностей. За умови саме гуманізації освіти, при побудові освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності, змінюється ціннісна парадигма, у якій, що особливо важливо, домінуючими, пріоритетними стають морально-етичні цінності» [5, с. 69].

Важливо, щоб сучасна система освіти закладала стійку систему духовних цінностей у майбутніх громадян, формувала стиль життя, що ґрунтується на моральних нормах, повазі та людяності, толерантності та рівності.

З. Гнатів зауважує, що саме відповідний стиль життя і системи цінностей відрізняють сучасні соціальні групи та суспільство загалом. «Парадигма світосприйняття змінює і парадигму освіти. Бо освіта – це про «світ», це про світогляд, це про культуру. Вона залишається могутнім рушієм життя і тоді, коли світ завмирає в тенетах пандемії чи війни і в такі складні часи дозволяє наочно бачити тих свідомих, мислячих, освічених громадян, які завдяки сво-

єму розумінню, своїм навичкам, своїм цінностям виконують ті настанови, які протидіють поширенню вірусу чи зла» [6, с. 31].

На сьогоднішній день українська система освіти поступово «вмонтовується» в європейський освітній простір, що потребує корекції не тільки законодавчої бази, але й відповідних ціннісних пріоритетів.

Проаналізувавши низку наукових праць, С. Золотухіна, О. Іонова, С. Лупаренко зазначають, що європейські освітні практики спираються на такі цінності, як демократія і толерантність, які є керівними принципами соціального буття й організації соціально-політичної системи, що у свою чергу передбачає втілення відповідних ціннісних орієнтирів:

- національна детермінованість (відтворення історичних знань про власну країну; формування національної ідентичності) і міжнародні пріоритети (знання про генезу ЄС; розуміння природи глобалізації та міграційних процесів; знання про культурно-релігійні особливості у світі; навички критичного аналізу сучасних міжнародних тенденцій);

- правова та соціальна рівність як основа європейського співжиття;
- неприйняття ксенофобії та дискримінації;
- пропорційне представництво та реалізація принципу верховенства права (соціально-політичні та економічні процеси в ЄС, у сфері освіти також, ґрунтуються на добровільно прийнятих та узгоджених договорах, а законність та справедливість підтримується незалежною судовою владою);

- захист прав і свобод людини;
- повага до людської гідності, яка є основою прав людини;
- солідарність як підґрунтя інтеграційних процесів;
- свобода від державного та громадського втручання в особисте життя;
- гуманізм як втілення абсолютної цінності буття особистості: вбирає в себе повагу до людини та прийняття особливостей її індивідуального розвитку; гуманізм становить підґрунтя функціонування європейської освіти та сприяє успішній самореалізації особистості на шляху досягнення визначених пріоритетів саморозвитку;

«– міжособистісні стосунки як важлива складова частина соціальних зв'язків та спілкування людей, вони ґрунтуються на повазі до всіх людей, визнанні їхнього права на власну думку тощо;

- мир і міжнародне взаєморозуміння;
- міжкультурна освіта, що зумовлюється, зокрема, легальними і нелегальними міграційними потоками у країнах Європи, мобільністю освіти, просуванням ідеї соціальної згуртованості шляхом включення до освітнього процесу всіх його учасників із різних країн;

– екологічна обізнаність – усвідомлення того, що відбувається в навколишньому середовищі, прийняття на себе екологічної та соціальної відповідальності, зміни в поведінці людини стосовно збереження навколишнього середовища» [8, с. 43–44].

Європейські ціннісні пріоритети до певної міри втілюються у вітчизняній системі освіти, починаючи з проголошення державної незалежності України в 1991 р. З нашої точки зору, реалізація євроцентричних цінностей в освітньому просторі нашої держави потребує системності, послідовності та узгодження з національними ціннісними ідеалами. Водночас некритичне сприйняття закордонних освітніх практик та аксіологом може негативно вплинути на вітчизняну систему освіти, деформувати її духовні основи.

Одним із пріоритетів сучасної освіти є реалізація концепції «трансформаційного навчання», яка дозволяє суб'єкту освіти максимально втілити власні потреби в інтелектуальній та професійній самореалізації протягом життя. Трансформаційне навчання сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу суб'єкта освіти, дозволяє побудувати індивідуальну траєкторію інтелектуального, професійного та духовного розвитку. Така форма навчання є людиноцентричною, гуманістичною, ціннісно орієнтованою.

З точки зору засновника концепції трансформаційного навчання Дж. Мезірова, сам процес отримання знань визначається як простір реалізації свободи, де кожна людина має право критично усвідомити кордони наявних інтелектуальних можливостей, переглянути їхнє сутнісне наповнення та виявити здібності подолати психологічні й культурні обмеження в тому випадку, коли вони заважають неупередженому сприйняттю власних можливостей та соціальних ролей, а також стримують реалізацію більш адекватної та вільної для саморозвитку моделі соціальної взаємодії, яка поєднує в собі наявний досвід і нові форми буття в соціумі [10].

Свобода вибору форм навчання є ключовою цінністю в сучасному демократичному суспільстві. Такий ціннісний орієнтир освітнього простору стосується не тільки молодого покоління, він повинен забезпечуватись протягом усього життя людини. Ю. Калиновський, В. Кротюк, Р. Зоркін доводять, що трансформаційне навчання стає актуальним у постіндустріальному та інформаційному суспільствах. Методи і технології трансформаційного навчання дозволяють якісно опановувати знання, навички та узагальнювати життєвий досвід, сприяючи розвитку адаптаційних механізмів людини в нових суспільних реаліях з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах сучасного соціуму. «Трансформаційне навчання є багатовекторним, створюючи для людини простір для самоосвіти, саморозвитку, реалізуючи в такий спосіб

принцип вільного вибору життєвої траєкторії розвитку особистості. Поштовхом до трансформаційного навчання можуть бути як екстраординарні соціальні та особисті обставини життя людини, так і поступальний інтелектуально-духовний розвиток особистості» [11, с. 35–36].

Трансформаційне навчання забезпечує реалізацію таких цінностей освіти, як плюралізм, свобода вибору, суб'єктність, демократизм, рівність усіх учасників освітнього простору.

В умовах пандемії та російсько-української війни освіта стала важливою складником забезпечення сталого розвитку нашої держави, духовною опорою суспільних процесів. Як відомо в науковій літературі утвердилось окреме поняття «освіта для сталого розвитку». Феномен освіти для сталого розвитку базується на відповідній ціннісній основі, передбачає втілення системи принципів, норм, навчальних технологій тощо.

З точки зору І. Кореневої, визначальною особливістю освіти для сталого розвитку є її перманентний характер, що створює можливості неперервного осучаснення знань, удосконалення різноманітних навичок та вмій, посилення інтелектуального потенціалу, формування цінностей упродовж усього шляху становлення особистості. Системоутворювальним елементом неперервної освіти для сталого розвитку є соціальна потреба щодо розвитку осучасненого типу свідомості та підвищення рівня культури громадян, активізації їхнього власного потенціалу для участі в суспільних трансформаціях та стабільного розвитку на всіх етапах генези особистості. «Неперервний характер освіти для сталого розвитку зумовлює необхідність формування та впорядкування системи освітніх структур, що впроваджують дану форму освіти: державних і громадських, формальних, неформальних та інформальних. Єдність цілей освіти для сталого розвитку на кожному освітньому рівні та специфіка завдань кожної ланки вимагають тісного взаємозв'язку між ними, субординації й координації за спрямованістю освітньої діяльності, упровадження всього різноманіття педагогічних технологій, функціонування освіти для сталого розвитку в усіх типах закладів освіти [14, с. 117–118].

Освіта для сталого розвитку покликана втілити низку цінностей, які за деякими аспектами схожі з характеристиками трансформаційного навчання: неперервність освітніх практик із метою максимальної самореалізації людини, постійне прирощення актуальних знань у системі освіти як підґрунтя стабільного розвитку соціальних процесів, системність та етапність функціонування освітніх структур на основі загальних принципів освітньої політики держави, індивідуалізація навчання шляхом утвердження суб'єкт-суб'єктного навчання замість суб'єкт-об'єктного та ін.

Якісна система освіти та цінності, що в ній втілюються, мають стати тригером до подальших соціальних змін, основою для саморозвитку особистості, фундаментом для підняття культурного рівня громадян, інтелектуальним ядром соціально-економічного та духовного зростання держави.

Вітчизняні науковці З. Гнатів, Є. Шуневич, О. Гордєєва стверджують, що освіта є фундаментом всіх соціальних напрямів та сфер, інструментарієм суспільних перетворень, що детермінує розвиток усієї цивілізаційної системи. Отже, освіта – це потужний механізм, спираючись на який можна видозмінити світ. «У цьому контексті сучасна українська освіта, перебуваючи в стані реформування та трансформації відповідно до світового досвіду, має передусім спиратися на національну основу, український виховний ідеал, той орієнтир, котрий здатен протистояти чужим, не властивим нашій ментальності впливам, і володіє широкими можливостями розбудити та підтримувати в молодих душах велетенський потенціал загальнолюдських і національних цінностей» [15, с. 66].

Висновки. Отже, ціннісні орієнтири сучасної освіти є багатогранними та поліаспектними феноменами, які в різний спосіб втілюються під час навчально-виховного процесу. У філософському контексті вкрай важливо, що цінності є складником світогляду людини, становлять основу суспільної свідомості та визначають існування націй та держав у цьому світі.

Для демократичних держав, України зокрема, ціннісною основою функціонування освітнього простору є демократизм, індивідуалізм, повага до прав і свобод людини, її гідності, рівність усіх громадян щодо отримання освітніх послуг, толерантність до проявів інакшості, духовний плюралізм. Для українського освітнього поля актуальним завданням є гармонійне поєднання європейських освітніх орієнтирів із національними аксіологічними патернами, що сформувались протягом генези вітчизняних освітніх практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобрицька В. І. Аксіологічний дискурс ідеї педагогічної освіти в контексті сучасних запитів об'єднаної Європи XXI століття. *Освітня політика: філософія, методологія, практика* : міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 жовт. 2013 р.) : зб. матеріалів. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. С. 156–160.
2. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. 2022. URL: <https://worldinbooks.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/lyudyna-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psyholog-u-kontstabori-22037379.pdf> (дата звернення: 10.03.2026).
3. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету*

- ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». 2013. Вип. 213, т. 225. С. 27–30. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Npchdusoc_2013_225_213_7 (дата звернення: 10.03.2026).
4. Подоляничук Д. С. Ціннісні орієнтації студентської молоді як предмет соціально-психологічного дослідження. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 263–270. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.46>.
 5. Кучинська І. О. Цінності сучасної вищої освіти: пріоритети та перспективи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 30. С. 63–72. doi: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-30-63-72>.
 6. Гнатів З. Освіта як цінність та цінності сучасної освіти. *Освітній простір України в умовах війни: стан, можливості та обмеження розвитку* : матеріали наук. онлайн-конф. з міжнар. участю пам'яті докторки соціол. наук, професорки Світлани Щудло (11 жовт. 2024 р.). Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2025. С. 31–33. URL: http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7920/1/%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B2_-31-33.pdf (дата звернення: 11.03.2026).
 7. Сокурянська Л. Ціннісна обумовленість громадянської ідентифікації сучасного українського студентства. *Українське студентство у пошуках ідентичності* : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 247–303. URL: <https://socio.karazin.ua/resources/b6a85068ca3d49f5a20de464b8433aa8.pdf#page=247> (дата звернення: 11.03.2026).
 8. Золотухіна С. Т., Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Актуальні цінності сучасної європейської освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 76, т. 1. С. 42–46. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-1.7>.
 9. Винничук Р., Кравченко Л. Аксиологічний підхід у вітчизняній педагогічній науці та практиці: історико-педагогічна ретроспектива. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. Вип. 23. С. 22–28. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2019.23.183168>.
 10. Mezirow J. Perspective tranfomation. *Adult Education*. 1978. Vol. 28, Number 2. P. 100–109. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/074171367802800202>.
 11. Калиновський Ю. Ю., Кротюк В. А., Зоркін Р. Ю. Філософська рефлексія соціокультурних аспектів трансформаційного навчання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. № 1 (64). С. 26–40. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324494>.
 12. Philosophy and practice of education for sustainable development in Ukraine (on the example of secondary education in the Dnipropetrovsk region) / Vysotska O., Rieznikov S., Rohova E. et al. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10 (2). P. 256–266. doi: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p256>.
 13. Бобрицька В. І. Ціннісні орієнтири та ідеали сучасної освіти України. *Освітній дискурс* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 9 (11-12) : пед. науки. С. 7–18. URL: <https://>

enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/986f858a-b7b9-4d8c-9c08-bcaaf8852625/content (дата звернення: 10.03.2026).

14. Коренева І. М. Феномен «освіта для сталого розвитку»: сутність та сучасні особливості концепту. *Українській педагогічний журнал*. 2018. №2. С. 113–123. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ukrpj_2018_2_16 (дата звернення: 14.03.2026).
15. Гнатів З., Шуневич С., Гордєєва О. Смислоцінні траєкторії сучасних освітніх процесів. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2025. Вип. 31. С. 63–73. doi: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.31.331535>.

REFERENCES

1. Bobrytska, V. I. (2013). Aksiolohichniy dyskurs idei pedahohichnoi osvity v konteksti suchasnykh zapytyv ob'iednanoi Yevropy KhKhI stolittia. *Osvitnia polityka: filozofii, metodolohiia, praktyka*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, 156–160 [in Ukrainian].
2. Frankl, V. (2022). Liudyna u poshukakh spravzhnoho sensu. *Psykholoh u kontstabori*. URL: <https://worldinbooks.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/lyudyna-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psyholog-u-kontstabori-22037379.pdf> [in Ukrainian].
3. Matiazh, S. V., Berezianska, A. O. (2013). Klyasyfikatsiia tsinnosti ta tsinnisnykh oriiantatsii osobystosti. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyla kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia» – Scientific Works of Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy Complex, Vol. 225, issue 213, 27–30*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Npchdusoc_2013_225_213_7 [in Ukrainian].
4. Podolianchuk, D. S. (2020). Tsinnisni oriiantatsii studentskoi molodi yak predmet sotsialno-psykholohichnoho doslidzhennia. *Habitus – Habitus, issue 19, 263–270*. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.46> [in Ukrainian].
5. Kuchynska, I. O. (2021). Tsinnosti suchasnoi vyshchoi osvity: priorytety ta perspektyvy. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice, issue 30, 63–72*. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-30-63-72> [in Ukrainian].
6. Hnativ, Z. (2025). Osvita yak tsinnist ta tsinnosti suchasnoi osvity. *Osvitnii prostir Ukrainy v umovakh viiny: stan, mozhlyvosti ta obmezhenia rozvytku*: materialy nauk. onlain-konf. z mizhnarod. uchastiu pam'iaty doktoryky sotsiolohichnykh nauk, profesorky Svitlany Shchudlo (11 zhovtnia 2024 r.). Drohobych: DDPU im. I. Franka, 31–33. URL: http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7920/1/%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B2_-31-33.pdf [in Ukrainian].

7. Sokurianska, L. (2012). Tsinnisna obumovlenist hromadianskoi identyfikatsii suchasnoho ukrainskoho studentstva. *Ukrainske studentstvo u poshukakh identychnosti / za red. V. L. Arbieninoi, L. H. Sokurianskoi*. Kharkiv, 247–303. URL: <https://socio.karazin.ua/resources/b6a85068ca3d49f5a20de464b8433aa8.pdf#page=247> [in Ukrainian].
8. Zolotukhina, S. T., Ionova, O. M., Luparenko, S. Ye. (2021). Aktualni tsinnosti suchasnoi yevropeiskoi osvity. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and general academic schools*, 76(1), 42–46. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-1.7> [in Ukrainian].
9. Vynnychuk, R., Kravchenko, L. (2019). Aksiolohichni pidkhid u vitcheznyanii pedahohichnii nauksi ta praktytsi: istoryko-pedahohichna retrospektyva. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zb. nauk. prats. – The Sources of Pedagogical Skills: collection of scientific works, issue 23*, 22–28. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2019.23.183168> [in Ukrainian].
10. Mezirow, J. (1978). Perspective tranfomation. *Adult Education, Vol. 28, 2*, 100–109. <http://dx.doi.org/10.1177/074171367802800202>
11. Kalynovskyi, Yu. Yu., Krotiuk, V. A., Zorkin, R. Yu. (2025). Filosofska refleksiiia sotsiokulturnykh aspektiv transformatsiinoho navchannia. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofiiia, filosofiiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(64), 26–40. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324494> [in Ukrainian].
12. Vysotska, O., Rieznikov, S., Rohova, E., Vysotskyi, O., Vatkovska, M. (2021). Philosophy and practice of education for sustainable development in Ukraine (on the example of secondary education in the Dnipropetrovsk region). *European Journal of Sustainable Development*, 10(2), 256–266. doi: [10.14207/ejsd.2021.v10n2p256](https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p256)
13. Bobrytska, V. I. (2018). Tsinnisni oriientyry ta idealy suchasnoi osvity Ukrainy. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats – Educational Discourse: collection of scientific papers, issue 9 (11-12)*, 7–18. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/986f858a-b7b9-4d8c-9c08-bcaaf8852625/content> [in Ukrainian].
14. Koreneva, I. M. (2018). Fenomen «osvita dlia staloho rozvytku»: sutnist ta suchasni osoblyvosti kontseptu. *Ukrainskii pedahohichni zhurnal – Ukrainian Educational Journal*, 2, 113–123. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ukrpj_2018_2_16 [in Ukrainian].
15. Hnativ, Z., Shunevych, Ye., Hordieieva, O. (2025). Smyslotsinni traiektorii suchasnykh osvitnikh protsesiv. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii – Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action, issue 31*, 63–73. doi: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.31.331535> [in Ukrainian].

Trynyak Maksym Vitaliyovych, postgraduate of Prof. M. D. Kul'taieva
Philosophy Department, G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical
University, Kharkiv, Ukraine

VALUE ORIENTATIONS OF MODERN EDUCATION: A PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE

The value foundations of modern education in democratic countries are analyzed. It is noted that the fundamental values of the European educational space are democracy, tolerance, freedom of choice, equality among participants in the educational process, and the practical orientation of knowledge. It is emphasized that, for the national education system, the harmonious combination of national value priorities and European values is of particular importance.

Keywords: *education, values, European educational space, worldview, transformative learning, values of education for sustainable development.*

Статтю подано / Submitted: 05.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 17.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 23.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Коваленко Микола Вікторович, аспірант кафедри філософії,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна
e-mail: 3355400693@gmail.gov.ua
ORCID ID: 0009-0005-1000-2530

РОЛЬ САМОПІЗНАННЯ В ДУХОВНОМУ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

Проаналізовано структуру та характерні риси самопізнання в контексті духовного розвитку сучасного юриста. Розкрито змістовне наповнення таких складників самопізнання, як самоспостереження, рефлексія, самоаналіз, самооцінка. Стверджується, що самопізнання є підґрунтям для самоконструювання та саморегулювання особистісних і професійних якостей правника. Зазначено, що самопізнання ґрунтується на відповідній ціннісній системі, яка набута юристом під впливом особливостей виховання й навчання, ментальних і культурних характеристик соціуму.

Ключові слова: самопізнання, юридична діяльність, самоаналіз, духовні цінності юриста, саморозвиток, самоконструювання, саморегулювання.

Постановка проблеми. Юридична діяльність є багатогранною та поліаспектною. Вона потребує від сучасного правника не тільки глибоких професійних знань, але й високого рівня духовного розвитку. Діяльність юриста має значний соціальний вплив – від його рішень, принципової позиції, особистих моральних цінностей залежить доля конкретних людей. У зв'язку з цим сучасний юрист має вдосконалювати не тільки фахові компетентності, але й дбати про підвищення рівня власного духовного розвитку, зокрема шляхом самопізнання. Технології та засоби самопізнання дозволяють людині чітко усвідомити свої потреби й інтереси, визначити вектори особистісного зростання і, як наслідок, скоригувати професійну та соціальну поведінку. Юрист, який у своїй професійній діяльності здатен творчо використовувати результати духовного самопізнання, може краще зрозуміти потреби та мотивацію клієнтів, запропонувати оптимальне вирішення його проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самопізнання простежується у філософських та наукових текстах, починаючи зі стародавніх часів. У нашому дослідженні, ми спирались лише на сучасну літературу,

у зв'язку з неможливістю охопити в рамках статті достатньо широку джерельну базу щодо самопізнання. Зокрема, Л. Терлецька [1], В. Лисун [2], Ю. Гундertaйло, В. Климчук, О. Кляпець [3] та інші розкривають сутність само-спостереження як елемента самопізнання. Рефлексію у структурі самопізнання, її значення та особливості представлено в роботах З. Ковальчук [4], Т. Палько [5], Я. Чапак, Г. Чуйко [6]. У наукових працях Л. Подкоритової, А. Брезденюк [7], І. Шамрай [8] надано комплексне розуміння та розкрито функції самоаналізу як складника самопізнання. О. Бойко та Г. Горун [9], С. Дмитрієва та Т. Гуменюк [10], Л. Папітченко [11] досліджують смислове навантаження феномену самооцінки під час самопізнання.

Окрему групу наукових досліджень присвячено з'ясуванню взаємовпливу та співвідношенню самопізнання, саморозвитку, самоконструювання та становлення самосвідомості особистості загалом і сучасного юриста зокрема (В. Лозовой та О. Єрахторіна [12], С. Гладкий [13], Т. Титаренко [14], С. Кононенко [15]).

Формулювання мети. Дослідити особливості самопізнання в духовному розвитку сучасного юриста.

Виклад основного матеріалу. Духовне становлення людини будь-якої професії неможливе без самопізнання, оскільки саме через його механізми формуються підвалини для самовдосконалення та саморозвитку. Юридична діяльність за своєю природою спрямована на людину та її пізнання, що створює об'єктивні передумови необхідності самопізнання сучасним правником. Реалізуючи сократівське гасло: «Пізнай самого себе», – юрист більш глибоко починає усвідомлювати людську сутність, психологічні та ціннісні особливості поведінкових моделей у сучасному суспільстві, причини розповсюдження девіантної поведінки та деформацій правосвідомості й правової культури серед різних верств населення тощо.

Як доречно зауважує Л. Терлецька, процес самопізнання включає в себе самоспостереження, рефлексію, самоаналіз та самооцінку. Зокрема, самоспостереження – це фіксація та аналіз власних дій, вчинків, думок, почуттів. Самоспостереження є важливим складником контролю людини за особистою поведінкою та діяльністю. «При дослідженні деяких особливостей перебігу переживань спеціально організоване спостереження може виступати як цінний науково-дослідницький метод (так званий інтроспективний метод)» [1, с. 152].

Здійснюючи самоспостереження, юрист на практиці реалізує метод інтроспекції. «Основою аналітичної інтроспекції (розроблено в школі Е. Тігченера) є спроби людини виділити та ідентифікувати образи, психічні стани, почуття, констатувати емоції, не надаючи відчуттям якісної характеристики.

Систематична інтроспекція (Вюрцбурзька школа) передбачає спостереження за основними етапами й механізмами усвідомлення і розуміння когнітивних процесів та світосприйняття з подальшою систематизацією отриманої інформації, відтворюючи у ретроспективному звіті» [2, с. 185]. Людина за власним бажанням, здійснюючи самопізнання, може спостерігати за своїм внутрішнім світом та фіксувати результати цих спостережень (наприклад у щоденнику) для подальшого аналізу.

Наступним елементом самопізнання в духовному розвитку сучасного юриста є рефлексія – процес переосмислення власних думок, вчинків, ціннісних орієнтирів. З. Ковальчук підкреслює, що «філософи, трактуючи поняття індивіда, пов'язують його рефлексію з роздумами про самого себе; самоспостереженням; аналізом власних дій, думок, емоцій; зверненням свідомості на себе, усвідомленням свого внутрішнього стану. Породження нового знання у свідомості індивіда – це завжди рефлексія» [4, с. 178]. Рефлексуючи з приводу власних думок, подій, вчинків юрист формує нове власне знання, усвідомлює емоційний фон соціальних та особистих подій, переглядає основи професійної діяльності й соціальної поведінки.

Для розуміння ролі самопізнання в духовному розвитку юриста варто визначити всю поліфонію підходів до феномену рефлексії. На думку Т. Палько, щодо тлумачення рефлексії можна виокремити такі підходи: «індивідуально-творчий, соціокультурний, системний, акмеологічний, особистісний, діяльнісний та ін. Так, акмеологічний підхід до розуміння рефлексії дозволяє визначити шляхи та напрямки особистісного та професійного розвитку людини, враховуючи їх можливі умови та передбачаючи її рішення; згідно з системним підходом, рефлексія – це складна динамічна цілісна система, здатна до самоорганізації; в особистісному – рефлексія виражається через здатність особистості до самопізнання, самоаналізу та саморозуміння з метою саморозвитку та самовдосконалення, до переосмислення свого життєвого шляху» [5, с. 199–201].

Процес рефлексії як елемент духовного самопізнання не відбувається одномоментно, а розгортається за відповідними стадіями. Я. Чаплак та Г. Чуйко виокремлюють низку послідовних етапів рефлексування:

1) усвідомлення об'єкта рефлексії та його характеристик (рефлексувати перманентно щодо всього довколишнього неможливо). Рефлексія передбачає, що людина виокремлює відповідний сегмент дійсності, який сприймається та моделюється в даний момент часу;

2) концентрація на об'єкті рефлексії у статичності – необхідно «призупинити» динаміку об'єкта рефлексії, оскільки в іншому випадку рефлексування стане «нескінченним» і не матиме конкретних результатів;

3) смислова та вольова зосередженість на об'єкті рефлексії для подальшого його дослідження, перевірки змістовних аспектів, можливих векторів змін;

4) «безпосередній процес рефлексування як аналіз, осмислення, обмірковування, розуміння й усвідомлення особливостей об'єкта рефлексії зі створенням у результаті рефлексивного уявлення про нього, передбачення можливих напрямків його зміни та його впливу на людину;

5) поява цілісного, системного відрефлексованого уявлення про об'єкт рефлексії, розуміння його наслідків для життєдіяльності та подальших перспектив людини; долучення його до сфери усвідомленого та життя людини в цілому. Зазначимо, що мова йде про дію рефлексії, рефлексування як процес, як обмірковування змісту та складових мислення людини, осмислення її переживань і дій (у тому числі їх причин і наслідків)» [6, с. 42–43].

Суголосним із рефлексією елементом самопізнання є самоаналіз. На нашу думку, самоаналіз є більш широким за змістом поняттям порівняно з рефлексією й передбачає здатність індивіда до усвідомлення й переоцінки власних інтересів, цінностей, потреб, рис характеру, врешті-решт способу життя тощо.

Л. Подкоритова, А. Брезденюк, спираючись на наукові праці низки вчених, наголошують на тому, що «можна відзначити близькість змістів рефлексії і самоаналізу. Водночас варто звернути увагу, що грецьке слово «analysis» перекладається на українську як «розчленування, розкладання». Відтак самоаналіз у психологічному контексті можна розуміти як розкладання особою своєї особистості на певні складові і їх вивчення (за Г. Баллом ми розглядаємо особистість як специфічну системну якість особи)» [7, с. 115].

Таким чином, самоаналіз як елемент самопізнання юриста передбачає його здатність виокремлювати й осмислювати окремі складники, події, поведінкові реакції у своїй професійній діяльності.

У світогляді юриста необхідність самоаналізу та його якісні характеристики змінюються під впливом низки чинників: вікові зміни, рівень освіти, тенденції в соціальному середовищі, потреби у професійній діяльності тощо.

Для розуміння важливості самоаналізу під час професійної діяльності юриста, ми вважаємо за можливе екстраполювати ідеї І. Шамрай щодо педагогічної сфери у правничу площину. Підтримуємо ідею цього фахівця про те, що потреба у формуванні здатності до самоаналізу виникає й актуалізується під час професійного становлення та розвитку, коли апробовані раніше методи не дають змогу якісно виконувати професійні завдання, коли юрист стикається з нестандартною ситуацією. «У таких випадках аналіз нестандартної ситуації супроводжується виникненням ускладнень, що обумовлюють необхідність осмислення проблеми, визначення нових підходів до її вирішення. В такий спосіб проектується наступні етапи професійного саморозвитку» [8, с. 74].

Безсумнівно, самоаналіз у професійній діяльності юриста стає дієвим методом інтелектуального й духовного розвитку – сприяє засвоєнню нових знань, дозволяє адекватно оцінювати і коригувати власну діяльність, посилювати орієнтацію на актуальні професійні тренди; виявляти та працювати над своїми сильними і слабкими сторонами, формувати шляхи подальшої самоосвіти та саморозвитку.

Спираючись на рефлексивні практики та самоаналіз, утворюється наступний елемент самопізнання юриста, а саме самооцінка. З точки зору О. Бойко та Г. Горун, «самооцінка – це процес оцінювання своїх вчинків, здібностей, талантів, промахів, недоліків, можливостей, розуміння своєї особистої індивідуальності, неповторності й унікальності» [9, с. 29].

Самооцінка юриста формується протягом всіх етапів його соціалізації та життєдіяльності в соціумі, під час реалізації професійних завдань і може змінюватись відповідно до суспільних трансформацій й особливостей власного духовного розвитку. Самооцінка ґрунтується на відповідній ціннісній системі, яка набута людиною під впливом низки чинників: особливості виховання та навчання; ментальні й культурні характеристики соціуму, у якому самореалізується юрист; вплив професійного середовища та ін.

Природно, що під час професійного і духовного становлення, задіюючи механізми самопізнання, юрист прагне підняти самооцінку – почувати себе більш впевнено з емоційно-психологічної та професійної точок зору.

Як доводять С. Дмитрієва та Т. Гуменюк, самопізнання та відповідно самооцінка зумовлені однією з базових потреб індивіда – потребою в самоствердженні, що проявляється в її ставленні до власних дійсних досягнень у співвідношенні з тим, на що людина претендує, які завдання для себе визначила. У наявній професійній діяльності людина, як правило, прагне до таких результатів, які співвідносяться з її самооцінкою, дозволяють її зміцнити й нормалізувати. Суттєві трансформації в самооцінці людини проявляються тоді, коли досягнення корелюються з наявними усвідомленими здібностями. Загалом «функції самооцінки полягають у тому, що вона виступає внутрішньою умовою регуляції поведінки і діяльності людини. Завдяки включенню самооцінки в структуру мотивації діяльності особистість постійно співвідносить свої можливості, психічні ресурси з цілями і засобами діяльності. Відповідно до звичного цілісного сприйняття людини про єдність її почуттів, розуму і волі прояви самооцінки можуть бути представлені емоційними, пізнавальними і вольовими формами» [10, с. 35–36].

Отже, самоспостереження, рефлексія, самоаналіз та самооцінка становлять каркас самопізнання в духовному розвитку сучасного юриста.

Самопізнання в усіх його формах є необхідним складником духовного та професійного саморозвитку людини, у тому числі й сучасного юриста. Варто підтримати ідею В. Лозового та О. Єрахторіної про те, що у процесі будь-якої діяльності людини запускаються механізми різнорівневого самоусвідомлення. Особистість може визначити власну готовність або неготовність до сприйняття відповідної ситуації, зрозуміти власні можливості діяти відповідно до реальних обставин. У підсумку це має призвести до актуалізації духовно-ціннісного самовизначення, коли людина адекватно оцінює ступінь морально-вольової готовності до дії та разом із тим усвідомлює наявні соціальні обмеження щодо власних планів. Для утворення буттєвого простору саморозвитку суб'єкт має подолати конфлікт між наявними умовами та необхідними завданнями, що стає рушійною силою для самовдосконалення й утворює енергію для самореалізації й подолання наявних викликів дійсності. Отже, «протягом часу рівень психосоціальної зрілості людини підвищується, вона глибше поринає в процес саморозвитку, бо змушена постійно, якщо не хоче опинитися на узбіччі життя, докладати все нових і нових зусиль саморозвитку, щоб отримати бажаний результат. Саморозвиток особистості може виявлятися у двох видах: у неусвідомлених формах (наслідування, адаптація, гра тощо), коли індивід не має мети змінити себе власними зусиллями, і у вищих усвідомлених – таких, як самовиховання, самотворення, самоперевиховання, самовдосконалення, в основі яких – цілеспрямована діяльність особливого плану» [12, с. 86].

Усвідомлений саморозвиток соціального суб'єкта, сучасного юриста зокрема, є наслідком його самопізнання, складної духовної роботи, яка здійснюється щоденно. Відповідно, ступінь інтенсивності самопізнання може бути різною залежно від потреб та інтересів правника як особистості й професіонала.

На наше переконання, самопізнання юриста у процесі духовного розвитку сприяє здійсненню соціально-професійного та особистісно-буттєвого самоконструювання, яке розглядається як здатність майбутнього й діючого правника визначати мету та завдання своєї діяльності, напрацьовувати методи їх досягнення, а також усвідомлювати ризики, пріоритети та інтереси під час прийняття рішень у професійній сфері.

Як зазначає С. Гладкий, самоконструювання, що базується на вищих зразках гносеологічної активності, має всі шанси стати концептуальним та психолого-практичним підґрунтям професійного розвитку та особистісного зростання. При цьому вищезначений автор акцентує увагу на елітарному характері юридичної діяльності – суспільне призначення юриста полягає не в утворенні матеріальних цінностей відповідного характеру, а в реалізації

низки соціально важливих ідей, а саме прав людини, справедливості, соціальної безпеки, рівності, свободи, гуманізму, верховенства права. Основи самоконструювання юриста закладаються в вищому навчальному закладі. С. Гладкий підкреслює, що «пізнання здобувачем вищої юридичної освіти ідеї права в освітньому процесі і одночасне перманентне творення картини правової реальності у строкатому вирі соціальних взаємодій індивіда є лише першим кроком на шляху реалізації персонотворчого потенціалу методології самоконструювання. Наступний крок – саморефлексія, пізнання власної Я-концепції, стійке введення в картину реальності себе як об'єкта пізнання, формування на цій основі нової якості власної суб'єктності в соціальному бутті» [13, с. 24].

Здійснюючи самопізнання, юрист не тільки констатує наявні показники власного духовного розвитку, а й в ідеалі визначає перспективні напрямки можливих змін свого психоемоційного та інтелектуального станів – набуття нових знань, корекція емоційних реакцій, оптимізація комунікаційних каналів, переосмислення мотиваційних чинників тощо.

Всебічне самопізнання, яке бажано здійснювати сучасному правнику, об'єктивно сприяє посиленню механізмів саморегуляції його особистісного зростання. С. Кононенко констатує, що саморегуляція актуалізує приховані можливості юриста, сприяє прояву його творчого потенціалу. Використання саморегуляційних методів передбачає активізацію вольової компоненти і є складником формування світогляду справжнього фахівця. Комплексний розвиток саморегуляційного елемента у світосприйнятті сучасного юриста проявляється в диференціації й адекватному розумінні різноманітних інтелектуально-емоційних, поведінково-психологічних реакцій, вчинків, намірів, комунікаційно-вербальних проявів, що в підсумку формує підґрунтя для зрілого стану його самосвідомості. «Функціональні компоненти професійної самосвідомості реалізуються у певних планах. В об'єктивному плані їх показником виступає професійна майстерність, у суб'єктивному – «Я-концепція». На професійну самосвідомість юриста впливають зовнішні і внутрішні (самоактуалізація, самопізнання, саморегуляція, саморозуміння) умови, у результаті чого змінюється «Я-концепція». Зміна «Я-концепції» впливає на професійний розвиток самосвідомості фахівця» [15, с. 75].

Цілком очевидно, що самопізнання сприяє становленню професійної самосвідомості юриста, детермінує його особистісне зростання в духовному та інтелектуальному вимірах.

Висновки. Самопізнання в духовному розвитку сучасного юриста представлено на декількох рівнях: емоційно-психологічному, інтелектуально-професійному, соціально-комунікативному. Самопізнання особистості має складну структуру й передбачає поєднання наступних взаємозумовлених компонентів – самостереження, рефлексія, самоаналіз, самооцінка. Самопізнання

як духовний процес розвитку професійних і ціннісних характеристик сучасного правника є основою для самоконструювання й саморегуляції особистісних параметрів його всебічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Терлецька Л. Г. Процес самопізнання, його структура і роль у становленні особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 152–158. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apspp_2012_14_22 (дата звернення: 14.02.2026).
2. Лисун В. І. Інтроекція як метод вивчення психоемоційних станів особистості: теоретичний концепт. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 184–188. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.30> (дата звернення: 14.02.2026).
3. Гундертайло Ю. Д., Климчук В. О., Кляпець О. Я. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія / ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2016. 320 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705047/1/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%94%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE-2015.pdf> (дата звернення: 15.02.2026).
4. Ковальчук З. Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 177–183. doi: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-177-18>.
5. Палько Т. В. Трансформація поняття «рефлексія» у психологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 198–204. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apspp_2014_2_32 (дата звернення: 15.02.2026).
6. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В. Рефлексія як метакогнітивний феномен психології. *Психологічний часопис*. 2021. Т. 7, вип. 9 (53). С. 35–47. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9>.
7. Подкоритова Л. О., Брезденюк А. О. Самоаналіз як рефлексивний механізм професійного розвитку фахівців соціономічної сфери: термінологічний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 5 (1). С. 114–118. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvkhp_2017_5\(1\)_23](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvkhp_2017_5(1)_23) (дата звернення: 16.02.2026).

8. Шамрай І. Ю. Самоаналіз як педагогічна проблема. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 9. С. 73–77. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znppo_2011_9_14 (дата звернення: 17.02.2026).
9. Бойко О. Т., Горун Г. Р. Самооцінка як важливий критерій становлення особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 2 (72). С. 29–34. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-29-34>.
10. Дмитрієва С. М., Гуменюк Т. С. Розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників як умова підвищення їх конкурентоздатності. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. Житомир, 2015. С. 35–37. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/19645/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%A1.%D0%9C.%2C%20%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A2.%D0%A1.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).
11. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 12 (57). С. 79–89. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).07).
12. Лозовой В. О., Єрахторіна О. М. Самовиховання, самовдосконалення особистості як засоби становлення й розгортання індивідуальності. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. № 3 (42). С. 81–95. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170344>.
13. Гладкий С. О. Самоконструювання як модель формування і розвитку професійної культури юриста. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Т. 1, № 75. С. 21–26. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3>.
14. Титаренко Т. М. Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку. *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. ст. / НАПН України. Ін-т соц. та політ. психол. Київ : Міленіум. 2012. Вип. 31 (34). С. 3–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706438/1/%D0%A2%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A2.%D0%9C.-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.%20%D0%9F%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%85%D0%B0%D0%BE%D1%81%D1%83%20%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83>. pdf (дата звернення: 19.02.2026).

15. Кононенко С. Структурно-функціональні компоненти процесу розвитку професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 11. С. 72–79. doi: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.10>.

REFERENCES

1. Terletska, L. H. (2012). Protsees samopiznannia, yoho struktura i rol u stanovlenni osobystosti. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Current Issues in Sociology, Psychology, and Pedagogy, issue 14, 152–158*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apspp_2012_14_22 [in Ukrainian].
2. Lysun, V. I. (2022). Introspektsiia yak metod vyvchennia psykhoemotsiinykh staniv osobystosti: teoretychnyi kontsept. *Habitus – Habit issue 36, 184–188*. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.30> [in Ukrainian].
3. Hundertailo, Yu. D., Klymchuk, V. O., Kliapets, O. Ya. (2012). *Psykholohiia zhyttietvorennia osobystosti v suchasnomu sviti: monohrafiia / red. T. M. Tytarenko*. Kyiv: Milenium. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705047/1/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%94%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE-2015.pdf> [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, Z. Ya. (2021). Osobystisna refleksiiia v umovakh postiinykh sotsialnykh zmin. *Sotsialno-pravovi studii – Social and legal studios, issue 4 (14), 177–183*. doi: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-177-18> [in Ukrainian].
5. Palko, T. V. (2014). Transformatsiia poniattia “refleksiiia” u psykholohichnykh doslidzhenniakh. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Current Issues in Sociology, Psychology, and Pedagogy, issue 2, 198–204*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apspp_2014_2_32 [in Ukrainian].
6. Chaplak, Ya. V., Chuiko, H. V. (2021). Refleksiiia yak metakohnityvnyi fenomen psykholohii. *Psykholohichnyi chasopys – Psychological journal, Vol. 7, issue 9(53), 35–47*. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9> [in Ukrainian].
7. Podkorytova, L. O., Brezdeniuk, A. O. (2017). Samoanaliz yak refleksyvnyi mekhanizm profesiinoho rozvytku fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery: terminolohichnyi analiz. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Psykholohichni nauky. – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, issue 5(1), 114–118*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

- exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvkhp_2017_5(1)_23 [in Ukrainian].
8. Shamrai, I. Yu. (2011). Samoanaliz yak pedahohichna problema. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Teacher Education: Theory and Practice, issue 9*, 73–77. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znppo_2011_9_14 [in Ukrainian].
 9. Boiko, O. T., Horun, H. R. (2023). Samoosinka yak vazhlyvyi kryterii stanovlennia osobystosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine, 2(72)*, 29–34. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-29-34> [in Ukrainian].
 10. Dmytriieva, S. M., Humeniuk, T. S. (2015). Rozvytok samoosinky ta rivnia domahan starshoklasnykiv yak umova pidvyshchennia yikh konkurentozdatnosti. *Konkurentospromozhnist v umovakh hlobalizatsii: realii, problemy ta perspektyvy: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Zhytomyr*, 35–37. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/19645/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%A1.%D0%9C.%2C%20%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A2.%D0%A1.pdf> [in Ukrainian].
 11. Papitchenko, L. (2020). Teoretychnyi analiz problemy znachushchosti samoosinky v strukturi hidnosti osobystosti. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12: Psychological Sciences, issue 12(57)*, 79–89. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).07) [in Ukrainian].
 12. Lozovoi, V. O., Yerakhtorina, O. M. (2019). Samovykhovannia, samovdoskonalennia osobystosti yak zasoby stanovlennia y rozghortannia indyvidualnosti. *Visnyk NLU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 3(42)*, 81–95. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170344> [in Ukrainian].
 13. Hladkyi, S. O. (2023). Samokonstruiuvannia yak model formuvannia i rozvytku profesiinoi kultury yurysta. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, Vol. 1*, 75, 21–26. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3> [in Ukrainian].
 14. Tytarenko, T. M. (2012). Osobystisne samokonstruiuvannia: pulsatsii khaosu i poriadku. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: zbirnyk statei. NAPN Ukrainy. In-t sots. ta polit. Psykhol – Scientific study of social and political psychology: collection of articles. NAPS of Ukraine, issue 31(34)*, 3–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706438/1/%D0%A2%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20>

%D0%A2.%D0%9C.-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.%20%D0%9F%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%85%D0%B0%D0%BE%D1%81%D1%83%20%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83. pdf [in Ukrainian].

15. Kononenko, S. (2021). Strukturno-funktsionalni komponenty protsesu rozvytku profesiinoi samosvidomosti fakhivtsiv yurydychnoho profilu. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky – Visnyk of the Lviv University. Series Psychological sciences, issue 11, 72–79.* doi: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.10> [in Ukrainian].

Kovalenko Mykola Viktorovich, graduate student of the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

THE ROLE OF SELF-KNOWLEDGE IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE MODERN LAWYER

The structure and characteristic features of self-knowledge in the context of the spiritual development of the modern lawyer are analyzed. The substantive content of such components of self-knowledge as self-observation, reflection, self-analysis, and self-assessment is outlined. It is argued that self-knowledge constitutes the foundation for self-construction and self-regulation of a lawyer's personal and professional qualities. It is noted that self-knowledge is grounded in a relevant value system acquired by the lawyer under the influence of the specifics of upbringing and education, as well as the mental and cultural characteristics of society.

Keywords: *self-knowledge, legal activity, self-analysis, lawyer's spiritual values, self-development, self-construction, self-regulation.*

Статтю подано / Submitted: 15.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 05.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Головачов Сергій Вікторович, аспірант кафедри філософії
імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна
e-mail: s.v.golovachov@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-5074-4358

ТРАНСФОРМАЦІЇ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕДИЦИНІ: ВЕКТОРИ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті визначено й охарактеризовано чотири вектори філософського дискурсу трансформації образу людини через використання штучного інтелекту в медицині з огляду на пріоритетні аспекти відповідної державної політики щодо розвитку штучного інтелекту в Україні. Автор послуговується визначенням трансформацій образу людини в контексті зіставлення філософії модерну і постмодерну.

Ключові слова: образ людини, медицина, філософія модерну, постмодерн, штучний інтелект, енхансмент.

Постановка проблеми. Філософське осмислення трансформації образу людини, що зумовлена проникненням штучного інтелекту в медицину, виражається в зміні векторів наукового дискурсу і прикладних практичних розробок. Традиційне філософування в галузі медичних наук і використання концепту «людина» у значенні «цілісної біопсихосоціальної істоти» [13] концептуально передбачає такі вектори досліджень: гуманістичні цінності й антропологічний вимір філософії медицини як філософії здоров'я, здорового способу життя, коли осердям медицини виступає пацієнт (пацієнтоорієнтованість); системність у філософії здоров'я як відображення і наслідок гармонії та хвороби – як прояву дисгармонії, порушення життєадаптації, що виходить за межі виключно фізіологічних норм; філософські підвалини професійної медичної етики та цінностей життя, біоетики, права пацієнта на життя з гідністю та, наприклад, права на ефтаназію; філософське обґрунтування довіри і відповідальності, гуманістичні концепти в системі «пацієнт – лікар» тощо [13].

Проникнення штучного інтелекту (далі у тексті статті – ШІ) у сферу медицини, поява і широка практика застосування ШІ-асистентів, розроблення ШІ-алгоритмів для наповнення образу людини-пацієнта інформаційними даними, коли людина поступово перетворюється з біопсихосоціальної істоти на інформаційний конструкт, що містить у своєму складі цифрові дані – своєрідний цифровий профіль пацієнта, деперсоналізовані зазвичай, наприклад, дані аналізів, МРТ тощо. Заявлена в назві статті проблематика корелюється із визначеними в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні [11] напрямками та відповідними документами планово-звітнього характеру, зокрема Планом заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки, зокрема пунктом 9: «Забезпечення використання технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я» [10]. Відповідним нормативно-правовим документом передбачено очікуваний результат: «...впроваджено системи підтримки клінічних рішень, персоналізованої медицини, телемедицини з використанням технологій штучного інтелекту» [10]. Перед філософією загалом, і філософією медицини постає низка контраверсійних питань щодо збереження гуманістичних цінностей і людиноцентричності у випадках делегування елементів медичного супроводу генеративному ШІ та відповідні ризики наслідків.

Звісно, питання про доцільність чи можливість використання ШІ в сфері медицини уже не стоїть, технологічний прогрес відкриває додаткові ресурси і можливості не тільки, наприклад, для раннього діагностування й оперативних хірургічних втручань, але й пошук рішень проблем медицини, які донедавна вважалися фатально провальними. Тож переконані, що філософський дискурс заявленої проблеми приверне увагу громадської та професійної спільноти і поступово українці вироблять національно обумовлену позицію, узгоджувану із світовими стандартами якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Відповідно до тематики дослідження опрацьовано низку наукових джерел. Зокрема, з-поміж розмаїття наукових публікацій привернула увагу стаття, де автори Фікайо Г. Гбемісола, Аканде Еніола обгрунтовано відмітили, що порівняно з попередніми дослідженнями, спрямованими на автоматичне визначення і класифікацію в радіології та патології, сучасні наукові розвідки щодо використання ШІ в медицині передбачають передусім проблематику прозорості, справедливості, конструктиву співпрацю людей і машин у цілісній екосистемі, яка поєднує високотехнологічні перспективні можливості інтелектуальних систем і науку прийняття клінічних рішень людиною [1].

З огляду на ідеї телемедицини в синтезі з технологічними рішеннями ШІ, визначеними пріоритетними в концептуальній державній політиці України щодо розвитку ШІ, у цій статті ми спиралися на міркування і висновки таких дослідників: Т. Качераускас [7], М. Триняк, С. Руденко [12], Т. Букіна, П. Ямпольць [5], О. Краснокутський, С. Петренко [8]. Етичні медичні стандарти взаємодії лікаря і пацієнта з використанням потенціалу ШІ доволі змістовно репрезентовано в декларативному джерелі (у значенні такого, що пропонує дотримуватися певних правил, приписів безпечної і контрольованої взаємодії з ШІ) [3], рекомендаціях Всесвітньої організації охорони здоров'я [14], інформаційно-дорадчих матеріалах на платформі «Дія» [15].

Концепти технологізації на засадах апіорності людського фактору представлено у публікації Вільяма Рапапорта, Джона Серла [4]. Також взято до уваги дискусійні міркування й обґрунтовані висновки, що представлені в публікаціях українських авторів: В. Бунтовський, В. Штанько [6], М. Мойсеєнко, М. Кузишин, Л. Туровська, Ю. Мазуренко, М. Петришин, О. Мазуренко [9] та ін.

Водночас прогресування генеративного штучного інтелекту, широкі практики використання великих мовних моделей за замовчуванням усіма учасниками-комунікантами у сфері медицини, потреба у визначенні векторів філософського дискурсу лишається затребуваною.

Формулювання мети статті: визначити вектори філософського дискурсу трансформації образу людини через використання штучного інтелекту в медицині з огляду на пріоритетні аспекти державної політики щодо розвитку ШІ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових публікацій з означеної теми засвідчує, що площина філософування динаміки трансформацій образу людини через використання ШІ в медицині певною мірою корелюється з напрямками модерну і постмодерну. Уважне прочитання декларативних матеріалів (документів, положень, які визначають безпечне і контрольоване використання ШІ) та результатів досліджень, виконаних в Оксфордському університеті, Велика Британія, дає можливість резюмувати таке: ШІ не повинне стати перешкодою у взаємодії між лікарем і пацієнтом. ШІ впливає на моделі обслуговування в системі «лікар – надавач послуги», «пацієнт – замовник і отримувач послуги». Важливий людський контроль у використанні ШІ для клінічної експертизи стану здоров'я чи хвороби людини. Автоматизовані ШІ-рекомендації мають передусім вивільнити час для індивідуальної взаємодії між лікарем і пацієнтом. Важливо врахувати потенціал ШІ для дистанційного способу надання медичної допомоги, діагностики і лікування з огляду на опору на припис: перевага має надаватися лікарям-людям, а не ШІ-асистентам. Досліджен-

ня інтегрування клініцистів-людей і систем штучного інтелекту мають спрямовуватися на те, щоб якість медичного обслуговування превалювала над комерціалізацією медичних послуг. Незаперечним є припис: моральні імперативи у відносинах між лікарем і пацієнтом – основа якості медицини. Цей припис не може бути порушений жодними технологічними рішеннями чи адміністративно погодженими пропозиціями (інакше кажучи, не можна пропонувати ШІ-асистента замість реального фахівця медичної сфери для медичної консультації пацієнту) [3, с. 62–66]. До подібних висновків схиляються і фахівці, які розробляють рекомендації для українських лікарів.

Упровадження систем ШІ у сферу медицини для України, коли громадяни перебувають п'ятий рік поспіль у складних умовах воєнного стану, гострі проблемні аспекти використання ШІ у сфері медицини, з-поміж іншого, пов'язані з проблематикою національної безпеки. Зокрема, науковцями Оксфордського університету визначені шість груп ризиків потенційно несприятливої взаємодії між лікарем і пацієнтом:

- «1) нерівність у доступі громадян до високоякісної медичної допомоги;
- 2) ілюзія прозорості використання ШІ для медиків і пацієнтів;
- 3) прогресний ризик соціальної і алгоритмічної упередженості ШІ;
- 4) розмивання уявлень про норму здоров'я, самопочуття і симптоматику через призму віртуалізації благополуччя;
- 5) переміщення відповідальності, що може вплинути на втрату рівня кваліфікації фахівців у сфері медицини та зміщення кваліфікаційних вимог у бік технологічної обізнаності замість предметної компетентності;
- 6) перешкоди в реалізації права людини на приватність та конфіденційність» [3, р. 4–7].

Для українських громадян питання безпеки інформаційного простору і безпечного використання ШІ пов'язане з очевидними ризиками використання бета-версій програмного забезпечення; формальним підходом в інформованій згоді пацієнта, опосередкованих ШІ; нечіткого розуміння способів функціонування конкретної моделі з ШІ; функціональної неготовності пацієнтів до усвідомлення ролі верифікації, тобто чіткого розуміння, осмислення, яким чином ШІ згенерована відповідь на запит пацієнта, як, ким, коли була розроблена конкретна система ШІ, як і ким вона керується, де зберігаються дані про пацієнта, які вжито заходи щодо убезпечення несанкціонованого використання наданих конфіденційних даних [Там само, р. 4–7].

Якщо послуговуватися загальновідомими характеристиками модерну (активність і динамізм, постійна потреба руху і непримиренності, дії на подолання традиційного, культивування молодості, розквіту, здоров'я, революційні підходи в культурних просторах, новаторство на основі концептів гуманізму),

то у сфері медицини модернізм виражався у визначених нижче векторах філософування за принципом зіставлення з постмодерном. Постмодерн в українському соціокультурному просторі пов'язаний зі змінами в розвитку образотворчого мистецтва і візуалізації зображення. Цим певною мірою обумовлено звернення до зіставлення цільових і ціннісних орієнтирів для конкретизації образу людини у використанні ШІ у сфері медицини, адже більшість моделей генеративного ШІ, що є у відкритому доступі для українського користувача, зорієнтовані в тому числі на візуальний контент. Привертають увагу критичні аспекти постмодернізму: нігілізм, ірраціональність, іронія і самобанальність мовних конструктів, що виражається в алгоритмізованих відповідях на запит / промпт користувача ШІ. Разом із тим такі характеристики супроводжують і, наприклад, роботу доступних пересічному користувачу великих мовних моделей. Трансформації образу людини через використання ШІ в медицині візуально подано на рисунку.

Перший вектор медико-філософського дискурсу: тіло як об'єкт, що передбачає визнання цінності клінічного підходу, коли фахівець у сфері медицини сприймає пацієнта як об'єкт анатомії (переважно). Сучасне проникнення технологій із ШІ змінює цей вектор сприйняття людини з об'єкта на сумативний (у значенні кількісного і якісного підрахунку результатів діяльності власника конкретного акаунту у відкритому мережевому просторі за певний, чітко визначений період часу) комплекс цифрового профілю, цифрового двійника. І для фахівця у сфері медицини першочерговості набуває факт підсумкового вивчення інформаційного конструкту, який пропонується за допомогою алгоритмів ШІ [1]. Тобто лікар звертає увагу на цифровий профіль у фактах не фізичного тіла, а результати аналізів, діагностування з використанням високоточних приладів і обладнання. Цей вектор відкриває своєрідний шлюз дегуманізації системи відносин «лікар – пацієнт», оскільки інформаційний конструкт (цифровий профіль пацієнта) більше об'єктивований, ніж суб'єктність фізичного образу конкретного пацієнта. У вирішенні цього виклику ресурсність постмодернізму виступає тим урівноважуючим компонентом, який врешті-решт визначає пріоритет людського фактору контролю розвитку будь-якого способу використання ШІ в медицині, осмислення значущості системної рефлексії і сучасної стилістики мислення, комунікації і взаємодій з ШІ як пацієнта, так і лікаря.

Другий вектор медико-філософського дискурсу – це бачення людини крізь призму трансгуманізму, коли сучасна медицина завдяки технологічним рішенням спроможна забезпечити вихід за межі клінічної терапії, лікування хвороб, і перейти до свідомого вибору енхансменту – докладання людиною зусиль для покращання, удосконалення прийнятної для її організму норми [6].

Рисунок

Дедалі ширше використовуються технологічні рішення ШІ в медицині для своєрідного редагування біологічних показників і фізичного стану людини за допомогою біотехнологій, чіпування, протезування, робототехнічних новацій. У філософському дискурсі нові технологічні рішення дедалі більше розмивають межу між людиною і машиною. Наприклад: можливість використання в чіпах трекерів відстеження фактично нівелює самість людини – філософський архетип цілісності її образу, що для медичної сфери є значущим чинником якості сприйняття пацієнта; залежність якості роботи протезів від

цифрових сервісів і оновлення ліцензованого програмного продукту зміщує вектор філософування з антропологічного на філософію цифрової інженерії, коли в центрі – людина-оператор, яка забезпечує контроль і узгоджуваність даних фізичного і віртуального світу. Також явища смерті, природного старіння вже зараз трактуються як «технічна похибка, помилка», яку можна скоригувати, виправити, змінити. Тож у цьому ключі є потреба корелювати філософські акценти гуманістичних напрямів із проблематикою кіборгізму (наприклад Ніл Харбіссон визнаний юридично першим кіборгом) [2].

Третій вектор філософського дискурсу, який, на наш погляд, врівноважує виклики і ризики першого, виділеного й описаного вище, – це біоетична суб'єктність. Цьому вектору багато уваги приділено в декларативних документах і рекомендаціях ВООЗ [3; 14]. Якщо у філософуванні модерну доволі сильні позиції медичного патерналізму (коли медична установа, висновок лікаря є незаперечними авторитетами й останньою інстанцією), то постмодерні тенденції розширюють рамки автономії людини і її права розпоряджатися своїм тілом, здоров'ям, життям. Які вузлові ризики можемо спостерігати вже сьогодні? Це культура відмови молоді від продовження роду, свідомий репродуктивний вибір, усвідомлена згода на експериментальне лікування, право на ефтаназію. Таким чином, цей філософський вектор певним чином зменшує дистанцію у взаємодії в системі «лікар – пацієнт (як отримувач послуги)» на етичне партнерство на засадах паритету.

У контексті модерну доволі цікавим вважаємо вектор балансу холізму і релятивізму, коли, з одного боку, холістичний підхід пропонує бачення людини як цілісної системи, організму в єдності психіки, соматички, впливу соціуму, а з іншого, – постмодерний релятивізм дедалі більше має прихильників синтезу з нейроцентризмом, коли людина і її стани ототожнюються з роботою мозку, але залишаються поза увагою компоненти відносності роботи мозку та інших систем організму людини. Це в свою чергу тільки посилює постмодерне уявлення про світ без центру. Такий вектор відкриває перспективи пошуку нових цінностей-сенсів, які в найближчий час визначатимуть логіку взаємодії фахівців медицини, пацієнтів і генеративного ШІ [3].

Висновки. Отже, можна констатувати, що наразі проблематика трансформацій образу людини через використання ШІ в медицині з огляду на пріоритетні аспекти державної політики щодо розвитку ШІ в Україні, враховуючи приписи європейського співтовариства і світові стандарти, перебуває у площині відкритих дослідницьких розвідок. Об'єднувальною виступає теза про апріорність людського фактору і вимогу людського контролю за використанням ШІ в медицині. Однак реальність така, що не завжди і не всі технологічні рішення відкриті чи усвідомлені суб'єктом.

З урахуванням пропозицій, міркувань і висновків українських та зарубіжних вчених, дослідників, виділено кілька векторів медико-філософського дискурсу, а саме:

1) вектор сприйняття людини з об'єкта на сумативний комплекс цифрового профілю, цифрового двійника;

2) вектор бачення людини крізь призму трансгуманізму, що передбачає вихід за межі клінічної терапії і лікування хвороб до свідомого вибору енансменту;

3) біоетична суб'єктність у взаємодії системи «лікар – пацієнт»;

4) баланс холізму і релятивізму для продукування цінностей-снів медицини і партнерства з розробниками систем ШІ.

Перспективою подальшого розроблення проблематики дослідження бачиться втрата актуальності метанаративів і відповідні декомозиції етичних стандартів – чітке декларування меж використання ШІ, інформована згода пацієнта, усвідомлена відповідальність за наслідки ефектів «галюцинування» алгоритмічної упередженості ШІ (коли система ШІ на запит генерує результат, який не пов'язаний із реальними даними, адже навіть уведення таких даних запитувачем не гарантує, що система ШІ генерує відповідь виключно з опорою на надану інформацію), процедури внутрішніх аудитів ШІ-грамотності фахівців у сфері медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fikayo G. G., Akande E. From Medical Image Intelligence to Human-Centered AI: A Converging Research Ecosystem. February 2026. University of Ibadan. URL: https://www.researchgate.net/publication/400961915_From_Medical_Image_Intelligence_to_Human-Centered_AI_A_Converging_Research_Ecosystem (дата звернення: 10.03.2026).
2. Speaker K., Harbisson N. Contemporary artist and cyborg activist. 2026. URL: <https://premium-speakers.com/en/speaker-presenter/neil-harbisson/#:~:text=The%20use%20of%20the%20internet,planet%20or%20even%20in%20space> (дата звернення: 10.03.2026).
3. Mittelstadt B. The impact of artificial intelligence on the doctor-patient relationship. Oxford: University of Oxford, 2022. 67 p. URL: <https://rm.coe.int/inf-2022-5-report-impact-of-ai-on-doctor-patient-relations-e/1680a68859> (дата звернення: 10.03.2026).
4. Rapaport W., Searle J. Minds, Brains and Science. *Nous*. 1988. Vol. 22. №4. P. 585–609. doi: <https://doi.org/10.2307/2215459>.
5. Букіна Т. В., Ямпольцев П. В. Філософські виміри штучного інтелекту і свідомості. *Культурологічний альманах*. 2025. №3. С. 130–136. doi: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.16>.
6. Бунтовський В., Штанько В. Етичні аспекти використання медичних даних для навчання моделей штучного інтелекту. *Технології та суспільство: взаємодія*,

- вплив : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 17.01.2025). 2025. С. 444–448. doi: <https://doi.org/10.62731/mcnd-17.01.2025.015>.
7. Качераускас Т. Культура в умовах нових медіа та штучного інтелекту. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2026. №1 (68). С. 48–57. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.68.349830>.
 8. Краснокутський О., Петренко С. Алгоритм і людина: співбуття в епоху штучного інтелекту. *HUMANITIES STUDIES*. 2025. №25 (102). С. 68–75. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-07>.
 9. Великі мовні моделі штучного інтелекту в медицині / Мойсеєнко М., Кузишин М., Туровська Л. та ін. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. №72. С. 73–88. doi: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-72-73-88>.
 10. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : затв. розпорядженням Каб. Міністрів України від 12 трав. 2021 р. №438-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%B7#w1_1 (дата звернення: 11.03.2026).
 11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Каб. Міністрів України від 2 груд. 2020 р. №1556-р. Київ : Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80> (дата звернення: 12.03.2026).
 12. Триняк М., Руденко С. Феномен множинної ідентичності у контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. №3 (58). С. 58–72. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641>.
 13. Устінов О. В. Філософія медицини ХХІ сторіччя: українські реалії. *Український медичний часопис*. 2013. №1 (93). С. 8–9. URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-49841-filosofiya-medicini-xxi-storichchya-ukrainski-realii (дата звернення: 12.03.2026).
 14. Штучний інтелект може бути використаний у медицині: ВООЗ надала рекомендації. 25.01.2024. URL: <https://moz.gov.ua/uk/shtuchnij-intelekt-mozhe-butivikoristanij-u-medicini-vooz-nadala-rekomendacii> (дата звернення: 12.03.2026).
 15. Штучний інтелект у медицині. *Дія. Освіта*. 2026. URL: <https://it-osvita.diiia.gov.ua/task/item/2a804ed3-c9bb-4bb4-93c8-6cb5e82c03c6> (дата звернення: 14.03.2026).

REFERENCES

1. Fikayo, G., Akande, E. (2026). From Medical Image Intelligence to Human-Centered AI: A Converging Research Ecosystem. February. University of Ibadan. URL: https://www.researchgate.net/publication/400961915_From_Medical_Image_Intelligence_to_Human-Centered_AI_A_Converging_Research_Ecosystem

2. Speake, K., Harbisson, N. (2026). Contemporary artist and cyborg activist. URL: <https://premium-speakers.com/en/speaker-presenter/neil-harbisson/#:~:text=The%20use%20of%20the%20internet,planet%20or%20even%20in%20space>
3. Mittelstadt, B. (2022). The impact of artificial intelligence on the doctor-patient relationship. Oxford: University of Oxford. URL: <https://rm.coe.int/inf-2022-5-report-impact-of-ai-on-doctor-patient-relations-e/1680a68859>
4. Rapaport, W., Searle, J. (1988). Minds, Brains and Science. *Nous*, Vol. 22, 4, 585–609. doi: <https://doi.org/10.2307/2215459>.
5. Bukina, T. V., Yampolets, P. V. (2025). Filosofski vymiry shtuchnoho intelektu i svidomosti. *Kulturolohichnyi almanakh – Culturological almanac*, 3, 130–136. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.16> [in Ukrainian].
6. Buntovskyi, V., Shtanko, V. (2025). Etychni aspekty vykorystannia medychnykh danykh dlia navchannia modelei shtuchnoho intelektu. *Tekhnologii ta suspilstvo: vzaiemodiia, vplyv: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Lviv, 444–448. doi: <https://doi.org/10.62731/mcnd-17.01.2025.015> [in Ukrainian].
7. Kacherauskas, T. (2026). Kultura v umovakh novykh media ta shtuchnoho intelektu. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(68), 48–57. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.68.349830> [in Ukrainian].
8. Krasnokutskyi, O., Petrenko, S. (2025). Alhorytm i liudyna: spivbuttia v epokhu shtuchnoho intelektu. *HUMANITIES STUDIES*, 25(102), 68–75. <https://doi.org/https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-07> [in Ukrainian].
9. Moiseienko, M., Kuzyshyn, M., Turovska, L., Mazurenko, Yu., Petryshyn M., Mazurenko, O. (2024). Velyki movni modeli shtuchnoho intelektu v medytsyni. *Modern Information. Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 72, 73–88. doi: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-72-73-88> [in Ukrainian].
10. Plan zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2021–2024 roky. (2021). Zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 2021 r. №438-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%B7#w1_1 [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. (2022). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia. №1556-r. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80> [in Ukrainian].
12. Tryniak, M., Rudenko, S. (2023.). Fenomen mnozhyhnoi identychnosti u konteksti paradyhmalnoho povorotu vid instrumentalnoi do komunikatyvnoi ratsionalnosti. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3(58), 58–72. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641> [in Ukrainian].

13. Ustinov, O. V. (2013). *Filosofia medytsyny KhKhI storichchia: ukraïnski realii. Ukraïnskyi medychnyi chasopys – Ukrainian Medical Journal, 1, 8–9.* URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-49841-filosofiya-medicini-xxi-storichchya-ukraïnski-realii [in Ukrainian].
14. Shtuchnyi intelekt mozhe buty vykorystanyi u medytsyni: VOOZ nadala rekomendatsii. (2024). URL: <https://moz.gov.ua/uk/shtuchnij-intelekt-mozhe-buti-vikoristanij-u-medicini-vooz-nadala-rekomendacii> [in Ukrainian].
15. Shtuchnyi intelekt u medytsyni. Diia. Osvita. (2026). URL: <https://it-osvita.diia.gov.ua/task/item/2a804ed3-c9bb-4bb4-93c8-6cb5e82c03c6> [in Ukrainian].

Holovachov Serhii Viktorovych, postgraduate of Prof. M. D. Kul'taieva
Philosophy Department, G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical
University, Kharkiv, Ukraine

TRANSFORMATIONS OF THE HUMAN IMAGE THROUGH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE: VECTORS OF PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article identifies and characterizes four vectors of the philosophical discourse of the transformation of the image of man through the use of artificial intelligence in medicine, taking into account the priority aspects of the relevant state policy on the development of artificial intelligence in Ukraine. The author uses the definition of transformations of the image of man in the context of comparing modern and postmodern philosophy.

Keywords: *image of man, medicine, modern philosophy, postmodern, artificial intelligence, enhancement.*

Статтю подано / Submitted: 29.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 25.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 02.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Павленко Жанна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: pavlenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6408-4299

Харахондя Аріна Юрійвна, студентка факультету адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: a.yu.harakhondya@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0003-4113-8647

АРГУМЕНТАЦІЯ В СУДОЧИНСТВІ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД РАЦІОНАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ

У статті обґрунтовується, що аргументація в судочинстві постає як особливий різновид раціонального мислення, що поєднує логічні операції з нормативно визначеними правилами правозастосування. Продемонстровано, що оскільки правова аргументація спрямована на встановлення юридично значущої істини, оцінку доказового матеріалу та формування обґрунтованих правових висновків, від яких залежить правовий статус особи, то, на відміну від абстрактного теоретичного міркування, аргументація в судочинстві має практичну спрямованість і реалізується в межах конкретного судового провадження, де кожен логічний крок підлягає перевірці з позиції закону. Наголошено, що сутність правової аргументації полягає в логічному поєднанні фактичних даних і нормативних приписів. Зазначено, що факти, встановлені у процесі доказування, не мають самостійного правового значення доти, доки не будуть включені до логічної структури аргументації та співвіднесені з відповідною правовою нормою.

Ключові слова: *правова аргументація, юридична аргументація, судова аргументація, правове обґрунтовування, аргумент у правовій аргументації, доказ у правовій аргументації.*

Постановка проблеми. Аргументація є універсальною процедурою для всіх сфер права. Поняття «правова аргументація» і «юридична аргументація» знаходяться у відношенні підпорядкування, де «правова аргументація» є родовим поняттям [1]. Судову аргументацію, яка є різновидом правової аргументації, можна аналізувати, з одного боку, як процес мислення, згідно з яким

суддя досягає висновку як відповідного результату в справі, що відображається в опублікованому судовому рішенні, яке є необхідним для всіх адресатів, інституцій та суспільства в цілому, і, з іншого боку, як методологічний інструментарій, який застосовується учасниками судового процесу під час представлення позиції в судовому процесі, що знаходить своє відображення в певному виді судового рішення. Результатом правової аргументації є нормативний припис. Це дослідження зумовлене питанням, як судова аргументація сприяє покращенню якості нормативних приписів у сфері правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження актуальних питань правової аргументації проводять у рамках різних концепцій, починаючи від формально-логічної та філософсько-правової й до розроблення програмних додатків аргументування в галузі штучного інтелекту і права. У роботах сучасних українських науковців актуальні питання правової аргументації досліджуються здебільшого в рамках логічної концепції (О. Тягло [2], О. Щербина [3], О. Юркевич та ін. [4]), а також у рамках загальної теорії права та в інших галузях права (Т. Дудаш [5; 6], В. Кістяник [7], Л. Луць [8–10], П. Рабінович [11; 12], С. Рабінович [13], С. Різник [14], О. Щербанюк [15] та ін.). У рамках цих концепцій дослідження зазвичай присвячено окремим аспектам правової аргументації, зокрема судової.

У роботах зарубіжних науковців дослідження актуальних питань аргументації в основному міждисциплінарні, що лежать на перехрещенні логіки, філософії та філософії права, загальної теорії права, риторики, мовознавства, соціології, галузі штучного інтелекту та здебільшого присвячені питанням аргументації у правозастосуванні. Судова аргументація постає джерелом емпіричного матеріалу для цих дослідників. Можна вважати, що поступово такі дослідження правової аргументації трансформувались у теорію правової аргументації. На думку деяких авторів спеціальних досліджень, присвячених виникненню й особливостям правової аргументації як міждисциплінарної галузі знань, сама теорія правової аргументації стала навчальною парадигмою для побудови правової теорії [16, с. 265], подібно технологічному відношенню до правового знання як особливої операціональної системи діяльнісних актів із юридичним знанням із метою його переведення із соціуму в штучну інтелектуальну діалогову систему.

Метою статті є дослідження судової аргументації як процесу мислення на основі підходу, що поєднує логічний аналіз та регламентовані правові процедури доказування для з'ясування її особливостей прояву, використання в юридичній практичній діяльності та впливу на якість її результату.

Вклад основного матеріалу. Через аргументацію відбувається перехід від емпіричного рівня пізнання, фіксації окремих обставин, до рівня право-

вого узагальнення, що завершується формулюванням судового висновку [17]. Правова аргументація виконує функцію легітимації судового рішення, оскільки забезпечує його раціональне обґрунтування та переконливість. Судове рішення не може зводитися до декларативного посилання на норму права або констатації факту, воно має містити внутрішньо узгоджену систему міркувань, яка пояснює, чому ці факти визнаються доведеними та чому до них застосовується конкретна правова норма. У цьому сенсі аргументація виступає необхідною умовою прийнятності рішення як для сторін процесу, так і для суспільства загалом [18].

У судовому процесі логічний складник судового міркування має вирішальне значення з огляду на підвищені вимоги до обґрунтованості висновків. Суддя здійснює складну інтелектуальну діяльність, у межах якої аналізує правовий конфлікт, співвідносить його з доказами, оцінює альтернативні версії подій і відкидає ті з них, що не витримують логічної перевірки. Такий процес передбачає використання базових логічних операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, а також різних типів умовиводів, що забезпечують послідовність і несуперечливість судового міркування.

Водночас аргументація в судочинстві не є довільною логічною конструкцією. Вона функціонує в межах процесуальних рамок, що задають допустимі способи отримання та використання інформації. Це зумовлює специфіку логічного міркування суду, логічна правильність аргументу повинна поєднуватися з його юридичною допустимістю. Юридична аргументація виступає формою нормативно обмеженого логічного мислення, у якій раціональність слугує інструментом досягнення справедливого та обґрунтованого рішення [Там само].

Раціональність судового рішення забезпечується дотриманням сукупності логічних вимог, які виступають універсальними критеріями правильності міркування незалежно від галузі знання. До таких вимог належать: коректність засновків, їх несуперечливість, достатність для обґрунтування висновку та відповідність до встановлених фактів. У судовому процесі ці логічні вимоги набувають особливої ваги, оскільки результат судового міркування безпосередньо впливає на права, свободи та юридичну відповідальність особи.

Коректність засновків означає, що аргументи, на яких ґрунтується судовий висновок, мають бути логічно допустимими та фактично обґрунтованими. Суд не може будувати міркування на припущеннях, імовірнісних судженнях або недоведених аргументах, оскільки вони не забезпечують надійності аргументації. Несуперечливість передбачає відсутність логічних конфліктів між окремими елементами аргументації, коли в межах одного судового рішення одночасно визнаються істинними несумісні судження. Порушення цієї ви-

моги призводить до втрати логічної цілісності судового міркування та підриває переконливість висновку [19].

Достатність аргументації означає, що сукупність наведених доказів і логічних міркувань має бути такою, щоб обґрунтований висновок впливав із них без необхідності додаткових припущень. У логічному сенсі достатність пов'язана з неможливістю прийняття альтернативної, протилежної тези на підставі тих самих засновків. Зокрема, у кримінальному судочинстві ця вимога безпосередньо корелює з принципом доведення вини поза розумним сумнівом, який є одним із фундаментальних. Принцип доведення поза розумним сумнівом має виразний логічний зміст. Він означає не абсолютну, математично точну доведеність висновку, а відсутність раціонально обґрунтованих альтернативних пояснень встановлених обставин. З логічної точки зору, судові міркування вважається достатньо обґрунтованими тоді, коли жодна конкуруюча версія подій не може бути прийнята без порушення вимог послідовності, несуперечливості або відповідності фактам [20].

Наприклад, аргументація суду в кримінальному провадженні ґрунтується на оцінці доказів за критеріями належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку відповідно до ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України. Водночас ці критерії мають процесуальний і логічний вимір. Належність доказів передбачає їх логічну релевантність, тобто здатність підтверджувати або спростовувати конкретні обставини, що підлягають доказуванню. Допустимість встановлює нормативні межі використання доказів, але не гарантує їх логічної переконливості. Достовірність і достатність у свою чергу безпосередньо пов'язані з логічною оцінкою істинності та доказової сили відповідних тверджень [21].

Особливу роль у судовому міркуванні відіграє аналіз взаємозв'язку доказів. Логічно значущою є наявність окремих доказів та узгодженість їх у межах єдиної аргументаційної системи. Сукупність доказів повинна утворювати цілісну картину події, у якій кожен елемент доповнює інші та не породжує внутрішніх суперечностей. Системний логічний аналіз дозволяє суду перейти від фрагментарних фактів до узагальненого правового висновку.

Застосування логічних інструментів у судовому міркуванні виконує також функцію обмеження суб'єктивізму. Хоча процесуальне законодавство апелює до внутрішнього переконання суду, це переконання не може бути довільним. Воно має формуватися на основі логічно впорядкованої аргументації, що відповідає вимогам раціональності та доказовості. Логіка в цьому контексті слугує методологічним засобом перевірки судових міркувань на предмет їхніх послідовності, несуперечливості та обґрунтованості [22].

Доказування в суді є складним і багаторівневим пізнавальним процесом, спрямованим на встановлення юридично значущих обставин справи шляхом логічної обробки фактичних даних. Установлення такої сукупності обставин потребує процесуальних дій і послідовного логічного мислення, здатного поєднати розрізнені факти в єдину аргументаційну конструкцію [21].

З логічного погляду, доказування постає як процес переходу від окремих емпіричних даних до узагальненого правового висновку. Окремі докази не мають самостійної доказової цінності поза межами логічної системи, у якій вони аналізуються, зіставляються та взаємно доповнюють одне одного. Тому доказування не зводиться до механічного накопичення доказів, а передбачає їх логічну інтерпретацію, оцінку та включення до структури аргументації. Судове міркування в цьому контексті виконує інтегральну функцію, об'єднуючи фактичний матеріал у цілісну модель події. Реконструкція події ґрунтується на відновленні причинно-наслідкових зв'язків між діями особи та їх наслідками. З логічної точки зору, така реконструкція передбачає встановлення факту настання певної події та пояснення, яким чином і за яких умов вона відбулася. Причинно-наслідковий аналіз виступає центральним елементом доказування, оскільки дозволяє відмежувати випадкові збіги обставин від юридично значущих дій [23].

Логічна структура доказування в судовому процесі характеризується поєднанням різних типів умовиводів. Дедуктивні міркування застосовуються у випадках, коли від загального правового правила або встановленої норми суд переходить до оцінки конкретної ситуації. Індуктивні міркування використовуються для узагальнення окремих фактів і формування загальних висновків щодо характеру події або поведінки особи [23]. Абдуктивні міркування відіграють особливу роль на початкових етапах доказування, коли на основі наявних фактів формуються правдоподібні версії подій, що підлягають подальшій перевірці.

Важливою логічною вимогою до доказування є узгодженість усіх елементів аргументації. Сукупність доказів повинна утворювати внутрішньо несуперечливу систему, у якій кожен доказ підтверджує або доповнює інші. Наявність логічних розривів, суперечностей або непояснених фактів свідчить про неповноту доказування та унеможливорює формування обґрунтованого судового висновку. Логічний аналіз доказів спрямований на перевірку їхньої достовірності та оцінку їхнього взаємозв'язку в межах єдиної аргументаційної моделі [24].

Специфікою аргументації в судочинстві є її подвійна природа, яка полягає в одночасному підпорядкуванні вимогам логіки та нормам процесуального права. На відміну від абстрактного логічного міркування, правова аргумен-

тація не може ґрунтуватися виключно на формальній правильності умовиводів, оскільки її зміст і форма регламентуються нормативними приписами. Водночас дотримання процесуальних вимог без логічної послідовності та внутрішньої узгодженості не забезпечує раціональності судового рішення, тому ефективна аргументація можлива за умови гармонійного поєднання логічних вимог і нормативних приписів.

Логічні вимоги у правовій аргументації пов'язано з критеріями істинності, несуперечливості, обґрунтованості та достатності міркувань. Вони визначають внутрішню структуру судового мислення та забезпечують послідовний перехід від засновків до висновку. З логічного погляду, аргументація вважається коректною тоді, коли висновок випливає із засновків без логічних розривів, а всі елементи міркування узгоджені між собою. Порушення цих вимог призводить до формування внутрішньо суперечливих або непереконливих судових висновків, навіть за формального дотримання процесуальних норм [24].

Нормативні вимоги правової аргументації визначаються процесуальним законодавством і стосуються порядку отримання, дослідження та оцінки доказів. Вони закріплюють критерії допустимості, належності та процесуальної форми доказової інформації. Нормативна регламентація обмежує коло фактів, які можуть бути використані в аргументації, а також способи їх логічного поєднання. Нормативні вимоги виконують функцію зовнішніх меж аргументування, у яких реалізується логічне міркування суду.

Взаємодія логічних і нормативних вимог виявляється насамперед у процесі оцінювання доказів. Доказ може бути логічно переконливим, але водночас юридично недопустимим через порушення процесуального порядку його отримання. У такому разі він виключається з аргументаційної структури незалежно від його змістової значущості. Водночас доказ, який формально відповідає вимогам допустимості, може не мати достатньої логічної сили для обґрунтування судового висновку. Це свідчить про те, що нормативна допустимість і логічна переконливість не є тотожними категоріями, але мають взаємодоповнювальний характер [25].

Аргументування в судовому процесі полягає в синтезі логічного аналізу та регламентованих процедур доказування. Суд, здійснюючи правозастосовну діяльність, відбирає допустимі докази та вибудовує між ними логічні зв'язки, встановлює їхню взаємозалежність і визначає місце їх у загальній структурі міркування. Логічна обробка доказового матеріалу дозволяє перетворити сукупність процесуально допустимих фактів на аргументовану позицію, що здатна обґрунтувати правовий висновок.

Важливим аспектом співвідношення логічних і нормативних вимог є питання внутрішнього переконання суду. Хоча закон закріплює принцип свобо-

ди оцінки доказів, це переконання не є суб'єктивним у довільному сенсі. Воно формується в межах логічно впорядкованої аргументації та підлягає перевірці на предмет відповідності як до вимог раціональності, так і до процесуальних норм. Внутрішнє переконання виступає результатом поєднання логічного аналізу з нормативною регламентацією судового мислення [18].

У логіко-гносеологічному вимірі юридична аргументація спрямована на пізнання фактичних обставин справи та встановлення істини шляхом раціонального мислення. У деонтологічному вимірі вона орієнтована на дотримання правових обов'язків, процесуальних гарантій і вимог справедливості. Поєднання цих двох вимірів визначає специфіку правової аргументації в судочинстві та відрізняє її від інших форм аргументування.

Розмежування понять «доказ» і «аргумент» має принципове значення для аналізу міркування в судочинстві, оскільки ці категорії належать до різних, хоча й тісно пов'язаних, рівнів пізнавальної та правозастосовної діяльності. Нерозрізнення зазначених понять призводить до методологічної плутанини, за якої логічна структура міркування ототожнюється з процесуальною формою доказування, що ускладнює аналіз обґрунтованості судових висновків [22].

Аргумент є елементом логічного аналізу. Сукупність аргументів являє собою впорядковану систему суджень, які в структурі умовиводу відповідають його засновкам, спрямовану на обґрунтування певного судження – тези, яка в структурі умовиводу відповідає його висновку. Аргументи функціонують у площині раціонального мислення та підпорядковуються законам логіки, зокрема принципам несуперечливості, достатності й послідовності. Їхні завдання полягають не у фіксації факту, а в поясненні, чому з певних вихідних положень випливає конкретний висновок. У цьому сенсі аргументи виконують обґрунтовальну функцію та забезпечують раціональну зв'язаність судового міркування [17].

Доказ натомість є юридично визначеною категорією, що охоплює фактичні дані, отримані й досліджені в установленому процесуальним законодавством порядку. Доказ існує в межах нормативної системи та має процесуальну форму, яка визначає умови його допустимості та використання в судовому провадженні. На відміну від аргументу, доказ не є логічною конструкцією, а виступає інформаційною підставою для побудови аргументації. Його цінність полягає не в логічній формі, а у здатності підтверджувати або спростовувати юридично значущі обставини.

У логіці судочинства доказ і аргумент перебувають у відношенні функціонального доповнення. Докази забезпечують емпіричний матеріал, тоді як аргументи організують цей матеріал у логічно впорядковану систему. Окремо взятий доказ не формує судового висновку, поки не буде включений до аргументаційної структури та співвіднесений з іншими доказами. Аргументація

дозволяє встановити взаємозв'язки між доказами, визначити їхню доказову силу та показати, яким чином вони сукупно обґрунтовують певну тезу [17].

З логічного погляду, аргументування виконує інтерпретаційну функцію щодо доказів. Воно відтворює зміст фактичних даних і пояснює значення їх у контексті справи. Аргументи визначають, які докази є ключовими, які мають допоміжний характер і яким чином вони взаємодіють у межах загальної моделі події.

Важливим аспектом відмежування доказу й аргументу є їх різний статус щодо істинності. Доказ може бути визнаний допустимим або недопустимим, достовірним або недостовірним у процесуальному сенсі. Аргумент же оцінюється з позицій логічної коректності, переконливості та достатності. Навіть сукупність процесуально допустимих доказів не гарантує обґрунтованості судового висновку, якщо між ними не встановлено логічних зв'язків або якщо аргументація містить логічні прогалини чи суперечності. Це підкреслює автономність логічного аналізу щодо процесуальної оцінки доказів [22].

У судочинстві аргументація виконує також критичну функцію. Вона дозволяє перевірити, чи дотримуються правила доведення, чи впливає судовий висновок із наданих доказів, чи не містить він прихованих припущень або ймовірних суджень тощо. У цьому контексті відмежування аргументу від доказу є необхідною умовою контролю за раціональністю судового міркування.

Висновки. Оскільки правова аргументація в найбільш загальному сенсі поєднує процес і процедуру діяльності з правового аргументування, її засоби та результат – правовий припис, а її основна функція полягає у створенні вірогідних доладних та переконливих правових приписів для всіх зацікавлених осіб, урядових інституцій та суспільства в цілому, то судова аргументація як раціональна процедура поєднує методологію логічного аналізу та регламентованих правових процедур доказування для сприяння досягненню її цілей – створенню відповідних правових приписів, зокрема покращенню якості правозастосовних актів. На основі логічно впорядкованої системи, уповноважений на здійснення юридичної діяльності суб'єкт правової аргументації має сформулювати правовий припис, що підтримується раціональними аргументами, який можна оцінити щодо його логічної правильності, переконливості чи прийнятності для інших суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чорнобай О., Брездень В. Види аргументації в судовому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. №4 (32). С. 183–188. doi: <http://doi.org/10.23939/law2021.32.183>.

2. Тягло О. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. С. 349–353. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.65>.
3. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2013. 303 с.
4. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / Юркевич О. М., Титов В. Д., Куцепал С. В. та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. 336 с.
5. Дудаш Т. Правова аргументація: загальнотеоретична характеристика : дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2025. 555 с.
6. Дудаш Т. Склад (корпус) правової аргументації: загальнотеоретична характеристика. *Публічне право*. 2021. №2 (42). С. 138–148. doi: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-42-14>.
7. Кістяник В. І. Судова аргументація: особливості, порівняльний аналіз та вітчизняна і зарубіжна практика : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 215 с.
8. Луць Л. А. Аргументація у правотворчій діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №9. С. 168–173. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.29>.
9. Luts L. Argumentation in law enforcement activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. No 5. P. 98–112. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.5.15>.
10. Luts L. Argumentation in legal interpretation activity. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. No 4. P. 63–76. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.4.11>.
11. Рабінович П., Дудаш Т. Аргументи у правовій аргументації: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. №3 (29). С. 47–68. doi: 10.31359/1993-0909-2022-29-3-47.
12. Рабінович П. Правова аргументація (вихідні загальнотеоретичні характеристики). *Юридичний Вісник України*. 2015. №17/18. С. 122–124.
13. Рабінович С. Природно-правова аргументація у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. №4. С. 103–113.
14. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 472 с.
15. Щербанюк О. Принципи права в аргументації рішень конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. №5. С. 102–109. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/shcherbanyuk_visnyk_ksu_5_2021.pdf (дата звернення: 08.11.2025).
16. Lu Y. Study on Argumentation Ability of Judicial Adjudication. *Asian Social Science*. 2011. Vol. 7, No. 12. P. 265–268. doi: 10.5539/ass.v7n12p265.
17. Орел В. А. Юридична аргументація в судовому процесі: вітчизняний досвід та зарубіжна практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, вип. 78. С. 401–406. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.65>.
18. Бзова Л. Г. Роль юридичної аргументації при розгляді кримінального правопорушення та визнання обвинуваченого винним або невинним. *Актуальні пробле-*

- ми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 6. С. 96–100. doi: <https://doi.org/10.32782/392226>.
19. Бзова Л. Г. Обґрунтованість судового рішення у кримінальному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 238–240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/59>.
20. Лазоренко Є. Ю. Значення юридичної техніки у формуванні судової практики Верховного Суду як частини кримінального та кримінального процесуального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 118–124. doi: <https://doi.org/10.32782/3922106>.
21. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.12.2025).
22. Яворська В. Г., Карпук В. А. Вивчення доказування в науці кримінального процесуального права. *Проблеми державотворення в Україні. 2022. Антикорупційна діяльність* : матеріали доповідей наук. семінару (м. Львів, 10 жовт. 2022 р.). Львів. 2022. С. 136–138. URL: <https://li-maup.edu.lviv.ua/uploads/media/content/Naukovyi%20seminar%20Lviv%2010%20zhovtnia%202022%20r.pdf#page=136> (дата звернення: 18.12.2025).
23. Гвоздік О. Логіка захисту в кримінальному процесі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. Т. 26, № 2. С. 7–17. doi: <https://doi.org/10.33270/02232602.7>.
24. Хабарова Н. А. Особливості впливу та аргументування в судовому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52, ч. 2. С. 11–15. doi: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-2.3>.
25. Шевчук О., Шевчук А. Формулювання контекстуальних обставин в остаточних судових рішеннях у справах про порушення законів та звичаїв війни: особливості юридичної аргументації. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 1 (46). С. 149–156. doi: [10.37566/2707-6849-2024-1\(46\)-14](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1(46)-14).

REFERENCES

1. Chornobai, O., Brezden, V. (2021). Vydy argumentatsii v sudovomu protsesi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: Yurydychni nauky – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: Legal Sciences*, 4(32), 183–188. doi: <http://doi.org/10.23939/law2021.32.183> [in Ukrainian].
2. Tyaglo, O. (2022). Lohika yurydychnykh mirkuvan. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 2, 349–353. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.65> [in Ukrainian].
3. Shcherbyna, O. (2013). Lohika ta yurydychna arhumentatsiia. Kyiv: Vyd.-polihr. tsentr “Kyiv. un-t” [in Ukrainian].
4. Yurkevych, O. (Ed.), V. D. Titov, S. V. Kutsepal and others. (2015). Yurydychna arhumentatsiia. Lohichni doslidzhennia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Dudash, T. (2025). Pravova arhumentatsiia: zahalnoteoretychna kharakterystyka. *Doctor’s thesis*. Lviv [in Ukrainian].

6. Dudash, T. (2021). Sklad (korpus) pravovoi arhumentatsii: zahalnoteoretychna kharakterystyka. *Publichne parvo – Public Law*, 2(42), 138–148. doi: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-42-14> [in Ukrainian].
7. Kistianyk, V. (2021). Sudova arhumentatsiia: osoblyvosti, porivnialnyi analiz ta vitchyzniana i zarubizhna praktyka. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Luts, L. (2020). Arhumentatsiia u pravotvorchii diialnosti. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 168–173. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.29> [in Ukrainian].
9. Luts, L. (2022). Argumentation in law enforcement activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 98–112. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.5.15>
10. Luts, L. (2022). Argumentation in legal interpretation activity. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 4, 63–76. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.4.11>
11. Rabinovych, P., Dudash, T. (2022). Arhumenty u pravovii arhumentatsii: deiaki zahalnoteoretychni aspekty. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(29), 47–68. doi: [10.31359/1993-0909-2022-29-3-47](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-3-47) [in Ukrainian].
12. Rabinovych, P. (2015). Pravova arhumentatsiia (vykhidni zahalnoteoretychni kharakterystyky). *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 17–18, 22–124 [in Ukrainian].
13. Rabinovych, S. (2009). Pryrodno-pravova arhumentatsiia u praktytsi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4, 103–113 [in Ukrainian].
14. Riznyk, S. (2021). Konstytutsiinist normatyvnykh aktiv: sutnist, metodolohiia otsiniuvannia ta systema zabezpechennia v Ukraini. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Shcherbaniuk, O. (2021). Pryntsypy prava v arhumentatsii rishen konstytutsiinykh sudiv. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5, 102–109 [in Ukrainian].
16. Lu, Y. (2011). Study on Argumentation Ability of Judicial Adjudication. *Asian Social Science*, 7(12), 265–268. doi: [10.5539/ass.v7n12p265](https://doi.org/10.5539/ass.v7n12p265)
17. Orel, V. (2023). Yurydychna arhumentatsiia v sudovomu protsesi: vitchyzniani dosvid ta zarubizhna praktyka. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 2(78), 401–406. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.65> [in Ukrainian].
18. Bzova, L. (2021). Rol yurydychnoi arhumentatsii pry rozghliadi kryminalnogo pravoporushennia ta vyznannia obvynuvachenoho vynnym abo nevynnym. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Current problems of domestic jurisprudence*, 6. doi: <https://doi.org/10.32782/392226> [in Ukrainian].
19. Bzova, L. (2022). Obgruntovanist sudovoho rishennia u kryminalnomu sudochynstvi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 238–240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/59> [in Ukrainian].
20. Lazorenko, Ye. (2022). Znachennia yurydychnoi tekhniki u formuvanni sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu yak chastyny kryminalnogo ta kryminalnogo

- protseusualnoho zakonodavstva. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Current problems of domestic jurisprudence*, 3, 118–124. doi: <https://doi.org/10.32782/3922106> [in Ukrainian].
21. Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
22. Yavorska, V., Karpuk, V. (2022). Vyvchennia dokazuvannia v nautsi kryminalnoho protseusualnoho prava. *Problemy derzhavotvorennia v Ukraini. Antykruptsiina diialnist: proceedings of the Scientific and Practical Conference.* Lviv: Lvivskiyi instytut PrAT “VNZ “MAUP”, 136–138 [in Ukrainian].
23. Hvozdk, O. (2023). Lohika zakhystu v kryminalnomu protsesi. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 26(2), 7–17. doi: <https://doi.org/10.33270/02232602.7> [in Ukrainian].
24. Khabarova, N. (2021). Osoblyvosti vplyvu ta arhumentuvannia v sudovomu diskursi. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 52(2), 11–15. doi: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-2.3> [in Ukrainian].
25. Shevchuk, O., Shevchuk, A. (2024). Formuliuвання kontekstualnykh obstavyn v ostatechnykh sudovykh rishenniakh u spravakh pro porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny: osoblyvosti yurydychnoi arhumentatsii. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word from the National School of Judges of Ukraine*, 1(46), 149–156. doi: 10.37566/2707-6849-2024-1(46)-14 [in Ukrainian].

Pavlenko Zhanna Oleksandrivna, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kharakhondia Arina Yuriivna, student of the student of the Faculty of Law Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ARGUMENTATION IN JUDICIAL PROCEEDINGS AS A SPECIAL TYPE OF RATIONAL THINKING

The article argues that argumentation in legal proceedings appears as a special type of rational thinking that combines logical operations with normatively defined rules of law enforcement. It is shown that since legal argumentation is aimed at establishing legally relevant truth, evaluating evidentiary material, and forming well-reasoned legal conclusions upon which a person’s legal status depends, unlike abstract theoretical reasoning, argumentation in judicial proceedings has a practical orientation and is carried out within the framework of a specific court case, where each logical step is subject to verification from the standpoint of the law. It is emphasized that the essence of legal argumentation

lies in the logical combination of factual data and normative prescriptions. It is noted that facts established in the process of proof do not have independent legal significance until they are incorporated into the logical structure of argumentation and correlated with the relevant legal norm.

Keywords: *legal argumentation, juridical argumentation, judicial argumentation, legal reasoning, argument in legal argumentation, evidence in legal argumentation.*

Статтю подано / Submitted: 20.12.2025

Доопрацьовано / Revised: 16.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 06.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

УДК: (141.32: 130.2):[111.1+165.0]

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357446>

Пашинська Агнеса Валеріївна, кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальнотеоретичних правових і соціально-гуманітарних
дисциплін, Київський університет права НАН України
e-mail: agnessa.pashynska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5181-3704

ФІЛОСОФІЯ МЕЖІ: ВІД ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ДОСВІДУ ДО МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ПІЗНАННЯ

Стаття обґрунтовує філософію межі як інтегративну методологію сучасної гуманітаристики. Межа осмислюється як динамічний простір переходу, що поєднує онтологічний, антропологічний та епістемологічний виміри, а граничний досвід, лімінальність і border thinking інтерпретуються як підґрунтя розуміння ідентичності, знання й трансформації в умовах глобальної нестабільності.

Ключові слова: *філософія межі, лімінальність, граничний досвід, мислення з межі, межа як метод, межова ідентичність, деколоніальність.*

Постановка проблеми. У сучасному гуманітарному знанні дедалі більшої актуальності набуває осмислення феномену межі як специфічного способу буття людини у світі радикальних трансформацій. Глобальні кризи, війни, міграційні процеси, технологічні зрушення та культурна гібридизація формують досвід постійної пороговості, у якому руйнуються усталені ідентичності, соціальні ролі та пізнавальні моделі. У цих умовах зростає потреба у філософській рефлексії, здатній мислити не лише стабільні структури, а передусім процеси переходу, невизначеності та становлення.

Ідея межі має глибоке історико-філософське підґрунтя: від античних уявлень про межу як умову форми й визначеності буття до критичної філософії, де вона постає як межа пізнання, та екзистенційної традиції, що трактує її як досвід граничних ситуацій. У ХХ–ХХІ ст. ця проблематика розширюється в межах антропології, культурології та постколоніальних студій, де межа інтерпретується як лімінальний стан переходу, простір творення ідентичності та позиція альтернативного знання.

Особливої ваги ця тема набуває в українському соціокультурному контексті, де досвід пограниччя має не лише історичний, а й екзистенційний вимір. Українське суспільство функціонує у полі множинних меж – геополітичних, культурних, цивілізаційних, – що в умовах війни трансформуються в досвід

граничності між руйнуванням і відродженням. Це актуалізує потребу у філософії, здатній осмислити межу не як лінію поділу, а як простір народження нових форм суб'єктності, солідарності та смислотворення.

Попри значну кількість досліджень, присвячених лімінальності, граничному досвіду та *border thinking*, поняття межі досі не отримало цілісного філософського оформлення як самостійної методології пізнання. Наявні підходи здебільшого розглядають окремі виміри феномену – онтологічний, антропологічний або епістемологічний – без їх інтеграції в єдину концептуальну модель. Це зумовлює необхідність системного теоретичного узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика межі, граничності та лімінальності набуває все більшого значення в сучасній філософії, культурології та антропології. Дослідники осмислюють межу не лише як просторову або ментальну категорію, а як метод пізнання, спосіб буття і стан свідомості.

Онтологічний та екзистенційний вимір цієї проблеми розкрили Карл Ясперс і Жорж Батай [1; 2]. У Ясперса межа постає як досвід зустрічі з трансцендентним у граничних ситуаціях – стражданні, провині, смерті, боротьбі. Батай вводить поняття *limit experience* – досвіду переходу за межу раціонального, у якому людина долає власні межі й відкриває новий вимір істини. Подібні ідеї розвивалися і в українській філософській традиції. Зокрема, Назіп Хамітов у межах авторської метаантропології виокремив «граничне буття» як особливий стан людського існування, у якому особистість виходить за межі буденності [3].

Антропологічну традицію осмислення межі започаткували Віктор Тернер [4] та сучасні українські дослідниці Людмила Горбунова [5] й Ольга Городиська [6]. Для Тернера межа – це простір переходу, де руйнуються соціальні ролі й відбувається оновлення спільноти, тоді як Горбунова та Городиська наголошують на внутрішній, особистісній трансформації, що відбувається у процесі лімінального досвіду.

Епістемологічний вимір філософії межі формується у працях Вальтера Міньюоло, який розробляє концепт *border thinking* – мислення з периферії, що відкриває можливість деколонізації знання [7]. Глорія Анзальдуа пропонує ідею «гібридної свідомості» (*mestiza consciousness*), яка виникає у просторі міжкультурного зіткнення [8].

Сандро Мецадра і Бретт Нілсон розглядають межу як методологію пізнання – спосіб мислити «через межу», виявляючи рух, напруження і множинність сучасного світу [9]. Марко Моджані доповнює цю перспективу, пропонуючи бачити межу як *meeting point* – поле зустрічі різних способів знання й ідентичностей [10]. Нарешті, Ейлін Ні Мхурху розширює поняття межі в напрямі

естетики й співтворення, розглядаючи її як простір голосу, взаємодії й спільної творчості [11].

Попри глибину цих напрацювань, поняття межі досі не набуло системного філософського оформлення. Тому постає потреба в обґрунтуванні філософії межі як цілісної парадигми, що інтегрує онтологічний, антропологічний та епістемологічний виміри в єдиний принцип сучасного гуманітарного мислення.

Метою статті є обґрунтування філософії межі як самостійного концепту та методології сучасного гуманітарного мислення.

Вклад основного матеріалу. Ідея межі як онтологічного принципу має глибоке коріння у філософській традиції. У Платона межа позначає структуру буття – порядок, який утримує хаос у формі. Для Арістотеля межа – це принцип визначеності: будь-яке існування можливе лише настільки, наскільки воно має межу, що відділяє його від небуття. Цей первинний досвід межі – як умова буття – формує підґрунтя всієї подальшої європейської думки.

У Новий час Іммануїл Кант перетворює межу на категорію пізнання: людина може досягати лише явища, але не «речі самі по собі». Межа розуму – це не слабкість, а умова свободи, бо саме в її усвідомленні виникає критичне мислення. Гегель радикалізує цю ідею, розглядаючи межу як момент діалектичного переходу. Вона є не бар'єром, а рушієм розвитку, адже «щоб бути, буття має перейти у своє інше». У філософії Гегеля межа постає як принцип становлення – простір, у якому здійснюється саморух духу.

Фрідріх Ніцше вперше вводить ідею «людини на межі», яка не шукає абсолютів, а приймає хаос як умову творчості. Його афірмація життя є водночас афірмацією межі – як простору, де людина перевищує себе. Ніцшеанський мотив переходу від буття до становлення відкриває шлях до філософії ХХ ст., де межа стає не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою подією суб'єкта.

Карл Ясперс визначає «граничні ситуації» – смерть, страждання, провину, боротьбу – як досвіди, у яких людина стикається з нездоланим. Ці ситуації не можна подолати, але їх можна осмислити; саме тому вони ведуть до «просвітлення існування» [1]. Межа в цьому контексті є моментом зустрічі з власною трансцендентністю, у якій народжується автентичність.

Жорж Батай продовжує цю лінію, наголошуючи, що пізнання починається там, де розум зустрічає власну межу. Він описує внутрішній досвід як момент виходу за межі раціонального, коли суб'єкт переживає напруження між знанням і не-знанням, людським і сакральним. «Межа, – пише Батай, – це місце, де істина відкривається в акті порушення» [2, с. 17]. Для нього перехід не є втечею, а досвідом присутності – моментом духовного перевищення, у якому людина торкається власної глибини.

Таким чином, в онтологічному вимірі межа постає не як межа завершеності, а як простір живої напруги між буттям і становленням. Вона визначає не кінець, а тривалість – момент, у якому людина перебуває в процесі самотворення. У цьому сенсі філософія межі є не теорією стабільності, а онтологією руху, що розкриває буття як відкритість, становлення і діалог із власними межами.

Антропологічне осмислення межі виводить цю категорію з онтологічного рівня буття у простір людського досвіду – як стан становлення, перетворення та духовної трансформації. Саме тут межа набуває екзистенційного змісту: вона не лише розділяє, а й поєднує, відкриваючи можливість переходу від старого до нового стану.

А. ван Геннеп уперше систематизував ритуали переходу, виокремивши три етапи: відділення, лімінальність і включення [12]. Лімінальна фаза є «міжсвіттям» – моментом, коли індивід втрачає попередній статус, але ще не отримує нового. Цей стан невизначеності, за ван Геннепом, має сакральний характер, бо саме в ньому можливе оновлення суб'єкта. Віктор Тернер розвиває цей підхід, показуючи, що лімінальність – це простір, у якому розчиняються соціальні ролі, а на їхньому місці виникає спільність (*communitas*) [4]. Тернер переносить ідею межі з обрядового контексту в соціальний і культурний: саме в «пограничних станах» відбувається руйнування ієрархій і поява нових форм колективності.

Цей перехід від ритуального до екзистенційного розуміння межі продовжують сучасні українські дослідниці. Людмила Горбунова трактує лімінальність як «стан переходу, проміжність між попереднім і новим, у якому відкривається можливість трансформації суб'єкта» [5, с. 86]. На її думку, освітній і культурний процеси є не просто передачею знань, а простором внутрішньої ініціації, де людина вчиться жити у стані невизначеності, тобто на межі. Для Горбунової лімінальність – це педагогічна категорія, що дозволяє поєднати філософію, антропологію й освіту в єдину динамічну модель формування особистості.

Ольга Городиська розвиває поняття *limit experience*, вбачаючи у ньому не лише граничний, а передусім творчий досвід [6]. Людина, яка перебуває «на межі», не просто втрачає попередню ідентичність, а створює нову. У цьому стані – у «розриві» між уже не-старим і ще не-новим – розкривається справжній потенціал людської суб'єктності. Городиська підкреслює, що межа є не кризою, а формою внутрішнього руху, через який людина входить у діалог зі своїм «іншим» [6].

Таким чином, антропологічний вимір філософії межі розкриває її як метод розуміння людини у процесі становлення. Межа тут – не межа між «Я» і сві-

том, а простір зустрічі, у якому людина стає собою. Досвід переходу є водночас духовним, освітнім і культурним процесом. Він формує здатність не тікати від невизначеності, а жити в ній, перетворюючи кризу на джерело внутрішньої енергії.

У XX–XXI ст. поняття межі переходить з антропологічного у пізнавальний простір, стаючи не лише предметом, а й методом мислення. Межа перетворюється на позицію знання, з якої можливо побачити приховані структури влади, колоніальності й культурної ієрархії. У цьому контексті філософія межі набуває епістемологічного виміру – вона стає способом бачити світ з «іншого боку», не з центру, а з периферії, де народжується альтернативне мислення.

Вальтер Міньоло запроваджує поняття *border thinking* – мислення з межі, що виникає у постколоніальному просторі [7]. Для Міньоло межа – це не географічна лінія, а епістемологічна позиція, з якої можливе «мислення інакше». Він наголошує, що колоніальність влади супроводжується колоніальністю знання – контролем над тим, хто має право мислити і говорити. Тому *border thinking* – це не лише теорія, а стратегія звільнення, у якій «погранична свідомість» формує нові горизонти знання, вільні від західних універсалій.

Глорія Анзальдуа продовжує цю ідею, але переносить її в антропологічний і духовний вимір [8]. Її концепт *mestiza consciousness* – постає як нова форма ідентичності, що виникає в міжкультурному просторі, де відбувається синтез протилежностей: колонізованого й колонізатора, чоловічого й жіночого, тілесного й духовного. Для Анзальдуа межа – це не травма, а місце творення нового «Я», яке приймає множинність. Таким чином, *border thinking* і *mestiza consciousness* утворюють гуманітарний горизонт, де межа мислиться як місце зустрічі – між культурою і тілом, між мовою і мовчанням, між суб'єктом і владою.

Сандро Мецадра та Бретт Нілсон радикалізують цей підхід, піднісши межу до рівня методологічного принципу. Вони пропонують «мислити через межу» (*border as method*), тобто не розглядати її як об'єкт, а використовувати як інструмент дослідження сучасності [9]. Для авторів межа – це динамічна структура, що одночасно формує і розділяє простори праці, капіталу, культури. Вона стає «лабораторією глобалізації», де видно, як знання, влада і рух тіл взаємодіють у сучасному світі. У цьому сенсі «межа як метод» означає постійну рефлексію власної позиції – мислити не з центру, а з периферії, не з домінуючого дискурсу, а з того, що виключене з нього.

Кріс Рамфорд показує, що межі існують не лише в політичному просторі, а й у повсякденності – у тому, як люди щодня конструюють і відтворюють ідентичності [13]. Його концепт «повсякденного бордерворку» розширює погляд на межу, показуючи її соціальну мікродинаміку. Проте, як зазначає

Марко Моджані, такий підхід ризикує деполітизувати межу, оскільки фокусується на буденних взаємодіях, залишаючи поза увагою питання влади [10].

Моджані пропонує синтетичну концепцію межі як «meeting point» – точки зустрічі, у якій поєднуються деколоніальний підхід Міньюоло, етичний вимір Анзальдуа та політична критика Мецадри й Нілсона [10]. Він бачить межу не як лінію розриву, а як поле взаємодії, у якому зустрічаються різні типи знання, досвіду та суб'єктності. У цьому полягає ключова інновація його підходу: межа – не лише об'єкт спостереження, а середовище співіснування.

Ейлін Ні Мхурху переносить border thinking до сфери естетики. Вона розглядає межу як простір співтворення (co-creation) і множинності голосів, де політичне й естетичне взаємодіють [11]. На її думку, деколонізація мислення неможлива без естетичного повороту – тобто без створення нових способів бачити, відчувати і говорити. Таким чином, межа постає як «естетичне поле зустрічі», у якому знання й мистецтво взаємно доповнюють одне одного.

Отже, в епістемологічному вимірі межа стає методологічним принципом гуманітарного пізнання. Вона не лише розкриває множинність світів, а й навчає мислити з позиції між, in-between – у проміжку між мовами, культурами, системами влади. Така позиційність дає змогу не тільки деконструювати структури домінування, а й відкривати нові простори співбуття, діалогу та творчої чутливості.

Філософія межі сьогодні постає не лише як аналітична категорія, а як метод пізнання – спосіб бачити, мислити й діяти з позиції переходу. Її сутність полягає в тому, що істина народжується не в межах певної системи, а між ними – у точці дотику різних мов, культур, знань і досвідів. Цей метод не прагне до стабільності чи завершеності, а, навпаки, утверджує рух, відкритість і саморефлексію.

З позицій гуманітарного пізнання «мислення через межу» означає, що дослідник розташовується у просторі «in-between» – між дисциплінами, між культурами, між суб'єктивним і об'єктивним. Це мислення не шукає однозначної істини, а аналізує суперечності, процеси й переходи. Саме так, за Мецадрою та Нілсоном, «border as method» дозволяє побачити приховані ієрархії знання, рухливість влади та множинність позицій, що формують сучасну реальність.

У філософії освіти цей підхід проявляється як педагогіка переходу. Лімінальність, за Горбуною, стає основою навчального процесу: студент не лише отримує знання, а проживає досвід становлення. Освіта перетворюється на ініціацію, у якій людина навчається мислити на межі – між знаним і невідомим, між усталеним і новим. Це формує не фіксоване знання, а здатність до перетворення, критичної рефлексії та духовного зростання.

У соціальному й політичному аналізі метод філософії межі надає інструмент для деколонізації знання. Як показують Міньюоло й Моджані, мислення з межі – це спосіб розкрити асиметрії між центром і периферією, між владою і підпорядкуванням. Аналізуючи процеси міграції, поствоєнні ідентичності чи культурні конфлікти, дослідник має дивитися «з межі», а не «з центру» – з перспективи тих, хто перебуває між системами. Така позиція не лише виявляє нерівність, а й відкриває простір для діалогу.

У філософії особистості цей метод стає етикою внутрішнього руху. Як писав Ясперс, граничні ситуації – смерть, провина, вибір – не руйнують людину, а пробуджують її до самопізнання. Проживаючи ці ситуації, індивід переходить від пасивного існування до автентичного буття. Таким чином, «мислення межі» може бути практикою духовної роботи – не втечею від невизначеності, а прийняттям її як умови людської свободи.

У сфері мистецтва та культурного менеджменту межа стає простором співтворення. Ні Мхурху показує, що естетичний вимір межі відкриває можливість для «co-creation and voice» – творення нових форм чутливості, у яких взаємодіють локальне і глобальне, традиція й інновація. Художній чи кураторський проєкт, побудований на принципі «thinking through the border», не фіксує ідентичність, а створює діалогічне поле, де кожен учасник стає співавтором сенсу.

Отже, метод філософії межі – це не техніка, а спосіб буття у світі. Він вимагає від суб'єкта позиційності (мислити «з межі», а не «з центру»), рухливості (відмови від дихотомій), саморефлексії (усвідомлення власного місця у процесі пізнання) та етичної відкритості (готовності зустріти Іншого). У сучасному світі, позначеному війнами, міграціями й кризами ідентичності, цей метод набуває особливої актуальності – адже вчить не замикатися у межах власного досвіду, а бачити в кожній межі можливість зустрічі, діалогу й нового початку.

Висновки. Інтерпретація результатів засвідчує, що філософію межі варто розглядати не лише як тематичне поле, а як інтегративну методологію сучасного гуманітарного знання. Якщо раніше межа асоціювалася передусім з обмеженням – пізнання, буття чи суб'єкта – сьогодні вона постає як простір становлення, у якому формуються нові моделі досвіду, ідентичності та мислення. Це відображає ширший поворот від метафізики стабільності до філософії процесуальності. Межа набуває статусу динамічного переходу, що об'єднує онтологічні, антропологічні й епістемологічні виміри людського буття.

В екзистенційному вимірі вона постає як досвід граничних ситуацій, що відкривають можливість трансценденції та автентичного самопізнання. В антро-

пологічній перспективі межа виконує функцію ініціації, у якій особистість трансформується через кризу й невизначеність. Лімінальність постає як не винятковий, а ключовий досвід формування суб'єктності. Епістемологічно межа перетворюється з об'єкта дослідження на позицію знання. Мислення з пограниччя деконструює універсалістські моделі та відкриває можливості для поліфонічного, контекстуального пізнання. Це точка перегляду владних ієрархій знання та джерело альтернативних епістемологій.

Філософія межі також виявляє гуманістичний і естетичний потенціал: вона постає як простір зустрічі, співтворення та діалогу. Не будучи лінією розмежування, межа стає полем взаємодії, у якому формується нова чутливість до іншості та множинності.

Узагальнення цих підходів дозволяє осмислити межу як методологічний принцип – мислення у просторі «між», у точках перетину дисциплін, культур, досвідів. У цій позиційності істина народжується не всередині системи, а на стику різних смислових горизонтів.

Актуальність філософії межі зростає в умовах глобальних криз, війн і масових переміщень, де досвід пограниччя стає повсякденним. Вона постає не лише як теоретична модель, а як інструмент осмислення реальності, у якій нестабільність і невизначеність – базові умови людського існування. Отже, філософія межі формулюється як самостійна гуманітарна парадигма і методологія пізнання, що орієнтована на перехід, множинність і відкритість. Істина в такій оптиці – це те, що виникає в русі, взаємодії та перетині. А межа – не перешкода, а джерело нових форм буття, ідентичності та знання.

Перспективи подальших досліджень полягають у розвитку прикладного виміру філософії межі – зокрема, в аналізі поствоєнних трансформацій ідентичності, філософії освіти, деколоніальних студій і культурної дипломатії, де досвід «між» набуває практичного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jaspers K. *Existenzerhellung. Philosophie in 3 Bänden*. Bd 2. 3 Aufl. Berlin : Springer, 1956. 447 p.
2. Bataille G. *Inner Experience*. Albany : State University of New York Press, 1988. 209 p.
3. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : КНТ, 2017. 370 с.
4. Turner V. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago : Aldine Publishing, 1969. 213 p.
5. Горбунова Л. Лімінальність як концепт філософії (до обґрунтування трансформативного навчання). *Філософія освіти*. 2015. № 2. С. 65–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2015_2_4 (дата звернення: 27.02.2026).

6. Городиська О. М. Limit-experience як філософсько-антропологічний концепт. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 42. С. 9–15. doi: <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.2>.
7. Mignolo W. D. *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton : Princeton University Press, 2000. 371 p.
8. Anzaldúa G. *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco : Aunt Lute Books, 1987. 312 p.
9. Mezzadra S., Neilson B. *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Durham : Duke University Press, 2013. 364 p.
10. Mogiani M. Studying borders from the border: Reflections on the concept of borders as meeting points. *Journal of Borderlands Studies*. 2023. Vol. 38, Issue 4. P. 1–15. doi: <https://doi.org/10.1080/08865655.2023.2251436>.
11. Ní Mhurchú A. Decolonising and the aesthetic turn in international studies: Border thinking, co-creation and voice. *Millennium*. 2024. Vol. 52, Issue 2. P. 434–458. doi: <https://doi.org/10.1177/03058298241234219>.
12. Van Gennepe A. *Les Rites de Passage*. Paris : Émile Nourry, 1909. 198 p.
13. Rumford C. “Seeing like a border”: Towards multiperspectivalism. *Cosmopolitan Borders. Mobility & Politics*. London : Palgrave Pivot, 2014. P. 47–66. doi: https://doi.org/10.1057/9781137351401_3.

REFERENCES

1. Jaspers, K. (1956). *Existenzerhellung. Philosophie in 3 Bänden*. Vol. 2 (3rd ed.). Berlin: Springer.
2. Bataille, G. (1988). *Inner Experience*. Albany: State University of New York Press.
3. Khamitov, N. V. (2017). *Samotnist u liudskomu butti. Dosvid metaantropolohii* (2nd ed., revised and expanded). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
4. Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing.
5. Horbunova, L. (2015). Liminalnist yak kontsept filosofii (do obgruntuvannia transformativnoho navchannia). *Filosofia osvity – Philosophy of Education*, 2, 65–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2015_2_4 [in Ukrainian].
6. Horodyska, O. M. (2023). Limit-experience yak filofsko-antropolohichni kontsept. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Actual Problems of Philosophy and Sociology*, issue 42, 9–15. doi: <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.2> [in Ukrainian].
7. Mignolo, W. D. (2000). *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
8. Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
9. Mezzadra, S., Neilson, B. (2013). *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Durham: Duke University Press.

10. Mogiani, M. (2023). Studying borders from the border: Reflections on the concept of borders as meeting points. *Journal of Borderlands Studies, Vol. 38, issue 4, 1–15*. doi: <https://doi.org/10.1080/08865655.2023.2251436>
11. Ní Mhurchú, A. (2024). Decolonising and the aesthetic turn in international studies: Border thinking, co-creation and voice. *Millennium, Vol. 52, issue 2, 434–458*. doi: <https://doi.org/10.1177/03058298241234219>
12. Van Gennep, A. (1909). *Les Rites de Passage*. Paris: Émile Nourry [in French].
13. Rumford, C. (2014). “Seeing like a border”: Towards multiperspectivalism. *Cosmopolitan Borders. Mobility & Politics*. London: Palgrave Pivot, 47–66. doi: https://doi.org/10.1057/9781137351401_3

Pashynska Ahnessa Valeriivna, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of General Theoretical Legal and Socio-Humanitarian Disciplines, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

PHILOSOPHY OF THE BORDER: FROM EXISTENTIAL EXPERIENCE TO THE METHODOLOGY OF CONTEMPORARY KNOWLEDGE

The article substantiates the philosophy of the border as an integrative methodology of contemporary humanities. It conceptualizes the border as a dynamic space of transition linking ontological, anthropological, and epistemological dimensions, and interprets boundary experience, liminality, and border thinking as foundations for understanding identity, knowledge, and transformation in conditions of global instability.

Keywords: *philosophy of the border, liminality, limit experience, border thinking, border as method, boundary identity, decoloniality.*

Статтю подано / Submitted: 09.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 26.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 06.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Северін Євгеній Петрович, аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна
e-mail: Evgeneyseverin@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0112-380X

ЛОГІСТИЧНА БЕЗПЕКА В НОВІЙ ФІЛОСОФІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті актуалізовано проблему логістичної безпеки у філософії менеджменту. Автор на основі парадигмального підходу запропонував напрями: етико-екологічна безпека, моделювання стійкості й стабільності розвитку людського капіталу, цифрова безпека і технології блокчейн для ризик-орієнтованого підходу. Перспективою визначено філософське підґрунтя моделей і підходів антикризового менеджменту на виклик часу.

Ключові слова: логістика, філософія менеджменту, безпека, парадигмальний підхід.

Постановка проблеми. Відбувся 56-й Всесвітній Економічний форум у Давосі. Він був присвячений всесвітньому економічному співробітництву під гаслом «Дух діалогу», однак у 2026 р. такий багатоаспектний діалог набув ознак пошуку стратегій безпеки. Близько 850 компаній і бізнесових організацій світу шукали рішень у виробленні дієвих стратегій відновлення України в повоєнний період, питань безпеки в Україні та в світі загалом. Про це зазначено в більшості аналітичних публікацій, які висвітлювали перебіг цієї значущої події для світу бізнесу і політики [1]. У контекстах безпекових питань і впливу на бізнес ситуацій невизначеності дедалі посилюється перехід від традиційного адміністрування до філософії менеджменту на засадах безпеки і багатоваріантної прозорості. Логістична безпека в такому форматі набуває значення не тільки вагомої технічної опції, а постає фундаментальною ознакою стратегічної стійкості організації. Категорія логістичної безпеки пронизує всі 17 напрямів, проголошених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», що має забезпечувати дотримання цілей сталого розвитку України на період до 2030 р. [2]. Тож наукове розроблення логістичної безпеки в контексті нової філософії менеджменту видається незаперечно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові аспекти розуміння філософії стійкості в реаліях сьогодення викладено у статті М. Крістофер, Н. Пек [3]. Зокрема, автори у вказаній публікації надали своє бачення логістичної безпеки через баланс зниження витрат і забезпечення стійкості управління внутрішніх процесів комерційних ланцюгів постачання. Останнє (комерційні ланцюги поставок), на думку авторів, є найвразливішими до ситуацій невизначеності, стихійних лих, війн, тероризму, виробничих конфліктів [3, с. 1; 6–8]. Український досвід 2022 р. – початку повномасштабного вторгнення – красномовно підтверджує доречність пріоритетної позиції названих науковців.

Фактологічні матеріали та аналітичні звіти про безпекові протоколи в державних структурах бізнесу і виробництва представлено на платформі Reports by DHL / McKinsey (2023–2025): «The Future of Logistics: AI and Cyber Resilience» [4]. Цей аналітичний звіт представлено на всесвітньо відомій платформі «Бізпортал» (Вашингтон, США), підготовлений і регулярно оновлюваний фахівцями-аналітиками, вченими, представниками бізнес-інвесторів країн Європи та США [4]. Аналітичні матеріали, викладені на цьому офіційному ресурсі, важливі для вивчення логістичної безпеки у філософії менеджменту в умовах міжнародної інвестиційної підтримки українського бізнесу.

Бачення і методологію парадигмального підходу філософського дискурсу використано з опорою на міркування і висновки М. Триняк, С. Руденко [5].

У ґрунтовній монографії М. Григорак контекстно проблематики цієї публікації використано висновки щодо теоретичних положень та методології «... інтелектуалізації ринку логістичних послуг в умовах трансформаційної економіки, ...особливості та закономірності формування і розвитку інтелектуалізованих логістичних систем на мікро-, мезо-, макрорівнях, ...сутність та основні напрями логістизації національної економіки» [6, с. 2]. Разом із тим мінливість і динамізм усіх ключових понять і самої суті логістичної безпеки обумовлює звернення до проблематики крізь призму нової філософії менеджменту.

Мета статті: конкретизувати напрями і перспективу логістичної безпеки у новій філософії менеджменту.

Вклад основного матеріалу. Як показав 56-й Всесвітній Економічний форум у Давосі, навіть найрозвиненіші економічно суспільства не захищені в реальному часі [1]. Динаміка ризиків і втрата актуальності цінностей миру в глобальному вимірі притаманна не тільки державам, де відбуваються збройні конфлікти. Відчуття безпеки має тектонічний зсув у планетарному масштабі. Тому сучасна філософія менеджменту передусім спирається на важливі комплексні напрями. Визначимо їх з опорою на парадигмальні й методоло-

гічно вивірені висновки науковців, зазначених у ступені дослідженості проблеми [3; 5–8].

Ключове поняття логістичної безпеки в цій публікації розглядаємо:

– не лише як збереження вантажу, а передусім як цілісність інформаційних, інтелектуальних і репутаційних потоків із використанням стандартизованих безпекових протоколів технологічного і технічного супроводу з використанням систем штучного інтелекту [4];

– як політики безпеки підтримки і професійного супроводу клієнто-орієнтованого бізнесу, наприклад: «Постійна охорона фізична, програма “Менеджер Безпеки”; аудит маршруту руху автомобілів; упровадження стандартів TAPA FSR, ISO 9001, ISO 28000; контроль маршруту руху; монтаж електронних систем безпеки; спеціалізована підготовка у сфері логістичної безпеки; мінімізація втрат у логістичних складах і технології «борт-до-борту», оптимізація витрат охорони тощо» [9];

– як логістичну безпеку як комплекс стратегій ефективності погодження процесів виробництва, закупівель і розподілу ресурсів продукції, основа стратегічного планування і прогнозування з використанням ризик-орієнтованого підходу [3; 9].

Світовий банк підтримує Україну у створенні національної екосистеми логістичної безпеки [10]. Серед пріоритетних напрямів, передбачених стратегічними приписами і нормативними документами, є такі: упровадження конкурентної та ефективної транспортної системи; інноваційний розвиток усіх компонентів структур бізнесу та стратегічні інвестиційні проєкти в різних галузях і на міжгалузевому рівні; забезпечення прозорого, соціально і технологічно безпечного, екологічного та енергоефективного транспортування товарів, ресурсів і послуг; досягнення безперешкодної мобільності та регіональної інтеграції [10, с. 7]. Для України така кінцева стратегічна ідеологія вкрай значуща для підтримки сталого розвитку і суспільної безпеки у внутрішньонаціональному значенні.

Логістична безпека в розумінні комплексу стикається з низкою суперечностей, які можуть бути вирішені за умови філософського базису, який би враховував надбання класичної філософії, вектори західноєвропейської і національних філософських теорій, напрямів. У запропонованих вище векторах визначення сутності логістичної безпеки переважає філософський базис прагматизму за У. Джемс та Дж. Дьюї, Р. Рорті [8]. Це зумовлене сутністю управління, адміністрування і менеджменту як виду людської діяльності. У межах філософії прагматизму обстоюється позиція розгляду філософії для вирішення реальних практичних проблем, з якими стикається людство в усіх суспільно-правових відносинах на конкретному витку цивілізаційного розвитку.

Разом із тим сьогодні (на прикладі філософського дискурсу за парадигмальним підходом) знову позначилося пропозиціями щодо розгляду філософії як методу вирішення практичних проблем, з якими стикається суспільство в різні конкретно-історичні періоди свого розвитку. Наприклад, прагматичний лібералізм із пропагуванням цінностей «захисту свободи індивідів та їхньої приватності» [8, с. 64].

Прагматичний лібералізм, за Р. Рорті, – філософська позиція, що пропонує відмовитися від абсолюту істин і універсальних моральних приписів на користь практичної ефективності. Цей напрям прямо впливає на прогресування і розширення демократії та зменшення людських страждань [8]. Цей напрям визначає актуальність моделювання стійкості й стабільності розвитку людського капіталу першого напряму логістичної безпеки контекстно нової філософії менеджменту. Таке моделювання передбачає філософські базиси в адаптивних моделях стійкості виробництва, бізнесу до ситуацій невизначеності й динамічних змін. Так, як було, уже не буде. Тому логістична безпека фокусує менеджмент на розроблення динамічних алгоритмів стійкості, пристосування до непередбачуваних трансформацій, у тому числі й невизначеності розвитку бізнесу і суспільно-правових відносин на етапі відновлення України (не все вдасться відновити, не все відновлене працюватиме з передбаченою ефективністю, не визначено елементів дієвої державної політики демографічного відновлення суспільства, зокрема йдеться про повернення працездатних українців із-за кордону, особливо висококваліфікованих).

Важливим маркером успіху сучасного менеджменту є філософські дескриптори навчання на помилках. У прагматичному лібералізмі помилка розглядається як важкий та вартісний, але важливий урок, природний моніторинг слабких місць системи. Коли цінністю виступає солідарність і згуртованість організації чи іншої структури, можливий відхід від планово-звітних до сценарних стратегій: аудит слабких місць приводить до вибору альтернативного сценарію менеджменту з урахуванням реальних ознак майбутнього. Толерування і поступовий відхід від пошуку чи призначення винних у прагматичному лібералізмі Р. Рорті першості набувають не абстрактні цінності всезагальної істини, а конкретні відповіді на питання: що допоможе зменшити жорстокість, бідність, соціальне розшарування тощо [8]. Передбачувано, що прагматичний лібералізм у логістичній безпеці спрямовує менеджмент на моделювання стійкості і стабільності розвитку людського капіталу інструментами, які у свою чергу спрямовані на створення гуманного і більш відкритого суспільства, у якому переважає чесна прозора комунікація, а керівництво виконує почасти фасилітаційну функцію.

Також сучасне прочитання філософії соціальної дії М. Вебера розкриває поняття логістичної безпеки в контексті викликів цифрової комунікації та її впливу на логістичну безпеку [11]. У цьому ключі цінним є міркування М. Триняк про множинну ідентичність [5]. Базою логістичної безпеки може бути філософія соціальної дії М. Вебера. Погодимось з міркуваннями С. Лебедевої [11] та О. Голікова щодо реконцептуалізації цього напрямку [12]. Метафора «вічної молодості» в контексті логістичної безпеки на прикладі транспортної системи України [12, с. 8] виглядає очевидною.

Веберівські концепти актуалізують другий і третій напрями філософського дослідження логістичної безпеки в сучасному менеджменті: етико-екологічна безпека; цифрова безпека і технології блокчейн для ризик-орієнтованого підходу. У менеджменті, попри динамічні виклики, традиційно значущою є теза: коли правила зовні перестають працювати, ресурсом стійкості стають правила на цінностях компанії, організації. Логічно, продукування першого напрямку щодо моделювання стійкості й стабільності розвитку людського капіталу передбачають високі й статичні етичні стандарти. Вони з позицій філософії дії М. Вебера можуть по-різному інтерпретуватися. З огляду на проблематику цієї статті доречним видається виокремлення аспектів: репутаційна безпека (коли короткострокові так звані швидкі прибутки можуть призвести до краху в довгостроковій перспективі). Про це так само докладно презентовано у проєкті Стратегії сталої логістики України [10].

Для України реалії воєнного стану підтвердили значущість важеля соціальної відповідальності, коли компанія чи організація бізнесу підтримує і розвиває громаду, тим самим посилює довіру і репутаційні аспекти після завершення війни. Це має одне з пріоритетних значень у розвитку логістичної безпеки в новій філософії менеджменту

Крім того, нова філософія менеджменту логістичну безпеку розглядає кризь призму соціальної відповідальності й відповідності «зеленим стандартам», тобто екологічності всіх дій. Порушення стандартизованих умов щодо екологічної безпеки сьогодні істотно негативно впливає на довіру клієнтів і може призвести до серйозних санкцій. Тож цей аспект економічно значущий. Суворе дотримання міжнародних норм і стандартів безпеки та інженерії праці є логічним компонентом корпоративної безпеки. Проблематика посилюється цифровізацією і дедалі ширшими практиками використання штучного інтелекту. Адже роботизована техніка, ергономічні та автономізовані технології, по суті, покликані знизити травматизм і посилити тим самим безпеку на виробництві та в інших сферах.

Спостерігаючи своєрідну патологію модерну в реаліях сьогодення, коли види, способи і тематика всіх комунікацій першочергово визначається імпе-

ративами грошей і цінністю влади, логістична безпека передусім має спрямовувати відповідні стратегії на ефективну комунікацію. Якість такої комунікації забезпечується прозорими алгоритмами зворотного зв'язку і використанням інструментарію сучасних із штучним інтелектом та інших цифрових технологій. Останнє має передбачати не лише вивільнення ресурсів від рутини, а ще й прогностику галюцинування і ризиків ілюзії приватності. Звісно, можна сконцентрувати увагу на інструментах із використанням деперсоналізації, однак це природно несе втрату суб'єктності в логістичній безпеці як комплексі заходів.

У цьому аспекті логістична безпека в контексті нової філософії менеджменту пропонує широку практику використання технології блокчейн для ризик-орієнтованого підходу. Звісно, логістична безпека не є закритим комплексом із сталими компонентами. Тому класичні напрями філософування і концепції всесвітньо відомих філософів у реаліях сьогодення синтезуються з прикладними, національно зумовленими практиками. Блокчейн для ризик-орієнтованого підходу має незаперечну цінність. Слово «блокчейн» означає ланцюг блоків, коли кожний наступний блок розширює інформацію, що міститься в попередньому блоці. Для онлайн-підприємництва, онлайн-торгівлі, руху товарів і послуг у мережі технологія блокчейн забезпечує безпеку інформації (через автономізовану роботу центрального серверу), ефективність та оптимальність (через продуману систему оптимальності, витрат і клієнто-орієнтованого сервісу). У контексті воєнного стану і ризиків, зумовлених ним, технологія «блокчейн» допомагає убезпечити інформацію і запобігти корупційним ризикам, підробці документів, несанкціонованому використанню конфіденційних даних тощо.

Визначені вище напрями логістичної безпеки в новій філософії менеджменту в узагальненому вигляді представлено в таблиці¹.

Варто зазначити, що західноєвропейська філософська думка дедалі частіше в дискурсах розглядається через порівняння чи поєднання з практично-зорієнтованою японською філософією Кайдзен. Ця теорія була створена після Другої світової війни (на прикладі Toyota). У перекладі слово «Кайдзен» означає безперервне оновлення та вдосконалення. Суть філософії Кайдзен проста: набагато менше витрат ресурсів потребує постійне поліпшення, якщо до цього процесу долучаються в потоці виконання професійних завдань усі працівники компанії чи організації. Кайдзен, попри унікальність і приналежність до культурної ідентичності Японії, містить потенціал синтезу з обраними і презентованими вище філософськими напрямими: прагматичний

¹ Таблиця сформована автором на основі вивчення матеріалів у списку літератури [6–8; 10–12].

Напрями логістичної безпеки у новій філософії менеджменту

Напря́м	Філософський базис	Ризик-орієнтований підхід
Моделювання стійкості і стабільності розвитку людського капіталу	Прагматичний лібералізм за Р. Рорті	Розроблення динамічних алгоритмів стійкості, пристосування до непередбачуваних трансформацій, філософська концепція навчання на помилках
Етико-екологічна безпека	Філософія соціальної дії М. Вебера, комунікативна теорія Ю. Габермаса	Перехід до інтерсуб'єктності. Інженерія праці для корпоративної безпеки
Цифрова безпека і технології блокчейн	Філософія соціальної дії М. Вебера, комунікативна теорія Ю. Габермаса	Автономізація алгоритмів руху інформації відповідно до світових стандартів безпеки, етики, екології і верховенства права
Очікуваний результат: репутаційна і корпоративна безпека підприємств, бізнесу, участь у створенні гуманного, відкритого суспільства з чесною прозорою комунікацією		

лібералізм за Р. Рорті, філософія соціальної дії М. Вебера, комунікативна теорія Ю. Габермаса. Маючи виразне практичне спрямування, філософія Кайдзен передбачає неперервне використання циклу: «PDCA (Plan-Do-Check-Act) – цикл постійного вдосконалення. Цей цикл включає чотири етапи: планування, виконання, перевірка та дія» [13]. Філософія Кайдзен, синтезуючи найкращі напрацювання людства, пропонує зосередити увагу на пошуку можливостей для вдосконалення на основі збору й аналізу даних, упровадженні відповідних коригувальних заходів. Ключовий принцип філософії Кайдзен – ідентифікація та усунення витрат, які не додають цінності товару для споживача, тобто виявлення марнотратства часу, матеріалів, зусиль тощо. Мудре ставлення до витрат є характерною ознакою культури суспільства в Японії. Практично Кайдзен передбачає використання технології 5S: організація робочого місця, ефективне використання наявного простору, зниження витрат часу на пошук інструментів та необхідних матеріалів [13]. Кайдзен не просто філософія, це стиль життя, що дає змогу працівникам і організації в цілому бути гнучкими і готовими до змін та викликів будь-якої складності. Філософія Кайдзен спрямовує логістичну безпеку на збільшення продуктивності й покращення якості продукції, зниження витрат і конкурентну перевагу, підвищення стабільності

та безпеки, що у свою чергу сприяє покращенню рівня задоволеності працівників і психологічному благополуччю. Останнє сприяє ефективній комунікації та відкритості колективу до інновацій.

Висновки. Для України, яка намагається подолати серйозну економічну кризу, це поле є надзвичайно значущим, оскільки може підсилити наміри та підвищити ефективність шляхів виходу з неї. Логістика контекстно нової філософії менеджменту не є достатньо вивченою, необхідність її розбудови у філософській площині не викликає заперечень. Логістична безпека розглядається нами як комплекс політик і стратегій ефективності погодження процесів виробництва, закупівель і розподілу ресурсів продукції, основ стратегічного планування і прогнозування з використанням парадигмального та ризик-орієнтованого підходів. Філософський базис логістичної безпеки можуть утворювати прагматичний лібералізм Р. Рорті, елементи філософії соціальної дії М. Вебера. Розглянуті у статті філософські базиси (таблиця), на погляд автора, вдало синтезуються з економічно обумовленою філософією Кайдзен, що розглядається перспективою подальшого розроблення теми цієї публікації. Адже досвід Японії щодо повоєнного відновлення для України може бути актуальним. Тому наукові розробки цього аспекту будуть затребувані. Перспективним бачиться зіставлення концептів філософії Кайдзен і теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. Варто наголосити, що українською мовою компаративні узагальнення філософії Кайдзен відсутні у відкритому доступі на момент виконання цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзисюк Д. Головні події Всесвітнього Економічного форуму в Давосі. URL: <https://forbes.ua/ua/svit/teper-tse-viyna-trampa-golovni-podii-pershogo-dnya-vef-2026-u-davosi-shchodennik-forumu-19012026-35628> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 15.03.2026).
3. Christopher, M., Peck, H. Building the Resilient Supply Chain. *International Journal of Logistics Management*. 2004. № 15 (2). P. 1–13. doi:10.1108/09574090410700275.
4. Reports by DHL/McKinsey (2023–2025): «The Future of Logistics: AI and Cyber Resilience». URL: <https://www.tenderalpha.com/products/g2b-supply-chain/> (дата звернення: 15.03.2026).
5. Триняк М., Руденко С. Феномен множинної ідентичності у контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політо-*

- логія, соціологія, 2023. № 3 (58). С. 58–72. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641>.
6. Григорак М. Ю. Інтелектуалізація ринку логістичних послуг: концепція, методологія, компетентність : монографія. Київ : Сік Груп Україна, 2017. 513 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059417.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
 7. Костинюк О. Ю. Становлення теорії комунікативної дії Юргена Габермаса. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. № 16. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18837489>.
 8. Дубняк З. Філософія прагматизму: від епістемологічних до ліберальних теорій. *Multiversum Philosophical almanac*. 2023. № 2 (1). Р. 64–75. doi: 10.35423/2078-8142.2023.2.1.4.
 9. Логістична безпека. URL: <https://instytutintl.com/uk/our-offer/logistics-safety> (дата звернення: 15.03.2026).
 10. Стратегія сталої логістики та План дій для України. Проект для розгляду / М-во інфраструктури України. 88 с. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
 11. Лебедева С. Концепція соціальної дії М. Вебера та її відображення в німецькій комунікативній філософії. *Actual Problems of Mind*. 2017. № 11. С. 75–87. doi: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i11.1740>.
 12. Голяков О. Реконцептуалізації соціальної теорії Макса Вебера: між епістемологією та аксіологією. *Філософська думка*. 2021. № 1. С. 57–74. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.057>.
 13. Еволюція виробництва: як Kaizen перетворює традиційні підходи у сучасній промисловості. URL: <https://lean.org.ua/blog/kajdzen/evolyucziya-vyrobnyctva-yak-kaizen-peretvoryuye-tradycijni-pidhody-u-suchasnij-promyslovosti/> (дата звернення: 15.03.2026).

REFERENCES

1. Dzysiuk, D. (2026). Holovni podii Vsesvitnoho Ekonomichnoho forumu v Davosi. URL: <https://forbes.ua/ua/svit/teper-tse-viyna-trampa-golovni-podii-pershogo-dnyavef-2026-u-davosi-shchodennik-forumu-19012026-35628> [in Ukrainian].
2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. (2019). Ukaz Prezidenta Ukrainy 722/2019 vid 30.09. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> [in Ukrainian].
3. Christopher, M., Peck, H. (2004). Building the Resilient Supply Chain. *International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–13. doi: <https://doi.org/10.1108/09574090410700275>
4. Reports by DHL / McKinsey (2023–2025): “The Future of Logistics: AI and Cyber Resilience”. (2026). URL: <https://www.tenderalpha.com/products/g2b-supply-chain/>
5. Tryniak, M., Rudenko, S. (2023.). Fenomen mnozhynnoi identychnosti u konteksti paradyhmalnoho povorotu vid instrumentalnoi do komunikatyvnoi ratsionalnosti.

Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filozofiya, filozofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Journal of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 3(58), 58–72. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641> [in Ukrainian].

6. Hryhorak, M. Yu. (2017). *Intelektualizatsiia rynku lohystychnykh posluh: kontseptsiiia, metodolohiia, kompetentnist*. Kyiv : Sik Hrup Ukraina. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059417.pdf> [in Ukrainian].
7. Kostyniuk, O. Yu. (2026). *Stanovlennia teorii komunikatyvnoi dii Yurgena Habermasa. Visnyk humanitarnykh nauk – Journal of Humanities*. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18837489> [in Ukrainian].
8. Dubniak, Z. (2023). *Filozofiiia prahmatyzmu: vid epistemolohichnykh do liberalnykh teorii. Multiversum Philosophical almanac*, 2(1), 64–75. doi: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.1.4> [in Ukrainian].
9. *Lohystychna bezpeka*. URL: <https://instytutintl.com/uk/our-offer/logistics-safety> (дата звернення: 15.03.2026) [in Ukrainian].
10. *Stratehiia staloi lohistyky ta Plan dii dlia Ukrainy Proekt dlia rozghliadu*. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf> [in Ukrainian].
11. Lebedeva, S. (2017). *Kontseptsiiia sotsialnoi dii M. Vebera ta yii vidobrazhennia v nimetskii komunikatyvni filozofii. Actual Problems of Mind*. 11, 75–87. doi: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i11.1740> [in Ukrainian].
12. Holikov, O. (2021). *Rekontseptualizatsii sotsialnoi teorii Maksa Vebera: mizh epistemolohiieiu ta aksiolohiieiu. Filozofska dumka – Philosophical thought*, 1, 57–74. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.057> [in Ukrainian].
13. *Evoliutsiia vyrobnytstva: yak Kaizen peretvoriuie tradytsiini pidkhody u suchasni promyslovosti*. URL: <https://lean.org.ua/blog/kajzen/evolyuciya-vyrobnyctva-yak-kaizen-peretvoryuye-tradycijni-pidhody-u-suchasnij-promyslovosti/> [in Ukrainian].

Severin Ievgenii Petrovych, postgraduate of Prof. M. D. Kul'taieva Philosophy Department,
G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

LOGISTIC SECURITY IN THE NEW PHILOSOPHY OF MANAGEMENT

The article updates the problem of logistical security in the philosophy of management. Based on the paradigmatic approach, the author proposed the following areas: ethical and ecological security, modeling of the sustainability and stability of human capital development, digital security and blockchain technologies for a risk-oriented approach.

The perspective is determined by the philosophical basis of models and approaches to anti-crisis management to meet the challenge of time.

Keywords: *logistics, management philosophy, security, paradigmatic approach.*

Статтю подано / Submitted: 05.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 27.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 03.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

УДК 325.35.

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357461>

Слюсар Євгеній Іванович, аспірант кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна
e-mail: yevgenii_s@ukr.net
ORCID ID: 0009-0009-9325-9946

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ І ВІЙНИ

У статті досліджуються ключові зміни в державній політиці формування середовища безпеки населення України в період 2013–2025 рр. та адаптації системи захисту населення в довоєний період і під час війни. Дослідження базується на поєднанні онтологічного аспекту безпеки і проблемних питань практики політико-правового забезпечення та організаційно-методичного впровадження головних складових (елементів) соціальної безпеки в нормативно-правових документах, які регламентують сферу національної безпеки України.

Ключові слова: безпека, національна безпека, політика безпеки, безпека населення, громадянське суспільство.

Вступ. Початок ХХІ ст. ознаменувався суттєвим напруженням світового політичного, правового та безпекового простору. Домінант чинником, цього стану стала хвиля міждержавних і внутрішньодержавних конфліктів. Саме з ними пов'язані хвилі масової міграції в країни ЄС, руйнуванням довіри між країнами на регіональному рівні, дезінтеграція слабких держав і безвладдя. За цих умов виникла неабияка потреба модернізації міжнародних і національних політичних інститутів, оновлення правових механізмів та переосмислення ролі держави в сфері захисту населення. На пострадянському просторі особливо небезпечного характеру ця проблематика набула у Вірменії, Азербайджані, Киргизії, Узбекистані, Казахстані й Україні.

Ускладнення внутрішньополітичних процесів в умовах соціальних криз, конфліктів і війни як феноменів найвищого прояву політичної боротьби в системі міждержавних відносин стало неабияким повштовхом щодо необхідності прозорості влади, оперативних рішень щодо правового і соціального захисту населення в умовах воєнного стану, механізмів прийняття рішень, посилення контролю над владою та її відповідальності перед громадянами.

Отже, постає проблема щодо якості управління та узгодження політичних рішень, нормативно-правових практик та механізмів реалізації рішень політики безпеки на національному рівні всіма гілками і рівнями влади. Сутність політики безпеки полягає у визначенні курсу (стратегії), щодо створення ефективного, адаптивного та стійкого безпекового середовища, на основі якого органи державної влади спроможні забезпечити належний рівень захищеності населення і держави в умовах зростання географії й характеру ризиків і загроз. Саме в такому стані, починаючи з 2013 р., опинилася Україна.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика трансформації безпекового середовища представлена в багатьох наукових розвідках. Сучасний науковий дискурс предствлено переважно проблемами еволюції форм і змісту воєнно-політичних конфліктів [1–3], спробами вдосконалення прийомів і стратегій розв’язання та ескалації міждержавних і міжнаціональних конфліктів [4], а також використання технології дестабілізації держав та зміни політичних режимів шляхом занурення в хаос [5; 6], уточнення поняття «безпека» [7; 8] тощо. Проте осмислення соціально-політичних процесів в умовах війни залишається у сфері традиційного бачення мобілізації, напруження складових «сили» країни, що позбавляє її картину національних особливостей і характеру реакцій суспільства.

Метою статті є уточнення понять «безпека» і «безпекове середовище» та аналіз практики органів державної влади України щодо забезпечення безпеки населення країни як центрального елемента стійкості соціальної складової в системі національної безпеки держави в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ ст. світова спільнота увійшла з повним багажем проблем порядку денного у сфері безпеки попередніх часів. Це свідчить, що поняття «безпека» і «безпека життя» повинні зі стану політичної риторики перейти у стан реальностей життя мільйонів людей. А це питання надто непросте.

Показово, що в наукових працях термін «безпека» переважно розглядається як стан суспільних відносин, у якому забезпечується можливість задоволення життєво важливих потреб населення, гарантується реалізація прав і свобод, проголошується гарантування захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз [1].

У контексті заявленої проблеми експертна спільнота також звернула увагу на факт, що в сучасних працях із проблематики безпеки [національної безпеки] відсутнє усталене доктринальне або нормативно закріплене визначення термінів «безпека», «безпекове середовище» [9].

Така постановка проблеми, з одного боку, не те щоб звужував цю проблематику до суто національних кордонів і формально-бюрократичної дії (фіксації визначення), але стимулює науковців звернутися до онтологічних засад розуміння поняття «безпека» в його «людиноцетричному вимірі».

Кроками щодо подолання цього стереотипу на національному рівні можна вважати нормативні документи, як Закон України «Про критичну інфраструктуру» (від 16 листопада 2021 р.), Закон України «Про основи національного спротиву» (від 16 липня 2021 р.) [10; 11], та роздуми авторів щодо розв'язання цієї проблеми в історичному, світоглядному й правовому аспектах. Прикладом є праці С. Горбатюка, С. Гордієнко та інших науковців [12; 13].

Професор А. Дзьобань питання щодо визначення поняття «безпека» пропонує розглянути в ключі соціокультурного буття людини / суспільств, що, на нашу думку, дозволяє наблизитися до максимальної адекватності розуміння питання «безпеки» в сучасних суспільствах. У розв'язанні цього питання він спирається на К. Юнга, який вважав, що архетип – це несвідома праформа, що належить успадкованій психічній структурі: унаслідок цього вона може спонтанно заявляти про себе всюди. На думку К. Юнга, у формуванні безпекового середовища людини (спільноти) архетип апіорі посідає провідну роль із певних (людиноорієнтованих, суспільно орієнтованих) причин. Головною з них є те, що в забезпеченні безпеки архетип виступає як базовий стереотип суспільної свідомості і як вихідний елемент усієї системи соціальних відносин, властивих тим чи іншим етносам. Він визначає національний характер і впливає на історичну долю народів [14].

Отже, якщо зіставити погляд К. Юнга на архетип як ключ до розуміння безпеки, то ми можемо говорити про численні регіональні й країнознавчі архетипи: скандинавській архетип, середземноморський архетип, англосакській архетип, слов'янський архетип, японській, китайській та ін.

Така картина матеріалізації світорозуміння країнами – представницями західного архетипу дає нам закінчений проєкт світу безпеки країн «золотого мільярду», який реалізується в чинних національних стратегіях у їхніх суто національно-цивілізаційному й архетиповому ключі.

Тут доречно нагадати, що згідно з політичною культурою підготовки документів, що стосуються питання національної безпеки, наприклад, такої країни, як США, яка вперше стала автором документа «Національна безпека» («Закон про національну безпеку» 1947 р.) то в усіх наступних документах уряду США під безпекою (security) розуміють умови, які є результатом здійснення оборонних (захисних) заходів, що зміцнюють неуразливість держави щодо ворожих актів або інших видів зовнішнього втручання.

На користь такого політичного підходу посиляється багато дослідників, які займаються проблемами безпеки. Зокрема, С. Г. Гордієнко розглядає феномен «безпеки» з точки зору права. Він стверджує, що зміст цього поняття є значно ширшим за його статистичне визначення через термін «стан захищеності», який передбачає лише стабільність соціальної системи перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. На його переконання, безпека соціальної системи безпосередньо залежить від здатності держави ефективно нейтралізувати внутрішні та зовнішні загрози, що вже визріли [11].

Тобто йдеться про стан середовища безпеки (виклики, загрози), який впливає на самопочуття окремої людини і суспільства в цілому. Щодо національного безпекового ландшафту, як констатують автори доповіді «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики» (НІСД – 2024 р.), очікувано й найчастіше (22 рази) учасники опитування в переліку загроз національній безпеці у внутрішньополітичній сфері згадували корупцію [15]. Тут доречно згадати «Стратегії національної безпеки України» 2015 і 2020 рр., які були прийняті відповідно під час президентства П. Порошенка і В. Зеленського. Корупція в цих двох документах зазначена як ключова загроза національній безпеці України і фактор, що руйнує суспільство.

На другому місці за частотою згадування експертами (19) були загрози, які об'єднані у групу «Ефективність влади / стійкість державних інститутів». У цій групі помітно виділяється, за кількістю схожих відповідей, загроза надмірної централізації влади та згортання в Україні реформи децентралізації. Децентралізація визнається найбільш вдалою реформою, проведеною в Україні впродовж 2014–2022 рр. У результаті цієї реформи суттєво зросла стійкість України перед російською агресією, а громади та локальні еліти внаслідок реформи отримали істотний ресурс розвитку.

«Горизонтальна дезінтеграція України» – таку умовну назву надано іншій групі відповідей, яка є третьою за частотою згадувань (13) серед всіх внутрішньополітичних загроз. Цей факт цікавий тим, що чимало соціологічних опитувань, проведених в Україні з початку широкомасштабної війни, фіксували появу в українців загальнонаціональної консолідації та формування спільної ідентичності. Натомість учасники експертного опитування НІСД звернули увагу на нові лінії соціальних розломів, що з'явилися в українському суспільстві.

Четвертою за частотою згадувань експертами загрозою (12) стала «Діяльність УПЦ (МП) / РПЦ». Експерти відзначали роль УПЦ (МП) / РПЦ у поширенні антидержавної пропаганди, розпалюванні та провокуванні міжрелігійної ворожнечі, звернули також увагу на підривну діяльність УПЦ (МП) / РПЦ як «п'ятої колони» проти Української держави та її безпеки.

П'яту велику групу серед названих експертами загроз можна об'єднати під назвою «Демографічні втрати, депопуляція, втрата людського капіталу» (10 відповідей). Ідеться про масову еміграцію населення; втрати населення через військові дії; депопуляцію, падіння добробуту тощо.

Слід також зазначити, що в «горизонтальній дезінтеграції України» присутні проблемні питання державного регулювання у сфері міжнаціональних відносин. Як констатує експертна спільнота, необхідність модернізації чинного законодавства державної етнонаціональної політики зумовлена невизначеністю концептуальних засад цієї політики [16].

Від початку воєнного стану на території України (2022 р.) гостро поставило питання отримання пенсій і соціальних допомог, які українці отримували раніше, та отримання виплат громадянами, які постраждали через бойові дії, в рамках нових програм грошової допомоги. На державному рівні були прийняті суттєві зміни, а саме: соціальна допомога стала виплачуватися протягом дії воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування.

Проте, як констатують експерти, окремі національні політики та міжнародні фінансові інституції неодноразово висловлювали занепокоєння щодо масштабів державних витрат на соціальну допомогу, заявляючи про нагальну фінансову потребу перейти до набагато меншої моделі державної підтримки вразливих верств населення. Але як показала соціальна реальність, Уряд України спромігся не тільки заявити про державну підтримку особливо вразливих верств населення під час війни, але й саме головне – фінансово забезпечити зобов'язання держави перед цими людьми [1].

Тут слід нагадати, що в законі «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження (на час стану) необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [7].

Особливо чутливим питанням в системі соціальної політики є молодь та її життєві перспективи. Станом на 1 січня 2020 р. в Україні (без урахування тимчасово окупованих Росією територій Криму та ОРДЛО) проживало близько 10,6 млн молодих людей віком від 14 до 34 років, що становило трохи більше 25% українського суспільства. Найбільш промовистими індикаторами цього є дані соціологічних досліджень щодо проблем, які молодь вважає найбільш загрозливими особисто для себе: корупція (37%), війна (36%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%), соціальна несправедливість та безробіття (32%), зростання бідності в суспільстві (30%) [17].

У забезпеченні стійкості соціальної системи неабияка роль належить громадському сектору. Слід зазначити, що в цьому питанні державної політики

підтримка громадських ініціатив відбувається в рамках реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки. Основна мета Стратегії полягає саме у створенні сприятливих умов для діяльності ОГС та імплементації партнерських відносин у тандемі «держава – громадянське суспільство», де об'єктом прагнень сторін виступає безпека людини і суспільства.

Українське суспільство продовжує підтримувати високий рівень соціальної згуртованості, співпраці та міжсекторальної взаємодії. Це підтверджують результати соціологічних досліджень. За даними опитування, проведеного в серпні 2024 р. Фондом «Демократичні ініціативи», 69% українців висловили думку, що в умовах повномасштабної війни суспільство стало більш консолідованим. Натомість 24% опитаних переконані, що цього не сталося [18].

Вирішення всієї сукупності проблемних питань соціальної безпеки в системі національної безпеки, про що йшлося вище в режимі «одразу» і «одночас» не уявляється реальним. Для цього потрібен час, ресурси, нові методики і кадри «нової хвилі» [19]. Як свідчить попередня аналітика, багато гарних задумів і конотацій «на краще» в редакціях Стратегій національної безпеки України, які були затверджені в 2007, 2012, 2015 рр., так і залишилося на папері. Головна причина полягала в тому, що рівень виконання цих документів залишався доволі низьким, а окремі завдання (зокрема щодо боротьби з корупцією, реформування системи державного управління, розподілу повноважень тощо) мали властивість переходити з одного документа в інший у якості чергових побажань.

У IV кварталі 2020 р. в Україні розпочався масштабний процес розроблення проєктів документів стратегічного планування за сферами національної безпеки на основі положень «Стратегії національної безпеки України» (2020). Як констатує О. Резнікова, завідувачка відділу проблем стратегічного планування центру безпекових досліджень НІСД, на етапі підготовки цих документів виникла низка проблем, які були спричинені низкою недоліків. У першу чергу їхню глибину визначили питання організаційного забезпечення цих процесів, зокрема нехтування питаннями методології та неналагоджена міжвідомча взаємодія тощо [20].

Це свідчить, що сам факт наявності науково обґрунтованої безпекової стратегії ще не є гарантією досягнення на практиці визначених цілей та результатів. На процес імплементації документів державного стратегічного планування впливає багато факторів: політичних, ресурсних, інформаційних, організаційних, кадрових, освітньо-компетентнісних тощо. З огляду на це слід

додати й інше – сам процес імплементації Стратегії національної безпеки має перебувати на постійному контролі з боку Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ), Кабінету Міністрів України, НІСД та громадянського суспільства.

Висновки. 1. Сучасне безпекове середовище розглядається як сукупність умов, інструментів, інституцій і норм, які забезпечують захист населення та стабільність держави. На початку ХХІ ст. воно набуло поліцентричного характеру: забезпечення безпеки перестало бути монополією держави й було доповнене активною участю ринку, громадянського суспільства та міжнародних акторів. Його ключовими характеристиками стали багаторівневність, адаптивність і превентивність, а також необхідність постійного моніторингу й прогнозування нових ризиків.

2. Соціальна складова у системі національної безпеки України є найбільш динамічним, чутливим і суперечливим елементом. Вона зачіпає інтереси найбільш чисельної категорії людей, які утворюють великий клас «пересічних громадян», які живуть на заробітну плату і відчувають весь тягар соціально-економічних і політичних проблем, якими живе суспільство. Саме ця велика частка суспільства відчуває на собі відтінки слоганів «ефективність влади / стійкість державних інститутів», «горизонтальна дезінтеграція України», «демографічні втрати й втрати людського капіталу» тощо.

3. З початком війни Росії проти України і введенням воєнного стану (2022 р.) соціальна складова безпеки зазнала неабиякого тиску від «горизонтальної дезінтеграції», про що свідчать результати досліджень цих процесів експертами НІСД. Учасники опитування звернули увагу на низку негативних феноменів у настроях регіональних спільнот, які свідчать про явну втому суспільства від війни. Водночас експерти констатують, що в певних регіональних групах населення присутні латентні настрої, які свідчать, що представники цих груп не ідентифікують себе з країною або взагалі наживаються на війні.

4. На відміну від попередніх варіантів документів «Стратегій національної безпеки України» (2007, 2012, 2015 рр.), у документі «Стратегія-2020» у центр національної політики безпеки покладено «людино-суспільство-державо» принцип буття людини як основи і природного начала «архетиповості» (К. Юнг) феномену безпеки. Пересторогою щодо ймовірної політизації цього принципу та усунення його істинного змісту в колективному досвіді народу як виразу «духу справедливості» (безпеки для всіх) є ст. 1 Конституції України, яка проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною і соціальною державою. Це і є гарантією соціального миру і спокою в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова С. Є., Клімова А. В., Макарчук О. А. Виплати соціальних допомог у воєнний час: стан та перспективи. *Детермінанти соціально-економічного відновлення держави, регіонів та суб'єктів господарювання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 10 листоп. 2023 р.). Рівне : НУВГП, С. 137.
2. Безпекове середовище / Центр дослідження безпекового середовища «Прометеус». URL: <https://prometheus.ngo/environment/> (дата звернення: 25.01.2026).
3. Богданович В. Моделювання стратегії, орієнтованої на зміну режиму у вибраній країні-мішені через її занурення в хаос, на основі методу функціонально-значимих проміжних станів. *Сучасний захист інформації*. 2015. №2. С. 44–53.
4. Buriak A. Methodological approaches to assessing the impact of threats on the environmental security of society in the international security system. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. Oslo, 2024. С. 482–510. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10846686> (дата звернення: 24.01.2026).
5. Буряк А., Маслій О. Трансформація загроз економічній безпеці та безпеці інформаційного середовища України в умовах повномасштабної війни. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №3 (129). С. 28–32. doi: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-3-5> (дата звернення: 28.01.2026).
6. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 №1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 25.01.2026).
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 10.11.2015 №766-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/766-19#n133> (дата звернення: 11.11.2025).
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 №2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 14.10.2025).
9. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.11.2025).
10. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 №1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> (дата звернення: 13.12.2025).
11. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 №1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20> (дата звернення: 19.02.2026).
12. Горбатюк С. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень до сучасної наукової думки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2016. №2. С. 28–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_6 (дата звернення: 19.10.2025).
13. Гордієнко С. Трансформація поняття «державна безпека». *Юридична Україна*. 2020. №8. С. 12–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_8_4 (дата звернення: 09.12.2025).
14. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. 2-ге вид., перероб. й допов. Харків : Право, 2025. 856 с.

15. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Київ : НІСД, 2024. 31 с.
16. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 136 с.
17. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / Сінайко О. О. (кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б. та ін ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 136 с.
18. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2024 – на початку 2025 рр. : аналіт. доп. / за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан, В. Токмана. Київ : НІСД, 2025. 56 с. doi: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.1322>.
19. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. До питання про евристичний потенціал синергетики у дослідженні проблематики національної безпеки. *Інформація і право*. 2025. №4 (55). С. 195–206. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4\(55\).346409](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4(55).346409).
20. Резнікова О. О. Проблеми планування у сфері національної безпеки України. *Strategic Panorama*. 2020. № 1/2. С. 5–13.

REFERENCES

1. Antonova, S. E., Klimova, A. V., Makarchuk, O. A. (2023). Vyplaty sotsial'nykh dopomoh u voyenniy chas: stan ta perspektyvy. *Determinanty sotsial'no-ekonomichnoho vidnovlennya derzhavy, rehioniv ta sub"ektiv hospodar'yuvannya*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Rivne: NUVHP, 137 [in Ukrainian].
2. Bezpekové seredovyshe. *Tsentr doslidzhennia bezpekovooho seredovyshecha Prometheus*. URL: <https://prometheus.ngo/environment/> [in Ukrainian].
3. Bohdanovych, V. (2015). Modelyuvannya stratehiyi, oriyentovanoi na zminu rezhymu u vybraniy krayini-misiyi cherez yii zanurennia v khaos, na osnovi metodu funktsional'no-znachymykh promizhnykh stanu. *Suchasnyy zakhyst informatsiyi – Modern information protection*, 2, 44–53 [in Ukrainian].
4. Buriak, A. (2024). Methodological approaches to assessing the impact of threats on the environmental security of society in the international security system. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. Oslo, 482–510. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10846686> [in Ukrainian].
5. Buryak, A., Masliy, O. (2023). Transformatsiya zahroz ekonomichny bezpeci ta bezpeci informatsiynoho seredovyshecha Ukrayiny v umovakh povnomasshtabnoyi viyny. *Derzhava ta rehiony*, 3, 28 [in Ukrainian].
6. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> [in Ukrainian].
7. Pro pravovy rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 10.11.2015 № 766-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/766-19#n133> [in Ukrainian].
8. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].
9. Pro natsionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].

10. Pro krytychnu infrastrukturu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> [in Ukrainian].
11. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy vid 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20> [in Ukrainian].
12. Horbatiuk, S. (2016). Evolyutsiya fenomenu bezpeky: vid starodavnikh polityko-pravovykh uchen' do suchasnoyi naukovoï dumky. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration*, 2, 28–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_6 [in Ukrainian].
13. Hordiienko, S. (2020). Transformatsiya ponyattya «derzhavna bezpeka.» *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine*, 8, 12–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_8_4 [in Ukrainian].
14. Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady. (2025). O. P. Dzoban (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Analiz zagroz nacionalnij bezpeki u sferi vnutrishnoï polityki. (2024). URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-04/ad_zagrozi_vnutr_polit.pdf [in Ukrainian].
16. Humanitarna polityka v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy (Bila knyha) : analit. dop. / Yu. B. Kaplan, Yu. A. Tyshchenko (Eds.). (2020). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
17. Gumanitarna polityka v Ukraini: vikliki ta perspektivi (Bila kniga). (2020). / Yu. B. Kaplan, Yu. A. Tishenko (eds.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
18. Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2024 – na pochatku 2025 rr. : analit. dop. (2025). V. Potapenko, Yu. Kaplan, V. Tokman (Eds.). Kyiv: NISD. doi: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.132215> [in Ukrainian].
19. Danilyan, O. G., Dzoban, O. P. (2025). Do pitannya pro evristichnij potencial sinergetiki u doslidzhenni problematiki nacionalnoï bezpeki. *Informaciya i pravo – Information and law*, 4 (55), 195–206. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4\(55\).346409](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4(55).346409) [in Ukrainian].
19. Reznikova, O. O. (2020). Problemy planuvannya u sferi natsional'noï bezpeky Ukrainy. *Strategichna panorama – Strategic Panorama*, 1–2, 5–13 [in Ukrainian].

Slyusar Yevgeniy Ivanovich, postgraduate student at the Department of National Security, Public Management and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine

THE SOCIAL COMPONENT IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF POLITICAL CRISIS AND WAR

The article examines key changes in state policy on shaping the security environment for the population of Ukraine in the period 2013–2025 and adapting the civil protection

system in the pre-war period and during the war. The study is based on a combination of the ontological aspect of security and problematic issues of political and legal support and organizational and methodological implementation of the main components (elements) of social security in regulatory and legal documents that regulate the sphere of national security in Ukraine.

Keywords: *security, national security, security policy, civil security, civil society.*

Статтю подано / Submitted: 05.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 27.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 03.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019.5:316.77

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357462>

Бурчак Антон Юліанович, аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна
e-mail: antohatoha2@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-1902-1880

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Досліджено сутність та специфіку пропагандистських технологій як ефективних засобів конструювання політичної реальності. Розкрито їх механізми впливу та обмеження застосування. Виявлено, що дані технології спрямовані на формування, закріплення та відтворення соціально обов'язкових інтерпретацій політичних подій, акторів і процесів, унаслідок чого певна картина політичного світу починає сприйматися суспільством як природна, очевидна й легітимна.

Ключові слова: пропаганда, політична влада, ідентичність, політичні технології, технологічний підхід, легітимація, конструювання політичної реальності.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві політична влада дедалі менше спирається виключно на матеріальні ресурси або прямий примус і дедалі більше – на здатність формувати інтерпретації соціальної реальності. Політичні процеси розгортаються не лише у сфері інституційної боротьби за владу, а й у просторі смислів, образів і наративів, через які суспільство осмислює політичні події, діяльність акторів та явища. У цьому контексті особливого значення набувають пропагандистські технології, що дозволяють цілеспрямовано впливати на масову свідомість і конструювати інтерпретації політичної дійсності, що домінують. Теоретичним підґрунтям осмислення цього процесу стала концепція соціального конструювання реальності, згідно з якою суспільна дійсність не є суто об'єктивною даністю, а формується через систему соціальних інтерпретацій, символів і комунікаційних практик. У політичній сфері це означає, що політична реальність по-

стає як результат взаємодії дискурсивних практик, інституційних механізмів і технологій символічного впливу, які формують уявлення громадян про легітимність влади, політичні конфлікти, колективні ідентичності та суспільні цінності. У таких умовах пропаганда перестає бути лише інструментом одностороннього інформування або маніпуляції та перетворюється на складний комплекс технологій, спрямованих на виробництво соціально прийнятних інтерпретацій політичного світу. Завдяки систематичному використанню наративів, фреймів і медійних образів пропагандистські технології здатні формувати стійкі когнітивні моделі сприйняття політики, закріплювати певні політичні ідентичності та легітимувати владні практики. У результаті певна інтерпретація політичної реальності починає сприйматися суспільством як природна, очевидна і безальтернативна. Актуальність дослідження цієї проблеми суттєво зростає в умовах розвитку цифрових комунікацій, соціальних мереж та глобального інформаційного протистояння, коли боротьба за владу дедалі більше переміщується у сферу інформаційного впливу. У такому середовищі політичні актори активно застосовують різноманітні пропагандистські технології для формування суспільних настроїв, мобілізації підтримки, делегітимації опонентів і конструювання бажаних моделей політичної реальності. Це зумовлює необхідність системного теоретичного осмислення механізмів функціонування таких технологій, їх принципів дії та ролі у процесах виробництва політичної реальності. Отже, можна констатувати необхідність комплексного аналізу пропагандистських технологій як специфічних інструментів конструювання політичної реальності, що забезпечують досягнення політичних цілей через управління смислами, інтерпретаціями та колективними уявленнями суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пропаганди та її ролі у формуванні політичної реальності стала предметом міждисциплінарного наукового аналізу, що поєднує здобутки політичної науки, соціології, психології та комунікаційних студій. Гарольд Лассвелл у праці «Пропагандистські техніки у світовій війні» обґрунтував пропаганду як механізм контролю громадської думки через маніпуляцію значущими символами, показавши її здатність мобілізувати маси навколо політичних цілей [18]. Леонард Дуб у книзі «Пропаганда: її психологія та техніка» дослідив психологічні механізми пропагандистського впливу та підкреслив роль технік переконання у формуванні громадської думки [12]. Олдос Гакслі розкрив основні механізми функціонування пропаганди, визначивши повторення, замовчування та раціоналізацію як ключові техніки формування необхідних інтерпретацій політичної реальності [15]. Вагомий внесок у розуміння пропаганди як системного соціального явища зробив Жак Еллюль, який розглядав її як невід’ємний елемент

технологічного суспільства та як комплексну систему психологічного й соціального впливу, спрямовану на формування поведінки мас [13]. Серж Чако́тін розробив психологічну модель пропагандистського впливу, пояснюючи його через механізми умовних рефлексів і апеляцію до базових людських інстинктів [9].

Значний внесок у дослідження комунікативних аспектів пропаганди зробили Волтер Ліппман, який обґрунтував концепцію «псевдосередовища» та показав роль медіа у формуванні стереотипів політичної реальності [20], та Пол Лазарсфельд, який розробив модель двоступеневої комунікації, довівши ключову роль лідерів думок у поширенні пропагандистських повідомлень [19]. Гарт Джоветт і Вікторія О'Доннелл розглянули пропаганду як систематичний процес комунікації, спрямований на формування сприйняття та поведінки аудиторії відповідно до цілей пропагандиста [16]. Важливі теоретичні засади соціального конструювання реальності були закладені Пітером Бергером і Томасом Лукманом, які довели, що соціальна реальність, у тому числі політична, формується через інтерсуб'єктивні значення, мову та символічні системи [7]. У сучасній українській політичній науці суттєвий внесок у дослідження технологічного виміру пропаганди зробили О. Висоцький і Д. Павлов, які розглядали політичну пропаганду як систему раціонально організованих технологій впливу на громадську думку та поведінку [3; 21; 22]. Наукові результати та ідеї згаданих дослідників дозволяють розглядати пропагандистські технології як ефективні інструменти конструювання політичної реальності, що поєднують символічні, психологічні, культурні та комунікативні механізми впливу на масову свідомість.

Формування мети. Виходячи з зазначеного, автор має на меті розкрити сутність пропагандистських технологій та виявити їхню специфіку як ефективних засобів конструювання політичної реальності, а також окреслити основні механізми їхнього впливу на масову свідомість у межах технологічного підходу до вивчення політичних процесів.

Виклад основного матеріалу. Пропагандистські технології конструювання політичної реальності – це системно організована сукупність комунікативних, символічних та психологічних методів і практик цілеспрямованого впливу на масову свідомість для формування, закріплення та відтворення соціально обов'язкових інтерпретацій політичних подій, акторів і процесів, унаслідок чого певна картина політичного світу починає сприйматися суспільством як природна, очевидна й легітимна. Їхня специфіка полягає в тому, що вони діють переважно у площині смислів, символів, наративів та колективних уявлень, не відображаючи політичної реальності безпосередньо, продукуючи її через інституціоналізацію певних інтерпретацій і моделей сприйняття по-

літичного світу. Водночас іманентною ознакою пропагандистських технологій є їхня ефективність, що полягає у здатності досягати стратегічних політичних результатів – мобілізації підтримки, легітимації влади або делегітимації опонентів – за мінімальних матеріальних, організаційних і силових витрат, шляхом впливу на когнітивні структури, емоційні реакції та механізми соціальної ідентифікації. Таким чином, пропагандистські технології конструювання політичної реальності можна визначити як ресурсощадний інструментарій виробництва влади, що забезпечує досягнення політичних цілей через управління інтерпретаціями реальності, а не через прямий примус або матеріальний розподіл ресурсів.

Методологічною основою дослідження виступає технологічний підхід, який дозволяє аналізувати політичні процеси як систему цілеспрямовано застосовуваних інструментів впливу для досягнення владних цілей політичних акторів. У межах цього підходу політичні технології розглядаються та класифікуються відповідно до їх ефективності, тобто здатності забезпечувати бажані політичні результати за умов мінімізації витрат ресурсів, зусиль і часу [1; 2; 21]. Застосування такого критерію дозволяє виокремити пропагандистські технології конструювання політичної реальності як специфічний різновид політичних технологій, дія яких спрямована не на прямий примус чи матеріальний розподіл ресурсів, а на формування та закріплення доміантних інтерпретацій політичного світу через символи, наративи та образи. Відтак розрізнення та класифікація їх ґрунтуються на механізмах впливу, способах виробництва смислів та ступені ефективності формування соціально прийнятних уявлень про політичну реальність.

Однією з важливих пропагандистських технологій конструювання політичної реальності є технологія ідеологічної спрощеності, яка полягає в редуцції складних політичних процесів до зрозумілих і легко відтворюваних ідеологічних схем, які структурують політичну реальність у формі простих бінарних моделей на кшталт «проблема – винуватець – рішення». Як зазначав один із класиків дослідження пропаганди Леонард Дуб, ефективність пропаганди значною мірою визначається свідомим спрощенням складних соціально-політичних явищ, що дозволяє апелювати до наявних настанов аудиторії та створювати в реципієнтів відчуття зрозумілості ситуації й власної підвищеної поінформованості [12, р. 98]. Механізм дії цієї технології ґрунтується на когнітивному спрощенні політичної інформації, коли складні соціально-політичні процеси редукуються до емоційно насичених формул, зрозумілих широкій аудиторії; її ефективність визначається зрозумілістю меседжу, емоційною переконливістю та здатністю витіснити альтернативні інтерпретації. Водночас значущість цієї технології для конструювання політичної реальності поєдну-

ється з певними обмеженнями, оскільки надмірне спрощення політичних процесів може призводити до викривлення реальності та зниження здатності суспільства до критичного осмислення складних політичних явищ.

Структурно пов'язаною з технологією ідеологічної спрощеності є технологія конструювання образу ворога, яка надає спрощеним інтерпретаціям політичної реальності персоніфікованого або колективного носія загрози. Її призначення полягає у формуванні чіткої бінарної опозиції «ми – вони», що дозволяє пояснювати соціальні проблеми через діяльність конкретного противника та мобілізувати політичну підтримку. Як підкреслював теоретик пропаганди Гарольд Лассвелл, колективна ворожість до спільного противника виступає чинником, що консолідує маси та слугує ключовою рушійною силою в досягненні поставленої мети [18, р.76]. Механізм дії цієї технології полягає в символічній персоніфікації загрози, емоційному насиченні відповідного образу та його систематичному відтворенні в публічному дискурсі; її ефективність визначається ступенем емоційної мобілізації аудиторії, чіткістю ідентифікації противника та здатністю консолідувати групову ідентичність. Та попри значну роль у конструюванні політичної реальності ця технологія має обмеження, оскільки надмірна демонізація опонентів може призводити до радикалізації політичного конфлікту та звуження простору для раціонального політичного діалогу.

Закріплення сконструйованого образу ворога вимагає узгодженого та систематичного відтворення відповідних інтерпретацій у публічному дискурсі, що зумовлює застосування технології централізованої ідеологічної узгодженості. Її призначення полягає в забезпеченні єдності пропагандистських повідомлень через координацію комунікаційних каналів і джерел інформації, що дозволяє формувати стабільну та внутрішньо несуперечливу картину політичної реальності. Відомий теоретик пропаганди Серж Чако́тін вважав, що ефективність пропаганди значною мірою залежить від послідовності та повторюваності її основних смислів, що він інтерпретував як рефлекторне закріплення [9, р. 92–125]. Механізм дії цієї технології ґрунтується на централізованому виробництві ідеологічних наративів, їхньому синхронному поширенні через різні комунікаційні платформи та постійному повторенні ключових смислових формул; її ефективність визначається рівнем контролю над інформаційним простором, однорідністю публічного дискурсу та відсутністю значущих альтернативних інтерпретацій. Разом із тим попри важливу роль у стабілізації сконструйованої політичної реальності ця технологія має певні обмеження, оскільки надмірна централізація інформаційних потоків може знижувати гнучкість пропагандистської

системи та підвищувати її вразливість до появи альтернативних джерел інформації.

Разом із централізованою узгодженістю пропагандистських повідомлень важливим стає інституційне закріплення їх у повсякденних соціальних практиках, що зумовлює застосування технології вбудованої пропаганди. Її призначення полягає в непомітному інтегруванні ідеологічних наративів у систему освіти, масову культуру, адміністративні практики та медійне середовище, внаслідок чого вони починають сприйматися як природна частина соціальної реальності. Волтер Ліппман у праці «Громадська думка» доводив, що громадська думка формується переважно не безпосереднім пізнанням політичної реальності, а через соціально-комунікативне середовище масової інформації, яке продукує та поширює стереотипи й тим самим створює своєрідне політичне «псевдосередовище», з яким і взаємодіє громадська свідомість [20, р. 30]. Механізм дії цієї технології полягає в систематичному включенні ідеологічно забарвлених смислів у різні інститути соціалізації та комунікаційні канали, що забезпечує їхнє постійне відтворення. Її ефективність визначається непомітністю пропагандистського впливу, регулярністю контакту аудиторії з відповідними наративами та їх поступовою інтеріоризацією. Водночас, попри значну роль у стабілізації сконструйованої політичної реальності, ця технологія має обмеження, оскільки в умовах плюралістичного медійного середовища надмірна інституціоналізація пропаганди може викликати зростання критичного ставлення до офіційних інтерпретацій.

Поряд із вбудовуванням пропагандистських наративів у соціальні інститути важливою стає їхня адаптація до різних соціальних груп, що зумовлює застосування технології адаптивної специфікації. Її призначення полягає у підвищенні ефективності пропагандистського впливу шляхом модифікації ідеологічних повідомлень відповідно до цінностей, досвіду та соціально-культурних характеристик конкретних аудиторій. Як доводив американський соціолог Пол Лазарсфельд, політичний вплив часто здійснюється не безпосередньо, а через адаптовані комунікаційні канали та соціальні групи, які транслюють повідомлення у прийнятній для них формі [19]. Механізм дії цієї технології ґрунтується на сегментації аудиторії та варіативному формулюванні пропагандистських меседжів, що дозволяє узгоджувати загальний ідеологічний наратив із специфічними інтересами різних груп. Її ефективність визначається точністю соціального таргетування, культурною релевантністю повідомлень і здатністю інтегрувати різноманітні інтерпретації у спільну політичну рамку. Водночас значущість цієї технології для конструювання політичної реальності поєднується з певними обмеженнями, оскільки надмірна

диференціація повідомлень може призводити до фрагментації політичного дискурсу та появи взаємно суперечливих інтерпретацій.

Подальшим етапом адаптації пропагандистських повідомлень до різних соціальних груп стає закріплення бажаних моделей політичної поведінки, що реалізується через технологію нормалізації поведінкових моделей. Її призначення полягає у формуванні уявлення про певні політичні дії, позиції чи настанови як соціально прийнятні та «нормальні», що досягається шляхом їх систематичного відтворення в медіа, освіті та масовій культурі. Не випадково Волтер Ліппман вказував, що громадська думка значною мірою формується через стереотипи, які задають людям схеми інтерпретації реальності та поведінки [20, р. 30]. Механізм дії цієї технології ґрунтується на повторенні та символічному схваленні певних поведінкових зразків, що поступово інтеріоризуються аудиторією як соціальний стандарт. Її ефективність визначається частотою медійного відтворення відповідних моделей, рівнем їх суспільного схвалення та здатністю викликати ефект наслідування. Та попри значну роль у стабілізації сконструйованої політичної реальності ця технологія має обмеження, оскільки зміна соціальних умов або поява альтернативних культурних наративів може призводити до швидкої трансформації раніше нормалізованих моделей політичної поведінки.

Подальшим кроком після нормалізації певних моделей політичної поведінки стає закріплення відповідних способів інтерпретації політичних подій, що реалізується через технологію кодування реальності. Її призначення полягає у формуванні стійких смислових рамок, через які суспільство сприймає та оцінює політичні процеси. Дуглас Келнер вказував на те, що сучасні медіа продукують «медіакультуру», яка структурує уявлення людей про світ, їх бажання та соціальну поведінку [17, р. 1]. Механізм дії цієї технології полягає у впровадженні в публічний дискурс певних концептів, метафор і категорій, що задають рамки інтерпретації подій, а її ефективність визначається стабільністю таких кодів у медійному просторі, їх повторюваністю та здатністю витіснити альтернативні способи осмислення політичної дійсності. При цьому, попри важливу роль у конструюванні політичної реальності, ця технологія має обмеження, оскільки зміна комунікаційного середовища або поява нових дискурсивних акторів може спричинити трансформацію смислових кодів, що домінують, і послаблення їх впливу.

Розвитком технології кодування реальності стає персоніфікація відповідних смислових кодів у символічних фігурах, що реалізується через технологію культурного героїзму. Її призначення полягає у втіленні домінантних політичних цінностей і наративів у постатях героїв, які стають зразками бажаної поведінки та символічними репрезентаціями певної політичної спільноти.

Як помічав Едвард Бернейс, нерідко стверджують, що пропаганда підносить президента США до такої міри, що з голови держави він перетворюється на живе уособлення ідеї героїзму, щоб не сказати – на божество [8]. Механізм дії цієї технології полягає в конструюванні та медійному поширенні образів героїчних постатей, які уособлюють ключові ідеологічні цінності, а її ефективність визначається рівнем суспільної впізнаваності таких образів, емоційною ідентифікацією аудиторії та здатністю стимулювати наслідування відповідних моделей поведінки. Водночас, попри значну роль у символічному конструюванні політичної реальності, ця технологія має певні обмеження, оскільки надмірна персоніфікація політичних наративів може призводити до їхньої залежності від репутації конкретних постатей і втрати переконливості в разі дискредитації цих символічних фігур.

Логічним продовженням технології культурного героїзму є технологія конструювання політичних ідентичностей, оскільки символічні постаті героїв слугують орієнтирами для самоідентифікації членів політичної спільноти. Її призначення полягає у формуванні стійких уявлень про належність індивіда до певної політичної групи («патріоти», «реформатори», «захисники нації»), що забезпечує інтеграцію громадян у спільний символічний простір. Зазначимо, що Луї Альтюссер розглядав ідентичність як результат дії ідеології, яка формує суб'єкта (індивіда) через механізми «інтерпеляції» (звернення) [5]. Виходячи з цього, пропаганда, що функціонує всередині ідеологічних апаратів держави, перетворює особистість на «суб'єкта», змушуючи прийняти нав'язану роль. Механізм дії технології конструювання політичних ідентичностей полягає у створенні та поширенні ідентифікаційних символів, наративів і категорій, які дозволяють людям інтерпретувати власну роль у політичній спільноті; її ефективність визначається емоційною привабливістю відповідних ідентичностей, рівнем групової солідарності та здатністю мобілізувати політичну підтримку. Водночас значущість цієї технології для конструювання політичної реальності поєднується з певними обмеженнями, оскільки надмірна поляризація ідентичностей може посилювати соціальні конфлікти та ускладнювати досягнення суспільного консенсусу.

Подальшим розвитком технології конструювання політичних ідентичностей стає технологія політичної симуляції, за допомогою якої сформовані ідентичності та політичні ролі відтворюються у вигляді символічно організованих подій і практик. Її призначення полягає у створенні переконливої видимості політичних процесів, що підтверджують уже сформовані інтерпретації політичної реальності. Як зазначав Жан Бодріяр, у сучасному світі симуляція – «це створення моделей реального без оригіналу та реальності: гіперреального» [6]. Механізм дії цієї технології полягає у створенні медійних

і символічних сценаріїв політичних подій, які відтворюють очікувану картину політики й тим самим підмінюють безпосередній досвід її сприйняття; її ефективність визначається медійною переконливістю таких подій, їх широкою видимістю та здатністю стабілізувати інтерпретації політичної дійсності, що домінують. Значущість цієї технології для конструювання політичної реальності поєднується з певними обмеженнями, оскільки надмірна залежність від симулятивних форм політики може призводити до розриву між символічною репрезентацією влади та фактичними соціально-політичними процесами.

Продовженням технології політичної симуляції є технологія фреймінгу, оскільки створені симулятивні політичні події потребують інтерпретаційних рамок, через які вони стають зрозумілими для масової аудиторії. Її призначення полягає у структуруванні сприйняття політичних подій шляхом виділення певних аспектів реальності та надання їм визначального значення. Як вважав І. Гофман, фреймінг є процесом відбору й висування на перший план деяких аспектів подій чи проблем, і створення зв'язків між ними для просування особливої інтерпретації, оцінки та/чи рішення [14]. Механізм дії технології фреймінгу полягає у відборі, акцентуванні та символічному оформленні певних елементів політичної інформації, що формує домінуючу інтерпретацію подій, тоді як її ефективність визначається простотою інтерпретаційної рамки, її повторюваністю в медійному дискурсі та здатністю витіснити альтернативні способи тлумачення політичної дійсності. Попри важливу роль у конструюванні політичної реальності, технологія фреймінгу має обмеження, оскільки у плюралістичному комунікаційному середовищі різні актори можуть пропонувати інтерпретаційні рамки, що конкурують, послаблюючи стабільність домінуючого фрейму.

Логічним продовженням технології фреймінгу в цифровому комунікаційному середовищі стає технологія ехо-камери, оскільки інтерпретаційні рамки набувають стійкості тоді, коли аудиторія систематично взаємодіє лише з інформацією, що їх підтверджує. Її призначення полягає в посиленні та радикалізації вже сформованих політичних інтерпретацій через інформаційне середовище, у якому циркулюють переважно однорідні погляди. Як зазначається в дослідженнях інформаційних екосистем соціальних медіа, ехо-камера є середовищем, у якому учасники «зустрічають переконання та думки, що збігаються з їх власними» [11, р. 18], що утворює «механізм самопідсилення, який рухає всю групу до більш радикальних позицій» [10, р. 1]. Механізм дії цієї технології полягає в мережевій сегментації аудиторій та алгоритмічному відборі контенту, що відтворює і підсилює вже наявні переконання, тоді як її ефективність визначається рівнем інформаційної ізоляції групи, інтенсивністю внутрішньогрупових комунікацій та здатністю формувати

асиметрію довіри між «своїми» і зовнішніми критиками. Попри значну роль у стабілізації сконструйованої політичної реальності, ця технологія має обмеження, оскільки надмірна замкнутість інформаційного середовища може призводити до фрагментації публічного дискурсу та виникнення взаємно несумісних картин політичної дійсності.

Розвитком технології ехо-камери є технологія формування аксіологічних орієнтирів суспільства, оскільки замкнуті інформаційні середовища сприяють не лише відтворенню певних інтерпретацій політичних подій, а й закріпленню відповідної ієрархії суспільних цінностей. Її призначення полягає у встановленні нормативних критеріїв оцінки політичної реальності через культивування певних базових цінностей, що визначають колективні уявлення про бажаний суспільний порядок. Досліджуючи аксіологічні трансформації сучасного суспільства, Ю. Калиновський та Р. Зоркін справедливо вказують, що «цінності безпеки та свободи об'єктивно вийшли на перший план» у системі суспільних пріоритетів [4]. Механізм дії цієї технології полягає в систематичному відтворенні в публічному дискурсі певних ціннісних наративів, символів і моральних орієнтирів, що формують нормативну рамку політичних суджень, тоді як її ефективність визначається рівнем суспільної підтримки відповідних цінностей, їх інституційним закріпленням та здатністю інтегрувати різні соціальні групи навколо спільних аксіологічних принципів. Разом із тим, попри важливу роль у конструюванні політичної реальності, ця технологія має обмеження, оскільки зміна історичних обставин або поява альтернативних ціннісних наративів може трансформувати ієрархію суспільних орієнтирів і послабити стабільність сформованої системи політичних оцінок.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в умовах сучасного інформаційного суспільства пропагандистські технології виступають одним із ключових інструментів виробництва політичної реальності. На відміну від традиційних форм політичного впливу, що ґрунтуються на матеріальних ресурсах або примусі, вони діють у сфері смислів, інтерпретацій та колективних уявлень, формуючи для суспільства певну картину політичного світу, яка поступово сприймається як природна, очевидна та легітимна. Це дозволяє розглядати пропагандистські технології як ефективний ресурсоощадний інструментарій досягнення політичних цілей через управління когнітивними та символічними структурами масової свідомості.

Методологічний аналіз, здійснений у межах технологічного підходу, дав змогу визначити пропагандистські технології як системно організовану сукупність комунікативних, символічних і психологічних практик, спрямованих на формування, закріплення та відтворення інтерпретацій політичних подій, акторів і процесів, що домінують. Їхня специфіка полягає у здатності впли-

вати на масову свідомість через символи, наративи, образи та інтерпретаційні рамки, що забезпечує легітимацію владних практик, мобілізацію підтримки або делегітимацію політичних опонентів.

У ході дослідження було виокремлено комплекс основних пропагандистських технологій, за допомогою яких здійснюється конструювання політичної реальності. До них належать: технологія ідеологічної спрощеності, що редукує складні політичні процеси до зрозумілих інтерпретаційних схем; технологія конструювання образу ворога, яка формує бінарну опозицію «ми – вони» та сприяє політичній мобілізації; технологія централізованої ідеологічної узгодженості, що забезпечує стабільність і повторюваність ключових пропагандистських наративів; технологія вбудованої пропаганди, яка інтегрує відповідні смисли в систему соціальних інститутів; технологія адаптивної специфікації, спрямована на пристосування ідеологічних повідомлень до різних соціальних груп; технологія нормалізації поведінкових моделей, що формує уявлення про соціально прийнятні політичні дії.

Крім того, важливу роль у процесі конструювання політичної реальності відіграють технології кодування реальності, культурного героїзму та конструювання політичних ідентичностей, які забезпечують символічне закріплення інтерпретацій, що домінують, і які формують колективні уявлення про належність до певної політичної спільноти. Їх подальшим розвитком виступають технології політичної симуляції та фреймінгу, що створюють інтерпретаційні сценарії політичних подій і структурують їх сприйняття у публічному дискурсі. У цифровому комунікаційному середовищі цей процес посилюється завдяки технології ехо-камери, яка сприяє інформаційній сегментації аудиторій і самопідсиленню певних політичних переконань, а також через технологію формування аксіологічних орієнтирів суспільства, що закріплює відповідну систему ціннісних критеріїв оцінки політичної реальності.

Водночас проведений аналіз засвідчив, що попри високу ефективність пропагандистських технологій у процесі символічного конструювання політичної реальності їхнє застосування має певні обмеження. Надмірне спрощення політичних процесів, радикалізація образу ворога, надмірна централізація інформаційних потоків або фрагментація медійного середовища можуть призводити до викривлення політичного дискурсу, посилення соціальної поляризації та зниження здатності суспільства до раціонального осмислення політичних явищ.

Отже, пропагандистські технології постають важливим елементом сучасних політичних процесів, оскільки вони не лише впливають на інтерпретацію політичних подій, а й безпосередньо беруть участь у виробництві самої політичної реальності. Саме через систему символів, наративів і комунікативних

практик формується колективне уявлення про легітимність влади, політичні конфлікти, ідентичності та цінності. Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно спрямувати на вивчення трансформації пропагандистських технологій у цифровому інформаційному середовищі, а також на аналіз їхнього впливу на формування політичної свідомості та демократичних процесів у сучасних суспільствах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцький О. Ю. Легітимаційні технології в міжнародних відносинах. *Грані : наук.-теор. альманах*. 2017. № 20 (10). С. 98–104. doi: <https://doi.org/10.15421/1717138>.
2. Висоцький О. Ю. Технологічний підхід та його значення в дослідженні легітимації політичної влади. *Гілея*. 2012. № 62. С. 608–616. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=81> (дата звернення: 15.03.2026).
3. Висоцький О. Ю., Павлов Д. М. Слон сліпих мудреців: політична пропаганда в нескінченності вимірів. *Політичне життя*. 2023. № 4. С. 91–101. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.13>.
4. Калиновський Ю., Зоркін Р. Світоглядно-ціннісні орієнтири українського суспільства в умовах російської агресії. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2026. № 1 (68). С. 34–47. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.68.349829>.
5. Althusser L. Ideology and ideological state apparatuses. Lenin and philosophy and other essays. Monthly Review Press, 1971. P. 121–176.
6. Baudrillard J. Simulacra and simulation. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1995. 164 p.
7. Berger P. L., Luckmann T. The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. London : Penguin P., 1967. 249 p.
8. Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 2005. 168 p.
9. Chakotin S. The rape of the masses; the psychology of totalitarian political propaganda, by Serge Chakotin; translated by E. W. Dickes. New York : Alliance Book Corporation, 1940. 310 p.
10. Cinelli M., De Francisci Morales G., Galeazzi A., Quattrococchi W., & Starnini M. The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2021. №. 118 (9). P. 1–8. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>.
11. Diaz Ruiz C., Nilsson T. Disinformation and Echo Chambers: How Disinformation Circulates on Social Media Through Identity-Driven Controversies. *Journal of Public Policy & Marketing*. 2022. № 42 (1). P. 18–35. doi: <https://doi.org/10.1177/07439156221103852>.

12. Doob L. W. Propaganda; its psychology and technique. New York : H. Holt and company, 1935. 424 p.
13. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York : Vintage Books, 1973. 320 p.
14. Goffman E. Frame analysis: An essay on the organization of experience. Harvard University Press, 1974. 586 p.
15. Huxley A. Propaganda in a democratic society. *Voice of the people; readings in public opinion and propaganda*. R. M. Christenson (ed.). New York : McGraw-Hill, 1962. P. 344–348.
16. Jowett G. S., & O'Donnell, V. *Propaganda & persuasion*. Thousand Oaks : SAGE, 2014. 432 p.
17. Kellner D. Media culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern. Routledge, 1995. 726 p. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203205808>.
18. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. London : K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd. ; New York : A. A. Knopf, 1927. 233 p.
19. Lazarsfeld P. The people's choice; how the voter makes up his mind in a presidential campaign, by Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet. New York : Columbia University Press, 1968. 178 p.
20. Lippmann W. Public opinion. New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 1997. 427 p.
21. Vysotskyi O., Pavlov D. How to spot the elephant? The technological approach as a methodological foundation for the study of political propaganda. *Political life*. 2025. P. 70–82. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.8>.
22. Vysotskyi O., & Pavlov D. Spaces of propaganda as structural and functional dimensions of its deployment in domestic politics and in the international arena. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*. 2020. № 12 (1). P. 114–122. doi: <https://doi.org/10.15421/352013>.

REFERENCES

1. Vysotskyi, O. Yu. (2017). Lehitymatsiyni tekhnolohiyi v mizhnarodnykh vidnosynakh. *Naukovo-teoretychnyy almanakh Hrani – Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 20(10), 98–104. doi: <https://doi.org/10.15421/1717138> [in Ukrainian].
2. Vysotskyi, O. Yu. (2012). Tekhnolohichniy pidkhid ta yoho znachennia v doslidzhenni lehitymatsiï politychnoi vlady. *Hyleia – Gileya*, 62, 608–616. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=81> [in Ukrainian].
3. Vysotskyi, O. Yu., Pavlov, D. M. (2023). Slon slypykh mudretsiv: politychna propahanda v neskinchennosti vymiriv. *Politychne zhyttia – Political life*, 4, 91–101. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.13> [in Ukrainian].
4. Kalynovskyi, Yu., Zorkin, R. (2026). Svitohliadno-tsinnisni oriientyry ukrainskoho suspilstva v umovakh rosiiskoi ahresii. *Visnyk NYYU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science*,

- sociology*, 1(68), 34–47. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.68.349829> [in Ukrainian].
5. Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. Lenin and philosophy and other essays. Monthly Review Press, 121–176.
 6. Baudrillard, J. (1995). Simulacra and simulation. University of Michigan Press.
 7. Berger, P. L., Luckmann T. (1967). The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. London: Penguin P.
 8. Bernays, E. (2005). Propaganda. New York: Ig Publishing.
 9. Chakotin, S. (1940). The rape of the masses; the psychology of totalitarian political propaganda, by Serge Chakotin; translated by E. W. Dickes. New York : Alliance Book Corporation.
 10. Cinelli, M., De Francisci Morales, G., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W., & Starnini, M. (2021). The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 118(9), 1–8. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>
 11. Diaz Ruiz, C., & Nilsson, T. (2022). Disinformation and Echo Chambers: How Disinformation Circulates on Social Media Through Identity-Driven Controversies. *Journal of Public Policy & Marketing*, 42(1), 18–35. doi: <https://doi.org/10.1177/07439156221103852>
 12. Doob, L. W. (1935). Propaganda; its psychology and technique. New York: H. Holt and company.
 13. Ellul, J. (1973). Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York: Vintage Books.
 14. Goffman, E. (1974). Frame analysis: An essay on the organization of experience. Harvard University Press.
 15. Huxley, A. (1962). Propaganda in a democratic society. *Voice of the people; readings in public opinion and propaganda*. R. M. Christenson (ed.). New York: McGraw-Hill, 344–348.
 16. Jowett, G. S. & O'Donnell, V. (2014). Propaganda & persuasion. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
 17. Kellner, D. (1995). Media culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern. Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203205808>
 18. Lasswell, H. D. (1927). Propaganda Technique in the World War. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd.; New York: A. A. Knopf.
 19. Lazarsfeld, P. (1968). The people's choice; how the voter makes up his mind in a presidential campaign, by Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet. New York: Columbia University Press.
 20. Lippmann, W. (1997). Public opinion. New Brunswick; London: Transaction Publishers.
 21. Vysotskyi, O., Pavlov, D. (2025). How to spot the elephant? The technological approach as a methodological foundation for the study of political propaganda. *Political life*, 70–82. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.8>.
 22. Vysotskyi, O., & Pavlov, D. (2020). Spaces of propaganda as structural and functional dimensions of its deployment in domestic politics and in the international

arena. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*. 12(1), 114–122. doi: <https://doi.org/10.15421/352013>

Burchak Anton Yulianovych, Ph. D. Student of the Department of Political Science, Sociology and Public Administration, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

PROPAGANDA TECHNOLOGIES AS EFFECTIVE MEANS OF CONSTRUCTING POLITICAL REALITY

This study examines the nature and specific characteristics of propaganda technologies as effective means of constructing political reality. Their mechanisms of influence and limitations of application are revealed. It is found that these technologies are aimed at forming, reinforcing, and reproducing socially binding interpretations of political events, actors, and processes, as a result of which a certain picture of the political world begins to be perceived by society as natural, obvious, and legitimate

Keywords: *propaganda, political power, identity, political technologies, technological approach, legitimation, construction of political reality.*

Статтю подано / Submitted: 04.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 20.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 06.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

Калашлінська Марина Вікторівна, кандидат політичних наук, докторант кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
e-mail: m.kalashlinska@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5825-3631

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЛОКАЛЬНИХ АКТОРІВ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ: ВРАЗЛИВОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ

Досліджено зростання політичної суб'єктності субнаціональних акторів. Визначено, що розширення їхньої автономії через парадипломатію в умовах криз створює можливості для зовнішніх маніпуляцій та використання їх як об'єкт гібридної агресії. Зроблено висновок про амбівалентний характер субнаціональної суб'єктності, яка в сучасних умовах виступає одночасно ресурсом адаптації та потенційною точкою вразливості демократичних систем.

Ключові слова: субнаціональні актори, політична суб'єктність, гібридна агресія, парадипломатія, маніпуляція політичною суб'єктністю, територіальність, міжнародно-політична система.

Постановка проблеми. Сучасна система міжнародно-політичних відносин зазнає фундаментальних трансформацій, які дедалі складніше вмістити в межі класичної державоцентричної логіки. Одним із ключових проявів цих змін є зростання політичної суб'єктності субнаціональних акторів, насамперед міст і регіонів, які через парадипломатію, транскордонну співпрацю та горизонтальні мережі дедалі активніше включаються в міжнародні процеси [1].

Паралельно з цими процесами поширюються гібридні форми конфліктності, що ґрунтуються, зокрема, на навмисному виробництві невизначеності, розмиванні меж між війною і миром та широкому використанні непрямих інструментів впливу [2]. У таких умовах боротьба дедалі частіше ведеться не лише за контроль над територією, а й за право діяти від її імені, визначати рамки легітимної репрезентації та формувати політичну агентність.

Поєднання автономії субнаціональних акторів, що зростає, із логікою гібридних конфліктів створює новий тип вразливості. Локальний рівень стає потенційним простором зовнішнього втручання через маніпуляцію ідентичностями, економічними залежностями або інституційною відкритістю муні-

ципальних систем, що дозволяє здійснювати дестабілізацію держави «зсередини» без прямого порушення її суверенітету [3].

Ці процеси актуалізують проблему маніпуляції політичною суб'єктністю територій в умовах гібридних конфліктів, яка вимагає переосмислення установлених уявлень про суверенітет, територіальність і суб'єктність, а також впровадження аналітичних підходів, здатних пояснити, як зростання субнаціональної агентності може виступати і ресурсом міжнародної взаємодії, і джерелом політичної небезпеки.

З практичної точки зору, дослідження пов'язане з проблематикою національної стійкості, оскільки саме на субнаціональному рівні дедалі частіше вирішуються питання територіальної цілісності та соціальної згуртованості в умовах тривалих гібридних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі можна виокремити три близькі, але окремі напрями досліджень. Перший описує зростання міжнародної ролі субнаціональних акторів через парадипломатію, мережеві формати взаємодії та багаторівневі механізми впливу на зовнішню політику, зокрема в контексті ЄС та його зовнішньополітичної екосистеми [1]. У цьому напрямі субнаціональна суб'єктність переважно осмислюється як ресурс, що розширює канали представництва інтересів і підсилює гнучкість управління у кризових умовах [4; 5].

Другий напрям зосереджений на гібридних конфліктах як на формах агресії, що спираються на навмисне створення невизначеності, асиметричність інструментів і роботу «нижче порогу війни». Ключовою ознакою цих стратегій у новітній дискусії дедалі частіше постає саме «амбівалентність» як операційний принцип, що ускладнює юридичну кваліфікацію, політичну атрибуцію та своєчасну відповідь [6]. На рівні прикладних і нормативних підходів акцент зміщується до інструментарію ЄС із протидії гібридним кампаніям, включаючи питання критичної інфраструктури, кіберстійкості та координаційних механізмів швидкого реагування [7].

Третій напрям досліджень фокусується на конкретних вразливостях демократичних систем, зокрема інформаційних, когнітивних та ідентифікаційних, і показує, як зовнішні актори використовують соціальні ідентичності як цілі для сегментованого впливу, поляризації та делегітимації [8]. Водночас у наявних роботах ще недостатньо концептуалізовано перетин цих трьох ліній, а саме як зростання автономії субнаціональних акторів створює новий «простір суб'єктності», який може ставати територією гібридної агресії через практики де- та псевдосуб'єктивації. Саме ця прогалина між описом парадип-

пломатії як ресурсу і описом гібридної агресії як набору інструментів формує потребу в рамці, що дозволяє аналізувати маніпуляцію правом діяти «від імені території» як окремих вимір гібридного впливу.

Формування цілей. Метою статті є аналіз процесу зростання політичної суб'єктності субнаціональних акторів у контексті сучасних гібридних конфліктів, а також розглянути потенційні механізми маніпуляції цією суб'єктністю як окремого виміру гібридної агресії.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається розв'язання таких наукових завдань: проаналізувати сучасні підходи до розуміння політичної суб'єктності субнаціональних акторів у міжнародно-політичних відносинах; окреслити специфіку гібридних конфліктів як середовища, у якому маніпуляція агентністю та легітимністю набуває системного характеру; розкрити механізми інструменталізації субнаціонального рівня в межах гібридної агресії, зокрема через апеляцію до локальних ідентичностей та автономії.

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження під політичною суб'єктністю розуміється стійка здатність актора самостійно формувати власні інтереси, артикулювати їх у політичному просторі та здійснювати вплив на процеси прийняття рішень. Йдеться не про формальну участь, а про усвідомлену та цілеспрямовану активність, яка дозволяє актору не лише діяти в межах наявних правил, а й впливати на конфігурацію самих політичних відносин. Ключовою характеристикою політичної суб'єктності є її градований характер: рівень спроможності актора визначається ступенем автономії, політичною вагою та здатністю продукувати наслідки загальносуспільного значення [9, с. 207–212].

У випадку субнаціональних акторів ідеться про вихід політичної суб'єктності за межі внутрішньодержавної компетенції та більш активне включення міст і регіонів у міжнародно-політичну взаємодію. Це включення не обмежується суто технічною участю у транскордонних проєктах чи виконанням делегованих функцій, а передбачає формування власних політичних пріоритетів, каналів комунікації та стратегій позиціонування в зовнішньому середовищі. У такий спосіб субнаціональні актори поступово набувають рис автономних учасників політичного процесу, здатних впливати на порядок денний за межами національного рівня.

В умовах ерозії класичної вестфальської моделі політична суб'єктність перестає бути виключною прерогативою національних держав і трансформується в багаторівневу конфігурацію, у межах якої різні рівні управління взаємодіють паралельно, а не ієрархічно. Така конфігурація характеризується розмиванням чітких кордонів між внутрішньою та зовнішньою політикою,

а також зростанням ролі горизонтальних зв'язків між субнаціональними, національними та наднаціональними акторами. У результаті формується мережевий політичний простір, у якому політична дія дедалі частіше здійснюється поза традиційними дипломатичними каналами, що змінює саму логіку розподілу повноважень і відповідальності в міжнародно-політичній системі.

Найбільш виразно ця трансформація проявляється через інститут **парадипломатії**, який функціонує як інструмент просування локальних інтересів у межах конституційно визначеної компетенції субнаціональних акторів. Сучасні дослідження фіксують «нормалізацію» цього явища: міжнародні інституції (ЄС, ООН, Світовий банк, НАТО) дедалі частіше визнають субнаціональні уряди легітимними партнерами глобальних політичних процесів [10, с. 3–4, 7]. У результаті дипломатична сфера, яка тривалий час залишалася прерогативою національних держав і їхніх зовнішньополітичних відомств, поступово трансформується в багаторівневий простір взаємодії. У цьому просторі одночасно функціонують різні носії легітимності, такі як державні, наднаціональні та субнаціональні актори, а процеси ухвалення рішень опосередковуються множинними інституційними каналами, мережами та форматами координації. Така трансформація змінює традиційну логіку дипломатії, перетворюючи її з ієрархічно організованої системи на поле тих, що конкурують, інтерпретацій інтересів і розподілу повноважень.

Участь регіонів у багаторівневому врядуванні створює додаткові канали впливу на формування політики та дозволяє точніше враховувати локальні потреби. В умовах стабільності така субнаціональна суб'єктність сприяє розвитку та інноваціям, однак у кризових ситуаціях може призводити до фрагментації системи політичної стабільності держави та розсинхронізації стратегічних рішень [11].

Разом із тим політична суб'єктність на субнаціональному рівні відіграє важливу роль у підвищенні національної стійкості. Саме на локальному рівні забезпечується операційна спроможність управління в кризових умовах. Досвід України, зокрема в період повномасштабної війни, демонструє, що автономія громад дозволяє підтримувати безперервність базових управлінських функцій, оперативно мобілізувати ресурси та компенсувати порушення вертикальних зв'язків із центром у ситуаціях, коли централізовані механізми ухвалення рішень виявляються недостатньо ефективними [12]. У цьому контексті субнаціональна суб'єктність постає як критичний ресурс, що забезпечує гнучкість управління та підвищує здатність громад адаптуватися до глобальних економічних і безпекових тисків. Водночас парадипломатія має й інший вимір, що відображає колективну ідентичність та прагнення до автономії [10, с. 5].

Водночас інституційна автономія та відкритість муніципальних систем формують і специфічні вразливості, зумовлені асиметрією повноважень, ресурсів і спроможностей на субнаціональному рівні. У сучасних умовах гібридні загрози дедалі частіше спрямовуються саме на цей рівень, де через маніпуляцію локальними ідентичностями, соціальними суперечностями або економічними залежностями ресурс гнучкості може трансформуватися в інструмент дестабілізації [13]. Дослідження субнаціонального врядування показують, що інституційне різноманіття та залученість регіонів до багаторівневих і транснаціональних процесів посилюють політичну агентність локальних акторів, водночас ускладнюючи координацію та підвищуючи чутливість до зовнішнього впливу.

Однією з ключових точок уразливості є можливість маніпуляції самою суб'єктністю регіону. Прагнення до автономії, яке в нормальних умовах слугує розвитку, за підтримки потужного зовнішнього актора може перетворюватися на виклик територіальній цілісності держави. У цьому контексті доцільно розрізняти конструктивну парадипломатію, що ґрунтується на конституційній лояльності до центру, та її конфліктну форму протодипломатію [10]. Остання виникає внаслідок радикалізації автономістських прагнень, коли локальна активність спрямовується на пошук зовнішньої підтримки для реалізації сепаратистських сценаріїв.

Такий перехід створює сприятливе середовище для втручання зовнішніх сил, які можуть інструменталізувати прагнення до самовизначення з метою дестабілізації держави зсередини, перетворюючи «м'яку» парадипломатію на інструмент гібридної агресії [10, р. 5–6]. Цей механізм безпосередньо пов'язаний із комплексним використанням інструментів гібридної війни, що поєднують військові, інформаційні, політичні та дипломатичні засоби тиску на національну безпеку [2]. У таких сценаріях політична суб'єктність певних територій зазнає процесу псевдосуб'єктивізації, коли за підтримки зовнішнього актора створюються нелегітимні структури, покликані імітувати політичну агентність, але фактично функціонують як інструмент дестабілізації.

Показовим прикладом такої інструменталізації є спроби сепаратистських груп канадської провінції Альберта використати тертя між офіційною Оттавою та Вашингтоном. Контакти представників адміністрації США з прихильниками незалежності Альберти демонструють, як локальне невдоволення та економічні суперечності можуть бути використані зовнішніми акторами для створення тиску на національний уряд, фактично перетворюючи внутрішньополітичні дискусії на інструмент міжнародного впливу [14].

Отже, колективна здатність суспільства функціонувати в кризових умовах, яка проявляється через діяльність локальних владних і цивільних інституцій, може переставати бути ресурсом стійкості й перетворюватися на чинник фрагментації державного суверенітету, якщо парадипломатична активність втрачає зв'язок із національною стратегією та конституційними нормами. Саме аналіз перетину субнаціональної автономії та гібридних стратегій дозволяє ідентифікувати нові типи вразливостей демократичних систем, у яких боротьба ведеться не лише за територію, а й за право маніпулювати її політичною агентністю.

У відповідь на окреслені виклики сучасні держави дедалі частіше вдаються до інституційного впорядкування субнаціональної зовнішньої активності, що в літературі описується як процес «нормалізації» парадипломатії. Формування правових і організаційних рамок дозволяє інтегрувати ініціативи субнаціональних акторів у ширшу дипломатичну екосистему, зберігаючи загальну координацію та ієрархію політичної системи [15]. Хоча такий підхід не усуває напруги між автономією і контролем, він створює умови для фіксації меж локальної активності та зменшує ризики її трансформації у деструктивні практики.

Показовим у цьому контексті є досвід Австралії, де активна парадипломатія штату Вікторія у відносинах з Китаєм призвела до конфлікту з федеральним урядом. Цей кейс ілюструє, як інституційна відкритість субнаціонального рівня та його включеність у транснаціональні мережі можуть створювати ситуацію легітимностей, що конкурують, і сприйматися центром як загроза національній безпеці. Реакцією держави стала правова рецентралізація та сек'юритизація парадипломатії, що підтверджує амбівалентний характер субнаціональної суб'єктності навіть у стабільних демократичних системах [16].

Викладений приклад дозволяє узагальнити ширшу тенденцію, характерну для сучасних багаторівневих політичних систем. У цьому сенсі політична суб'єктність міст і регіонів постає не як однозначний ресурс або загроза, а як динамічний фактор, значення якого визначається конкретними інституційними умовами, рівнем демократичної легітимності та ступенем узгодженості з національними стратегіями. Саме ця амбівалентність субнаціональної суб'єктності, а також її роль у формуванні нових типів вразливостей і механізмів стійкості, становить підґрунтя для подальших висновків.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що зростання політичної суб'єктності субнаціональних акторів є структурною ознакою трансформації сучасної міжнародно-політичної системи та наслідком ерозії класичної державоцентричної моделі. Міста і регіони дедалі частіше виступають не лише

як об'єкти управління, а як самостійні носії політичної агентності, інтегровані в багаторівневі та транснаціональні мережі взаємодії.

Разом із тим субнаціональна суб'єктність має принципово амбівалентний характер. З одного боку, вона підвищує гнучкість управління, адаптивність політичних систем та національну стійкість, особливо в умовах криз. З іншого боку, інституційна відкритість і мережевість субнаціонального рівня формують специфічні вразливості, які можуть бути використані зовнішніми акторами в межах гібридних стратегій впливу.

Дослідження показало, що гібридна агресія дедалі частіше спрямовується не стільки на фізичний контроль території, скільки на маніпуляцію її політичною суб'єктністю. У цьому контексті ключового значення набувають процеси де- та псевдосуб'єктивації, за яких легітимна політична агентність локальних акторів підмінюється або імітується з метою дестабілізації держави «зсередини» та розмивання меж між внутрішньою політикою і зовнішнім втручанням.

Порівняльний аналіз демонструє, що подібні механізми можуть проявлятися як у державах, що перебувають у стані відкритого воєнного протистояння, так і у стабільних демократичних системах. Це підтверджує, що вразливість субнаціонального рівня не є функцією слабкості держави, а радше наслідком структурних змін у глобальному врядуванні та зростання ролі «глок-локальної» дипломатії.

У цьому зв'язку принципового значення набуває інституційна синхронізація субнаціональної активності з національними стратегіями та конституційними рамками. Зміцнення локальної демократії, підтримка легітимності органів місцевого самоврядування та формування прозорих механізмів координації між рівнями влади виступають необхідними умовами перетворення субнаціональної суб'єктності з потенційної точки вразливості на чинник стійкості та стабільності сучасного міжнародно-політичного порядку.

REFERENCES

1. Ciesielska-Klikowska, J., Kamiński, T. (2022). Paradiplomacy and Its Impact on EU Foreign Policy. *Journal of Contemporary European Research*, 18, 1, 48–66. doi: <https://doi.org/10.30950/jcer.v18i1.1223>
2. Drozdyuk, Y. (2023). The Main Stages of Deployment of Hybrid Aggression by the Russian Federation Against Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*, 43, 29–36. doi: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-04>

3. Ostroukhov, V., Prysiazhniuk, M. (2021). Information Threats to the State Security of Ukraine in the Hybrid Warfare. *Information Security of the Person, Society and State*, 1–3. URL: https://www.researchgate.net/publication/361756203_Information_Threats_to_the_State_Security_of_Ukraine_in_the_Hybrid_Warfare
4. Vampa, D. (2024). Subnational Policymaking in an Era of Political Instability: Developing a New Typology for Comparative Analysis. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 26, 6, 585–603. doi: <https://doi.org/10.1080/13876988.2024.2359687>
5. Mumford, A., Carlucci, P. (2023). Hybrid Warfare: The Continuation of Ambiguity by Other Means. *European Journal of International Security*, 8, 2, 192–206. doi: <https://doi.org/10.1017/eis.2022.19>
6. Council of the European Union (2024). Hybrid Threats. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/hybrid-threats/>
7. Hedling, E. (2025). Social Identities and Democratic Vulnerabilities: Learning from Examples of Targeted Disinformation. *Hybrid CoE Paper 24*. URL: <https://www.hybridcoe.fi/publications/social-identities-and-democratic-vulnerabilities-learning-from-examples-of-targeted-disinformation/>
8. Gzik, M., Frenkel, M. (2024). City Diplomacy Practices Towards China and the United States in the Western Balkans. Examples from Croatian and Slovenian Cities. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, 96, 21–37. doi: 10.7366/1509499529602
9. Borowiec, P. (2023). Categories of 'Political Actor' and 'Political Agency' as Research Objects of Polish Political Theorists. *Teoria Polityki*, 8, 203–217. doi: <https://doi.org/10.4467/25440845TP.23.012.18551>
10. Cornago, N. (2018). Paradiplomacy and Protodiplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*, 1–9. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0211>
11. Fulgenzi, M. (2024). Subnational Authorities as Key Global Actors. Glocal Diplomacy in Pursuit of World Peace and Security in the Prism of the Vision and Goals of the UN 2030 Agenda. *ATHENA – Critical Inquiries in Law, Philosophy and Globalization*, 4, 2, 92–168. doi: <https://doi.org/10.6092/issn.2724-6299/20344>
12. Keudel, O. et al. (2024). Local Democracy and Resilience in Ukraine: Learning from Communities' Crisis Response in War. *ICLD Research Report*, 33. doi: 10.13140/RG.2.2.22390.72001
13. Béland, D. et al. (2024). Subnational Comparative Policy Analysis: Institutions, Methodology, and Research Agenda. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 26, 6, 553–566. doi: <https://doi.org/10.1080/13876988.2024.2426878>
14. Financial Times (2025). Trump Officials Met Group Pushing Alberta Independence from Canada. URL: <https://www.ft.com/content/11dc2140-6a5d-4536-b766-52c920affcc7>
15. Oddone, N. (2023). Paradiplomacy. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. URL: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-c-797>
16. Ishida, T. (2025). The Rise and Fall of Paradiplomacy in Australia: Victoria's Engagement with China and the Federal Government's Response. Tokyo. URL: https://grips.repo.nii.ac.jp/record/2000263/files/k325_report_phd22610.pdf

Kalashlinska Maryna Viktorivna, PhD in Political Science, Postdoctoral Researcher of Department of Political Science and Public Administration, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

SUBJECTIVITY OF LOCAL ACTORS IN THE CONTEXT OF HYBRID AGGRESSION: VULNERABILITIES AND MECHANISMS OF INSTRUMENTALIZATION

The article examines the growing political subjectivity of subnational actors. It argues that the expansion of their autonomy through paradiplomacy in times of crisis creates opportunities for external manipulation and for treating subnational actors as targets of hybrid aggression. The study concludes that subnational subjectivity has an ambivalent character: under contemporary conditions it functions simultaneously as a resource for adaptation and as a potential vulnerability point of democratic systems.

Keywords: *Subnational actors, political subjectivity, hybrid aggression, paradiplomacy, manipulation of political subjectivity, territoriality, international political system.*

Статтю подано / Submitted: 14.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 29.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 03.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.69.357465>

РЕЦЕНЗІЯ
НА ДРУГЕ ВИДАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ МОНОГРАФІЇ
«НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: СВІТОГЛЯДНІ
ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ»
ЗА РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРА О. П. ДЗЬОБАНЯ
(С. І. ДАНИЛЕНКО, ДОКТОР ПОЛІТИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОР, ЗАВДУВАЧ КАФЕДРИ МІЖНАРОДНИХ
МЕДІАКОМУНІКАЦІЙ ТА КОМУНІКАТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО
ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Проблема національної безпеки є перманентною для будь-якого суспільства, набуваючи критичного значення в умовах широкомасштабної агресії та війни за незалежність. У зв'язку з цим вихід другого видання колективної монографії «Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади» за редакцією професора О. П. Дзьобаня є не лише актуальним, але й нагально необхідним для сучасної України. Майбутнє нашої держави сьогодні прямо залежить від її спроможності зберегти свої головні цінності – незалежність і національну ідентичність.

Актуальність монографії також визначається методологічною складністю феномену національної безпеки. Багаторівневі перетини численних причинних факторів суттєво ускладнюють побудову однозначних пояснювальних моделей. Різні напрямки політології та інших соціогуманітарних наук часто створюють суперечність через те, що концентруються лише на окремих аспектах проблеми, не даючи повної, вичерпної картини сутності національної безпеки. Сучасна ж соціально-політична реальність, що пов'язана з війною, розбудовою демократичної правової держави в екстремальних умовах та здійсненням со-

ціально-економічних і правових реформ, вимагає принципово нового філософського підходу до осмислення ситуацій, що складаються.

Монографія успішно відповідає на цей методологічний виклик, виводячи онтологічну проблему реальності феномену національної безпеки на передній план як предмет комплексного міждисциплінарного осмислення. Це забезпечує обґрунтування більш широкого методологічного бачення цього феномену.

Автори здійснили всебічний, глибокий і змістовний комплексний міждисциплінарний аналіз феномену національної безпеки в сучасних суспільствах. Логічна структура монографії та влучне формулювання назв її розділів і підрозділів роблять її прозорою для розуміння та відкритою для критичного аналізу, що є надзвичайно суттєвим для наукових праць такого рівня. Автори успішно здійснили компаративний аналіз основних концептуальних підходів до розуміння сутності й змісту феномену національної безпеки, обґрунтували методологічний підхід, згідно з яким національна безпека розглядається як комплексний феномен, що має складну багаторівневу структуру й підпорядковується закономірностям функціонування й розвитку, притаманним складним системам. Національна безпека як соціокультурний феномен проаналізована в онтологічному, аксіологічному, структурно-функціональному й міжнародному вимірах.

Комплексне дослідження проблеми національної безпеки підкріплене використанням достатньо широкої джерельної бази, яка містить роботи вітчизняних та закордонних дослідників. При цьому, незважаючи на великий авторський колектив, у роботі простежується чітка єдина авторська точка зору та критичне, але толерантне ставлення до напрацювань попередників.

Важливим світоглядним аспектом, який порушується в монографії, є обговорення антропологічного повороту в розумінні проблем безпеки. Автори справедливо відзначають обґрунтоване спостереження останніх років, коли вказана проблема в межах різноманітних моделей суспільства й держави розглядається з точки зору забезпечення безпеки особистості та її прав і свобод. На основі цього в монографії вибудовується концепція розуміння феномену безпеки особистості.

Однак цей акцент викликає певне зауваження. Соціальні реалії, особливо новітні події в Україні, яскраво свідчать про домінування на практиці пріоритету саме безпеки держави. Військово-політичні виклики та необхідність захисту суверенітету часто вимагають тимчасового чи часткового обмеження прав і свобод окремої особистості на користь виживання та захисту колективної безпеки. Таким чином, авторська концепція стосовно безпеки особистос-

ті, хоча й має глибоку теоретичну цінність, для сучасного етапу суспільного розвитку України може бути переважно теоретичною і не мати яскраво вираженого практичного значення в умовах екзистенційної загрози державі. Це зовсім не зменшує її наукової вагомості, але вказує на необхідність балансування теоретичних ідеалів із суворими вимогами військового часу.

Беззаперечна теоретична цінність монографії підтверджується тим, що вона є цілком завершеною науковою працею. Проте, з точки зору практичної значущості, вважаю за доцільне висловити побажання, яке могло б значно посилити практичний ракурс роботи: монографія мала б більш вигідний вигляд, якби автори детальніше зосередилися на опрацюванні рекомендацій щодо зміцнення системи забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі.

В умовах, коли забезпечення національної безпеки пов'язується з війною, розбудовою демократичної правової держави в екстремальних умовах та успішним здійсненням соціально-економічних і правових реформ, розроблення конкретних прикладних механізмів та політико-правових інструментів на основі представленої теоретико-методологічної бази, була б надзвичайно корисною для суб'єктів національної безпеки.

Монографія «Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади» (видання друге) є суттєвим внеском у розвиток сучасного соціо-гуманітарного знання. Вона є цілком завершеною науковою працею, що має беззаперечну теоретичну й практичну цінність. Робота успішно пропонує широке методологічне бачення феномену національної безпеки, використовуючи комплексний міждисциплінарний підхід. Хоча існують дискусійні моменти щодо практичного домінування концепції безпеки особистості в умовах війни та відзначається необхідність посилення блоку прикладних рекомендацій, робота в цілому є високоякісною і затребуваною серед фахівців у царині безпекознавства, науковців, викладацького складу, державних службовців, здобувачів освіти.

Завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій
та комунікативних технологій
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор політичних наук, професор **С. І. Даниленко**

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

БУРЧАК <i>Антон Юліанович</i>	234
ВИСОЦЬКА <i>Ольга Євгенівна</i>	26
ГОЛОВАЧОВ <i>Сергій Вікторович</i>	178
ГРИЦАЄНКО <i>Юрій Володимирович</i>	67
ДАНИЛЕНКО <i>Сергій Іванович</i>	258
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	8
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	8
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	108
КАЛАШЛІНСЬКА <i>Марина Вікторівна</i>	249
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	40
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	108
КОВАЛЕНКО <i>Микола Вікторович</i>	166
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	145
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	108

ПАВЛЕНКО <i>Жанна Олександрівна</i>	189
ПАШИНСЬКА <i>Агнеса Валеріївна</i>	202
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	54
РОЗОВА <i>Тамара Вікторівна</i>	67
РУДЯК <i>Данило Валерійович</i>	40
СЕВЕРІН <i>Євгеній Петрович</i>	212
СЛЮСАР <i>Євгеній Іванович</i>	223
ТКАЧЕНКО <i>Дмитро Юрійович</i>	93
ТРИНЯК <i>Максим Віталійович</i>	154
ХАРАХОНДЯ <i>Аріна Юріївна</i>	189
ЧОРНА <i>Лідія Валеріївна</i>	93
ЧХЕАЙЛО <i>Ірина Іванівна</i>	131
ЮРКЕВИЧ <i>Олена Миколаївна</i>	80

НАШІ АВТОРИ

- БУРЧАК** Дніпровський національний університет імені Антона Юліанович Олесь Гончара, аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління
- ВИСОЦЬКА** Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська Ольга Євгенівна академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
- ГОЛОВАЧОВ** Харківський національний педагогічний Сергій Вікторович університет імені Г. С. Сковороди, аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої
- ГРИЦАЄНКО** Національний університет «Одеська Юрій Володимирович політехніка», аспірант кафедри культурології та філософії культури
- ДАНИЛЕНКО** Навчально-науковий інститут міжнародних Сергій Іванович відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій
- ДАНИЛЬЯН** Національний юридичний університет імені Олег Геннадійович Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
- ДЗЬОБАНЬ** Державна наукова установа «Інститут Олександр Петрович інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник
- ЖДАНЕНКО** Національний юридичний університет імені Світлана Борисівна Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
- КАЛАШЛІНСЬКА** Донецький національний університет імені Марина Вікторівна Василя Стуса, кандидат політичних наук, докторант кафедри політології та державного управління
- КАЛИНОВСЬКИЙ** Національний юридичний університет імені Юрій Юрійович Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
- КОВАЛЕНКО** Національний юридичний університет імені Інна Ігорівна Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії

- КОВАЛЕНКО** Харківський національний педагогічний
Микола Вікторович університет імені Г. С. Сковороди, аспірант
кафедри філософії
- КУЦЕПАЛ** Полтавський юридичний інститут
Світлана Вікторівна Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, доктор філософських наук,
професор, професор кафедри теоретико-
правових дисциплін
- МЕЛЯКОВА** Національний юридичний університет імені
Юлія Василівна Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії
- ПАВЛЕНКО** Національний юридичний університет імені
Жанна Олександрівна Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри філософії
- ПАШИНСЬКА** Київський університет права НАН України,
Агнеса Валеріївна кандидат філософських наук, доцент кафедри
загальнотеоретичних правових і соціально-
гуманітарних дисциплін
- ПРУДНИКОВА** Національний юридичний університет імені
Олена Вікторівна Ярослава Мудрого, доктор філософських наук,
професор, професор кафедри культурології
- РОЗОВА** Національний університет «Одеська
Тамара Вікторівна політехніка», доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри культурології
та філософії культури
- РУДЯК** Національний юридичний університет
Данило Валерійович імені Ярослава Мудрого, студент III курсу
факультету міжнародного та європейського
права
- СЕВЕРІН** Харківський національний педагогічний
Євгеній Петрович університет імені Г. С. Сковороди, аспірант
кафедри філософії імені професора
М. Д. Култаєвої
- СЛЮСАР** Державний університет «Житомирська
Євгеній Іванович політехніка», аспірант кафедри
національної безпеки, публічного управління
та адміністрування
- ТКАЧЕНКО** Національний університет «Одеська
Дмитро Юрійович політехніка», аспірант кафедри культурології
та філософії культури

ТРИНЯК Харківський національний педагогічний
Максим Віталійович університет імені Г. С. Сковороди, аспірант
кафедри філософії імені професора
М. Д. Култаєвої

ХАРАХОНДЯ Національний юридичний університет імені
Аріна Юрійівна Ярослава Мудрого, студентка факультету
адвокатури

ЧОРНА Національний університет «Одеська
Лідія Валеріївна політехніка», доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри інформаційної діяльності
та медіакомунікацій

ЧХЕАЙЛО Харківський національний автомобільно-
Ірина Іванівна дорожній університет, кандидат філософських
наук, доцент, доцент кафедри філософії
і педагогіки професійної підготовки

ЮРКЕВИЧ Національний юридичний університет імені
Олена Миколаївна Ярослава Мудрого, доктор філософських наук,
професор, професор кафедри філософії

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням із редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти **напівжирним шрифтом**.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. *додаток 1 або шаблон*):

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – жирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (спів-автори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, жирний, великими літерами). Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) *мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *англійською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, жирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами* (5–7) *англійською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0). Відомості про автора (авторів) і аотація повинні бути ідентичними україномовному варіанту!;

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Наукова стаття повинна мати належний теоретичний та науково-практичний рівень і відповідати сучасним вимогам до наукових публікацій.

Структура тексту наукової статті:

– ***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;

- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Список повинен містити нові джерела (за останні 5 років). Бажано посилатися на джерела, які індексуються в базах даних Scopus і Web of Science.

Слід уникати надмірних посилань на власні наукові праці (допускається не більше 10% самоцитовування), а також посилань на неперевірені Інтернет-ресурси. Джерела мають бути офіційними та загальнодоступними: монографії, статті, тези доповідей, доповіді, автореферати та дисертації.

Список повинен складатися з не менше 15 джерел.

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див. Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний показник місця розташування документа в мережі «Інтернет»).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див. Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайт <https://slovnyk.ua/services/translit.php>).

При транслітерованому посиланні на «*Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «*Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya*» або англійську «*The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук,
доцент, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація українською мовою

У статті зроблена спроба осмислення кіберпростору у його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю.....

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернетпростір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 27. P. 217–226. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.
2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018.

№2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*, Vol. 9, iss. 27, 217–226. doi: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostorovo-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 2(47), 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Gerasyenko Olexander Yuriiovych, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Assistant Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process...

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: Філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в «мережі Інтернет» на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03771

Підписано до друку 05.05.2026. Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 21,9. Обл.-вид. арк. 17. Тираж 100 пр.

Адреса редакції:

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 757-72-84

E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна,
тел. (097) 445-07-79

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025